

Na osnovu člana 16. stav 4. Zakona o Vladi Zeničko-dobojskog kantona-Prečišćeni tekst ("Službene novine Zeničko-dobojskog kantona", broj: 7/10), na prijedlog Ministarstva za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu, Vlada Zeničko-dobojskog kantona, na nastavku 56. sjednice, održanom 15.03.2012. godine, d o n o s i

Z A K L J U Č A K
o usvajanju Strateškog plana ruralnog razvoja područja
Zeničko-dobojskog kantona za period 2012-2016. godine

I.

Usvaja se Strateški plan ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona za period 2012-2016. godine, kao vlastiti dokument.

II.

Strateški plan u pisanoj i elektronskoj formi upućuje se općinama na korištenje.

III.

Strateški plan iz tačke I ovog zaključka upućuje se u skupštinsku proceduru radi informisanja.

IV.

Zaključak stupa na snagu danom donošenja.

Broj: 02-_____ /12.

Datum, 15.03.2012. godine

Z e n i c a

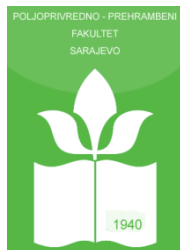
PREMIJER

mr.sci.Fikret Plevljak dipl.ing.

DOSTAVLJENO:

1x Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu,
1x Stručna služba Skupštine,
1x Općine Zeničko-dobojskog kantona (putem ministarstva),
1x a/a.

POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENI FAKULTET SARAJEVO

STRATEŠKI PLAN RURALNOG RAZVOJA PODRUČJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA ZA PERIOD 2012-2016

U OKVIRU PROJEKTA

**REGIONALNI INTEGRISANI PROGRAM ZA EKONOMSKU I
DRUŠTVENU KOOPERACIJU - PRICES
PROGRAM PODRŠKE REGIONALNOJ SARADNJI - APQ BALKAN**

SARAJEVO, MAJ/SVIBANJ 2011. GODINE

Naručilac: REGIONALNO ODJELJENJE ZA STRUKTURALNE INTERVENCIJE IZ
OBLASTI POLJOPRIVREDE REGIJE SICILIJA

Izvršilac: POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENI FAKULTET SARAJEVO

Autori:

Prof. dr. Sabahudin Bajramović, koordinator

Prof. dr. Hamid Čustović

Doc. dr. Aleksandra Nikolić

Doc. dr. Dragana Ognjenović

Emir Bećirović, dipl. ing.

Ognjen Žurovec, dipl. ing.

Vanjski saradnici:

Sorinel Ghetau

Strategija je realizovana od strane Poljoprivredno-prehrambenog fakulteta Sarajevo, u saradnji sa Zeničko-dobojskim kantonom i Regionalnim odjeljenjem za strukturalne intervencije iz oblasti poljoprivrede regije Sicilija, u okviru Regionalnog integrisanog programa za socijalnu i ekonomsku saradnju - PRICES, finansiran od strane vlade Republike Italije i njenih regija u okviru "Programa za održavanje regionalne saradnje - APQ Balkan"

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i lokalnih partnera, i ni na bilo koji način ne odražava stajališta vlade Republike Italije, njenih regija i OICS.

Sadržaj

1. UVOD	5
2. CILJEVI I ZADACI STRATEGIJE	7
2.1. Pozadina izrade Strateškog plana	7
2.2. Cilj Strategije i njen značaj za lokalni razvoj općine	8
3. METOD RADA I VEZA SA OSTALIM STRATEŠKIM RAZVOJNIM DOKUMENTIMA	10
3.1. Metod rada i očekivani rezultati	10
3.1.1. Metod rada	10
3.1.2. Očekivani rezultati	11
3.2. Veze sa drugim strateškim dokumentima	13
3.2.1. Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020	13
3.2.2. Akcioni plan za strateško planiranje ZDK za 2011. godinu	
3.2.3. Regionalna strategija ekonomskog razvoja regije Centralna BiH 2009-2015	14
3.2.4. Master plan razvoja turizma i očuvanja prirodnih vrijednosti i kulturno-historijskih spomenika na području općina Vareš i Kakanj	16
3.2.5. Strategije i programi razvoja pojedinih općina ZDK	16
4. PRISTUP I VAŽNIJA OBILJEŽJA POLITIKE RURALNOG RAZVOJA U ZEMLJAMA EVROPSKE UNIJE, BOSNI I HERCEGOVINI I FEDERACIJI BIH	20
4.1. Evropska Unija i ruralni razvoj	20
4.2. Politika ruralnog razvoja u Bosni i Hercegovini	24
4.3. EU programi pretpristupne pomoći (IPA)	27
4.4. Politika ruralnog razvoja Federacije BiH	30
5. AMBIJENTALNE I SOCIO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE ZDK	34
5.1. Opšte karakteristike	34
5.1.1. Geografski položaj	34
5.1.2. Klima	35
5.1.3. Geološke karakteristike	36
5.1.4. Reljef	37
5.1.5. Pedološke karakteristike	38
5.1.6. Zemljišni pokrivač	44
5.1.7. Karakteristike šuma i šumske vegetacije	46
5.1.8. Hidrologija	48
5.1.9. Kulturno-historijsko nasljeđe	48
5.2. Stanovništvo	51
5.3. Privreda	54
5.3.1. Bruto domaći proizvod	56
5.3.2. Spoljno-trgovinska razmjena	57
5.3.3. Tržište rada	59
5.3.4. Neto plaće	61
5.4. Poljoprivreda	62
5.4.1. Zemljišne površine	62
5.4.2. Biljna proizvodnja	66
5.4.2.1. Ratarska proizvodnja	66
5.4.2.2. Voćarska proizvodnja	69
5.4.3. Stočarska proizvodnja	70
5.4.4. Budžetska podrška sektoru poljoprivrede	72
5.5. Prehrambena industrija	74
5.6. Turizam	75

5.6.1. Uvodne napomene	75
5.6.2. Opšti trendovi turizma u svijetu	77
5.6.3. Turizam u BiH	79
5.6.4. Analiza stanja turizma u ZDK – resursi kao osnova za razvoj	81
5.7. Infrastruktura	89
5.7.1. Fizička infrastruktura	89
5.7.2. Društvena i uslužna infrastruktura	91
5.7.3. Stanje ruralnog finansiranja u ZDK	96
6. PRESJEK STANJA PO OPĆINAMA I RAZGRANIČENJE RURALNOG PODRUČJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA	99
7. SWOT ANALIZA	127
8. STRATEŠKI I OPERATIVNI DIO	134
8.1. Okvir za definisanje strateških i operativnih aktivnosti	134
8.2. Definisanje strateških ciljeva, operativnih ciljeva i mjera	134
8.3. Operativni dio	145
9. PROGRAMI RURALNOG RAZVOJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA	163

1. UVOD

Ruralna područja Bosne i Hercegovine karakteriše visok nivo diferenciranosti prirodnih, ekonomskih, socijalnih, infrastrukturnih i drugih uslova za razvoj prije svega poljoprivrede, ali i ostalih privrednih aktivnosti. Ruralna područja obuhvataju 88,9% (45.547,5 km²) teritorije BiH i u njima živi 70,4% (2,37 miliona) ukupnog stanovništva¹, te stoga razvoj ovih područja predstavlja važan segment cjelokupnog razvoja zemlje. Osim sa stanovništva države i entiteta, važnost rješavanja problema ruralnog razvoja je i na nižim administrativnim nivoima, kao što su kantoni i općine u Federaciji BiH, odnosno regije i općine u Republici Srpskoj. Ovo tim prije, zato što upravo lokalne zajednice najbolje poznaju probleme svojih ruralnih područja i najviše su zainteresovane za njihovo rješavanje.

Područje Zeničko-dobojskog kantona se svrstava u red onih kantona koje karakteriše dosta visok nivo ruralnosti i prema OECD tipologiji regiona (u slučaju Federacije BiH to su kantoni) ovaj kanton se smatra značajno ruralnim odnosno prelaznim kantonom² budući da je u njegovim ruralnim lokalnim zajednicama (općinama) u 2009. godini živjelo 41,5% (165.920) ukupnog stanovništva. Prosječna gustina naseljenosti ovog kantona je 120 stanovnika po km². Od ukupno 12 općina sedam se smatra ruralnim³ (Kakanj, Maglaj, Olovo, Usora, Vareš, Zavidovići i Žepče) dok su preostalih pet općina ovog Kantona urbane (Breza, Doboju-Jug, Tešanj, Visoko i Zenica). Kao i većina ostalih kantona u Federaciji BiH i Zeničko-dobojski kanton ima brojne probleme koji su vezani za ruralna područja i mogu se svesti na sljedeće:

- Proces povratka stanovništva nakon ratnih dešavanja u ruralna područja još uvijek je slab i nedovoljan;
- Kvaliteta života stanovništva u ruralnim područjima je generalno pogoršana;
- Nedostaju planovi za korištenje prirodnih resursa u ruralnim područjima;
- Nedostaje socijalno-ekonomska analiza specifično rađena za ruralna područja;
- Postojeće strategije (na općinskom nivou) tretiraju problematiku razvoja ruralnih područja površno i nedovoljno, i
- Nisu definirani prostori i zone koje bi se mogle koristiti za specifične namjene.

Navedeni problemi se ne mogu rješavati bez ciljeva koji će jasno:

- Definirati mogućnosti ruralnih područja;
- Odrediti politike poticaja ravnomjernog ekonomskog razvoja svih područja (politika kohezije),
- Odrediti politike poticaja lokalnog ekonomskog razvoja, te
- Utvrditi razvojnu politiku onih ekonomskih aktivnosti kojima će se omogućiti diverzifikacija ruralne ekonomije, prije svega ruralnog turizma i, s tim u vezi, pratećih objekata i infrastrukture.

Planiranje ruralnog razvoja, kroz integraciju aktera i faktora razvoja, predstavlja pravi operativni izazov i suočavanje sa metodologijom i strategijom koju prihvaća evropska politika ruralnog razvoja. Na ovaj način bi se omogućilo strateško planiranje razvoja ruralnih područja i definisali ciljevi, koji bi bili sadržani u sljedećem:

¹ Izvor: Bajramović et al. (2010)

² Prema OECD tipologiji regiona značajno ruralni ili prelazni regioni su oni regioni u kojima živi 15-50% ukupne populacije u ruralnim lokalnim zajednicama.

³ Prema OECD kriteriju ako na području lokalne zajednice uključujući i općinu nalazi manje od 150 stanovnika po km², onda se takva zajednica definiše kao ruralna.

- ❑ Privredna i društvena revitalizacija ruralnog područja;
- ❑ Valorizacija okoliša i prirodnog ambijenta uz podršku za upravljanje prostorom;
- ❑ Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i promocija diverzifikacije poljoprivrednih i drugih ekonomskih aktivnosti u pravcu razvoja ruralnog turizma i organske poljoprivrede.

Ekonomski i društveni razvoj Zeničko-dobojskog kantona u narednom periodu trebao bi se zasnivati na održivom iskorištavanju prirodnih resursa i ravnomjernom razvoju gradskih i seoskih sredina. Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu, u okviru projekta Regionalni integrisani program za ekonomsku i društvenu kooperaciju – PRICES, program podrške regionalnoj saradnji (APQ Balkan) dobio je zadatak da izradi „Strateški plan ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona za period 2012-2016“.

Cilj izrade ovog dokumenta je kompleksna socio-ekonomska analiza situacije na teritoriju svih 12 općina ovog Kantona, nakon sedimentacije historijskih, socijalnih i institucionalnih faktora, kako bi se identificirali specifični modeli razvoja koji vode ka endogenom jačanju lokalnog socijalnog i ekonomskog sistema, preporučile smjernice za budući razvoj ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona, te kako bi se u konačnici postiglo poboljšanje opštih uslova života, efikasno korištenje resursa, te doprinijelo procesu održivog povratka. Na temelju logike programiranja, odnosno uzimanja u obzir prethodnih aktivnosti i iskustava ranije implementiranih projekata u domenu politike ruralnog razvoja, aktuelnog socio-ekonomskog stanja Kantona te SWOT analize pojedinih važnijih privrednih djelatnosti ruralnih područja ovog kantona uključujući opštu SWOT analizu politike ruralnog razvoja daće se vizija budućeg ruralnog razvoja ovog Kantona koja će uključiti definisanje ciljeva i prioriteta, izbor aktivnosti te utvrđivanje outputa, rezultata i uticaja na generalni cilj(eve) ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona.

2. CILJEVI I ZADACI STRATEŠKOG PLANA

2.1. Pozadina izrade Strateškog plana

Aktuelne društveno-ekonomske promjene kako u BiH i Federaciji BiH tako i u Zeničko-dobojskom kantonu, imaju izuzetno složen uticaj na agrarni sektor kao dominantne ekonomije ruralnih područja. Tokom dosadašnjeg tranzicionog perioda kroz koji je prolazio ovaj Kanton i njegovih 12 pripadajućih općina, primarna pažnja bila je usmjerena na organizacione, institucionalne i probleme strukturnog prilagođavanja agrarnog sektora. Rješavanje jednako složenih ekonomskih i socijalnih problema ruralnih područja ovog Kantona potisnuto je u drugi plan. Otuda su izostajali sveobuhvatniji i sistematičniji naponi na stvaranju efikasnih načina za aktiviranje značajnih potencijala ruralnih područja ovog Kantona. Nedostatak detaljnog razmatranja razvoja ruralnih područja mogla bi biti prepreka održivom razvoju svih dijelova Zeničko-dobojskog kantona, što bi još više povećalo stvoreni debalans između razvijenosti ruralnih i urbanih područja.

Kao **ciljne grupe** ovog projekta, mogu se označiti:

- Zeničko-dobojski kantona
- Općine Zeničko-dobojskog kantona
- Stanovništvo ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona
- Svi aktivni učesnici i nosioci (ruralnog) razvoja i aktivnosti planiranja ruralnog razvoja

S obzirom da se koristi metoda holističkog pristupa planiranju i pristup "bottom-up" (od dna ka vrhu) razvoju prema modelu LEADER, Inicijativi Evropske Zajednice (IEZ) koja je, nakon što je '90-tih godina bila "pilot program", prerasla u konsolidiran metod rada u okviru regionalnog planiranja društveno-ekonomskog razvoja na ruralnim područjima Evrope, u samoj izradi Strateškog plana će učestvovati najširi spektar zainteresiranih društvenih subjekata. isto tako će i rezultate Plana koristiti najširi spektar zainteresiranih subjekata.

Potencijalni korisnici Strateškog plana su:

- Vlada Zeničko-dobojskog kantona,
- Općine Zeničko-dobojskog kantona,
- Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona,
- Budući kreatori strategija razvoja i sličnih strateških dokumenata kako na nivou Kantona tako i na nivou pojedinačnih općina Kantona,
- Predstavnici proizvodnih aktivnosti (Privredna komora Kantona, granska udruženja, udruženja proizvođača u raznim proizvodnim sektorima i sl.),
- Univerziteti, posebno instituti koji se bave agrarnom ekonomijom ili proizvodnim tehnologijama,
- Turistički operateri,
- Udruženja (neprofitna) koja se bave zaštitom i valorizacijom ambijentalnih resursa,
- Predstavnici socio-kulturnih udruženja,
- Ostali subjekti nosioci kolektivnog interesa.

2.2. Cilj Strateškog plana i njegov značaj za razvoj Kantona

Cilj Strateškog plana ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona, općenito, trebalo bi da u značajnijoj mjeri doprinese porastu postojećih uslužnih djelatnosti u sektorima integralnog ruralnog razvoja, valorizaciji datog područja, obučavanja/usavršavanja i razvoja mikro poduzetništva u korist prije svega ugroženih kategorija. Projekti ruralnog razvoja treba da šire mreže usluga i jačaju kapacitete institucija i organizacija/udruženja u Bosni i Hercegovini (BiH) koji su angažovani u sektoru ruralnog razvoja, očuvanju okoliša, promociji turizma i u ukupnoj teritorijalnoj valorizaciji. Strateški plan ruralnog razvoja treba da stavi poseban naglasak na analizu potencijalnih područja/sektora koji bi mogli predstavljati relevantan mehanizam razvoja ruralnih područja na području svih općina Zeničko-dobojskog kantona.

Cilj izrade Strateškog plana ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona je da se na bazi kompleksne analize situacije na teritoriji svih općina Kantona (nakon velikih promjena uzrokovanih socijalnim i institucionalnim faktorima) prepoznaju i predlože specifični modeli razvoja koji vode ka endogenom jačanju lokalnog ekonomskog i socijalnog sistema. Na taj način bi se mogle preporučiti smjernice za budući razvoj ruralnih područja Kantona i konačno postići poboljšanje opštih uslova života, efikasnije korištenje resursa, te unapređenje procesa održivog povratka.

Izrada strateškog plana ima za cilj i približavanje Zeničko-dobojskog kantona i BiH standardima i trendovima koji vladaju u EU. U tom smislu, ovaj projekat (Plan) tretira ista ili slična pitanja kao i dokument Perspektive Evropskog prostornog razvoja usvojen 1999. godine, koji tretira postizanje uravnoteženog i održivog razvoja Evropske Unije i problematiku ruralno - urbanog partnerstva, policentrični prostorni razvoj i novi ruralno'urbani odnos, autohtoni razvoj, raznolika i proizvodna ruralna područja, urbano ruralna partnerstva, razborito gospodarenje prirodnom i kulturnom baštinom, promjena uloge i funkcije ruralnih područja i slično.

Bosna i Hercegovina se danas smatra zemljom potencijalnim kandidatom za priključenje Evropskoj Uniji i svakako se pokreće proces da bi ona postala efektivan kandidat. Član 12. Pravilnika EZ 1085/2006 o Fondu IPA predviđa da komponenta "ruralnog razvoja" finansijskog instrumenta EU pomaže zemljama kandidatima da definišu politike i da se pripreme da primijene i upravljaju zajedničkom poljoprivrednom politikom (prvi i drugi stub) evropske zajednice, učestvujući posebno u održivom prilagođavanju poljoprivrednog sektora i ruralnih područja, kao i da pripremi zemlje kandidate da primjenjuju *acquis* evropske zajednice koji se odnosi na poljoprivrednu politiku i njoj povezane politike. Posebno je predviđeno da će komponenta "ruralnog razvoja" moći da učestvuje u finansiranju akcija iz Pravilnika (EZ) br. 1698/2005, od 20. septembra 2005., na podršci ruralnog razvoja od strane Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj FEASR, pravilnika koji prate sve regije zemalja članica koji su do sada pristupili Uniji za definisanje Programa Ruralnog Razvoja. Dakle važno je, radi približavanja metodama i specifičnim ciljevima politike ruralnog razvoja Evropske Unije, da Strateški plan ruralnog razvoja u sklopu projekta PRICES bude elaboriran, koliko je moguće, u skladu sa lokalnim zakonskim uslovima i institucionalnom organizacijom, na skupu evropskih mjera koje mogu finansirati potrebe za investiranjem koje će se ukazati u okviru aktivnosti animacije i slušanja teritorija.

Marginalni položaj i socio-ekonomska ugroženost koje karakteriziraju ruralna područja su prepoznati kao prepreke harmoničnom razvoju Kantona i njegovih pripadajućih općina u cjelini. I u Evropskoj Uniji različite regije su morale da se suoče sa ovom problematikom, te su od 90-tih godina usvojene na nivou evropske zajednice posebne politike za ruralni razvoj koje su, pored onih koje su specifično posvećene segmentu poljoprivredne proizvodnje, omogućile stvaranje evropskog poljoprivrednog i

ruralnog modela. Radi se o modelu u kojemu različitosti teritorija i predjela, bogatstvo lokalnih proizvodnih i društveno-kulturnih identiteta, te kvalitet zaštićenog prirodnog ambijenta, predstavljaju specifičan i jedinstven teritorijalni kapital. Ta baština se valorizira putem društveno-ekonomskog planiranja unutar kojega strategije razvoja kao i sistemi upravljanja finansijskim sredstvima proizilaze iz procesa usaglašavanja. Integracije između razvojnih aktera (potreba usaglašavanja i učesće "odozdo" (*bottom up*) i u integraciji razvojnih faktora (ambijent, ljudski resursi, proizvodne aktivnosti, identitet) se prepoznaju kao strateško metodološko sredstvo koje katalizira primjenu i efikasnost razvojnih programa. Rezultat sa ekonomskog aspekta jeste stvaranje dodatne vrijednosti za sve specifične proizvode jednog ruralnog područja (od ponude prijemnih kapaciteta u selima, do prehrambenih ili zanatskih proizvoda, od maršruta kroz prirodu do kulturnih događanja) koji bi na taj način mogli biti locirani na specifične pozicije na tržištu pokazujući se kompetitivnim na lokalnom i globalnom nivou, budući da su sposobni dati odgovore na sve veću potražnju za kvalitetnim proizvodima koja je ujedno i poruka o kulturnom i teritorijalnom identitetu. Pažnja tržišta na valorizirani teritorijalni kapital ruralnih područja preći će u revitalizaciju istih u smislu privrednih i društveno-kulturnih aktivnosti, omogućavajući na taj način oživljavanje i stabilizaciju zajednica.

3. METOD RADA I VEZA SA OSTALIM STRATEŠKIM RAZVOJNIM DOKUMENTIMA

3.1. Metod rada i očekivani rezultati

3.1.1. Metod rada

S obzirom na proces integracije BiH u zajedničke evropske strukture, koji je pokrenut parafiranjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom unijom (EU) 16. juna 2008. godine, metodologija primijenjena u pripremi Strateškog plana uzima u obzir smjernice LEADER⁴ metodologije koja je usvojena i verificirana za planiranje razvoja ruralnih područja u okviru EU.

LEADER metodologija pretpostavlja, tj. zasniva se na sljedećim elementima ili pristupima:

1. Teritorijalni pristup,
2. „Bottom-up” pristup,
3. Partnerski pristup,
4. Inovativnost,
5. Integralni pristup,
6. Umrežavanje i međuregionalna saradnja,
7. Finansiranje i upravljanje na lokalnom nivou.

1. Teritorijalni pristup, koji je obuhvatio razvojnu politiku na osnovu prostornog jedinstvenog stanja ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona, njegovih prednosti (snage) i slabosti. Na osnovu LEADER metode ovo područje se tretira kao homogena lokalna ruralna jedinica koju karakteriše interna socijalna kohezija, koja dijeli iste historijske i tradicionalne vrijednosti odnosno zajednički identitet. Ovakav teritorijalni pristup treba da potakne rast svijesti od strane primarnih pokretača razvoja na lokalnom području i uloge postojećih resursa u postizanju održivog razvoja.

2. „Bottom-up“ (odozdo prema gore) pristupom nastojalo se ohrabriti učešće u sagledavanju aktuelnih problema i predlaganju budućih pravaca razvojne politike putem participacije svih zainteresovanih učesnika (stakeholder-a) na lokalnom nivou ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona. To je značilo uključivanje svih lokalnih „partnara“ uključujući zajednice u cjelini, ekonomske i socijalne grupe te predstavnike svih javnih i privatnih institucija. U tom smislu održani su zajednički sastanci sa zainteresiranim predstavnicima interesnih grupa na područjima svih općina Kantona bez obzira da li se svrstavaju u ruralne ili urbane, odnosno područja općina Breza, Doboju-Jug, Kakanj, Maglaj, Olovo, Tešanj, Usora, Vareš, Visoko, Zavidovići, Zenica i Žepče. Ovo je imalo važnu ulogu u dobijanju korisnih informacija i usmjeravanja u pravcu iznalaženja najboljih rješenja koja ovaj Strateški plan nudi u svom završnom dijelu.

3. Partnerski pristup i formiranje lokalnih akcionih grupa (LAG) predstavlja vrlo važan segment LEADER metode koji je uključen tokom izrade Strateškog plana ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona. Prilikom izrade Plana posebna pažnja je bila posvećena formiranju LAG-a, koje čine svakako najoriginalniji i najkarakterističniji dio LEADER metode. LAG se u Planu ističe kao predstavnik novog modela organizacije koji bi mogao

⁴ Skraćenica od *Liaison entre actions de développement rural*, ili *veze među aktivnostima za razvoj ruralnog gospodarstva*

značajno uticati na institucionalni i politički balans istraživnog područja Zeničko-dobojskog kantona.

4. Inovativnost je također kao noviji pristup u ukupnom konceptu ruralnog planiranja bio važan segment kod izrade Strateškog plana. Inovativnost se ogleda u novim načinima promocije lokalnih resursa kojih na ruralnom području Zeničko-dobojskog kantona ima dosta, aktivnostima koji su od interesa za lokalni razvoj ali još uvijek nisu „pokrivene“ od strane ostalih razvojnih politika, aktivnosti koje nude nove odgovore na probleme i slabosti istraživanih područja, stvaranje novih proizvoda, novih procesa, tržišta ili novih oblika organizovanja.

5. Integrirani pristup – Aktivnosti unutar akcionog plana su povezane i koordinirane kao jedinstvena cjelina. To znači da je Strateški plan uzeo u obzir aktivnosti unutar drugih projekata i da je nastojao uspostaviti veze sa ostalim ekonomskim, društvenim, kulturnim, okolišnim akterima i sektorima koji djeluju na području Zeničko-dobojskog kantona.

6. Umrežavanje i saradnja među regijama – Strateški plan predviđa razmjenu i protok informacija o politikama ruralnog razvoja i diseminaciju i transfer inovacija LEADER mreža sa ciljem razbijanja izolacije LAG i uspostavljanja baze razmjene informacija. Očekuje se saradnja između različitih oblasti koje će uključivati susjedne regione (kantone) kao i nacionalne akcije planove.

7. Lokalno finansiranje i upravljanje – koje primjenjuje LEADER metoda kao jedan od ključnih elemenata predviđa davanje lokalnim akcionim grupama značajan dio ovlasti u odlučivanju i odgovornosti vezanih za finansiranje i upravljanje. U ovom Planu ovakav pristup se preporučuje kao bazični metodski pristup, što naravno znači da će budući stepen autonomije LAG-a biti u skladu sa zakonskim institucionalnim kontekstom u Zeničko-dobojskom kantonu.

Strateški plan je također baziran na osnovnom konceptu trodimenzionalnog razvoja koji uključuje strategiju, područje (teritoriju) i partnerstvo. Ovakav pristup najviše odgovara LEADER strategijama koje preporučuju obnovu i razvoj zanemarenih i napuštenih područja te „napadnutih“ resursa.

Inače, u ovom dokumentu razmatraju se svi gore navedeni elementi LEADER metoda sa posebnim naglaskom na *bottom-up* pristup koji podstiče uključivanje svih interesnih aktera (*stakeholderi*) na teritoriju koji učestvuju u analizi problematike, te formuliranju projektnih prijedloga. Element od posebnog značaja jeste partnerski pristup koji stavlja naglasak na formiranje Lokalnih akcionih grupa (LAG).

Važan element ovakvih i sličnih studijskih dokumenata je integralni pristup koji uključuje multidisciplinarnu kreativnost i multisektorsku aplikaciju.

3.1.2. Očekivani rezultati

Integralni ruralni razvoj temelji se na četiri sastavna dijela:

- Stanovništvu i svim njegovim obilježjima,
- Privredi,
- Okolišu,
- Idejama, institucijama i strukturama.

Strateški plan bi trebao na lokalnom nivou identificirati ruralna područja i dati smjernice za njihov razvoj, uključujući i razvoj ruralnog turizma. Ravnomjerniji razvoj ruralnih područja, omogućio bi poboljšanje ukupnih uslova života i efikasno korištenje resursa u ciljnim područjima Kantona, te doprinijeo održivom povratku. Strateškim planom bi se omogućilo da se problem razvoja ruralnih područja tretira na adekvatan i razumljiv način.

Realizacija Strateškog plana ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona podijeljena je u tri faze:

- I faza: Izrada programa ruralnog razvoja
- II faza: Provođenje programa ruralnog razvoja i
- III faza: Ocijena provedbe programa ruralnog razvoja

Nakon izrade Strateškog plana slijedi faza njegovog provođenja. Na osnovu postavljenih ciljeva u Planu su predviđene institucije i subjekti koji bi predviđene mjere i programe trebali provoditi po dogovorenim načelima. Plan treba gledati kao dinamičan, „otvoren“ strateški dokument, koji će s vremenom trebati mijenjati i prilagođavati promjenama u okruženju i samom Kantonu. Strateški plan predstavlja opći okvir i strateško plansko-programski dokument, te je sredstvo za efikasnije i uspješnije upravljanje razvojem poljoprivrede, šumarstva, turizma te drugih ekonomskih aktivnosti ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona. U tom smislu Plan treba posmatrati kao „živi plan“, koji će omogućavati potrebne promjene za potrebe razvoja ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona. U mijenjanju i dizajniranju novih mjera i programa, odgovarajući postavljenim prioritetima i ciljevima, potrebno je osigurati učestvovanje kako pojedinaca tako i lokanih nosioca razvoja iz privatnog, javnog i civilnog sektora.

Brojni su rezultati koji se očekuju od izrade ovog Strateškog plana. Između ostalih izdvajaju se sljedeći:

- Uveden koncept ruralnog razvoja u razvojne dokumente Zeničko-dobojskog kantona;
- Usvojen EU pristup u planiranju ruralnog razvoja (LEADER metoda);
- Uključeni svi korisnici (stakeholderi) u definisanju problema i davanju prijedloga rješenja putem javnih rasprava;
- Data analiza ambijentalnog i socio-ekonomskog konteksta Zeničko-dobojskog kantona sa akcentom na njegov ruralni prostor;
- Prikupljeni podaci i formirana baza podataka relevantnih za ruralni razvoj Zeničko-dobojskog kantona;
- Izvršeno razgraničenje ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona;
- Doneseni zaključci na bazi SWOT analize koji se odnose na prednosti i nedostatke te mogućnosti i prijetnje za ukupni ruralni razvoj i razvoj pojedinih privrednih djelatnosti poput poljoprivrede, šumarstva i turizma na ciljnim područjima Zeničko-dobojskog kantona;
- Utvrđeni strateški i operativni pravci djelovanja (utvrđivanje ciljeva, mjera, osa i aktivnosti - programa);
- Definisani prijedlozi integriranih projekata - programa koje je moguće implementirati u pravcu razvoja ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona;
- Dat prijedlog institucionalnog jačanja Zeničko-dobojskog kantona u oblasti ruralnog razvoja (osnivanje agencija, lokalnih akcionih grupa, fondova i sl.).

3.2. Veze sa drugim strateškim dokumentima

Strateški plan ruralnog razvoja područja Zeničko-dobojskog kantona ima za cilj približavanje ovog kantona i njegovih 12 pripadajućih općina standardima i trendovima u EU. Strateški plan tretira ista ili slična pitanja kakva su na ovom administrativnom nivou u zemljama EU s ciljem postizanja uravnoteženog i održivog razvoja i tretiranja problematike ruralno – urbanog partnerstva. Ovaj dokument uvažava i oslanja se na već izrađene strateške dokumente kao što su:

- Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020,
- Akcioni plan za strateško planiranje Zeničko-dobojskog kantona za 2011. godinu,
- Regionalna strategija ekonomskog razvoja regije Centralna BiH 2009-2015,
- Master plan razvoja turizma i očuvanja prirodnih vrijednosti i kulturno-historijskih spomenika na području općina Vareš i Kakanj
- Strategije razvoja pojedinih općina Zeničko-dobojskog kantona

U nastavku se daje nešto više detalja i potrebnih veza sa spomenutim strateškim dokumentima.

3.2.1. Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020

Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020 rađena je na konceptu regionalnih razvojnih strategija i to na konceptu „održivog razvoja“. Ovaj koncept ima tri kamena temeljca – ekonomski rast (1), društveni boljitak (2) i zaštita okoline (3) pri čemu se ove tri temeljne odrednice moraju sagledavati na način da ekonomski i društveni razvoj ne smiju ugroziti okruženje. Primijenjena metodika u ovom strateškom dokumentu u potpunosti je podržavala logiku i red koraka koje podržava Agenda 21, učesnici su bili svi subjekti koji su na bilo koji način upućeni na kanton a proces oblikovanja Strategije, koji je trajao pet mjeseci, shodno logici Agende 21, uključio je sve učesnike kroz otvoren dijalog sa svim intersno-uticajnim skupinama i putem sektorskih radionica i fokus grupa primjenjujući Delfi metodologiju. Na kraju se došlo do definisanja četiri strateška cilja:

1. Podrška razvoju elektro-energetskog sektora i industrija baziranih na elektro-energetskim potencijalima
2. Razvoj diverzificirane, vitalne i konkurentne ekonomije
3. Unapređenje kvaliteta življena
4. Izgradnja sistema upravljanja prorodnim i kulturnim resursima.

Ispunjenje gore navedenih strateških ciljeva trebalo bi omogućiti ostvarivanje vizije razvoja Zeničko-dobojskog kantona koja je sadržana u sljedećem: Zeničko-dobojski kanton kao regija koja na uravnotežen način koristi svoje prirodne resurse osiguravajući stabilan privredni razvoj uz brigu za sopstveno kulturno-historijsko naslijeđe, proaktivno uključujući sve relevantne društvene skupine u sve sfere života regije. Osnova razvoja regije je preduzetnički duh njenih stanovnika i prepoznatljivih poslovnih subjekata koji, oslanjajući se na dugogodišnje energetske-industrijsko iskustvo oblikuje međunarodno konkurentnu ekonomiju usklađenu sa prirodnom okolinom.

Za ruralni razvoj Zeničko-dobojskog kantona vrlo je važna realizacija sva četiri postavljena strateška cilja. Osim strateških definisani su i prioritetni ciljevi koji su u vezi sa strateškim ciljevima. U okviru prvog strateškog cilja – Podrška razvoju elektro-energetskog sektora i industrija baziranih na elektro-energetskim potencijalima definisana su četiri prioritetna cilja pri čemu je za ruralni razvoj ovog Kantona od posebne važnosti usklađenost ekološkog aspekta i razvoja energetske sektora i sve tri predviđene mjere za ostvarivanje ovog cilja: oblikovanje energetske-ekološke strategije, praćenje i inspekcija ekološki-osvještenog poslovanja te poboljšanje ekološkog aspekta iskorištenja energetske

potencijala. Kada se govori o drugom strateškom cilju – Razvoj diverzificirane, vitalne i konkurentne regionalne ekonomije, praktički ostvarivanje svih njegovih prioritetnih ciljeva značajno će pomoći u ukupnom ruralnom razvoju ovog Kantona. Ti ciljevi su sadržani u daljnjem razvijanju poslovno-preduzetničke strukture koja će uključiti i ruralne dijelove Kantona, dalje razvijanje svijesti o preduzetništvu kao motoru regionalne ekonomije, podizanju konkurentnosti regionalne ekonomije a posebno poljoprivrede, šumarstva i turizma kada se govori o ruralnim dijelovima Kantona, te podizanju preduzetništva ciljanih grupa. U ruralnim područjima Zeničko-dobojskog kantona to bi trebali biti mladi poduzetnici uključujući i mlade farmere te žene. U okviru trećeg strateškog cilja – Unapređenje kvaliteta života, za ruralni razvoj Kantona jednako je bitan razvoj i fizičke i uslužne infrastrukture. Konačno, od posebne važnosti za ruralni razvoj Zeničko-dobojskog kantona je realizacija četvrtog strateškog cilja – Izgradnja sistema upravljanja prorodnim i kulturnim resursima i sva njena četiri prioritetna cilja: osiguravanje održivog sistema upravljanja prirodnim resursima, promocija i razvoj poljoprivrede i stočarstva, promocija i razvoj kulturnih i historijskih resursa kao sredstvo za ekonomski razvoj i razvoj turizma i konačno promocija i razvoj turizma. Praktički najveći dio mjera koji se odnose na ispunjavanje četvrtog strateškog cilja ove Strategije biće ujedno i mjere koje će biti definisane ovim Strateškim planom ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona.

3.2.2. Akcioni plan za strateško planiranje Zeničko-dobojskog kantona za 2011. godinu

U 2010. godini provedene su aktivnosti na donošenju veoma važnih strateških dokumenata kao što su Strategija razvoja Bosne i Hercegovine, Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine te Strategija razvoja Federacije BiH. Zaključkom Vlade Federacije BiH broj 810/10 od 29.9.2010. godine usvojeni su državni strateški dokumenti Strategije razvoja BiH, Strategije socijalnog uključivanja BiH i Akcioni planovi ministarstava i institucija Federacije BiH, a zaključkom Vlade broj 811/10 usvojena i Strategija razvoja Federacije BiH za period 2010-2020. Navedenim dokumentima zadužene su kantonalne vlade da urade svoje akcione planove kojima će navedene strategije biti podržane na kantonalnom i lokalnom nivou. S ovim u vezi Vlada Zeničko-dobojskog kantona donijela je Zajključak 02-28-27834/10 od 15.10.2010. godine kojim je Biznis servis centar određen kao implementaciona jedinica za Zeničko-dobojski kanton, odnosno da koordinira sa svim ministarstvima i upravama proces izrade akcionih planova za strateško planiranje, te vrši monitoring, evaluaciju i izvještavanje o urađenim aktivnostima na sinhronizaciji procesa strateškog planiranja. Rješenjem Vlade Kantona broj 02-34-305050/10 od 8.11.2010. godine formirane su tri radne grupe za izradu Akcionih planova za strateško planiranje Zeničko-dobojskog kantona te vršenje monitoringa i evaluacije i izvještavanje o urađenim aktivnostima na harmonizaciji procesa strateškog planiranja za realizaciju šest strateških ciljeva i to: radna grupa za realizaciju strateških ciljeva „Makro stabilnost“ i „Održivi razvoj“, radna grupa za realizaciju strateških ciljeva „Konkurentnost“ i „Zapošljavanje“ te radna grupa koja radi na realizaciji strateških ciljeva „EU integracije“ i „Socijalno uključivanje“. Zadatak ovih grupa je bio da izvrše analizu usklađenosti kantonalne strategije sa strategijama viših nivoa, te da na osnovu toga izrade Akcione planove po pojedinim strateškim ciljevima, podciljevima, prioritetima i mjerama, a za svaku mjeru da predlože aktivnosti uz identifikaciju tipa i izvora aktivnosti. Na osnovu Akcionih planova Federacije BiH i Strategije razvoja Zeničko-dobojskog kantona urađeni su Nacrti akcionih planova Zeničko-dobojskog kantona za svih šest strateških ciljeva.

Kada se govori o Strateškom planu ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona najvažniji dio pomenutog Akcionog plana, na koji će se nadovezati ovaj dokument je dio koji se odnosi na realizaciju strateškog cilja „Održivi razvoj“ i to njegova dva podcilja:

Podcilj 1: Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj

Podcilj 2: Ekologija i razvoj energetske potencijala

U okviru prvog podcilja izdvajeni su sljedeći prioriteti:

Prioritet 1: Uspostavljanje funkcionalnog institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu i ruralni razvoj (mjere: Kadrovska jačanje postojećih institucija, Formiranje nedostajućih institucija za poljoprivredu i ruralni razvoj, Harmonizacija sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja sa EU).

Prioritet 2: Poboljšanje konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini uz podizanje nivoa kvaliteta i sigurnosti domaćih proizvoda (mjere: Investicije u poljoprivredna gazdinstva/organizacije i investicije u modernizaciju postojećih i izgradnju novih kapaciteta za preradu i doradu poljoprivrednih proizvoda, Uređenje poljoprivrednog zemljišta, Podrška za uvođenje sistema kontrole i kvalitete, Podrška organizacijama poljoprivrednih proizvođača).

Prioritet 3: Očuvanje prirode i racionalno gazdovanje prirodnim resursima (mjere: Podrška mjerama zaštite životne sredine, Podrška mjerama zaštite biodiverziteta i održivo korištenje genetičkih resursa).

Prioritet 4: Poboljšanje uslova života i diverzifikacija prohoda ruralne zaposlenosti (mjere: Poboljšanje ruralne infrastrukture, Podrška proizvodnji specifičnih geografskih brendovanih proizvoda, promocija ruralnog turizma).

U okviru drugog podcilja – Ekologija i razvoj genetskih potencijala izdvajaju se dva prioriteta:

Prioritet 1: Korištenje obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa za osiguranje održivog razvoja (mjere: Harmonizacija okvira i jačanje kapaciteta institucija na svim nivoima u BiH, Osigurati izradu strateških dokumenata, planova i programa istraživanja te tendere za dodjelu koncesija u oblasti održivog korištenja prirodnih resursa i obnovljivih izvora energije, Razraditi, harmonizirati i primjenjivati već usvojene entitetske strategije relevantnih oblasti, a za one oblasti ili dijelove oblasti gdje nedostaju usvojiti iste, Usaglasiti prostorne i urbanističke planove raznih nivoa te za sve sprovesti strateške procjene uticaja na okoliš, Kroz proces približavanja EU usavršavati okolišno zakonodavstvo na principima održivog razvoja BiH uz pomoć odgovarajućih institucija EU)

Prioritet 2: Osigurati jače integrisanje politika zaštite okoliša sa politikama ostalih sektora i okviru njega mjera Razvijati ekonomske instrumente koji će podsticati primjenu principa „Zagađivač plaća“ i „Korisnik plaća“ te principa „Prevenicije“ i „Ponovne upotrebe“.

3.2.3. Regionalna strategija ekonomskog razvoja regije Centralna BiH 2009-2015

Jedan od dokumenata na koji se oslanja Strateški plan ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona je i Regionalna strategija ekonomskog razvoja regije Centralna BiH 2009-2015 budući da pokriva značajan broj općina Zeničko-dobojskog kantona (Doboj-Jug, Kakanj, Maglaj, Tešanj, Usora, Zavidovići, Zenica i Žepče) i koja je rezultat rada lokalnih i kantonalnih vlasti, nevladinih organizacija, obrazovnih i kulturnih institucija, poduzetnika te ostalih predstavnika javnog i privatnog sektora koji su posredstvom REZ agencije (Regionalna razvojna agencija za regiju Centralna BiH) kreirali mjere, programe i projekte kao sastavne dijelove ove Strategije.

Posebna vrijednost ovog dokumenta je što je rađen po principu „odozdo prema gore“, odnosno na način da su lokalni učesnici bili direktno uključeni u proces prepoznavanja potreba lokalnih područja i razvoja strategija i projekata, koji bi odgovorili na te potrebe. Okvir za implementaciju pomenute strategije zasniva se na šest sektora razvoja:

1. Razvoj malih i srednjih preduzeća
2. Razvoj turizma
3. Razvoj ljudskih potencijala
4. Razvoj regionalne infrastrukture
5. Poljoprivreda i ruralni razvoj i
6. Energetika.

Za potrebe Strateškog plana ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona posebno je interesantan dio koji se odnosi na sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja, ali i sektori malih i srednjih preduzeća te turizma, budući da se i kroz ovaj stateški plan naglašava potreba diverzifikacije ruralne ekonomije i podržavanje i onih privrednih djelatnosti u ruralnim područjima kojima će lokalno stanovništvo ostvarivati dodatne izvore prihoda. U okviru sektora pet – Poljoprivreda i ruralni razvoj ovom regionalnom strategijom je istaknuta slaba razvijenost poljoprivrede u odnosu na ostali dio BiH, budući da ima uglavnom ekstenzivni karakter i zasnovana na privatnim, individualnim gazdinstvima. Strategija ističe odlične prirodne predispozicije za proizvodnju voća i povrća, ljekovitog bilja, proizvodnju i preradu mesa te peradarstvo i pčelarstvo. U okviru ovog sektora regionalna strategija je ponudila 22 programa - projekta pri čemu se poseban naglasak daje na izgradnju kapaciteta za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, odnosno na hlađenju, skladištenju i preradi voća i povrća (6 miliona KM za tri godine), rekultivaciji oštećenih zemljišta (10 miliona KM za šest godina) te revitalizaciji planinskog područja pojedinih općina ove regije (4,6 miliona KM za tri godine).

3.2.4. Master plan razvoja turizma i očuvanja prirodnih vrijednosti i kulturno-historijskih spomenika na području općina Vareš i Kakanj

Imajući u vidu kulturno-historijsku baštinu, te postojanje drugih resursa za ekonomski razvoj i razvoj turizma na području općina Vareš i Kakanj, pojavila se potreba za sistematičnim i adekvatnim pristupom valorizaciji kulturno-historijske baštine, kao i efikasnom angažmanu postojećih resursa. Sagledavajući trenutno stanje pojedinih objekata i kulturno-historijskog naslijeđa, dolazi se do zaključka da je revitalizacija jedan od neophodnih koraka ka njihovoj punoj afirmaciji u cilju zaštite i unapređenja kulturno-historijske baštine kao i razvoju turizma. Cilj projekta je zapravo stvaranje osnova za revitalizaciju i valorizaciju Kraljevskog grada Bobovca i Kraljeve Sutjeske u kontekstu očuvanja kulturno-historijskog spomenika i prirodnih vrijednosti, te razvoju turizma u općinama Vareš i Kakanj. U Master planu je napravljen pregled svih prirodnih i drugih sadržaja i potencijalne turističke ponude općina Vareš i Kakanj, identificirani su nosioci i organizatori aktivnosti na realizaciji programa razvoja, trasiran je način valorizacije postojećih i ostalih resursa u turizmu, očuvanja i unapređenja kulturno-historijskog naslijeđa, predloženi su modeli finansiranja i funkcionisanja svih sadržaja te indicirani pojedinačni programi i dinamika njihove realizacije u srednjoročnom periodu. Jedan od strateških ciljeva ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona biće svakako i razvoj i unapređenje turizma, pri čemu će svoje posebno mjesto naći biseri sadržani u Kraljevskom gradu Bobovcu i Kraljevoj Sutjesci.

3.2.5. Strategije i programi razvoja pojedinih općina Zeničko-dobojskog kantona

„Program radno intenzivne poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda na području općina Ilijaš, Visoko, Breza, Vareš i Olovo u periodu 2007-2010. godina“ je u okviru analize tadašnjeg stanja poljoprivrede u pomenutim općinama definirao neke ključne probleme koje su vezane za mogućnosti daljeg razvoja sektora, uzimajući pri tom u obzir one elemente koje su za planiranje ruralnog razvoja jako važne. Program je, naime, rađen na principu uzimanja u obzir tri veoma bitna aspekta što ga čini značajnim za planiranje razvoja ruralnih oblasti. Ti aspekti su: nedostatak kapitala i obilje neiskorištene radne snage i zemljišnih resursa (orijentacija ka radno intenzivnoj proizvodnji), geografske i klimatske karakteristike (potreba izbora adekvatnog sortimenta u biljnoj i pasminskog sastava u animalnoj poljoprivrednoj proizvodnji), te tržišne veze i odnose (naglašenost nedostatka skladišnih, prihvatnih i prerađivačkih kapaciteta za poljoprivredne proizvode i samoniklo, šumsko i ljekovito bilje).

Elementi planiranja razvoja ruralnih oblasti zauzimaju značajna mjesta u gotovo svim strateškim dokumentima rađenim u općinama Zeničko-Dobojskog Kantona od završetka rata do danas. Ti elementi su sadržani u gotovo svim razvojnim dokumentima bez obzira da li se radi o lokalnim strategijama ekonomskog razvoja, strategijama razvoja poljoprivrede ili zaštite prirodnih resursa. U svim ovim dokumentima, poljoprivreda ima posebno mjesto i ulogu, ali je naglašena potreba da se u perspektivi, uz razvoj poljoprivrede čine naponi za razvojem drugih privrednih grana, u prvom redu turizma, šumarstva i prerade drveta, poboljšanju postojeće i izgradnji nove infrastrukture, poboljšavanje stanja i načina korištenja prirodnih resursa i stvaranje povoljnijih uslova za poduzetničke poduhvate i pokretanje malih i srednjih preduzeća različite poslovne orijentacije.

Osam od devet strateških razvojnih ciljeva definisanih u „*Strategiji razvoja Općine Kakanj 2007-2017*“ su ciljevi čije ostvarenje podrazumijeva značajan angažman na rješavanju upravo onih problema koji su najizraženiji u ruralnim oblastima Općine. Ostvarenje ovih strateških ciljeva podrazumijeva, u rezimiranoj varijanti, aktivnosti u pravcu: smanjenja stope nezaposlenosti kroz poboljšanje uslova za poduzetništvo i kroz iskorištavanje postojećih resursa, ekonomskog rasta temeljenog na podsticanju razvoja poljoprivrede i turizma, poboljšanja uslova života razvojem fizičke, društvene i uslužne infrastrukture i jačanju okolišne svijesti stranovništva u pravcu poboljšanja stanja prirodnih resursa, uvođenja efikasnijeg okolišnog upravljanja i stvaranju uslova za održivi razvoj.

Općinsko vijeće Općine Breza donijelo je početkom 2011. Godine Odluku o izradi „*Lokalnog ekološkog akcionog plana*“ (LEAP-a) koji podrazumijeva ocjenu stanja okoliša, određivanje vizije i ciljeva i određivanje aktivnosti za postizanje definisanih ciljeva. Proces izrade LEAP-a trajati će osam mjeseci. Izrada LEAP-a je podržana od strane MDG-F programa Očuvanje okoliša i klimatske promjene: „Standardizacija upravljanja okolišem: povezivanje lokalnih i državnih aktivnosti u BiH“ je trogodišnji program koji zajednički provodi pet UN agencija: UNDP, UNV, UNEP, FAO i UNESCO, u partnerstvu sa Ministarstvom za vanjsku trgovinu i ekonomske odnose BiH, Ministarstvom civilnih poslova BiH, Ministarstvom za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS, Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS, Ministarstvom okoliša i turizma FBiH, Ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH, općinama, te organizacijama civilnog društva. Program nastoji da unaprijedi planiranje zaštite okoliša na lokalnom nivou u BiH razvijanjem efektivnih participativnih metoda, te da unaprijedi upravljanje okolišem putem poboljšanja pružanja usluga iz ove oblasti. Program se financira sredstvima španskog Fonda za dostizanje milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG-F). S obzirom na to da je u savremenom pristupu ruralnom razvoju komponenta očuvanja i poboljšanja stanja prirodnih resursa jedna od ključnih komponenti, očekuje se da ovaj dokument posluži kao solidan doprinos u tom pravcu.

I „*Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2006-2011*“ za općinu Breza ruralne oblasti definiše kao predmet prioritetnog interesa jer su definisani razvojni ciljevi u okviru nje: 1) Modernizirati javnu upravu i unaprijediti njenu efikasnost i transparentnost, te pospješiti učešće građana u procesu donošenja odluka; 2) Povećati stopu zaposlenosti stvaranjem povoljnog poslovnog okruženja, razvojem poduzetništva i privlačenjem novih investicija, te stimuliranjem razvoja poljoprivrede, seoskog i eko-turizma; 3) Stvoriti uslove za sprovođenje kvalitetnog i svima dostupnog obrazovanja, te dodatno razvijati i koristiti postojeće kulturne i sportske kapacitete; 4) Obezbijediti kvalitetnu zdravstvenu i socijalnu zaštitu za sve stanovnike općine, posebno ruralno stanovništvo i ranjive grupe i 5) Za sve stanovnike općine osigurati pristup vodi za piće, unaprijediti i dodatno razviti saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu, te pospješiti zaštitu okoliša.

⁵ Usvojena Odlukom Općinskog vijeća 30.04.2008. godine

Općina Vareš u *Strategiji razvoja Općine Vareš 2006-2015. godine* u skladu s analizom stanja; SWOT analizom, i mišljenjem građana izraženom kroz javnu raspravu kao svoje strateške pravce definiše one koje će ići u pravcu: 1) Poboljšanja ekonomskog razvoja (naglasak na razvoju poljoprivrede, šumarstva, turizma); 2) Razvoja infrastrukture (fizičke, društvene, uslužne); 3) Efikasne i otvorene lokalne administracije i 4) Prostorno uređene zajednice s naglaskom na zaštitu životne sredine.

I u drugom dokumentu relevantnom za planiranje razvoja, "*Lokalni okolišni plan Općine Vareš*" sadržani su elementi veoma značajni za planiranje razvoja ruralnih oblasti na općinskom i kantonalnom nivou. Među prioritetnim pravcima razvoja ovaj dokument posebno ističe sljedeće: 1) Poboljšanje upravljanja vodama; 2) Rješavanje pitanja otpada (čvrsti otpad, otpadne vode); 3) Razvoj društvene infrastrukture (zdravstvo, školstvo, inkluzija); 4) Poboljšanje upravljanja šumskim resursima (poboljšanje prinosa, sprečavanje neplanske i nelegalne sječe); 5) Razvijanje svijesti lokalne populacije i administracije o stanju i potrebi zaštite prirodnih resursa; 6) Podizanje nivoa iskorištenosti postojećih turističkih potencijala Općine i 7) Zaštita kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa.

Općina Usora do okončanja rata u administrativnom smislu nije kao takva postojala. U posljednjem desetljeću je lokalna administracija pristupila izradi prostornih i razvojnih planova Općine. Specifičnost ove općine, u odnosu na ostale u Kantonu, je da u *Strateškom planu ekonomskog razvoja općine Usora 2007-2012* poljoprivreda i njen razvoj ne zauzimaju značajno mjesto. Međutim, navedeni problemi, rezultati SWOT analize i socio-ekonomska analiza upućuje na to da je ova Općina, a pogotovo njeni ruralni dijelovi, suočena sa istim problemima kao i ostale, te da su strateški razvojni pravci odraz tradicije i izbora poslovne orijentacije, te da su dobra osnova za osmišljavanje plana ruralnog razvoja Općine, Kantona i šire. Općina Usora je u svojoj Strategiji definisala sljedeća četiri strateška cilja: 1) Razvijen sektor malih i srednjih preduzeća sa izvoznom orijentacijom i visokim učešćem stranih ulaganja uključujući dijasporu; 2) Povećan nivo gospodarskog razvoja kvalitetnim iskorištavanjem raspoloživih prirodnih resursa na području općine uz maksimalne mjere ekološke zaštite; 3) Razvijena infrastruktura koja će omogućiti gospodarski razvoj i kvalitetan život stanovništva; 4) Konkurentni i prilagodljivi ljudski resursi koji će podržati gospodarski razvoj i razvojno orijentiranu lokalnu upravu, efikasnu i prilagodljivu potrebama građana.

Na osnovu uvida u *Strategiju razvoja općine Žepče 2011-2018* izrađenu od strane Razvojne agencije općine Žepče (2011) Strateški plan ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona svim svojim elementima podržava četiri strateška cilja razvoja općine Žepče, a posebno trećeg strateškog cilja uravnotežen održivi razvoj općine, koji specifično fokusira razvoj ruralnih mjesnih zajednica. Treba istaći da ova strategija direktno doprinosi ostvarenju i prvog strateškog cilja konkurentno gospodarstvo, odnosno njegovo prioritetno područje poticanje i razvoj ruralnih područja razvojem obiteljskih gazdinstava i obrta. Razvoj ruralnih područja je ključan za zaštitu i unapređenje kvaliteta okoliša, a posebno biodiverziteta, te u tom kontekstu ova strategija direktno doprinosi i ostvarenju četvrtog strateškog cilja prepoznatljivost žepačkog indentiteta.

Prvi i temeljni cilj *Strategije ekonomskog razvoja općine Maglaj za period 2006-2011* je: Policentričan razvoj privrede i poduzetništva gdje se predviđaju mjere vezane za iskorištenje potencijala u poljoprivredi (neobrađeno zemljište), odnosno za poticanje samozapošljavanja u oblasti proizvodnje mlijeka i mesa, zatim proizvodnje i prerade povrća i voća, te sakupljačke prakse i razvoja turizma. To je u potpunosti u saglasnosti sa planiranom mjerom jačanja konkurentnosti proizvođača hrane i mjerom razvoja ruralnog turizma. Osim toga, integrirani pristup osmišljavanju i implementaciji programa strategije ruralnog razvoja podrazumijeva izgradnju centara za jačanje kapaciteta poduzetnika i lokalne zajednice uključene u implementaciju projekta. Na ovaj način strategija ruralnog razvoja doprinosi ostvarenju i drugog cilja strategije ekonomskog razvoja općine Maglaj:

Partnerski odnosi i ljudski potencijali. Predviđena mjera ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona: unapređenje životne okoline direktno podržava ostvarenje ciljeva 4 i 9: Prostorno uređena zajednica sa težištem na zaštiti životne sredine i Razvijena životna sredina sa boljim kvalitetom života i standardom građana.

Strategija razvoja općine Doboj Jug (2011-2020) poziva se na strateške dokumente - Razvojne strategije BiH 2010-2014, Strategijom socijalne uključenosti 2009-2014, a u okviru Projekta integrisanog lokalnog razvoja (ILDLP), koji predstavlja zajedničku inicijativu Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u BiH (UNDP) i Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC). Strategija ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona je u potpunosti u saglasnosti sa iskazanom vizijom razvoja općine i u potpunosti podržava razvoj „dinamične poslovne zajednice sa poticajnim poslovnim ambijentomprivlačnim uslovima života za sve građane a posebno mlade“. Drugim riječima strategija ruralnog razvoja podržava ostvarenje sva četiri ekonomska cilja, a posebno prva dva: (1) razvijeno poduzetništvo i povećana stopa zaposlenosti, (2) pospješen ekonomski rast iskorištavanjem potencijala u oblasti poljoprivrede i turizma, (3) izgrađena napredna i efikasna razvojna infrastruktura, (4) ambijentalno uređena i atraktivna sredina. Mjere i programi koji su predloženi ovom strategijom direktno će uticati na razvoj poljoprivredne proizvodnje i turističkih proizvoda, njihove konkurentnosti, te otvaranje radnih mjesta za mlade farmere. Naravno, problemi vezani sa zagađenjem i neadekvatnim upravljanjem resursima, koji ograničavaju ekonomski rast, a posebno razvoj ruralnih područja, su posebno fokusirani mjerama ove strategije.

Strategija ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona podržava postojeću Strategiju razvoja banjsko-rekreativnog turizma u općini Olovo (SERDA), koja podcrtava važnost diverzifikacije turističke ponude i to u pravcu razvoja izletničkog, seoskog i eko turizma. Tako ova strategija predviđa kao prvi cilj pozicioniranje Općine kao prepoznatljive destinacije banjsko-rekreativnog, ribolovnog, lovnog, sportskog i eko turizma, koja inkorporira attribute okolinske održivosti Bosne i Hercegovine. Ostvarenje ovog cilja podrazumijeva jačanje proizvodnje hrane, a posebno tradicionalnih proizvoda, što jeste jedna od osnovnih mjera i strategije ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona.

Strateški plan ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona u potpunosti podržava ostvarenje očekivanih rezultata implementacije *Strategije razvoja općine Olovo do 2015 godine* i to: snažnijim ekonomskim rastom, otvaranjem novih radnih mjesta, uravnoteženjem i raznolikošću strukture ekonomije, razvojem poduzetništva, aktiviranjem neiskorištenih resursa, većom političkom i socijalnom stabilnošću.

Strateški plan ruralnog razvoja Zeničko-dobojskog kantona uzeo je u obzir i ostale strateške dokumente poput Strategija razvoja općine Tešanj i Strategiju razvoja općine Zenice i to u onim dijelovima koji podržavaju poljoprivredu kao krucijalnu privrednu djelatnost ruralnih prostora navedenih općina, ali i drugih privrednih djelatnosti koje su u funkciji raznovrsnosti mogućnosti sticanja prihoda u ruralnim područjima općina.

4. PRISTUP I VAŽNIJA OBILJEŽJA POLITIKE RURALNOG RAZVOJA U ZEMLJAMA EVROPSKE UNIJE, BOSNI I HERCEGOVINI I FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

4.1. Evropska Unija i ruralni razvoj

Prije dvadesetak godina, članice EU (tada EZ), izradile su opsežnu analizu stanja ruralnih regija. Analiza je pokazala da postoje tri stalne grupa problema po kojima se mogu podijeliti ruralna područja, koji su temelj projekcije njihovog razvoja: To su:

1. Pritisak modernog života zahvata ruralna područja lako dostupna iz velikih gradova ili uz glavne putne pravce i Sredozemno priobalje. Ona su uglavnom gusto naseljena, privredno razvijena (intenzivna, onečišćujuća poljoprivreda, nečisti industrijski pogoni), s brojnim sekundarnim rezidencijama, turističkim i rekreacionim objektima, razvijenim uslugama, brojnim domaćinstvima s mješovitim izvorima prihoda.
2. Ruralno propadanje, jer svi koji mogu i žele napuštaju selo, ostaju stariji, pada natalitet, a mortalitet raste. To snižava standard života i kulturu stanovanja. Poljoprivredno zemljište se zapušta. Porodična imanja su u pravilu mala i ne osiguravaju punu zaposlenost. Radnih mjesta izvan poljoprivrede je premalo, pa je malo domaćinstava s dvojnim izvorom prihoda, što generira siromaštvo. Sve to obilježava područja udaljenija od gradova.
3. Položaj marginalnog područja, teže pristupačnog (otoci, planine), je još više bez perspektive i ukazuje se još naglašenije ruralno propadanje od prethodnih slučajeva. Razvojni izgledi su slabi, jer je ulaganje u osnovnu socijalnu i tehničku infrastrukturu izrazito skupo, te mu je upitna racionalnost.

Ideja ruralnog razvoja potiče iz samog poljoprivrednog sektora, kada su, tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog vijeka, promjene prema raznovrsnijem pristupu poljoprivrednim zajednicama postale očigledne. Rimski ugovor (1957. godina) kojeg je slijedila nova Zajednička poljoprivredna politika (ZAP) 2000 (Common Agricultural Policy - CAP 2000) čiji su ciljevi jasno bili modernizacija poljoprivrednog sektora kroz strukturalna poboljšanja, također, promijenila je izgled poljoprivrednih zajednica. Poljoprivreda je nudila manje prilika za zapošljavanje i bila je suočena s novim i raznovrsnijim rasponom aktivnosti, direktno ili indirektno povezanim sa sektorom. Poljoprivredne zajednice morale su ponovo razmisliti o svojoj ulozi i nositi se s promjenama u svom djelovanju, uključujući i djelovanje povezano s područjem na kojem se nalaze. Podizala se svjesnost o specifičnosti i vrijednosti društvene i kulturne baštine ruralnih područja u usporedbi s društvenim i kulturnim okruženjem industrijskih i urbanih društava i počela se oblikovati ideja da poljoprivreda igra ulogu, ne samo u korištenju zemlje, nego i u stvaranju i očuvanju krajolika. Važnost poljoprivrednog društva kao izvora zdravlja, rekreacije i sigurnosti postala je očigledna.

Glavni ciljevi i prioriteti politike ruralnog razvoja na nivou EU su uglavnom isti za sve zemlje članice i usmjereni su na unapređenje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora, povećanja kvaliteta života i zaštitu životne sredine u ruralnom području. Osnovni elementi ruralne politike sa kojima se služe članice EU sadržani su i u planovima i programima ruralnog razvoja zemalja koje vode pregovore o ulasku u EU, s tim što su prisutne određene razlike koje proizlaze iz specifičnosti pojedinih zemalja. Način na koji pojedine zemlje koriste sredstva iz drugog stuba fonda za poljoprivredu i ruralni razvoj, razlikuje se od zemlje do zemlje i definisan je njihovim nacionalnim planovima za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, kao i planovima za korišćenje pretpristupnih pomoći kojima raspolažu nove zemlje članice.

Ruralna područja u svih 27 zemalja EU obuhvataju gotovo 90% ukupne teritorije u kojima živi 56% stanovnika. Zbog toga jačanje politike ruralnog razvoja dobija na važnosti i uvrštava se među razvojne prioritete EU. U dosadašnjem periodu ostvarivanja Zajedničke agrarne politike (ZAP), razvoj ruralnih područja tradicionalno se oslanjao na poljoprivrednu proizvodnju kao glavnog nosioca materijalnog razvoja. Nakon suštinskih promjena provedenih u 2003. i 2004. godini, ZAP se od politike podrške poljoprivrednoj proizvodnji, preusmjerava prema povećanju kvalitete proizvoda, izazovima tržišta, korišćenju novih razvojnih mogućnosti i očuvanju okoline. Taj zaokret slijede i bitne promjene politike ruralnog razvoja koja se u periodu 2007–2013. godine usmjerava na tri glavna cilja:

- Povećanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva,
- Održivo upravljanje zemljištem i zaštita životnog prostora,
- Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije.

Države članice i regije dužne su osigurati uravnoteženo provođenje politike ruralnog razvoja primjerenom raspodjelom sredstava između tri navedena tematska područja. Dodatno je potrebno osigurati i sredstva za provođenje inicijative LEADER. Ovaj evropski model ruralnog razvoja, pokrenut 1991. godine, zasniva se na pristupu odozdo prema gore („bottom-up“), uvažavanju lokalnih specifičnosti i uspostavljanju lokalnih razvojnih partnerstava (lokalna akciona grupa – LAG) u kojem predstavnici sva tri sektora učestvuju u razvoju i provođenju lokalne razvojne strategije. Strateški plan se provodi projektima usmjerenim na rješavanje specifičnih lokalnih pitanja.

U sklopu Leader+ u EU, prije proširenja 2004. godine, postojalo je oko 900 lokalnih akcionih grupa. U nekim od zemalja članica koje su ušle u EU 2004. godine, LAG-ovi već uveliko rade pod Leader načinom razvoja. Leader+ je nastao iz više razloga od kojih su važniji:

- najbolje moguće iskorištavanje prirodnih i kulturnih resursa, uključujući i povećanje vrijednosti nekih predjela,
- poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima,
- dodavanja vrijednosti lokalnim proizvodima, posebno kroz stvaranje pristupa na tržište malih proizvodnih jedinica preko kolektivnih djelovanja i
- korišćenja novog "know-how" pristupa i novih tehnologija i tako stvaranja kompetitivnih proizvoda i usluga u ruralnim sredinama.

Pravni instrumentarij Zajednice osigurava cjelovitost politike ruralnog razvoja na čitavom području Unije zajedničkim strateškim smjernicama, finansijskom podrškom Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EPFRR) i uredbom Komisije. Zemlje članice u nacionalnim strategijama ruralnog razvoja razrađuju zajednička usmjerenja biranjem razvojnih mogućnosti koje će stvarati najveću dodatnu vrijednost na nivou Zajednice, na regionalnom i nacionalnom nivou. Međutim, ako se sagledaju aktivnosti koje se vode na programiranju ruralnog razvoja kod zemalja koje su posljednjih godina (2004. i 2007. godine) primljene u članstvo EU i zemalja koje su dobile status kandidata ili će dobiti status kandidata u vremenu koje dolazi, onda se mogu dati sljedeće konstatacije. Gotovo kod svih zemalja o kojima je riječ, principi na kojima se temelji programiranje ruralnog razvoja su slični. Istina, postoje određene razlike koje su uslovljene specifičnostima ruralnog prostora i stepenom razvoja tih zemalja. Međutim, kada je riječ o materijalnoj podršci programima ruralnog razvoja onda postoje razlike koje se ogledaju u mogućnostima povlačenja sredstava iz Fondova EU. Korišćenje razvojnih fondova definisanih u okviru ZAP, nije moguće od strane zemalja koje se pripremaju da postanu članice EU. Za te zemlje moguće je koristiti fondove koji su sadržani u instrumentima za pretpristupnu pomoć – IPA o čemu će biti riječi nešto kasnije.

Politika ruralnog razvoja, kao drugi stub ZAP-a, koncipirana je tako da zemlje članice rješavaju probleme u ruralnim sredinama po zajedničkim principima i sa kofinansiranjem iz EU fonda za ruralni razvoj (Council Regulation, 1698/2005). Politika ruralnog razvoja sadrži sve elemente modernih javnih politika. Osnov za njenu primjenu su strategija i program ruralnog razvoja za određenu regiju. Strategija i program uključuju analizu stanja, iz koje proizilazi definisanje problema, ciljeva i prioriteta javnih intervencija. Sa spiska različitih mjera po grupama (osovinama, osama) regioni ili zemlje biraju mjere koje onda definišu u skladu sa potrebama, mogućnostima i sa ciljem što veće efikasnosti programa. Kod programiranja je potrebno poštovati principe konzistentnosti, konvergentnosti i kompatibilnosti mjera, što znači da se mjere različitih politika ne razdvajaju, odnosno da nemaju suprotnih učinaka. Za pojedine mjere određuje se finansijski okvir koji se temelji na različitim izvorima finansiranja. Učešće sredstava iz EU može da bude i do 80% od ukupnih javnih sredstava. Ukupan finansijski okvir je određen budžetskim pregovorima unutar EU, a za predpristupnu podršku od strane Evropske komisije. Implementacija mjera vrši se po određenim zajedničkim pravilima koja podrazumijevaju akreditaciju programa i posebnu agenciju za plaćanje kao finansijsku instituciju za sprovođenje mjera. Finansijski sistem zahtijeva različite nivoe kontrole koji omogućuju korektno trošenje javnih sredstava. Za praćenje programa odgovorno je posebno upravno tijelo (*Managing Authority*), i uglavnom su to državna ili regionalna ministarstva za poljoprivredu. Program se prati na osnovu određenih indikatora. Implementacija odabranih mjera treba da promijeni stanje u pozitivnom smjeru. Te promjene i kvalitet rezultata programa ocjenjuju se posebnim sistemom u različitim fazama pripreme i sprovođenja programa. U principu, sve manje zemlje, poput Slovenije, Austrije i Bugarske, imaju jedan program ruralnog razvoja, dok se u većim zemljama program radi po pojedinim regijama. Odabir i finansijski okvir pojedinih mjera je stvar odluke same zemlje. Po uredbi o ruralnom razvoju (Uredba EC, 1698/2005) definisano je da se od ukupnog iznosa za ruralni razvoj mora izdvojiti za prvu i za treću osovinu minimalno po 10%, za drugu osovinu najmanje 25% i za Leader 5%. Jedine obavezne mjere su agroekološke iz druge osovine. Posmatrano po zemljama, distribucija sredstava je veoma različita. Generalno, najmanje se daje za 3. osovinu i za Lider pristup, što znači, da u programima preovlađuje poljoprivreda i njen značaj. U zemljama sa nižim bruto domaćim proizvodom i lošijom strukturom poljoprivrede (većina novih članica EU), daje se puno više za mjere kojima se poboljšava konkurentnost proizvodnje hrane. Zemlje sa razvijenom poljoprivredom (Holandija, Danska, Irska) ili zemlje sa pretežno brdskom poljoprivredom daju više od 50% ukupnih sredstava za drugu osovinu, pogotovo za agroekološke mjere i mjere za poljoprivredu u područjima sa ograničenim mogućnostima.

Odnos stare (do 2007. godine) i nove paradigme kada se govori o politici ruralnog razvoja u zemljama EU može se vidjeti u pojednostavljenom narednom pregledu:

	Stari pristup	Novi pristup
CILJEVI	Ujednačenost, dohodak farmi, konkurentnost farmi	Konkurentnost ruralnih područja, valorizacija lokalne imovine, eksploatacija neiskorištenih resursa
KLJUČNI CILJANI SEKTOR	Poljoprivreda	Razni sektori ruralne ekonomije (npr. ruralni turizam, prerađivačka industrija, ICT industrija, itd.)
GLAVNI INSTRUMENTI	Podsticaji	Investicije
KLJUČNI AKTERI	Nacionalne vlade, Farmeri	Svi nivoi vlasti (međunacionalni, nacionalni, regionalni i lokalni), različiti lokalni stejholderi (javni i privatni sektor, NVO)

Izvor: OECD (2006): The New Rural Paradigm – Policies and Governance

Uključivanje u ZAP je jedno od najtežih pitanja u pregovorima za pristup EU, jer je potrebno ispuniti visoke pravne i institucionalne uslove. Zbog stalnih promjena, ZAP je za sve zemlje kandidate pokretna meta. To pogotovo važi za buduća proširenja, iako su dosadašnje reforme pokazivale određenu stabilnost u promjenama. Glavni koncept politike ostaje, pogotovo sistem implementacije mjera, a promjene koje se dešavaju uvijek nose elemente prethodne politike. Tako se glavni obrisi budućih mjera mogu u određenoj mjeri predvidjeti. Postojeći model ZAP-a ima pravnu i budžetsku osnovu do 2013. godine. Novi prijedlog će biti definisan između 2010. i 2012. godine i može donijeti značajne promjene. Osnovna dilema sa kojom se susreće EU je argumentacija i vizija agrarne politike, izbor mjera, odnos između zajedničkog i nacionalnog finansiranja, a posebno obim ukupnih sredstava za poljoprivredu.

U septembru 2010. godine EU Komisija je izašla sa prvim prijedlozima buduće zajedničke agrarne politike koja će biti u periodu 2014-2020⁶. Tri su šire opcije politika date:

1. Opcija 1 - Poboljšani Status Quo
2. Opcija 2 - Više izbalansirana, ciljana i održiva podrška i
3. Opcija 3 - Napuštanje podrške tržištu i dohotku proizvođačima

Što se tiče politike ruralnog razvoja u okviru opcije 1 (poboljšani Status Quo) ona bi zadržala „Health Check“ orijentaciju povećavajući izdvajanja za izazove koji se odnose na klimatske promjene, vodu, biodiverzitet, obnovljivu energiju i inovacije. Opcija 2 (Više izbalansirana, ciljana i održiva podrška) politiku ruralnog razvoja vidi u prilagođavanju i dopunjavanju postojećih instrumenata kako bi bili bolje usklađeni sa EU prioritetima, sa podrškom fokusiranom na okoliš i/ili restrukturiranjem i inovacijama te na unaprjeđenju (jačanju) regionalnih/lokalnih inicijativa. Ova opcija predviđa i jačanje postojećih alata za upravljanje rizikom i uvođenje bez obaveza (fakultativno) alata za usklađivanje stabilizacije dohotka kako predviđa WTO zelena kutija kako bi se kompenzovali suštinski gubici dohotka proizvođača. Na kraju ova opcija predviđa i razmatranje određene redistribucije izdvajanja između zemalja članica zasnovane na objektivnim kriterijima. Radikalna opcija 3 (Napuštanje podrške tržištu i dohotku proizvođača) u okviru politike ruralnog razvoja predviđa mjere koje bi mogle biti uglavnom fokusirane na klimatske promjene i okolišne aspekte.

Table 4/1: Potencijalni godišnji ZAP prilivi iz EU za odabrane zemlje Zapadnog Balkana po sistemu koji važi za period 2007-2013 po završenom 10-godišnjem tranzicionom periodu

Zemlja	(u milionima Eura)		
	Mjere 1. stuba	Mjere 2. stuba	Ukupno
Hrvatska	410-460	170-220	580-680
Makedonija	120-150	80-120	200-250
Srbija	820-1.050	320-400	1.140-1.300
Crna Gora	20-30	30-40	50-70
Bosna i Hercegovina	130-150	140-180	270-320

Visina budućeg budžeta ZAP-a je nepoznata i ona se može samo pretpostavljati. Zato se za procjenu potencijalnih priliva iz ZAP-a uradila kalkulacija na osnovu postojećih procedura i prakse (Erjavec et al., 2010). Tabela 4/1 pokazuje prvu procjenu finansijskih priliva poslije određenog tranzicionog perioda. U proširenjima 2004. i 2007. godine taj period je definisan za 10 godina. U prvim godinama te

⁶ **Izvor:** The CAP towards 2020; meeting the food, natural source and territorial challenges of the future (European Commission, 2010)

brojke su znatno niže. Svakako, finansijske kalkulacije su važan element integracionog procesa, i daju dodatan pozitivan motiv za pristup.

BiH bi, po sadašnjem sistemu ZAP-a, koristila oko 300 miliona Eura sredstava. Toliko danas dobiva Slovenija, koja je teritorijalno manja i ima manje poljoprivrednih resursa i potencijala, pa i potreba, tako, da je ovo vjerovatno donja razina potencijalnih priliva. Realno je očekivati da će u vrijeme pristupa BiH u EU iznos sredstava za ZAP biti smanjen, tako da je ovo ipak realna ocjena. No, ova politika će svakako ostati u nekoj formi i obimu sredstava, i biti prilika za zemlje koja se priključuje EU važan izvor finansijskih sredstava.

4.2. Politika ruralnog razvoja u Bosni i Hercegovini

Ruralni razvoj⁷ podrazumijeva skup politika, mjera i aktivnosti kojima je cilj sveobuhvatan ekonomski, socijalni i kulturni napredak stanovništva ruralnih područja i koje se planiraju i sprovode uz uvažavanje načela održivog razvoja, očuvanja i poboljšanja kvalitete okoliša. Ruralna područja obuhvataju 88,9% (45,547.5 km²) teritorije BiH i u njima živi 70,4% (2,37 miliona) ukupnog stanovništva. Prema podacima za 2007. godinu, od 141 općina, koliko ih ima u oba BiH entiteta, 115 općina se prema kriterijima OECD-a smatra ruralnom (gustina naseljenosti manja od 150 stanovnika po km²). Gustina naseljenosti u ruralnim područjima BiH iznosi 52 stanovnika/km², što je za 25% manje od državnog prosjeka (66 stanovnika/km²). Prema OECD tipologiji regioni (kantoni u Federacije BiH i ekonomski regioni u Republici Srpskoj) na višem nivou agregacije ne mogu biti jednostavno klasifikovani kao „ruralni“, već isključivo kao regioni sa višim ili nižim nivoom ruralnosti. Tako se, na bazi podataka iz 2007. godine, u BiH 66,9% njene teritorije odnosno 34,285.2 km² smatra predominantno ruralnim područjem (preko 50% populacije živi u ruralnim zajednicama), u kojem živi 52,3% ili 1,752,776 njenih stanovnika. 24,4% teritorije BiH odnosno 12,516.4 km² smatra se značajno ruralnim–prelaznim područjem (od 15% do 50% populacije živi u ruralnim zajednicama) u kojem živi 32,6% (1,099,396) BiH stanovništva. Najmanje učešće (8,6% odnosno 4,420.8 km²) u ukupnoj teritoriji BiH imaju dominantno urbana područja (manje od 15% populacije živi u ruralnim zajednicama) i u njima živi 15,4%, odnosno 518,798 BiH stanovnika.

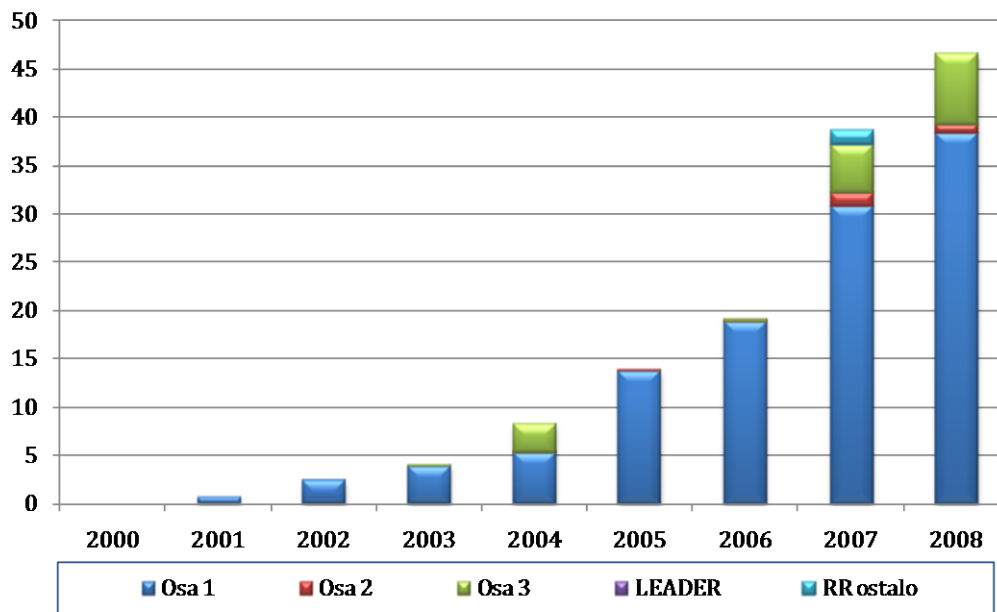
Ozbiljnijeg pristupa rješavanju problema ruralnog razvoja u BiH još nema. Iako u usvojenim strateškim dokumentima razvoja poljoprivrede oba BiH entiteta ruralni razvoj zauzima značajno mjesto i okvirno sadrži čitav niz mjera prilagođenih onima koje tretira i drugi stub ZAP-a EU, izdvajanja sredstava za njihovu implementaciju su više nego skromna. Prema B a j r a m o v i ć-u i B u t k o v i ć-u (2009) BiH kao zemlja potencijalni kandidat, s obzirom na iskustva zemalja koje su ušle u Uniju u posljednjem krugu i na karakter predpristupne pomoći, koja će u bližem periodu biti na raspolaganju, mora povesti više računa o mjerama ruralnog razvoja unutar vlastite agrarne politike. Na ovom planu vidljiv je napredak, međutim ostaju neki ključni problemi koje treba prevazići na putu harmonizacije sa ZAP-om EU. To su prije svega: izrada strateških dokumenata iz ove oblasti, izrada/mapiranje manje povoljnih područja i područja od okolišnog značaja, jačanje administrativnih kapaciteta iz ove oblasti, uspostavljanje kriterija za dobijanje podrške kroz ove mjere sličnim kao u EU, informisanje i promocija ovih mjera, obuka kako poljoprivrednika tako i osoblja i drugo. Naravno, pri ovome kreatori politike moraju uvijek imati u vidu jako loše stanje u proizvodnji kao i ogroman spoljno-trgovinski defalans. Mjere ruralne politike treba pažljivo planirati i težiti mjerama (barem u početnom periodu) koje će za cilj imati povećanje proizvodnje, smanjenje deficita i jačanje konkurentnosti domaćih proizvođača.

⁷ Zakon o poljoprivredi, prehrani u ruralnom razvoju BiH (Sl. glasnik br. 50/08)

Politika ruralnog razvoja u BiH do 2006. godine uglavnom je bila ograničena na Osu 1 i izdvajanja za njihovu implementaciju su bila dosta niska i nisu prelazila 20 miliona KM. Praktički, tek od 2007. godine, kada su izdvajanja udvostručena (38,6 miliona KM), dolazi do uspostavljanja i implementacije mjera ruralnog razvoja koje uključuju sve tri ose ZAP-a, mada je i dalje dominantna osa 1 i naglasak na podizanje konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora. Budžetski transferi za podršku ovog dijela agrarne politike imaju tendenciju stalnog povećanja i sa 0,66 miliona KM odnosno 2% ukupnog agro budžeta koliko je iznosio u 2001. godini povećani su u 2008. godini na zavidnih 46,6 miliona KM, kada čine jednu četvrtinu ukupne budžetske podrške sektoru.

Najveći dio budžetske podrške ruralnom razvoju odlazi na implementaciju mjera u okviru Ose 1 – podizanje konkurentnosti. U okviru ove ose najveći dio odnosio se na investicije u farme odnosno na podršku njihove modernizacije. Tako je u 2007. i 2008. godini ova podrška iznosila 26,6 miliona KM (2007), odnosno 30,4 miliona KM (2008) i činila je u prosjeku oko 80% ukupne podrške ovoj osi politike ruralnog razvoja u BiH. Implementacija ove podrške u oba BiH entiteta označavala se kao kapitalna ulaganja.

Grafikon 4/1: Ukupan budžetski transfer za ruralni razvoj u BiH; Milioni KM; period 2000-2008

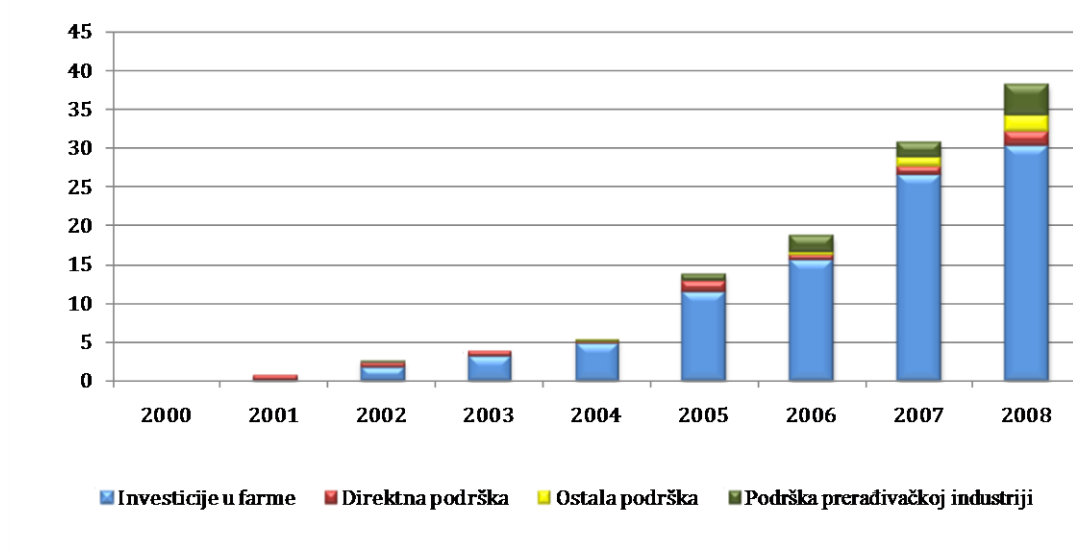
Izvor: Bajramović et al. (2010)

Kao posljedica odvojenih ruralnih politika u BiH entitetima, primjetno je da su pristupi podrški investicijama na farmama dosta različiti i po iznosu i po kvalitetu (vrstama mjera). U posljednje dvije analizirane godine iznosi za implementaciju ove grupe mjera u Federaciji BiH su dvostruko veći (18 miliona KM, 2007; 21,6 miliona KM, 2008) i obuhvataju puno veći broj pojedinačnih podrški.

Od važnijih mjera koje se odnose na podršku investicijama u farme treba istaći investicije u voćnjake i vinograde, nabavku mehanizacije, nabavku osnovnog stada, investicije u plasteničku proizvodnju, ulaganja u sisteme za navodnjavanje, ulaganja u izgradnju skladišnih kapaciteta. Ovdje treba posebno istaći mjeru označenu kao regresiranje kamata na investicione kredite. Npr. ovu podršku u Federaciji BiH mogli su imati samo registrirani poljoprivredni proizvođači, a regresiranje kamata iznosilo je od 1-4%, u zavisnosti od uspostavljenih kreditnih uslova (maksimalna kamata do 10%). Visina ove podrške u 2007. godini iznosila je 4,1 milion KM ili 15% ukupne podrške investicijama u farme, a u

2008. godini nešto manje, 3,3 miliona KM, odnosno 10% ukupne podrške investicijama u farme. Podrška ostalim grupama mjera ruralnog razvoja iz Ose 1 bila je znatno skromnija (1,8 miliona KM, 2007; 8 miliona KM, 2008) a odnosila se na modernizaciju prerađivačke industrije, direktnu podršku farmerima putem treninga i sličnih aktivnosti te na uređenje zemljišta.

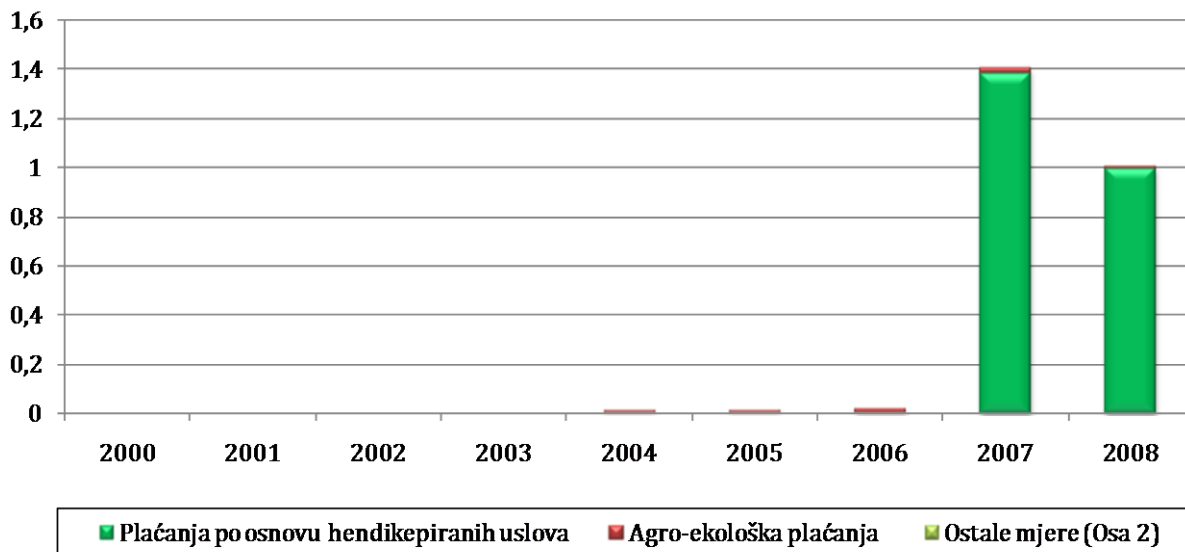
Grafikon 4/2: Ukupan budžetski transfer za Osu 1 politike ruralnog razvoja u BiH; Milioni KM; period 2000-2008

Izvor: Bajramović et al. (2010)

Što se tiče Ose 2 drugog stuba agrarne politike–poboljšanja okoliša i krajolika, budžetska podrška praktički i ne postoji.

Grafikon 4/3: Ukupan budžetski transfer za Osu 2 politike ruralnog razvoja u BiH; Milioni KM; period 2000-2008

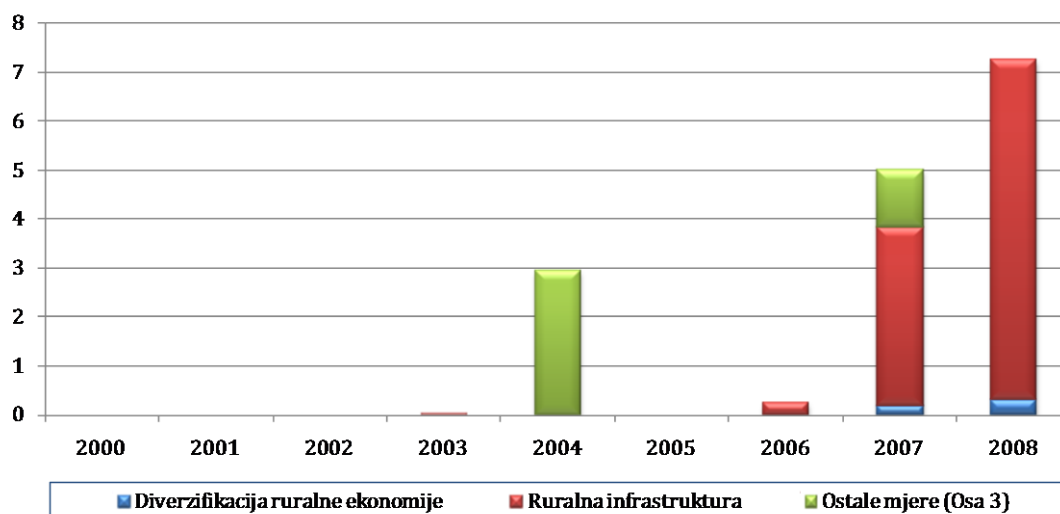

Izvor: Bajramović et al. (2010)

Prema dostupnim podacima do 2008. godine u Republici Srpskoj nije bilo fondova za ovu vrstu podrške, dok je u Federaciji BiH u 2007. i 2008. godini evidentirana ova podrška (1,4 miliona KM, 2007; 1 milion KM, 2008) i odnosila se na plaćanja farmerima za proizvodnju u manje povoljnim područjima, bez objašnjenja po kojim kriterijima je vršena. Navedeni podaci u vezi podrške Osi 2 treba svakako da zabrinu domaće kreatore politike ruralnog razvoja, budući da značajno udaljuju BiH od EU u kojoj je, prema uredbi o ruralnom razvoju (Uredba EC, 1698/2005) riječ o veoma važnoj mjeri za koju je potrebno minimalno izdvojiti 25% od visine budžeta namijenjenog ruralnom razvoju. U 2008. godini u BiH ova podrška činila je tek 2% budžetskih transfera za implementaciju politike ruralnog razvoja.

Podrška u okviru ose 3–Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i diverzifikacija ruralne ekonomije, kao i podrška Osi 2, je dosta mala i tek u 2008. godini ima značajnije učešće u Stubu 2 (15,6%, odnosno 7,3 miliona KM). Ova činjenica je posebno zabrinjavajuća ako se uzmu u obzir aktuelni problemi u BiH vezani za ruralno siromaštvo, te višak radne snage u ruralnim sredinama. Veći dio ove skromne podrške odnosi se na razvoj ruralne infrastrukture, a manji na podršku diverzifikaciji ruralne ekonomije. Podrška izgradnji lokalnih kapaciteta je također skromna i uglavnom se svodi na izradu studija i strategija ruralnog razvoja, LEADER programi još uvijek nisu zaživjeli u Bosni i Hercegovini, mada je bilo nekih pokušaja u uspostavi lokalnih akcionih grupa.

Grafikon 4/4: Ukupan budžetski transfer za Osu 3 politike ruralnog razvoja u BiH; Milioni KM; period 2000-2008

Izvor: Bajramović et al. (2010)

Posljednjih nekoliko godina problematika ruralnog razvoja u BiH dobiva na sve većem značaju i razvija se u skladu sa ciljevima i potrebama za pripremu i priključenje EU. Evropski integracioni procesi u kojima je i BiH, traže prilagođavanje i redefinisavanje ruralne politike. Prema E r j a v e c –u et al. (2010) glavna politika u smislu koncepcije, pa i iznosa sredstava poslije pristupa, sigurno će biti politika ruralnog razvoja. Stoga će BiH kao i sve druge zemlje koje žele ući u EU morati u cijelosti preuzeti pravila EU, a za provođenje ove politike potrebno je dobro se pripremiti i pogotovo ne uvoditi mjere koje će se poslije pristupa mora ukidati.

4.3. EU programi predpristupne pomoći (IPA)

Zemlje, nove članice EU imaju na raspolaganju sredstva predpristupne pomoći koja imaju za cilj olakšavanje procesa prilagođavanja novih članica standardima EU u pogledu zakonskih propisa i

procedura, institucionalne infrastrukture, socijalnog blagostanja, konkurentnosti privrede, tržišnih reformi itd. S obzirom na stepen ruralnosti svih novih zemalja članica i dominantnu ulogu poljoprivrede za razvoj ruralne ekonomije, najveći dio predpristupnih fondova odnosi se upravo na mjere za unapređenje života u ruralnim područjima.

U budžetu EU 2007–2013. predviđena su i sredstva za novi Instrument za predpristupnu pomoć (*Instrument for Pre-accession Assistance – IPA*) koji treba da pripremi države kandidate i potencijalne kandidate za korišćenje strukturnih fondova EU kada postanu punopravne članice. IPA zamjenjuje dosadašnje instrumente podrške zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU, uključujući i program CARDS, koji trenutno podržava aktivnosti država Zapadnog Balkana u okviru Procesa stabilizacije i pridruživanja.

IPA regulativa definiše **obim i tip** podrške namijenjene zemljama Zapadnog Balkana za period 2007–2013. godine. Sa aspekta dostupnosti fondova, zemlje Zapadnog Balkana podijeljene su u dvije grupe:

- Zemlje kandidati za članstvo u EU (Turska, Hrvatska i Makedonija) i
- Zemlje potencijalni kandidati za članstvo u EU (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Albanija).

IPA sadrži pet komponenti koje će biti dostupne za zemlje kandidate, od kojih prve dvije mjere mogu da koriste i zemlje potencijalni kandidati za članstvo u EU, što uključuje i BiH. Namjene pojedinih komponentni su sljedeće:

1. komponenta, za pomoć u procesu tranzicije i izgradnje institucija, s ciljem ispunjavanja kriterijuma približavanja EU i jačanja administrativnih i pravosudnih kapaciteta,
2. komponenta, za pomoć za regionalnu i prekograničnu saradnju,
3. komponenta, za regionalni razvoj,
4. komponenta, za razvoj ljudskih resursa i
5. **komponenta, za razvoj sela i poljoprivrede (podrška ruralnom razvoju).**

Zemljama potencijalnim kandidatima za članstvo u EU biće omogućeno korišćenje sredstava iz fondova prve dvije komponente, ali i ostavljena mogućnost da se iz sredstava prve komponente finansiraju i programi/projekti iz preostale tri komponente. To praktično znači da se kroz podršku tranzicionom procesu zemljama potencijalnim kandidatima ostavlja mogućnost da sa ponuđene liste same definišu svoje nacionalne prioritete u korišćenju fondova. Ukupan iznos pomoći je 11.468 milijardi Eura, a preduslov je da zemlja primalac pomoći ima status kandidata i da ima uspostavljen decentralizovani sistem upravljanja fondovima (Kolyris P. 2007).⁸ U okviru pete komponente podrške ruralnom razvoju, sredstva će se implementirati za sljedeće kategorije i mjere podrške:

Osa 1 - Unapređenje efikasnosti tržišta i implementacija EU standarda

- Investicije u farme za restrukturiranje i podizanje standarda na nivo EU,
- Pomoć uspostavljanju proizvođačkih grupa i asocijacija i
- Investicije u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda i ribarstva, za restrukturiranje i podizanje standarda na nivo EU.

⁸ <http://ec.europa.eu/enlargement/financijal-assistance/ipa/index-en.htm> IPA An Overview Pretpristupni fondovi EU 2007-2013.

Osa 2 - Pripremne akcije za implementaciju „agro-okolišnih“ mjera i LEADER pristupa

- Priprema za implementaciju mjera i akcija za uređenje okoline i pejzaža i
- Priprema lokalnih privatno-javnih partnera za implementaciju lokalnih razvojnih strategija.

Osa 3 - Razvoj ruralne ekonomije

- Unapređenje i razvoj ruralne infrastrukture,
- Razvoj i diverzifikacija treninga ruralnih ekonomskih aktivnosti i
- Unapređenje treninga

Koje će se mjere ruralnog razvoja finansirati u pojedinoj državi, zavisi o nacionalnom programu ruralnog razvoja koji mora odobriti Evropska Komisija. Pri tome, EU može finansirati najviše 50% javnih troškova pojedinih mjera, a ukupni udio javnih sredstava, uključujući i nacionalne fondove, može iznositi do 75%. Izuzetak su mjere namijenjene lokalnoj samoupravi i tehnička pomoć, gdje udio može biti i 100%. Ako se radi o finansiranju mjera koje uključuju profitabilna preduzeća, ukupni udio javnih sredstava može biti najviše 50% ukupnog troška, u čemu sredstva IPA mogu iznositi najviše 75%. Da bi IPA sredstva bila dostupna i njihovo korišćenje odobreno, od zemalja kandidata se očekuje da ispune sljedeće preduslove:

- Započnu definisanje Nacionalne strategije ruralnog razvoja uz učešće drugih javnih partnera i civilnog društva,
- Uspostave osnovna državna tjela kao što su veterinarske službe i službe za zaštitu životne sredine,
- Podstiču organizovanje civilnog društva u različite forme organizovanja: poljoprivrednika, poslovnog sektora, za zaštitu životne okoline, lokalne asocijacije za ruralni razvoj,
- Podržavaju inicijative na unapređenju pristupa tržištu novca za farmere i one koji započinju biznis u ruralnim područjima (ove mjere nisu predviđene IPA programom),
- Uspostave savjetodavnu i stručnu poljoprivrednu službu (ove mjere nisu predviđene IPA programom),
- Nastoje da ostvare što veća iskustva u dobro definisanim pilot projektima,
- Uspostave odgovarajuće nacionalne strukture sposobne da definišu strategije, programe, da organizuju i kontrolišu distribuciju, i da obezbijede uslove korišćenja IPA programa i
- Povećaju znanje i transparentnost o situaciji u poljoprivredi i ruralnim oblastima (popis stanja, registar gazdinstava, katastar, statistiku cijena, analize najvažnijih sektora).

Nažalost, najveći dio spomenutih preduslova kako na nivou države BiH, tako i na nivou entiteta još uvijek je daleko od ispunjavanja. Posebno zabrinjava nejednak pristup u njihovom rješavanju od strane entitetskih vlasti. Tako npr. u Federaciji BiH još uvijek ne postoji strategija ruralnog razvoja ovog entiteta, a aktuelna strategija poljoprivrede odnosi se za period zaključno sa 2011. godinom. U Republici Srpskoj je realizovano nekoliko aktivnosti među kojima se izdvajaju izrađene strategije razvoja poljoprivrede i strategije ruralnog razvoja ovog entiteta, usvojen je novi model finansiranja poljoprivrede koji predviđa izdvajanje 20% sredstava budžeta za finansiranje mjera ruralnog razvoja (šema br. 1), inicirana i realizovana izrada tri pilot strategije ruralnog razvoja lokalnih zajednica po principu „bottom-up“ pristupa, te pokrenut proces uspostave Registra poljoprivrednih gazdinstava.

Najvažniji korak koji je postignut u pravcu pripreme BiH za pristup Evropskoj uniji je svakako potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju koji je donio nove obaveze, ali i prava BiH

naročito u pogledu liberalizacije i otvaranja domaćeg tržišta, te predpristupnih fondova iz prve tri komponente koje su na raspolaganju zemljama potencijalnim kandidatima.

Tabela 4/2: Mjere podrške ruralnom razvoju

Red. br.	Naziv mjere
1	Unapređenje konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje Podrška razvoju poslovnih aktivnosti unutar zadruga i udruženja Podrška unapređenju kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i uvođenju standarda Podrška razvoju i promociji lokalnih proizvoda tipičnih za region
2	Ekonomsko-socijalna revitalizacija sela Podrška razvoju dopunskih aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima Podrška razvoju turističkih aktivnosti Podrška osnivanju malih proizvodnih pogona Podrška udruženjima žena u ruralnom području Podrška uvođenju inovacija na poljoprivrednim gazdinstvima Podrška mjerama zaštite životne sredine
3	Podrška revitalizaciji seoske infrastrukture Učešće u izgradnji, adaptaciji i uređenju seoskih domova, zdravstvenih i veterinarskih ambulanti i drugih objekata od zajedničkog interesa Učešće u izgradnji i opremanju resursnih centara za razvoj sela Učešće u izgradnji, popravci i uređenju seoske infrastrukture Sufinansiranje preventivnih mjera u zaštiti od elementarnih nepogoda
4	Podrška izradi programa ruralnog razvoja
5	Podrška edukaciji i dokvalifikaciji radno sposobnog stanovništva u ruralnim zajednicama
6	Interventne mjere u oblasti zaštite biljaka i životinja

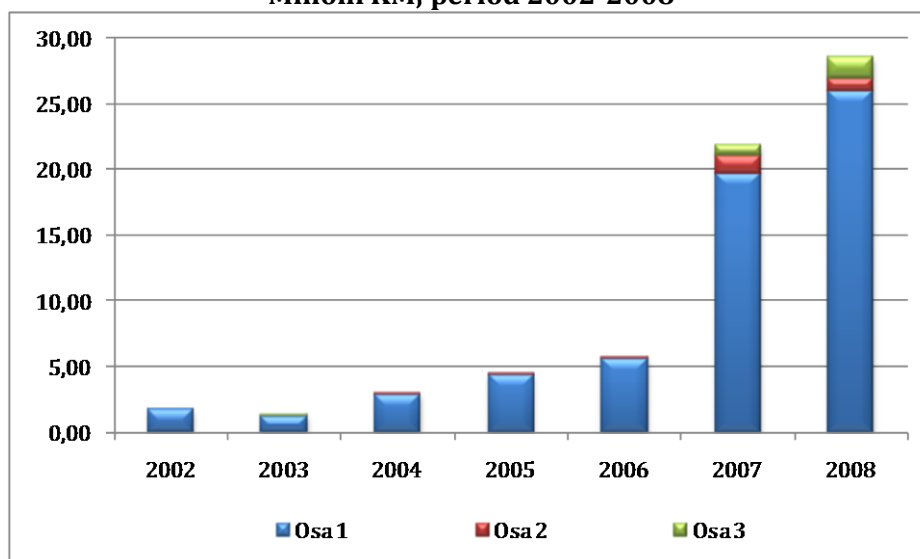
4.4. Politika ruralnog razvoja u Federaciji BiH

Uprkos činjenici da ruralna područja obuhvataju 85,1% (22.213,8 km²) teritorije Federacije BiH i u njima živi 50,7% (1,2 milijuna) ukupnog stanovništva (B a j r a m o v i ć et al., 2010), ozbiljnijeg pristupa rješavanju problema ruralnog razvoja u Federaciji BiH još nema. Iako u usvojenom strateškom dokumentu razvoja poljoprivrede ruralni razvoj zauzima značajno mjesto i okvirno sadrži čitav niz mjera prilagođenih onima koje tretira i drugi stub ZAP-a EU, izdvajanja sredstava za njihovu implementaciju su još uvijek skromna.

Politika ruralnog razvoja u Federaciji BiH do 2006. godine gotovo da nije postojala i skromna izdvajanja (1,75 miliona KM, 2002, 5,6 miliona KM, 2006) uglavnom su bila usmjerena na Osu 1. Tek od 2007. godine, kada su izdvajanja učetverostručena (21,9 miliona KM), dolazi do uspostavljanja i implementacije mjera ruralnog razvoja koje uključuju sve tri ose ZAP-a, mada je i dalje dominantna osa 1 i naglasak na podizanje konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora.

Proračunski transferi za podršku ovog dijela agrarne politike imaju tendenciju stalnog povećanja i sa 1,75 miliona KM odnosno 16% ukupnog agro proračuna koliko je iznosili u 2002. godini, povećani su u 2008. godini na zavidnih 28,5 miliona KM, kada čine više od jedne trećine (36%) ukupne proračunske podrške sektoru.

Grafikon 4/5: Ukupan budžetski transfer za ruralni razvoj u Federaciji BiH; Milioni KM; period 2002-2008

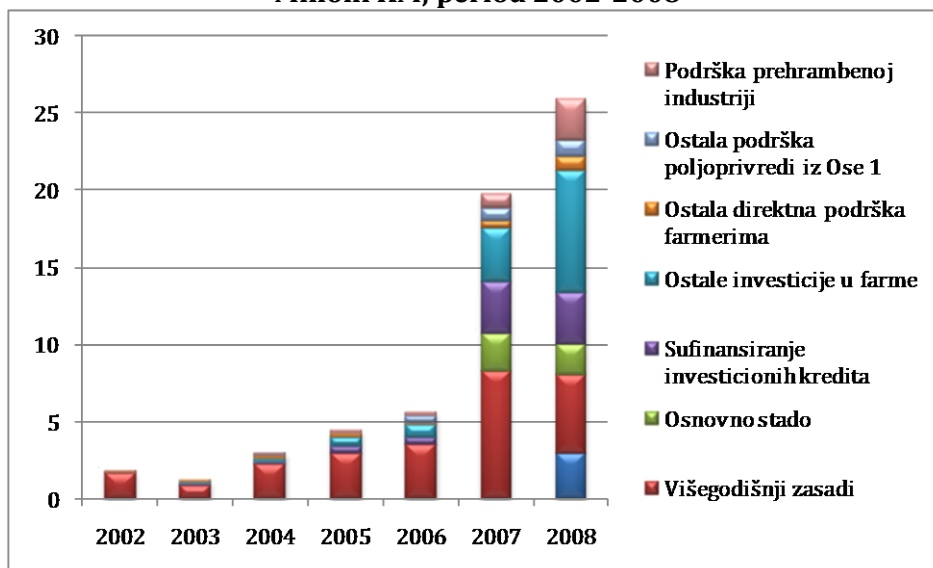
Izvor: Federalno i kantonalna ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

Kao što je ranije naglašeno, najveći dio proračunske podrške ruralnom razvoju odlazi na implementaciju mjera u okviru Ose 1 – podizanje konkurentnosti, a u okviru nje na investicije u farme. Kreatori agrarne politike Federacije BiH već od 2002. godine uvode kapitalna ulaganja kao standardnu mjeru u sistemu podrške poljoprivrednom sektoru. Prva izdvajanja koja su imala karakter investicionih ulaganja bila su u formi podrške za zasnivanje novih voćnjaka i vinograda. Ova vrsta podrške zadržana je do danas, a visina naknada zavisila je od vrste i intenziteta proizvodnje. Paralelno sa ovom podrškom išla je do 2006. godine i podrška za podizanje i proširivanje voćnih/vinogradskih rasadnika. Ukupna podrška podizanju voćnjaka i vinograda ima izraženu tendenciju stalnog povećanja u istraživanom periodu 2002-2008. Sa 1,7 miliona KM u 2002. godini izdvajanja za ovaj oblik kapitalnih ulaganja su za više od četiri puta uvećana u 2007. godini kada dostižu maksimalni iznos od 8,3 miliona KM. U 2008. godini ova podrška je nešto smanjena (5 miliona KM) u korist drugih vrsta ulaganja u farme.

Druga važna potpora u ovom segmentu agrarne politike Federacije BiH bilo je regresiranje kamata na investicione kredite koje su odobravani poljoprivrednim proizvođačima. Sa ovim vidom podrške investicijama započelo se 2003. godine. Regresi kamata obezbjeđivani su poljoprivrednim proizvođačima koji su kredite uzimali od komercijalnih banaka. Uvjet je bio da su poljoprivrednici registrirani za poljoprivrednu djelatnost, te da kamatna stopa banaka ne prelazi 10%. Stopa regresa iznosila je od 1% do 4%, u zavisnosti od uvjeta koji su isposlovali poljoprivrednici prilikom zaduživanja u bankama. U 2008. godini nešto je izmijenjen sistem regresiranja kamata za poljoprivrednike najprije zahvaljujući angažmanu resornog ministarstva koje je uspjelo isposlovati uključivanje Investicione (danas Razvojne) Banke Federacije u financiranje sektor poljoprivrede. Prema protokolu potpisanom u maju 2008. godine između MPVŠ i IB FBiH, oba tijela su se suglasila da zajednički podrže investiranje u poljoprivredu. Dogovoreni model obezbijedio je relativno povoljne uvjete za kreditiranje poljoprivrede FBiH, s obzirom da kamata kroz ovaj model iznosi maksimalno 4% (u većini slučajeva 2%), što je znatno niže od kamata komercijalnih banaka. Ukupna izdvajanja za regresiranje kamata za investicione kredite poljoprivrednim proizvođačima u Federaciji BiH do 2007. godini imala su nivo od 100 do 500 hiljada KM, da bi se u 2007. i 2008. godini znatno povećala i

iznosila u prosjeku 3,3 miliona KM odnosno 13% ukupnih izdvajanja za strukturnu politiku i politiku ruralnog razvoja.

Grafikon 4/6: Ukupna budžetska izdvajanja za Osu 1 ruralne politike u Federaciji BiH; Milioni KM; period 2002-2008

Izvor: Federalno i kantonalna ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

Pored spomenutih vidova pomoći investicijama u poljoprivredu FBiH, od 2007. godine započinje snažnija podrška domaćoj poljoprivredi i putem drugih oblika kapitalnih ulaganja. Tako su podržane i ostale proizvodnje poput stočarstva (nabavka osnovnog stada, izgradnja štalskih objekata), povrtlarstva u zaštićenom prostoru, te drugi vidovi investicija u poljoprivredna gospodarstva poput ulaganja u sisteme za navodnjavanje, drenaže, izgradnja skladišnih kapaciteta, pakirnice i slično.

Investiranje u farme kao mjera agrarne politike može se smatrati dobro kreiranom mjerom od strane entitetskog i kantonalnih ministarstava poljoprivrede. Naime, poznato je da su kapitalna ulaganja označena kao manje distorzivna za poljoprivrednu trgovinu, te kao takva i ne podliježu obaveznim smanjenjima u obračunatoj podršci poljoprivredi. Pozitivna strana implementacije ove mjere u Federaciji BiH je i u tome što direktno jača konkurentnost domaće poljoprivrede, a ujedno se njome postepeno prilagođava (priprema) farmere na podršku koja će doći iz predpristupnih fondova EU.

Jedan od većih nedostataka u dosadašnjoj strukturnoj politici Federacije BiH koja se odnosi na Osu 1 je izostanak sredstava za podršku prestrukturiranju prerađivačke industrije. Iako je domaćim kreatorima agrarne politike poznato da je razvijena i stabilna prerađivačka industrija od ključnog značaja za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje, do sada nisu pronađena budžetska sredstva koja bi ozbiljnije tretirala ovaj segment poljoprivredno-prehrambenog kompleksa entiteta.

Što se tiče druge ose politike ruralnog razvoja – upravljanje zemljištem i unapređenje životne sredine, budžetska podrška u Federaciji BiH praktički i ne postoji. Prema dostupnim podacima u Federaciji BiH u 2007. i 2008. godini evidentirana je prosječna godišnja podrška od 1,2 miliona KM i odnosila se na plaćanja farmerima po osnovu uvjeta proizvodnje u manje povoljnim područjima (engl. *LFA – less favoured areas*) bez objašnjenja po kojim kriterijima je vršena. U 2008. godini u Federaciji BiH ova podrška činila je tek 4% budžetskih transfera za implementaciju politike ruralnog razvoja, a tek 3% ukupne podrške sektoru.

Za razliku od mjera tržišno-cjenovne politike, mjere ruralnog razvoja znatno su slabije podržane iz kantonalnih budžeta u odnosu na Federalni budžet. Do 2006. godine praktički je izostajala podrška sa ovog nivoa, da bi se pojavila tek u 2007. (5,9 milion KM) i 2008. godini (7,1 milion KM) i uglavnom se odnosila na podršku prve ose u dijelu investiranja u farme.

Ono što u skoroj budućnosti predstavlja problem je nepostojanje institucionalnih kapaciteta i legislativnog okvira za provođenje mjera ruralne politike na terenu. Tako se što prije moraju iznaći potrebna institucionalna rješenja i u kadrovskom i tehničkom smislu kako bi se omogućio pristup i ispunili uvjeti za korištenje IPARD fondova EU. Kada se govori o legislativi, potrebno je što prije utvrditi kriterije za određivanje manje povoljnih područja, izraditi klasifikaciju i katalogizaciju autohtonih proizvoda, definirati područja sa okolišnim restrikcijama i drugo. Sve su ovo problemi koji moraju biti riješeni u najskorije vrijeme ako se želi što efikasnije i efektivnije iskoristiti dolazeća sredstva predpristupnih fondova, ali i što prije približiti i uspješno prilagoditi ZAP-u. Sve ovo u cilju stvaranja povoljnih uvjeta u ruralnim područjima Federacije BiH i zaustavljanja negativnih socio-ekonomskih kretanja u ovom dijelu Federacije BiH.

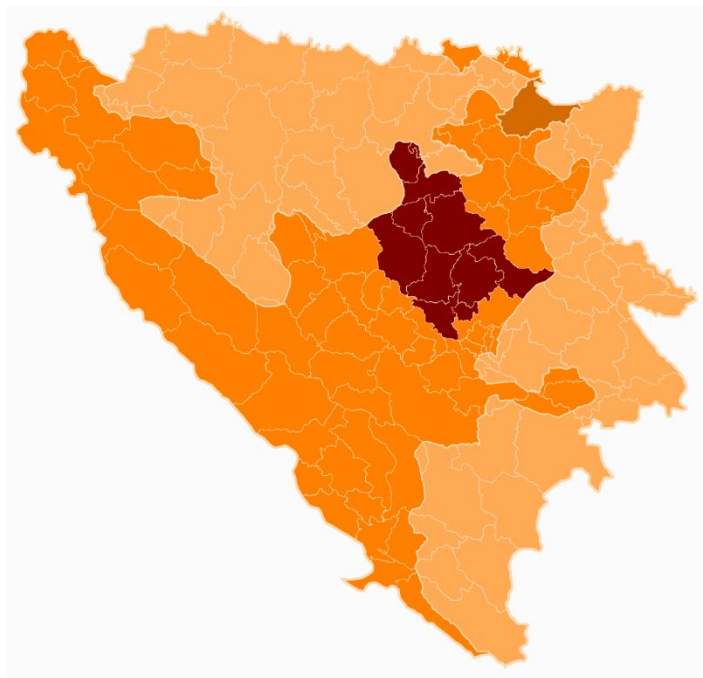
5. AMBIJENTALNE I SOCIO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE PODRUČJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA

5.1. Opšte karakteristike

5.1.1. Geografski položaj

Zeničko-dobojski kanton prostire se na površini od 3.326 km² i po veličini zauzima četvrto mjesto u Federaciji Bosne i Hercegovine. Smješten je između 17°44'38" i 18°50'11" meridijana, te 43°54'13" i 44°43'41" paralele (u geografskim koordinatama, prema geodetskom referentnom sistemu Državnog Zavoda za geodetsku upravu), odnosno između 6.479.595 m i 6.566.872 m po x-osi, te između 4.862.166 m i 4.953.741 m po y-osi (u projektiranim koordinatama).

Kanton obuhvata 12 općina i to: Breza, Doboj-Jug, Kakanj, Maglaj, Olovo, Tešanj, Usora, Vareš, Visoko, Zavidovići, Zenica i Žepče. Na području Kantona živi oko 400.000 stanovnika što čini 17,2 % ukupnog broja stanovnika Federacije BiH. Po broju stanovnika nalazi se na trećem mjestu u Federaciji BiH, iza Tuzlanskog i Sarajevskog kantona. Na istoku, sjeveru i sjeverozapadu se graniči sa Republikom Srpskom, na sjeveroistoku sa Tuzlanskim, na zapadu sa Srednjobosanskim i na jugu sa Kantonom Sarajevo

Karta 5/1: Geografski položaj Zeničko-dobojskog kantona

Kanton ima povoljne geoprometne karakteristike, jer se nalazi u centralnom dijelu Bosne i Hercegovine kroz koji protiče najvećim dijelom rijeka Bosna, prolazi magistralni put M-17, željeznička pruga i dijelom izgrađena trasa autoputa na koridoru Vc. Geoprometni položaj Bosne i Hercegovine, a samim tim i Zeničko - dobojskog kantona je veoma povoljan za uspostavljanje najkraćih veza Zapadne Evrope prema Bliskom Istoku, i Srednje Evrope prema Mediteranu.

5.1.2. Klima

Temperatura zraka je uz padavine meteorološki element koji najviše sudjeluje u formiranju klime određenog područja. Raspodjela toplinske energije u atmosferi uzrokom je čitavog niza promjena u pritisku zraka, zračnih strujanja, kondenzacije vodene pare u zraku, isparavanja vode iz tla, utiče na vlažnost i temperaturu tla i dr. Osim toga, porastom temperature uz dovoljnu vlažnost tla povećava se intenzitet svih procesa u tlu (fizičkih, hemijskih i bioloških).

Za ocjenu klimatskih prilika obično se koriste različiti klimatski koeficijenti koji se uglavnom odnose na klimatska obilježja atmosfere. Ovi koeficijenti imaju relativno značenje. Naime, osobine tla, reljef, vegetacija i dr. mogu uveliko modificirati količine vlage, i temperaturu tla, tako da se „pedoklima“ može znatnije razlikovati od one u atmosferi. Tako npr. vlažnost tla nije rezultat samo količine padavina, temperature i evapotranspiracije, već čitavog niza osobina tla (strukture, mehaničkog sastava, dubine i sl.), zatim hidroloških prilika, karaktera i gustoće vegetacije, reljefne situacije i dr. Radi detaljnije interpretacije klime ovog područja uzeti su podaci nekoliko meteoroloških stanica na području ZD kantona za duži vremenski niz.

Zbog razvijenosti reljefskih formi na području ZD kantona zastupljena je tipična kontinentalna klima sa dva osnovna oblika i to:

- umjereno kontinentalna
- planinska

Umjereno kontinentalna klima karakteriše se toplim ljetima i hladnim zimama sa umjerenim količinama i rasporedom padavina koji pogoduju za uzgoj većeg broja poljoprivrednih kultura. Planinska klima se karakteriše nešto hladnijim i vlažnijim ljetnim periodima, dok su zime oštre i sa dosta oborina što pogoduje rastu šumskih kultura.

U ovom poglavlju su analizirani glavni klimatski elementi korištenjem podataka sa meteorološke stanice Zenica, kao reprezentativne za brdska, i meteorološke stanice Doboj kao reprezentativne za nizijska, ravničarska područja. Važniji klimatski elementi su dobijeni na osnovu podataka za višegodišnje nizove.

Temperatura

Tabela 5/1: Zenica - Srednje mjesečne temperature zraka (1961-2008)

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
t _{sred.} (°C)	-0,5	2,0	6,2	10,7	15,3	18,5	20,2	19,8	15,7	11,1	5,5	0,7	10,4

Tabela 5/2: Doboj - Srednje mjesečne temperature zraka (1959-1991)

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
t _{sred.} (°C)	-0,5	1,9	6,5	11,1	15,5	18,7	20,3	19,7	16,3	11,1	6,0	1,4	10,7

Na osnovu obrađenih podataka, može se uočiti da je najhladniji mjesec januar (-0,5°C), dok je juli najtopliji (Zenica 20,2°C, Doboj 20,3°C). Minimalna srednja mjesečna temperatura zraka u Zenici je bila u januaru 1964. godine (-6,4°C), a maksimalna srednja mjesečna temperatura je registrovana u

augustu 2003. godine (23,8°C). Minimalna srednja mjesečna temperatura zraka u Doboju je bila u januaru 1964. godine (-6,9°C), a maksimalna srednja mjesečna temperatura je registrovana u julu 1987. godine (23,3°C).

Padavine

Tabela 5/3: Zenica - Prosječni raspored padavina po mjesecima u mm (1951-1990)

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Padavine	53	48	54	64	73	85	70	65	73	68	80	70	804

Tabela 5/4: Doboju - Prosječni raspored padavina po mjesecima u mm (1951-1990)

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Padavine	58	55	63	69	83	108	94	76	68	64	81	73	892

Na osnovu analiziranih podataka iz tabela, može se zaključiti da je srednja godišnja suma padavina (P) iznosila je 804 mm u Zenici, a 892 mm u Doboju. Maksimalna godišnja količina padavina u Zenici bila je 1.051 mm (2001), minimalna 543 mm (1990). Maksimalna godišnja količina padavina u Doboju bila je 1.244 mm (1991), minimalna 658 mm (1983). Značajna godišnja i mjesečna kolebanja u analiziranim klimatskim periodima ukazuju na pojavu sušnih i kišnih razdoblja, što ukazuje na aktuelnost navodnjavanja, odnosno odvodnjavanja na težim zemljištima gdje ne postoji prirodna drenaža.

5.1.3. Geološke karakteristike

Geološka građa ZDK, prema geološkoj karti 1:200.000 *F. Katzera* je složena. Teren je izgrađen od različitih stijena: eruptivnih, sedimentnih i metamorfih. Starost zastupljenih stijena je različita. Tu se javljaju formacije razne starosti, počevši od najstarijih paleozojskih, zatim mezozojskih i mladih – tercijalnih tvorevina.

U zapadnom dijelu Kantona prisutna je jurska neraščlanjena vulkanogena – sedimentna formacija (pješčari, glinci, laporci, rožnjaci su sa malo dijabaza i spilita) ima najveće površinsko rasprostranjenje u širokom pojasu od sjeverozapada do jugoistoka. Ona okružuje sa svih strana tzv. Serpentinu zonu (ultrabaziti) u kojoj se nalaze lokaliteti Brezovo polje, Orahovica i Radava. Na zaravnjenim položajima su manje površine dubokih degradiranih i podzolno-pseudoglejnih obročnih tala. Oblici reljefa su različiti. Što je formacija više sastavljena od kompaktnijih stijena, strmiji su i izrazitiji oblici reljefa, a kod trošnijih stijena su blaži i zaobljeniji. Gotovo cijelo područje od Zenice do Žepča zauzima jurski fliš. Na ovom području se miješaju glinoviti produkti raspadanja koji potiču od čistih krečnjaka i silicijskog praškastog materijala, pa su se na ovim stijenama obrazovala pretežno smeđa kisela plitka, srednje duboka tla i smeđa degradirana tla.

Na istočnom području Kantona prisutno je više geoloških formacija, počevši od geološki najstarijih supstrata kao što su ultrabazične eruptivne stijene, do najmlađih kvartarnih sedimenta. Posmatrajući čitavo istočno područje može se zaključiti da dominiraju krečnjaci iz trijasa, jure i krede. Najmlađa kvartarna formacija predstavljena je aluvijalnim sedimentima na području Olova. Formacija krede zastupljena je sa krečnjacima i rožnjacima u koje se ubrajaju radiolariti. Formacija jure zastupljena je pretežno sa pločastim krečnjacima i u ovu formaciju uključeni su i tufitni pješčari.

Formacija srednjeg i gornjeg trijasa je najzastupljenija na ovom području, i to pretežno na njenom južnom dijelu terena sa vrtačama. Najstarije geološke formacije zastupljene su pojavom ultramafita gdje pored serpentina, peridotita, amfibolobolnih gabrova, gabrodolerita nalazimo i permske pješčare. Sastav spomenutih geoloških formacija čine, kao što se vidi, raznovrsne stijene koje najčešće predstavljaju dominantan pedogenetski faktor i daju bitno obilježje fiziografiji tala.

Šire područje južnog dijela Kantona karakteriše miocen. Prisutna „Lašvanska serija“ koja uključuje: konglomerate, lapore, pješčare i krečnjake. Detritus konglomerata je pretežno krečnjački a manje rožnjački, dok je cementni materijal karbonatski. U konglomeratima iz završnog dijela lašvanske serije u detritusu sreću se i odlomci paleozojskih stijena. Njihovo učešće se povećava u dijelovima basena koji se graniče sa paleozoikom. Sastav detritarnih sastojaka i cementa kod pješčara identičan je sastavu konglomerata. Količina cementa jako varira i nekad ga može biti toliko da stijena prelazi u konglomeratične odnosno pjeskovite krečnjake. Najviše su zastupljeni glinoviti lapori (na kojima su nastala automorfna tla Rendzine i Eutrična smeđa tla i Eutrična smeđa oglejena tla, zatim paleozojski škriljci, rožnjaci pa i pješčari (na kojima je nastalo Distrično smeđe tlo).

Geološki supstrat u sjevernom i centralnom dijelu Kantona je vrlo različitog sastava i starosti, gdje su rasprostranjene naslage mezozojske starosti. Mezozojske naslage su predstavljene sedimentima gornje krede i tvorevinama jurske starosti u kojima pored, sedimentnih tvorevina ima i vulkanogenih produkata kao što su spiliti, dijabazi, gabro, periodit, serpentinit i dr. Od sedimentata jurske starosti izdvojene su grauvakni pješčari, raznobojni glinci, konglomerati, rjeđe rožnjaci. Tvorevine tercijarne starosti predstavljene su sedimentima paleocenske i eocenske starosti, masivni do bankoviti krečnjaci, alevroliti, glinci, laporci i pješčari. Seriju donjeg eocena izgrađuju aleovriti, pješčari rjeđe konglomerati. Seriju gornjeg eocena izgrađuju masivni i bankoviti krečnjaci, pješčari, tanko uslojeni glinci glinoviti laporci i rijede konglomerati. Najstariji neogenski sedimenti predstavljeni su slatkovodno-jezerskim naslagama koje izgrađuju konglomerati, pješčari, laporci i glinci. Sedimenti srednjeg miocena su znatno raspoređeni u odnosu na prethodno provedene sedimente, a predstavljeni su tipičnim morskim sedimentima (litotamnijski krečnjaci, pjeskoviti krečnjaci, lapori, konglomerati i pješčari). Kvartarne tvorevine su uz dolinu rijeke Bosne. U okviru navedenih prostora rasprostranjenja kvartarnih tvorevina javlja se nekoliko tipova facijalnog razvoja kao što su: facija riječnog korita, facija povodnja i facija starača.

5.1.4. Reljef

Reljef Zeničko-dobojskog kantona karakterišu tri specifična područja i to nizijsko-brdoviti na sjeveru u dolini rijeke Usore, brdsko-planinski u središnjem djelu i brdski na južnom dijelu Kantona.

Najniža tačka je na ušću rijeke Usore u rijeku Bosnu kod Matuzića sa 160 m.n.v., a najviša kota je Karasanovina sa 1472 m.n.v. između Kaknja i Vareša. Na sjeveru teren se od Crnog vrha (733m.n.v.) blago spušta prema Tešnju odnosno rijeci Usori gdje su zastupljene općine Tešanj, Usora i Doboj-Jug. Centralni dio ZDK čine visoko brdoviti i planinski predjeli gdje dominira Ravan planina sa visovima Tvrkovac (1305m.n.v.), Crni vrh (1227m.n.v.), Tajan (1297m.n.v.), Obrež (1215m.n.v.), Ravno Javorje (1367m.n.v.), Lipničko brdo (1459m.n.v.) i Karasanovina (1472m.n.v.), a obuhvata opine Zenica, Žepče, Zavidovići, Kakanj i Vareš. Na istočnom djelu dominira planina Konjuh sa visovima Konjuh (1227m.n.v.), Kruščić (1204m.n.v.) i Ježevac (1262m.n.v.) na koju se nadovezuje Smolin sa vrhom Zečiji rat (1274m.n.v.) u području općine Olovo.

U jugoistočnom djelu dominira planina Zvezda sa visovima Pogar (1145m.n.v.), Zvezda (1349m.n.v.) i Pogladin (1245m.n.v.) na području općine Vareš na koju se prema jugu nadovezuje Čemerska

planina sa najvećim vrhom Dernek (1465m.n.v.) u blizini općine Breza. Na zapadnom području na obroncima planine Vlašić dominiraju visovi Jelina (1331m.n.v.).

5.1.5. Pedološke karakteristike

Na prostoru Zeničko-dobojskog kantona razvila su se automorfna i hidromorfna tla. Automorfna tla zauzimaju najveći dio područja i nalaze se izvan domašaja poplavnih i podzemnih voda. Na njima se ne zadržava ni slivna voda. U nastavku ovog poglavlja bit će prikazani glavni tipovi tala koji se nalaze na području Zeničko-dobojskog kantona.

Tabela 5/5: Tipovi tala Zeničko-dobojskog kantona

Tip tla	Površina (ha)	%
1. Automorfna tla		
Litosol	5.009,26	1,51
Sirozem	379,36	0,11
Ranker	3.5439,99	10,66
Rendzina	37.038,70	11,14
Kalkomelanosol	8.757,78	2,63
Vertisol	4.852,71	1,46
Kalkokambisol	10.740,98	3,23
Eutrični kambisol	95.957,78	28,85
Distrični kambisol	100.973,21	30,36
Luvisol	12.526,38	3,77
Podzol	134,45	0,04
Ukupno automorfna tla	311.810,59	93,75
2. Hidromorfna tla		
Pseudoglej	4.655,63	1,40
Humofluvisol	1.309,63	0,39
Euglej	57,78	0,02
Stagnoglej	191,02	0,06
Fluvisol	12.930,90	3,89
Ukupno hidromorfna tla	20.793,69	5,75
Ostalo (hidrografija)	1.648,73	0,50
Ukupno	332.604,28	100,00

Automorfna tla

1./2. Litosol i sirozem

Ovi tipovi spadaju u klasu nerazvijenih automorfnih tala. To su plitka tla i po sastavu slična geološkoj podlozi iz koje su nastali. Njihova dubina iznosi cca 10 cm. Po reakciji mogu biti kisela, neutralna ili

bazična. Imaju nisku bonitetnu vrijednost. To su izrazito suha staništa. Treba nastojati u što većoj mjeri preduzeti mjere pošumljavanja ovih tala, i to kserotermnim i oligotrofnim vrstama kao što su bagrem, crni bor, crni jasen itd.

Litosoli i Sirozemi se na ovom području nalaze zajedno sa Rankerima ili sa Crnicama i Rendzinama. Na ovom području ova tla se formiraju na peridotitima, flišu, krečnjacima, laporcima, radiolaritima, serpentinitima i dr. Građa profila tla je Ai-mC kod litosola, a Ai-IC kod sirozema.

Ukupna površina Litosola i Sirozema na području ZDK iznosi 5.388,62 ha ili 1,62 %. Izdvojeni su na području planina Mahnjača, Zahorina, Ostra, Hum sporadično i na drugim lokacijama.

3. Ranker (Humusno-silikatna tla)

Ovo tlo spada u humusno-akumulativna tla. Rankeri se obično nalaze na većim nadmorskim visinama i vrlo često su zastupljeni zajedno sa plitkim smeđim tlima (eutričnim i distričnim). Obrazuju se obično na silikatnim supstratima. Reakcija im je uglavnom kisela do neutralna, mada može biti bazična. To su srednje humozna tla, dosta plitka i skeletoidna. Po teksturnom sastavu su pjeskovite ilovače i ilovače, sa građom profila Ah-mC ili Ah-IC, a često i Ah-AhIC-IC.

Na području ZDK izdvojeni su Rankeri na pijescima, flišu, peridotitima, serpentinitima, šljuncima, škriljcima, dijabazu i gabrima ili na njihovim međusobnim kombinacijama u površini od 26.874,56 ha ili 8,08 %. Često se na terenu pojavljuju zajedno sa smeđim tlima (Distričnim kambisolima) i zajedno su zastupljeni u površini od 4.668,56 ha ili 1,41 %. Rankeri i Eutrična smeđa tla (Eutrični kambisoli) su zastupljeni u površini od 3.888,28 ha ili 1,16 %. Na području Breze, Doboju-Juga, Visokog i Usore uopće nije prisutna kombinacija ovih tipova tala.

4. Rendzina

Ovaj tip tla spada u klasu humusno-akumulativnih tala. Nastaje na rastresitim supstratima, kao što su laporci, krečnjaci, fliš, konglomeratni pješčari i rožnjaci, odnosno na supstratima koji imaju veliki sadržaj karbonata (preko 20%). Rendzine imaju građu profila Ah-IC ili Ah-AhIC-IC. Često se nalaze zajedno sa smeđim tlima (Eutrični kambisol).

Na području ZDK ovaj tip tla je zastupljen na površini od 35.204,53 ha ili 10,58 %. Prisutan je na području Zavidovića, Zenice, Breze, Visokog, Tešnja, Maglaja i drugih gradova. Rendzina i Eutrični kambisoli u kombinaciji su prisutni na površini od 1.355,86 ha ili 0,4 %. Rendzina, eutrični kambisol i distrični kambisol su prisutni na površini od 70,16 ha ili 0,02 %. Kao što se vidi iz naprijed navedenog Rendzine su vrlo često zastupljene i sa ostalim tipovima tala automorfno odjela koji nastaju na istom matičnom supstratu

5. Kalkomelanosol (Crnice na krečnjacima i dolomitima)

Ovaj tip tla spada u humusno-akumulativnu klasu tala. Ova tla nastaju na tvrdim, kompaktnim, bankovitim krečnjacima i dolomitima velike vodopropusnosti. Nastanak crnice je veoma spor, a produkt je hemijskog trošenja krečnjaka i dolomita. Od nerastvorljivog ostatka i organske materije formira se organomineralni kompleks. Mineralizacija humusa je dosta spora. Ova tla nemaju prelaznog AC horizonta (kao npr. Rendzine) te im je građa profila Ah-mC.

Ukupna površina pod ovim (kao dominantnim tipom tla) i zajedno sa Rendzinama, Kalkokambisolom i Koluvijem iznosi 8.757,78 ha ili 2,63 %.

6. Smonica (Sionica, Vertisol)

Kao i prethodni i ovaj tip tla spada u humusno-akumulativna tla. To su teška, glinovita tla, gdje je sadržaj gline često iznad 30 %, pretežno montmorilonitnog tipa. Ponekad sadrže i do 10 % skeleta, koji pozitivno djeluje na propusnost. To su hladna tla sa slabije povoljnim vodno-zračnim režimom. U vlažnom stanju su plastična i ljepljiva, dok u suhom stanju se stvaraju duboke pukotine. Uslijed procesa bubrenja i kontrakcije dolazi do neprekidnog miješanja tla u A-horizontu. Oznaka profila je Ah-AhIC-IC.

Na području ZDK Vertisol je prisutan u površini od 4876.54 ha ili 1,46%. Javljaju se u nekoliko podtipova, varijeteta i formi, kao na primjer:

- Smonice karbonatne - vrlo dobrog boniteta.
- Smonice beskarbonatne - najmanje je zastupljen.
- Smonice erodirane - na jače inkliniranim terenima.

Na području općina Breza, Olovo, Vareš, Visoko, Zavidovići i Zenica nije prisutan ovaj tip tla. Najviše smonica ima na području općine Tešanj (2.540,66 ha), Maglaj (1601,79 ha), Usora (254,76 ha), Žepče (245,70 ha), Kakanj (155,82 ha) i Doboju-Jug (53,67 ha) što ukupno čini 4.876,54 ha ili 1,46 % ukupne površine kantona.

7. Smeđe tlo na krečnjacima i dolomitima (Kalkokambisol)

Ovo tlo spada u klasu kambičnih tala morfološke građe profila Ah-Brz-Cn. Dubina soluma varira, ali su to pretežno plitka do srednje duboka tla. Dubinu najčešće uvjetuje geomorfologija terena. Budući da se krečnjaci veoma sporo hemijski troše, tla na krečnjacima se veoma sporo regeneriraju, te je utoliko veća opasnost od njihove erozije. Reakcija tla u površinskom horizontu se kreće od blago kisele do alkalične. Dosta su humozna u prvom horizontu, ali humoznost naglo opada sa dubinom tla.

Po teksturnom sastavu površinski horizont spada uglavnom u ilovače. Površinski horizont leži neposredno na kambičnom horizontu koji je karakteristične smeđe boje, nešto težeg teksturnog sastava, izražene strukture i znatno manje humuznosti od površinskog horizonta. Cijelom dubinom tlo je uglavnom nekarbonatno ili neznatno karbonatno. Prema fizičkim i hemijskim osobinama ovo nisu loša tla, ali zbog često izražene površinske stjenovitosti i kamenitosti, plitkoće tla, te velikih nadmorskih visina na kojima su nastaju, ona nisu prikladna za intenzivnu biljnu proizvodnju. Zato se uglavnom koriste kao livade i pašnjaci, odnosno nalaze se pod vegetacijom koja je već prilagođena datim ekološkim uslovima. Kalkokambisol se u Zeničko – dobojskom kantonu susreće u kombinaciji sa Kalkomelanosolom u površini od 10.740,98 ha ili 3,23 % Kantona.

8. Eutrično smeđe tlo (Eutrični kambisol)

Eutrična smeđa tla su tla sa moličnim A_{mo} ili ohričnim A_{oh} humusnim horizontom, koji leži neposredno iznad kambičnog horizonta B_v . Stepent zasićenosti bazama je veći od 50 %, a pH vrijednosti su iznad 5,5. Eutrična tla se formiraju na različitim stijenama, karbonatnim ili bazama bogatim, jedino se ne razvijaju na jedrim krečnjacima, a isključene su i kisele stijene. Prema dubini soluma ovo su uglavnom srednje duboka i duboka tla (mada ima i plitkih, naročito na kompaktnim matičnim supstratima). Eutrična tla na ovom području nalaze se u kombinaciji i sa drugim tipovima tala, kao što su: Luvisol, Distrični kambisol, Euglej, Rendzina i Rankeri.

Na području ZDK ova tla su formirana na pješčarima, laporima, glinama, flišu, šljuncima, pijescima, serpentinitima i peridotitima, gabru, na silifikovanim krečnjacima i rošnjacima, dijabazima i dr. Ovaj tip zemljišta zauzima 95.957,78 ha ili 28,85 % ukupne površine kantona.

9. Kiselo smeđe tlo (Distrični kambisol)

Ovo tlo je nastalo na kiselim matičnim stijenama. Morfološka građa profila ovog tla A- B_v - C_n. Karakteriše se humusnim horizontom koji je obično ohrični - A_{oh} ili umbrični - A_{um} (na višim nadmorskim položajima), ispod kojeg se nalazi kambični B_v horizont. Stepenn zasićenosti bazama ovog tla je ispod 50 %, a reakcija je kisela (pH vrijednost ispod 5,5). To su pretežno lahka tla (ilovače) i sadrže dosta skeleta (20-40 % i više). Dobro su aerisana i vodopropusna. Ova tla nastaju iz rankera, a dalje se razvijaju u luvisol.

Na području ZDK ovo tlo je formirano na velikom broju matičnih supstrata kao što su glinci, amfiboli, amfiboliti, andeziti, fliš, kvarciti, neraščlanjena vulkano-sedimentna masa, pješčari, radiolariti, rožnjaci, silikatne breče heterogenog sastava, škriljci, kiseli eruptivi (kvarcit i andezit), kao i na međusobnoj kombinaciji pojedinih, već pomenutih, supstrata. Površina ovih tala iznosi 100.973,21ha ili 30,36 % ukupne površine kantona.

10./11. Smeđe degradirano tlo (Luvisol) i Podzol

Ova dva tipa tla spadaju u klasu Eluvijalno-iluvijalnih zemljišta. Nastaju iz kambičnih zemljišta u humidnim rejonima. Karakteristično za ovo tlo je da imaju iluvijalni B-horizont. U ovom horizontu se talože nerazorene čestice koje su isprane iz površinskog horizonta. E-horizont ili eluvijalni horizont usljed iluvijacije glinenih čestica dobija svijetliju boju, a teksturno postaje lakši. Izgled profila je Ah-E-Bt-IC.

U ZDK kantonu Luvisoli su formirani na serpentinu, flišu, glinama, glincima, pješčarima, konglomeratima i dr. Zastupljenost ovog tipa tla je 12.526,38 ha ili 3,77 % površine kantona. Podzoli su tla koja u građi profila imaju karakterističan horizont koji je pepeljaste boje. Karakteristično za ovaj tip je premještanje seskvioksida i organske materije u dublje horizonte. Ovaj tip tla ima najviše izdiferenciran profil, a sklop profila je Ah-E-Bh-Bs-IC. Supstrat na kojem se obrazuje ovo tlo je pjeskovit i kiseo. Obrazuju se lokalno u planinskom području. U ovom Kantonu prisutni su na površini od 134,45 ha ili 0,04 % u području Zavidovića i Žepča.

12. Pseudoglej

Ovaj tip tla pripada klasi tala sa stagnirajućom površinskom vodom. Može se definisati kao tip u kome nema oštre podjele na oksidacioni i redukcionni horizont. U zoni slabe perkolacije vode (zadržavanja) nalaze se blijede mikrozone izmješane sa hrđastim i crnim mazotinama i konkrecijama. Dakle, ovaj tip tla karakteriše stagnirajuća voda koja se duže ili kraće vrijeme zadržava u profilu tla pa iz tog razloga i morfološka građa profila je Ah-Sw-Sd (primarni) ili Ah-Eg-Btg-C (sekundarni).

Na području ZDK Pseudoglej je prisutan na površini od 4.655,63 ha ili 1,40 % površine kantona.

Hidromorfna tla

13. Fluvijalno livadsko tlo (Humofluvisol)

Ovo tlo spada u klasu semiglejnih livadskih tala. Humofluvisoli su tla riječnih dolina, sa građom profila Ah-C-G. To su mlada tla sa razvijenim A horizontom na aluvijalnim sedimentima. Vrlo često su obrasla livadskom vegetacijom, ali su vrlo prikladna i za intenzivne ratarske i povrtne usjeve. Svojstva variraju zavisno o karakteru supstrata. Prisutna su dva podtipa, i to Livadsko karbonatno tlo, koje ima jako dobra svojstva i Livadsko bezkarbonatno glejno tlo, koje ne sadrži karbonate do dubine 40 cm. Karakteristično je da uvjeti u površinskom dijelu profila omogućuju terestrični razvoj, a dublje od 1 m je prisutno oglejavanje. Javlja se uvijek u kombinacijama sa aluvijalnim tlima. Na području kantona ovaj tip je prisutan na površini od 1.309,63 ha ili 0,39 %.

14./15. Močvarno glejno tlo (Euglej) i Stagnoglej

Ova tla spadaju u klasu glejnih i stagnoglejnih tala. Karakteristično za ova tla je duže ili kraće prekomjerno vlaženje dopunskom poplavnom ili nekom drugom vodom čitavom dubinom profila, što omogućava vrlo intenzivne procese hidrogenizacije, i njeno konstantno prisustvo unutar dubine od 1 m. Morfološka građa Euglejnog tipa tla je Ah-Go-Gr, a Stagnogleja Ah-E-C-G.

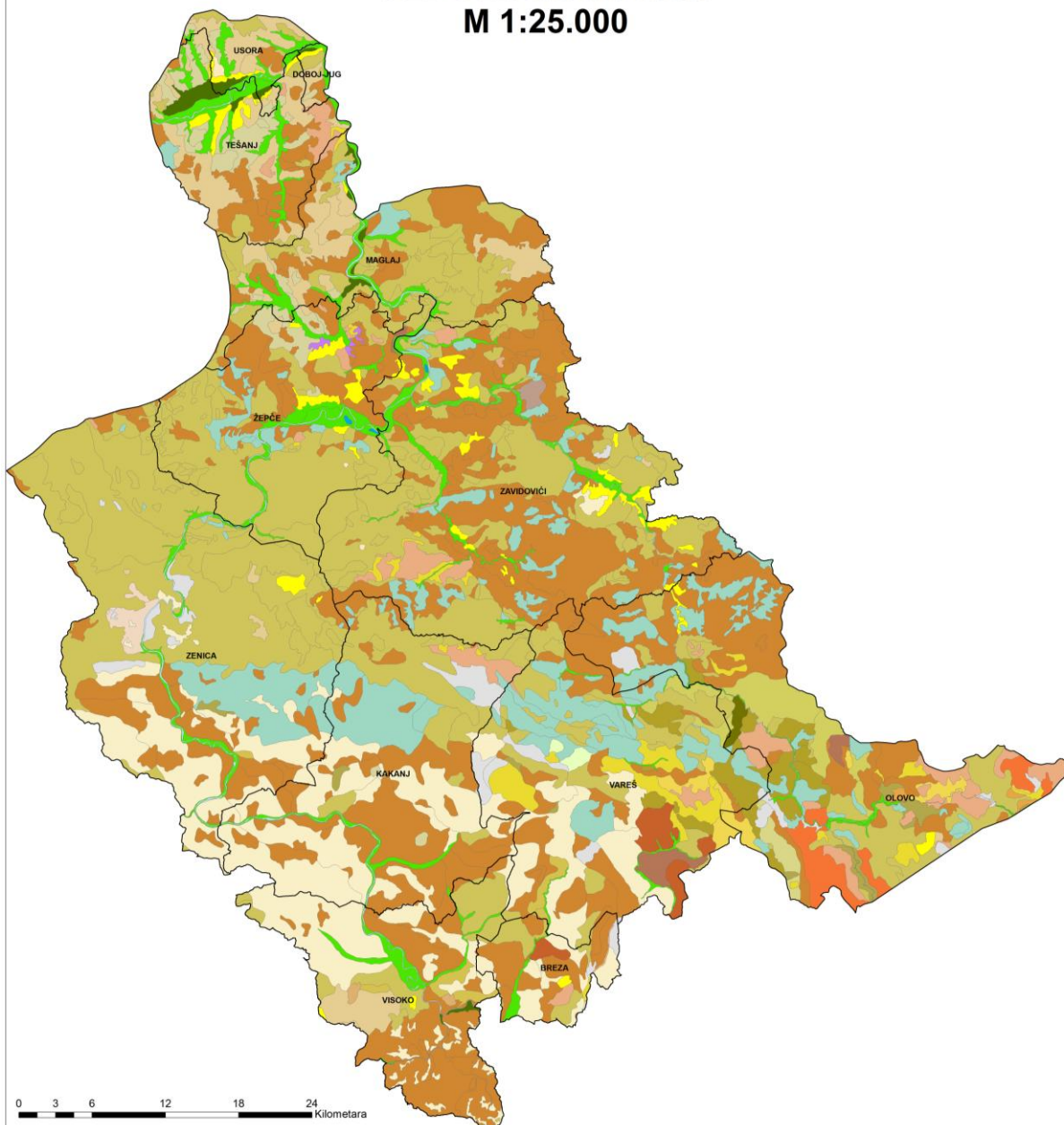
Na području ZDK ovi tipovi tla su zastupljeni ukupno na površini od 248,8 ha ili 0,08 % površine kantona. Stagnoglej je zastupljen na površini od 191,02 ha ili 0,06 %, dok Eugleja ima svega 57,78 ha ili 0,02 %.

16. Aluvijalno tlo ili Fluvisol

Ova tla nastaju u uslovima prekomjerne vlažnosti i karakterišu se tzv. suficitnim vlaženjem. Spadaju u klasu nerazvijenih tala sa profilom Ah-I-II-III itd. gdje A-horizont predstavlja mjestimičnu pojavu humusa. Nemaju genetički razvijenih horizonata, nego se karakterišu slojevima. Dosta su rasprostranjena i nalaze se u dolinama velikih rijeka gdje i nastaju taloženjem materijala koje ostavlja voda prilikom poplava. Inače, ova tla spadaju u grupu naših plodnih tala.

Na području ZDK determinisani su slijedeći podtipovi ovog tla : Aluvijalno-karbonatno koje je po teksturnom sastavu glinovito, ilovasto, pjeskovito, zatim Aluvijalno-beskarbonatno koje je po teksturi ilovasto i glinovito, kao i Aluvijalna tla na pijescima. Svi nabrojani podtipovi mogu biti i oglejeni. Inače, Aluvijalno (Fluvijalno) tlo u ovom kantonu nalazi se na lokacijama duž vodotoka rijeka i potoka u ukupnoj površini od 12 044,33 ha ili 3,60 % ukupne površine kantona.

ZENIČKO-DOBOJSKI KANTON PEDOLOŠKA KARTA M 1:25.000

Legenda

Litosol	Kalkomelanosol	Eutrični Kambisol	Podzol
Litosol + Ranker	Kalkomelanosol + Rendzina	Eutrični Kambisol + Rendzina	Pseudoglej
Sirozem	Kalkomelanosol + Kalkokambisol + Koluvijum	Eutrični Kambisol + Ranker	Humofluvisol
Ranker	Kalkomelanosol + Kalkokambisol	Eutrični Kambisol + Luvisol	Euglej
Ranker + Eutrični Kambisol	Vertisol	Eutrični Kambisol + Euglej	Stagnolej
Ranker + Distrični Kambisol	Kalkokambisol	Eutrični Kambisol + Distrični Kambisol	Fluvisol
Rendzina	Kalkokambisol + Koluvijum	Distrični Kambisol	Hidrografija
Rendzina + Eutrični kambisol + Distrični Kambisol	Kalkokambisol + Eutrični Kambisol	Luvisol	

Karta 5/2: Pedološka karta Zeničko-dobojskog kantona

5.1.6. Zemljišni pokrivač

Na osnovu prvenstveno orto-foto snimaka i digitalnog modela terena, u sklopu izrade *Studije upotrebne vrijednosti zemljišta Zeničko-dobojskog kantona* urađena je analiza postojeće prostorne disperzije poljoprivrednog, šumskog i neplodnog zemljišta, odnosno pripremljena je karta zemljišnog pokrivača/načina korištenja zemljišta u mjerilu M 1:10.000, a rezultati ovog istraživanja prikazani su u tabeli 5/6.

Poljoprivredne površine uključuju sva obradiva područja, livade, pašnjake, zasade, a zbog specifičnosti prostora uvedena je kategorija *Poljoprivredno zemljište sa značajnim učešćem šume*. Ova kategorija se koristila i za napuštena/zapuštena područja, odnosno poljoprivredne površine koje se godinama ne obrađuju. Isto tako, zbog nemogućnosti jasnog izdvajanja poljoprivrednih površina unutar sela i ostalih naseljenih područja, što je najčešće posljedica neracionalnog planiranja pri izgradnji ovih područja kao specifičnog problema ne samo istraživanog područja, već i čitave države, uvedena je i kategorija *Izgrađeno zemljište sa značajnim učešćem poljoprivrednog zemljišta*.

Tabela 5/6: ZDK - Zastupljenost pojedinih kategorija zemljišnog pokrivača

Kategorija	Površina (ha)	%
Poljoprivredno zemljište	65.784,5	19,8%
Poljoprivredno zemljište sa značajnim učešćem šume	23.518,6	7,1%
Šumsko zemljište	222.427,7	66,9%
Izgrađeno zemljište	11.045,0	3,3%
Izgrađeno zemljište sa značajnim učešćem poljoprivrednog zemljišta	6.943,0	2,1%
Deponije	76,6	0,0%
Površinski kopovi	1.137,2	0,3%
Vodotoci	1.671,9	0,5%
Ukupno	332.604,4	100,0%

Pod šumskim zemljištem se uglavnom podrazumijevaju visoke šume planinskih područja, kao i skupina različitih stadija i faza, te uzgojnih oblika šumskih fitocenoza. Ova podjela je načinjena s obzirom na izraženu mozaičnost ove vegetacije i tehničku nemogućnost jasnog izdvajanja šumskih kategorija.

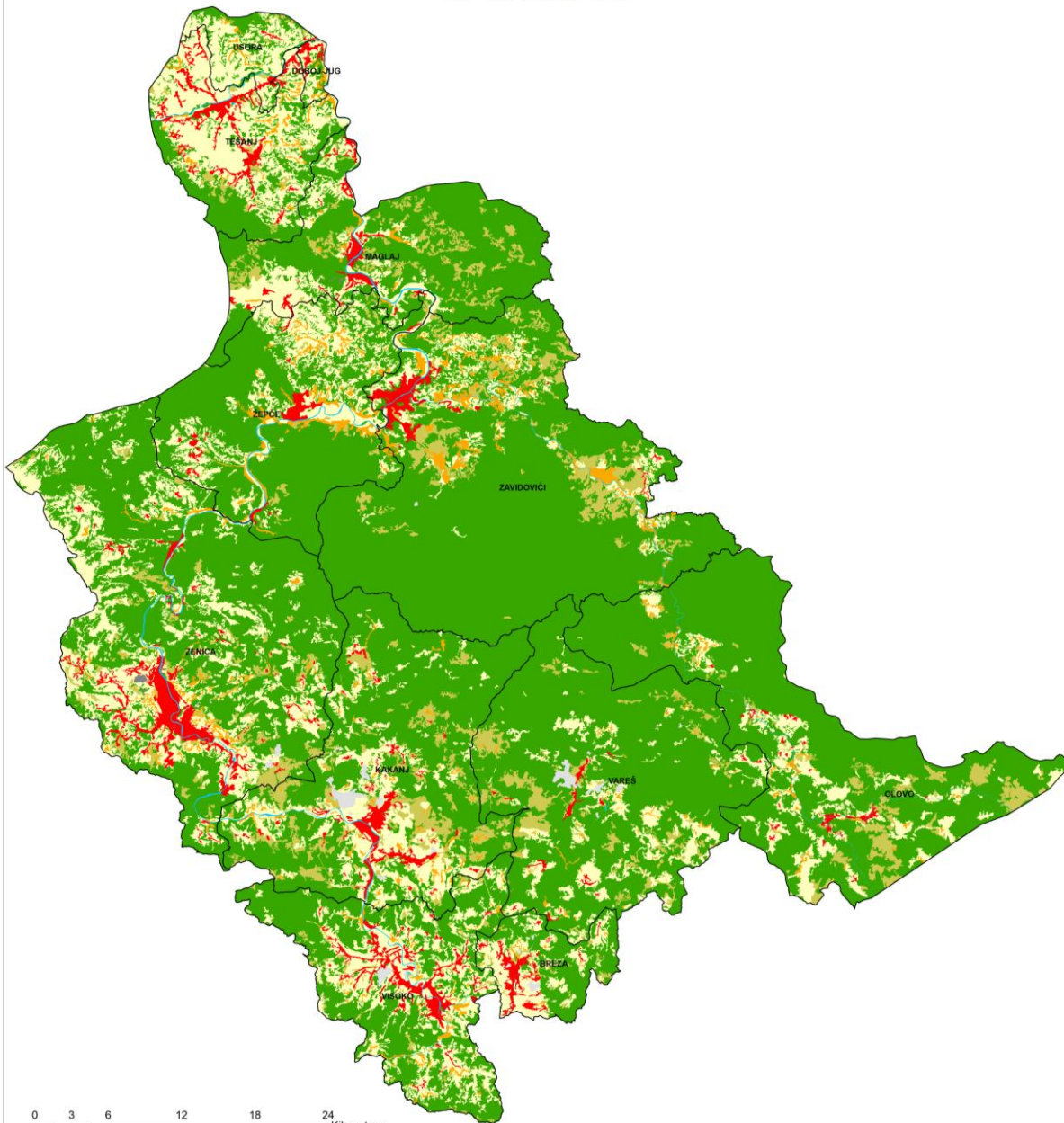
Pored već navedenih, izdvojene su i slijedeće kategorije zemljišnog pokrivača/načina korištenja zemljišta:

- Izgrađeno zemljište
- Površinski kopovi
- Deponije različitog materijala
- Vodotoci

Na osnovu podataka iz tabele, može se zaključiti da na području kantona prevladava šumsko zemljište, koje pokriva 222.427,7 ha, odnosno 2/3 teritorije (66,9%). Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 65.784,5 ha ili 19,8%, s tim da se poljoprivredno zemljište na značajnoj površini nalazi zajedno sa šumskim (23.518,6 ha) i izgrađenim zemljištem (6.943 ha). Izgrađeno zemljište pokriva 11.045 ha, ili 3,3% teritorije. Ostale kategorije su zastupljene u manjoj mjeri.

Kada se analizira sve sagledano, može se zaključiti da se podaci o stvarnom zemljišnom pokrivaču razlikuju od službenih podataka i ukazuju na potrebu izrade detaljnije studije ovog tipa.

**ZENIČKO-DOBOJSKI KANTON
KARTA ZEMLJIŠNOG POKRIVAČA/
NAČINA KORIŠTENJA ZEMLJIŠTA
M 1:100.000**

Legenda

 Poljoprivredno zemljište	 Izgrađeno zemljište sa značajnim učešćem poljoprivrednog zemljišta
 Poljoprivredno zemljište sa značajnim učešćem šume	 Površinski kopovi
 Šumsko zemljište	 Deponije
 Izgrađeno zemljište	 Vodotoci

Karta 5/3: Zemljišni pokrivač Zeničko-dobojskog kantona

5.1.7. Karakteristike šuma i šumske vegetacije

Na području ZDK realnu šumsku vegetaciju predstavljaju: fitocenozе kitnjaka i običnog graba (*Quercus – Carpinetum illyricum*); mozaično su rasprostranjene acidofilne šume bukve (*Luzulo – Fagetum*) a na toplijim i izloženijim položajima acidofilne šume kitnjaka (*Quercetum montanum illyricum*). Na najtoplijim položajima mjestimično su zastupljene termofilne fitocenozе bijelog graba (*Carpinetum orientalis*) ili šume medunca i crnoga graba (*Quercus – Ostryetum carpinifoliae*). Na ravničarskim područjima nalazimo ostatke šuma lužnjaka i običnog graba (*Carpinus betuli – Quercetum roboris*). Na recentnim fluvisolima također su mozaično zastupljene šume vrba i topola (*Salicetum et Populetum*). Na najvišim položajima nalazimo staništa bukve i jele bez smrče (*Abieti – Fagetum illyricum*), zbog prodora panonskih uticaja klime. Također u ovome području nalazimo i šume montane šume bukve neutrofilnog karaktera (*Fagetum montanum illyricum*).

Dio područja pripada ofiolitskoj zoni, a orografski se odlikuje brdsko-planinskim obilježjima sa dosta izraženim reljefom. Izgrađeno je pretežno od serpentiniziranog peridotita, eruptiva, rožnjaka, a krečnjaci su daleko manje zastupljeni.

Zbog izuzetno heterogenih stanišnih prilika, karakterističnih za ofiolitsku zonu, zastupljene su različite šumske fitocenozе, uglavnom mozaičnog rasporeda. Najrasprostranjenije su bazofilne šume borova (*Erico – Pinetum nigrae serpenticum, Erico – Pinetum nigrae – silvestris serpenticum*); bazofilne šume kitnjaka (*Potentillo albae – Quercetum, Erico – Quercetum petraeae*); acidofilne šume kitnjaka (*Quercetum montanum illyricum*), acidofilne šume kitnjaka (*Quercetum montanum illyricum*), šume bukve i jele sa smrčom na serepentinima (*Abieti-Fagetum serpenticum*), i acidofilne šume bukve i jele (*Abieti – Fagetum silicicum*). Mozaično raspoređene nalazimo fitocenozе bijelog bora i smrče (jele) (*Piceo – Pinetum silicicum*), odnosno jele i smrče (*Abieti – Piceetum silicicum*).

Šume Zeničko-dobojskog kantona smještene su okvire pet ŠGP i to:

1. ŠGP „Olovsko“ nalazi se na području općina: Olovo, Vareš, Kakanj.
2. ŠGP „Gornjebosansko“ nalazi se na području općina: Visoko, Vareš, Kakanj, Breza.
3. ŠGP „Kakanjsko“, nalazi se na području općina: Vareš, Kakanj, Zenica, Visoko.
4. ŠGP „Krivajsko“, nalazi se na području općina: Zavidovići, Žepče, Zenica, Olovo, Kakanj.
5. ŠGP „Usorsko-Ukrinsko“ općina Tešanj i Žepče.
6. Šume i šumska zemljišta na području općine Maglaj gdje su uglavnom obuhvaćene kulture četinarskih vrsta koje su podizane za potrebe „NATRON-a“ fabrike papira u Maglaju.

Analizom realizacije je utvrđeno da su se „Šume Zeničko-Dobojskog kantona“ uglavnom pridržavalo odredaba planova sječa iz ŠPO za ŠPP-e kojima gospodare kada su u pitanju visoke šume sa prirodnom obnovom. Znatna zaostatak je iskazan kod realizacije planova sječa, odnosno uzgojnih zahvata u kulturama sa procijenjenom drvnom masom i izdanačkim šumama, što će se dalje negativno odraziti na ukupno stanje šuma, te ove radove treba intenzivirati u narednom periodu do isteka važnosti ŠPO.

Tabela 5/7: ZDK - Stanje površina državnih šuma izraženo u ha⁹

Visoke šume	121.333,90
Visoke degradirane šume	3.283,00
Kulture sa pr.dr.masom	14.935,20
Kulture bez pr.dr.mase	2.009,10
Ukupno visoke šume	141.561,20
Izdanačke šume	28.396,30
Ukupno obraslo	169.957,50
Goleti sposobne za pošumlj.	3.764,70
Goleti nesposobne za pošumlj.	5.285,60
Ukupno neobraslo	9.050,30
Ukupno za gospodarenje	158613,2
Minirane površine	22.125,60

Tabela 5/8: ZDK - Stanje zaliha, prirasta i sječivog etata državnih šuma¹⁰

Sve visoke šume	
Drvena zaliha (m³)	
Četinari	15.650.218
Lišćari	13.859.554
Ukupno	29.509.772
Zapremniski prirast (m³)	
Četinari	513.531
Lišćari	326.252
Ukupno	839.783
Sječivi etat (m³)	
Četinari	282.540
Lišćari	293.198
Ukupno	575.738
Izdanačke šume	
Lišćari (zaliha u m ³)	2.589.157
Lišćari (prirast u m ³)	91.962
Lišćari (etat u m ³)	48.775
Sve šume	
Sječivi etat (m³)	
Četinari	282.540
Lišćari	341.973
Ukupno	624.513

⁹ **Izvor:** Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva
<http://www.fmpvs.gov.ba/index.php?user=9649ba60bed9f9e29f39c9034eef6698§or=5&pageID=233>

¹⁰ **Izvor:** Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva
<http://www.fmpvs.gov.ba/index.php?user=9649ba60bed9f9e29f39c9034eef6698§or=5&pageID=233>

5.1.8. Hidrologija

Brdovita područja i planinski masivi presječeni su rijekama gdje su izdvojena dva osnovna sliva u kojima dominira sliv rijeke Bosne od juga preko zapadnog djela kantona pa sve do sjevera prolazeći kroz Visoko, Kakanj, Zenicu, Žepče, Zavidoviće i Maglaj i rijeke Krivaje koja od Olova preko Vožuća u Zavidovićima ulijeva se u rijeku Bosnu zahvatajući istočno područje kantona. Treće područje nizijsko-brdovitog područja na sjeveru presijeca rijeka Usora koja se u Matuzićima ulijeva u rijeku Bosnu.

Slijev rijeke Bosne, čine značajniji vodotoci počevši od rijeke Stavnje, Fojničke rijeke, Goruše, Radovljanske r., Trstionice, Zgošće, Ribnice, Lašve, Babine r., Kočeve, Gračaničke r., Bistričak, Željeznice, Papratnice, Gostović, Krivaje, Rujnice, Bočinje, Lješnice, Jablanice. Sliv rijeke Krivaje, čine Stupčanica, Bioštica, Doboštica, Velika i Mala Maoča, Željova i Vožuća. Sliv rijeke Usore, čini rijeka Tešanjka i neke manje pritoke.

Ovako bogata hidrografija i razvijenost reljefa opredijelili su da područje ovog kantona najvećim djelom zahvataju potezi visokih i niskih šuma u brdsko-planinskom području od zapada preko centralnog do istočnog dijela kantona. Značajnije poljoprivredne površine zastupljene su u dolini rijeke Bosne od Breze preko Visokog i Kaknja do Zenice te od Žepča preko Zavidovića, Maglaja, Tešnja do Jelaha.

5.1.9. Kulturno-historijsko nasljeđe

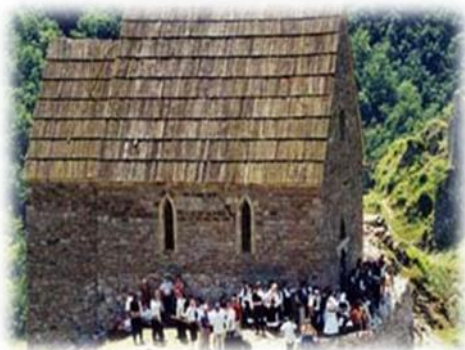
Uklopljeni u bogati prirodni i urbani mozaik, kulturno-historijski spomenici Zeničko-dobojskog kantona svjedoče o dalekoj i burnoj prošlosti ovih krajeva; o nastajanju i postojanju starobosanske države i njenim poglavarima, o bitkama koje su vođene za opstanak naroda i o stalno prisutnoj različitosti kultura, religija i nacija na ovom prostoru. Na području ovog kantona pronađeni su i brojni stećci, od kojih je možda najljepši stećak iz Zgošće kod Kaknja. Može se sa sigurnošću tvrditi da su na području Zeničko-dobojskog kantona, kao centralnom i najzaštićenijem dijelu Bosne, vladari imali svoja sjedišta, i to počevši od Kulina bana, pa do najvećeg bosanskog kralja Tvrtka. Među najznačajnije spomenike ove vrste spadaju tvrđave u Tešnju, Maglaju, Vranduku, Bobovcu, stari grad Visoki. Brojne su, stotinama godina stare džamije, crkve i sinagoge, koje svjedoče o različitim religijama koje su živjele i žive na ovim prostorima. Najpoznatije među njima su Kuršumlija džamija u Maglaju, Ferhadija u Tešnju, Sultan - Ahmedova džamija poznatija kao Čaršijska u Zenici, stare gotovo 500 godina, Franjevački samostan u Kraljevoj Sutjesci, koji datira još iz XIII vijeka, ostaci bazilike u Brezi, Sinagoga u Zenici.

Kratak pregled najvažnijih spomenika koji svjedoče bogato kulturno-historijsko nasljeđe Zeničko-dobojskog kantona daje se u narednom dijelu ovog podpoglavlja¹¹.

¹¹ **Izvor:** Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona (www.zedoturizam.ba)

Kraljeva Sutjeska

Kraljevski grad Bobovac

Bazilika

Zgoščanski stećak

Kraljeva Sutjeska

Na području kakanjske općine nalazi se mjesto Kraljeva Sutjeska, u kojem su stolovali bosanski kraljevi. U Kraljevoj Sutjesci je poznati franjevački samostan u kojem se nalazi bogata arhiva kulturno - historijskog materijala. Samostan je sagrađen u prvoj polovini 14. vijeka, a kroz svoju dugu historiju je rušen u više navrata. Godine 1658. Samostan je izgorio sa svim dragocjenostima (arhiva, biblioteka), a novi je podignut 1664. godine. Tokom 19. vijeka, Samostan je dva puta građen, a današnji izgled datira od 1890. godine.

Kraljevski grad Bobovac

Smješten u brdima srednje Bosne na području gdje graniče općine Kakanj i Vareš. Prvi put se spominje u pisanim dokumentima oko 1350. godine. U njemu se čuvala bosanska kraljevska kruna. Tu se nalazila i kraljevska grobna kapela, u kojoj su bila sahranjena tri bosanska kralja: Stjepan Ostoja, Tvrtko II Kotromanić i Stjepan Tomaš. Podigao ga je ban Stjepan II Kotromanić u prvoj polovini 14. vijeka, a sjedištem bosanskih vladara ostao je od bana Stjepana II Kotromanića, preko svih bosanskih kraljeva, pa sve do prestanka bosanske samostalnosti i turskog osvajanja 1463.godine.

Bazilika

Najstariji arheološki ostaci kasnoantičke bazilike iz VI i VII stoljeća, svjedoče o vrlo ranom ukrštanju kultura i civilizacija Istoka i Zapada na ovim prostorima. Pretpostavlja se da je Bazilika izgrađena negdje u vrijeme cara Justiniana, odmah nakon pada države Istočnih Gota ili još u toku bizantsko – gotskog rata, čim su bili osvojeni ovi prostori (oko 537. godine). Arheološki lokalitet proglašen je Nacionalnim spomenikom.

Zgoščanski stećak

Grad Kakanj spominje se prvi put 1392. godine, a vrlo je značajno upravno središte za turske vladavine. Razdoblje srednjovjekovne bosanske historije obilježeno je velikim brojem do danas očuvanih spomenika kao što su nekropole, stećci, od kojih je posebno interesantan stećak pronađen kod Zgošće, na periferiji Kaknja.

Maglajska tvrđava

Kuršumlja džamija

Crkva Svete Gospe

Tešanjaska tvrđava

Maglajska tvrđava

Maglajska tvrđava svrstava se među veće i fortifikacijski jače objekte u dolini rijeke Bosne. Kao srednjovjekovna utvrda, Maglaj se prvi put spominje 1408. godine u povelji ugarskog kralja Sigismunda. Iako nastala u XIV vijeku da bi služila odbrani Bosanskog kraljevstva, tek u doba Osmanlija Tvrđava dobiva svoj konačan oblik. Pod Osmanlijama Maglaj se prvi put spominje u jednom defteru iz 1485. godine i to kao nahija tvrđave Maglaj. Prvi službeni dokument koji je potpisan u Maglaju je dokument između Ugarske i Osmanske carevine iz 1503. godine.

Kuršumlja džamija

U najljepše spomenike iz turskog doba u BiH ubraja se džamija Kuršumlja, koju je podigao Jusuf-paša Budimlija 1560. godine. Džamija je dobila ime Kuršumlja (turski kuršum-olovo), po krovu koji je pokriven olovom. Sazidana je od kamena pješčara i predstavlja jedinstven spomenik kulture 16. vijeka.

Crkva Svete Gospe

Na temeljima starog Gospinog svetišta, koje je podignuto prije šest vijekova, u čast Gospe olovske, izgrađena je četrdesetih godina prošlog stoljeća nova katolička crkva, koja predstavlja stjecište vjernika iz zemlje i svijeta.

Tešanjaska tvrđava

Tešanjaska tvrđava je jedna od najvećih (6.296 m² površine) i najznačajnijih objekata te vrste u BiH. Tačno vrijeme njene gradnje nije poznato. Dugo je građena i dograđivana. Zbog svog položaja najviše je služila odbrani od neprijatelja. Sa čaršijom čini jedan skladan ambijentalni prostor bosanskog stila. Gradnja je započeta još u vrijeme Ilira. Dograđivali su je Rimljani, Slaveni i Turci. Gradina je za vrijeme Turaka imala stalnu vojnu posadu.

Vranduk

Ostaci srednjovjekovne crkve u Milima

Stari grad Visoki

Vranduk

Utvrda Vranduk – nalazi se na oko 14 kilometara nizvodno od grada Zenice. Izgrađen je na stijeni iznad klisure, ispod koje rijeka Bosna svojim polulučnim tokom gradi prirodni ukras i zaštitu. U srednjem vijeku Vranduk je bio jedan u nizu kraljevskih gradova, u kome su stolovali bosanski kralj Stjepan Ostoja, nešto kasnije i posljednji bosanski kralj Stjepan Tomaš, kao i njegov protivnik protukralj Radivoje. Prvi spomen Vranduka datira od 11. marta 1410. godine, u žalbi dubrovačkih gradana upućenoj ugarskom kralju Sigismundu na postupak njegovih vojnika.

Ostaci srednjovjekovne crkve u Milima

Visoko je za vrijeme srednjeg vijeka predstavljalo politički, kulturni i ekonomski centar, sa posebno razvijenom trgovinom, i sa statusom kraljevskog grada. To dokazuju i ostaci srednjovjekovne crkve u selu Arnautovići (Mile), koja je bila krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara, i u kojoj je krunisan i sahranjen kralj Tvrtko I. Povelja Kulina bana iz 1189. godine je takođe napisana u Milima, a ona predstavlja najstariji pisani spomenik bosanskog jezika.

Stari grad Visoki

Stari grad Visoki nalazi se na vrhu piramidalnog uzvišenja Visočica i prvi put se pod tim imenom spominje 1355. godine u povelji bana Tvrtka, mada je poznato da je grad postojao mnogo ranije. Stari grad Visoki je bio stolno mjesto bosanskih banova, a kasnije i kraljeva. Osmanskim osvajanjem područja Srednje Bosne grad gubi na svom strateškom značaju i počinje da propada. Arheološka istraživanja, otkopavanje zidina starog grada i rekonstrukcija sa restauracijom počela su 2007. godine i trajat će narednih 5 godina.

5.2. Stanovništvo

Na području ZDK, na površini od 3.343 km², prema procjenama za 2009. godinu živi 400.602 stanovnika, što je za oko 78.000 stanovnika manje nego u 1991. godini, odnosno za oko 1.200 stanovnika manje nego 2007. godine. Zeničko-dobojski kanton učestvuje značajno u ukupnom broju stanovnika Federacije BiH (oko 15%) i Bosne i Hercegovine (oko 9%).

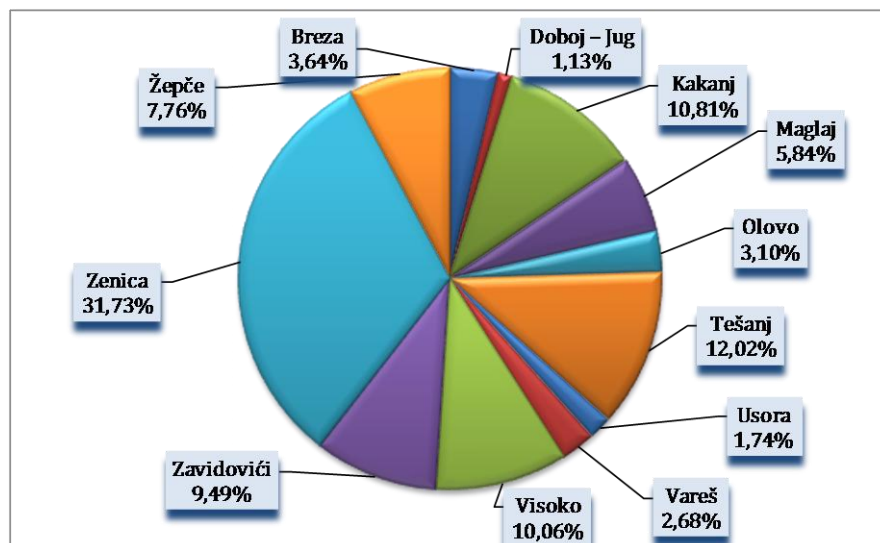
Tabela 5/9: Pregled promjene broja stanovnika po općinama ZDK (1991-2009)

Općina	1991	2007	2008	2009	Razlika (2009-1991)
Breza	17.317	14.763	14.676	14.594	-2.723
Doboj – Jug	3.259	4.440	4.476	4.523	1.264
Kakanj	55.950	43.406	43.305	43.306	-12.644
Maglaj	39.327	23.587	23.469	23.403	-15.924
Olovo	16.579	12.804	12.579	12.406	-4.173
Tešanj	12.759	47.752	47.976	48.159	35.400
Usora	7.672	7.045	6.988	6.968	-704
Vareš	22.203	11.185	10.948	10.743	-11.460
Visoko	46.160	40.151	40.212	40.301	-5.859
Zavidovići	57.164	38.237	38.017	38.027	-19.137
Zenica	146.923	127.334	127.113	127.105	-19.818
Žepče	22.966	31.092	31.089	31.067	8.101
UKUPNO ZDK	478.279	401.796	400.848	400.602	-77.677

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Prema procijenjenom broju stanovnika za 2009. godinu, najveća koncentracija stanovništva je u općini Zenica u kojoj živi gotovo jedna trećina (31,7%) stanovništva ZDK, a zatim je slijede općina Tešanj sa 12,02% i općina Kakanj sa 10,81% od ukupnog broja stanovnika Kantona. Najmanji broj stanovnika je u općini Doboj-Jug u kojoj živi samo 1,13% stanovništva ZDK, dok po broju stanovnika nisu puno veće ni općine Usora (1,74%), Vareš (2,68%) i Olovo (3,10%). Struktura broja stanovnika po općinama u Zeničko-dobojskom kantonu za 2009. godinu data je na Grafikonu 5.1.

Grafikon 5/1: Struktura stanovništva po općinama ZDK (2009)

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Prosječna gustina naseljenosti na području ZDK iznosila je u 2009. godini 120 stanovnika po km². Najgušće naseljena općina ZDK je Doboj-Jug sa 443 stanovnika po km², koju slijede općina Tešanj (309 stanovnika po km²) i Zenica (229 stanovnika po km²). Osim spomenutih općina u urbane općine Kantona (gustina naseljenosti veća od 150 stanovnika po km²) jos se ubrajaju općina Breza (200 stanovnika po km²) i općina Visoko (175 stanovnika po km²). Najmanja gustina naseljenosti je u

općini Vareš i iznosi svega 26 stanovnika po km². Ruralno obilježje¹² po ovom indikatoru osim općine Vareš imaju i općine Olovo sa 30 stanovnika po km², te općine Zavidovići sa 68, Maglaj sa 93, Žepče sa 110, Kakanj sa 115 i Usora sa 140 stanovnika po km².

Tabela 5/10: Gustina naseljenosti po općinama ZDK (2009)

Općina	Broj stanovnika	Površina u km ²	Gustina naseljenosti (stanovnika/km ²)
Breza	14.594	72,9	200
Doboj – Jug	4.523	10,2	443
Kakanj	43.306	377	115
Maglaj	23.403	252	93
Olovo	12.406	407,8	30
Tešanj	48.159	155,9	309
Usora	6.968	49,8	140
Vareš	10.743	390,1	28
Visoko	40.301	230,8	175
Zavidovići	38.027	556	68
Zenica	127.105	558,5	228
Žepče	31.067	282	110
UKUPNO ZDK	400.602	3.343	120

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Na području ZDK u 2009. godini živi 19% stanovništva mlađeg od 15 godina, 68,7% stanovništva je 15-64 godine starosti, a preostalih 12,3% čini populacija starija od 65 godina (Tabela 5/11).

Tabela 5/11: Struktura stanovništva prema starosnoj dobi po općinama ZDK (2009)

Općina	Ukupno	Broj stanovnika prema starosnoj dobi			Struktura u % prema starosnoj dobi			
		0-14	15-64	>65	Ukupno	0-14	15-64	>65
Breza	14.594	2.571	10.089	1.934	100,0	17,62	69,13	13,25
Doboj – Jug	4.523	986	3.113	424	100,0	21,80	68,83	9,37
Kakanj	43.306	7.408	30.828	5.070	100,0	17,11	71,19	11,71
Maglaj	23.403	4.138	16.249	3.016	100,0	17,68	69,43	12,89
Olovo	12.406	2.412	8.276	1.718	100,0	19,44	66,71	13,85
Tešanj	48.159	10.703	34.008	3.448	100,0	22,22	70,62	7,16
Usora	6.968	1.061	4.741	1.166	100,0	15,23	68,04	16,73
Vareš	10.743	1.602	6.851	2.290	100,0	14,91	63,77	21,32
Visoko	40.301	8.160	28.019	4.122	100,0	20,25	69,52	10,23
Zavidovići	38.027	8.059	26.015	3.953	100,0	21,19	68,41	10,40
Zenica	127.105	22.518	85.709	18.878	100,0	17,72	67,43	14,85
Žepče	31.067	6.377	21.321	3.369	100,0	20,53	68,63	10,84
UKUPNO ZDK	400.602	75.995	275.219	49.388	100,0	18,97	68,70	12,33

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Najpovoljniju strukturu pokazuju općine Tešanj (22,2% stanovništva mlađeg od 15 godina i samo 7,16% stanovništva starijeg od 65 godina), Doboj Jug (21,8% stanovništva mlađeg od 15 godina) i Zavidovići (21,2% stanovništva mlađeg od 15 godina), a najnepovoljniju općina Vareš (14,1% stanovništva mlađeg od 15 godina, 63,8 % stanovništva starosne dobi između 15 i 64 godine i čak 21,3% stanovništva starijeg od 65 godina) i općina Usora (samo 15,2% mlađeg od 15 godina).

¹² Prema OECD-u, općine (lokalna područja) se identificiraju kao ruralne kada je gustina naseljenosti ispod 150 stanovnika po km².

ZDK, u odnosu na ostala područja BiH, obilježava relativno dobar trend stope prirodnog priraštaja, koja je u svim analiziranim godinama pozitivna i sa 1,47‰ u 2007. godini (rođeno 3.881 lica, umrlo 3.289 lica,) povećana je na 2,64‰ u narednoj 2008. godini, da bi u 2009. godini ova stopa bila nešto niža i iznosila je 2,24 ‰ (stopa nataliteta 10,45‰, stopa mortaliteta 8,21‰).

Tabela 5/12: Kretanje stope prirodnog priraštaja (u ‰) u ZDK; period 2007-2009

Opis	2007	2008	2009
1. Broj rođenih	3.881	4.253	4.186
2. Broj umrlih	3.289	3.194	3.289
3. Ukupan broj stanovnika	401.796	400.848	400.602
4. Stopa nataliteta u ‰	9,66	10,61	10,45
5. Stopa mortaliteta u ‰	8,19	7,97	8,21
6. Stopa prirodnog priraštaja u ‰ (4-5)	1,47	2,64	2,24

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

U četiri od 12 općina ZDK u 2009. godini zabilježena je negativna vrijednost stope prirodnog priraštaja i to općina Usora (-7,03‰), općina Vareš (-5,77‰), općina Olovo (-2,34‰) te općina Breza (-0,34‰). Ove vrijednosti očito su u uskoj vezi sa starosnom strukturom stanovništva budući da su upravo Vareš i Usora imali najnepovoljniju strukturu.

Tabela 5/13: Stope prirodnog priraštaja (u ‰) po općinama ZDK u 2009. godini

Općina	Broj rođenih	Broj umrlih	Ukupno stanovništvo	Stopa nataliteta u ‰	Stopa mortaliteta u ‰	Stopa prirod. priraštaja u ‰
Breza	121	126	14.594	8,29	8,63	-0,34
Doboj – Jug	44	32	4.523	9,73	7,07	2,65
Kakanj	431	353	43.306	9,95	8,15	1,80
Maglaj	224	219	23.403	9,57	9,36	0,21
Olovo	106	135	12.406	8,54	10,88	-2,34
Tešanj	534	289	48.159	11,09	6,00	5,09
Usora	31	80	6.968	4,45	11,48	-7,03
Vareš	78	140	10.743	7,26	13,03	-5,77
Visoko	484	306	40.301	12,01	7,59	4,42
Zavidovići	476	310	38.027	12,52	8,15	4,37
Zenica	1.337	1.056	127.105	10,52	8,31	2,21
Žepče	320	243	31.067	10,30	7,82	2,48
UKUPNO ZDK	4.186	3.289	400.602	10,45	8,21	2,24

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Najveći prirodni priraštaj u 2009. godini je zabilježen u općini Tešanj (5,09‰) koju slijede općine Visoko(4,2‰) i općina Zavidovići (4,37‰).

5.3. Privreda

Regionalni razvoj predstavlja pokretanje ekonomskih procesa i poticanje korištenja resursa u regijama s ciljem postizanja ukupnog održivog ekonomskog razvoja regije, u skladu sa vrijednostima i očekivanjima poduzetništva, građana i posjetitelja. Osnova ekonomskog razvoja regije su privredni

subjekti koji egzistiraju u njenom području. Pregled registrovanih poslovnih subjekata prema djelatnostima u ZDK na kraju 2009. godine daje se u narednom tabelarnom pregledu broj 5/14:

Tabela 5/14: Registrovani poslovni subjekti prema djelatnostima; Stanje 31.12.2009.

Vrsta djelatnosti	Pravne osobe	Jedinice u sastavu	Obrt	Ukupno
Ukupno	5.191	3.280	7.968	16.439
A Poljoprivreda, lov i šumarstvo	89	23	290	402
B Ribarstvo	5	1	5	11
C Vađenje ruda i kamena	21	1	1	23
D Prerađivačka industrija	748	172	1.031	1.951
E Proizv., snabdj. elektr. energijom, plinom i vodom	19	18	-	37
F Građevinarstvo	327	36	312	675
G Trgovina: popravak vozila, motocikla i predm.	1.278	1.414	2.843	5.535
H Ugostiteljstvo	82	158	1.345	1.585
I Prevoz, skladištenje, veze	298	131	1.036	1.465
J Finansijsko posredovanje	21	266	2	289
K Poslovanje nekretninama	294	84	517	895
L Državna uprava i odbrana, obavezno socijalno	379	112	-	491
M Obrazovanje	180	168	35	383
N Zdravstvena zaštita i socijalni rad	156	71	74	301
O Ostale javne komunalne i uslužne djelatnosti	1.294	625	477	2.396
P Privatna domaćinstva sa zaposlenim osobljem	-	-	-	-
Q Eksteritorijalna organizacija tijela	-	-	-	-

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Najveći broj registrovanih poslovnih subjekata ima u oblasti trgovine (5.535) te iz oblasti javnih komunalnih i uslužnih djelatnosti (2.396).

Tabela 5/15: Struktura poslovnih subjekata po općinama ZDK u 2009. godini

Općina	Ukupno stanovništvo	Broj preduzeća			Ukupno	Broj preduzeća na 1000 stanovnika
		Pravna lica	Poslovne jedinice	Fizička lica		
Breza	14.594	198	135	252	585	40
Doboj – Jug	4.523	120	67	184	371	82
Kakanj	43.306	411	253	839	1.503	35
Maglaj	23.403	269	164	436	869	37
Olovo	12.406	156	93	189	438	35
Tešanj	48.159	700	310	971	1.981	41
Usora	6.968	136	61	104	301	43
Vareš	10.743	150	108	216	474	44
Visoko	40.301	664	403	1.646	2.713	67
Zavidovići	38.027	354	244	602	1.200	32
Zenica	127.105	1.600	1.162	5.059	4.821	38
Žepče	31.067	433	280	470	1.183	38
UKUPNO ZDK	400.602	5.191	3.180	7.968	16.439	41

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

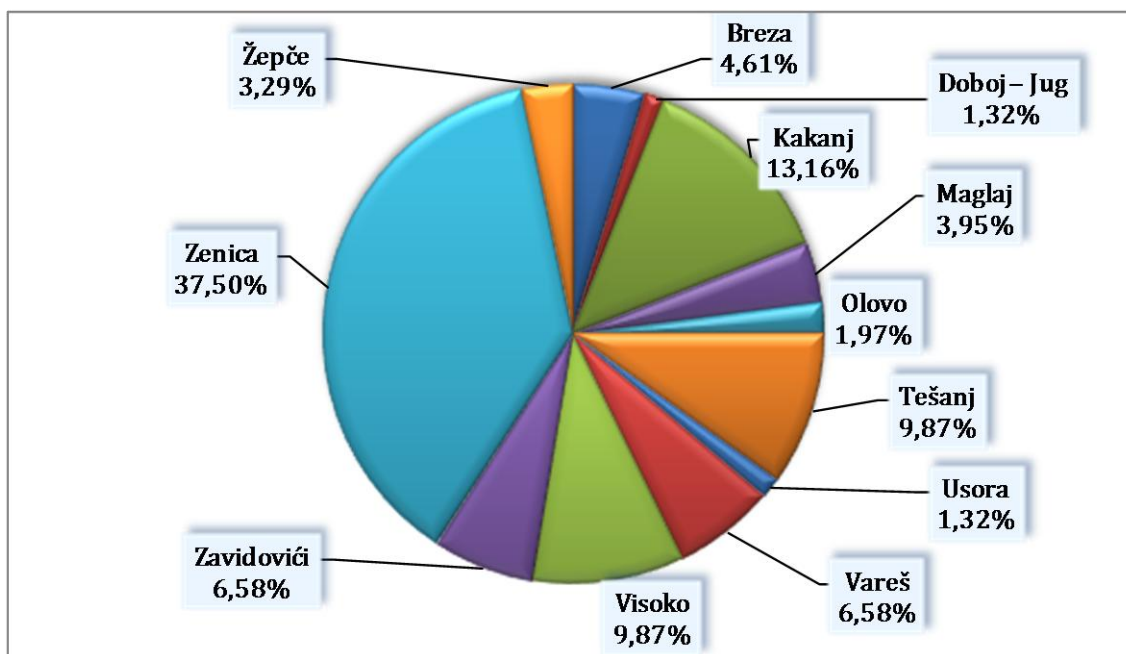
Gledajući strukturu poslovnih subjekata po općinama ZDK u 2009. godini (Tabela 5/15) najveći broj je registrovan u Zenici (4.821), Visokom (2.713) i Tešnju (1.981).

5.3.1. Bruto domaći proizvod

Zeničko-dobojski kanton jedan je od manje razvijenijih kantona Federacije BiH. Sa ostvarenim bruto društvenim proizvodom (BDP) po stanovniku od 5.754 KM (2009) ZDK je manje razvijen od prosjeka Federacije BiH (6.516 KM BDP po stanovniku) za 12 indeksnih poena. U 2009. godini BDP ZDK, koji je iznosio 2,3 milijardi KM, činio je 15,2% bruto društvenog proizvoda Federacije Bosne i Hercegovine (15,164 milijarde KM). U odnosu na 2007. godinu kada je iznosio 1,866 milijardi KM BDP ZDK se značajno povećao i za gotovo jednu četvrtinu (23 indeksna poena) odnosno za gotovo 440 miliona KM je veći u 2009. godini.

Posmatrajući ostvarenje BDP po općinama u 2009. godini, uočava se velika teritorijalna neuravnoteženost u ovome makroekonomskom pokazatelju. Tako se gotovo 50% ukupnog BDP ZDK ostvaruje u dvije općine ovog Kantona, općina Zenica (37,5%) i općina Kakanj (13,6%), dok s druge strane, ruralne općine poput Vareša, Olova i Zavidovića učestvuju sa svega 15% ukupnog BDP ZDK (Vareš 6,58%, Olovo 1,97%, i Zavidovići 6,58%) što se može vidjeti na Grafikonu 5/2.

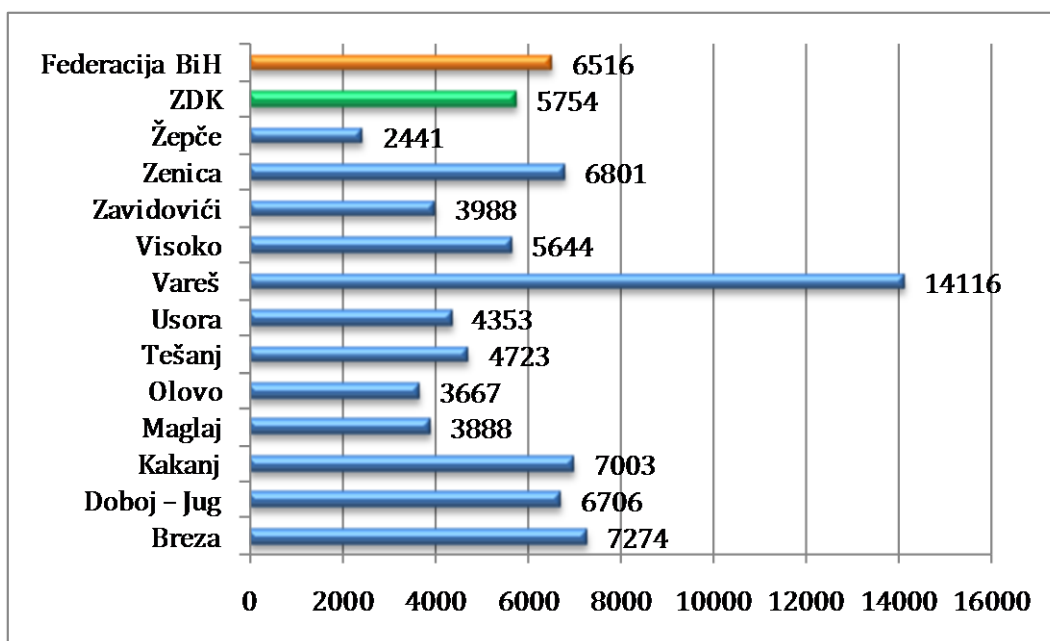
Grafikon 5/2: Struktura ukupnog BDP po općinama ZDK u 2009. godini

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

I po pokazatelju BDP po stanovniku prisutne su velike razlike između pojedinih općina ZDK. Tako je u 2009. godini najveći BDP po stanovniku postignut u općini Vareš (14.116 KM) i bio je za gotovo šest puta veći nego u općini Žepče (2.441 KM). U odnosu na prosječni BDP po stanovniku u Federaciji BiH samo u pet od 12 općina ZDK je postignut veći nivo. To su, osim spomenute općine Vareš, još općine Zenica (6.801 KM), Doboj – Jug (6.706 KM), Kakanj (7.003 KM) i Breza (7.274 KM). Pregled BDP po stanovniku u 2009. godini se može vidjeti na grafikonu 5/3.

Grafikon 5/3: Ostvareni BDP po stanovniku u općinama ZDK (2009)

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

5.3.2. Spoljnotrgovinska razmjena

U ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmjeni Federacije BiH, Zeničko-dobojski kanton je u 2009. godini učestvovao sa 21,9% u ukupnom izvozu i sa 12,32% u ukupnom uvozu, što je nešto niže u odnosu na prethodnu godinu kada je ZDK učestvovao sa 22,15% u ukupnom izvozu Federacije BiH, a sa 13,55% u ukupnom uvozu Federacije BiH. U 2009. godini primjetna je značajna pokrivenost uvoza izvozom i iznosila je 85,11%, što je gotovo dvostruko više nego u Federaciji BiH (47,9%). Ukupan trgovački debalans ZDK u 2009. godini iznosio je 145 miliona KM i činilo je svega 3,52% ukupnog debalansa Federacije BiH. Privredni subjekti sa područja Zeničko-dobojskog kantona su u 2009. godini ostvarili ukupan izvoz u iznosu od 829 miliona KM, dok je u istom vremenu izvoz iznosio 974 miliona KM, tako da je saldo negativan (-145 miliona KM).

Tabela 5/16: Ukupna spoljnotrgovinska razmjena ZDK i Federaciji BiH; Period 2008-2009

Opis	Izvoz u milijardama KM		Uvoz u milijardama KM		Saldo u milijardama KM		Pokrivenost u %	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
ZDK	1,012	0,829	1,539	0,974	-0,527	-0,145	65,76	85,11
Federacija BiH	4,569	3,786	11,356	7,904	-6,787	-4,118	40,23	47,90
Učešće ZDK u FBiH (%)	22,15	21,90	13,55	12,32	7,76	3,52		

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

U narednom tabelarnom pregledu 5/17 daje se struktura uvoza i izvoza ZDK po područjima klasifikacije djelatnosti za 2008. i 2009. godinu. Posmatrajući uvoz i izvoz po ovim područjima uočava se da se 99% i izvoza i uvoza odnosi na prerađivačku industriju.

Tabela 5/17: Uvoz i izvoz po područjima klasifikacije djelatnosti; Period 2008-2009

Opis	Izvoz u 000 KM		Uvoz u 000 KM	
	2008	2009	2008	2009
Ukupno	1.012.046	829.148	1.539.235	974.335
Hrana i žive životinje	8.933	10.178	97.265	84.517
Pića i duhan	88	108	5.056	3.481
Sirove materije nejestive	46.503	38.519	222.346	24.805
Mineralna goriva i srodni proizv.	1.091	18.967	416.766	225.255
Masti i ulja život. i biljnog porijekla	-	-	8.962	9.895
Kemijski proizvodi	3.652	3.914	101.988	100.178
Proizvodi razvrstani po materijalu	539.189	317.567	379.642	302.786
Mašine i transportna sredstva	90.800	92.132	225.152	149.587
Razni gotovi proizvodi	321.790	347.760	81.827	73.698
Proizvodi i transakcije d. n.	-	3	231	133

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Pregled po sektorima pokazuje da je najveći izvoz napravljen u sektorima izvoza proizvoda razvrstanih po materijalu, gotovih proizvoda i sirovih materijala, dok je najviše uvezeno, također proizvoda razvrstanih po materijalu (za prerađivačku industriju) te goriva i mašina i transportnih sredstva.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku (Zeničko-dobojski kanton u brojkama)u2009. godini najviše se izvozilo u Njemačku (305 miliona KM), Srbiju (84 miliona KM) te Hrvatsku (68 miliona KM) i Sloveniju (68 miliona KM), a najveći uvoz ostvaren je iz Hrvatske (117 miliona KM), Njemačke (165 miliona KM), SAD (40 milion KM) i Italije (92 miliona KM).

Tabela 5/18: Spoljnotrgovinska razmjena po općinama ZDK u 2009. godini (u 000 KM)

Općina	Ukupan obim razmjene (I+U)	Izvoz (I)	Uvoz (U)	Saldo (I - U)	Pokrivenost U/I u %
Breza	19.278	10.444	8.834	1.610	118,23
Doboj – Jug	19.408	5.323	14.085	-8.762	37,79
Kakanj	95.000	18.934	76.066	-57.132	24,89
Maglaj	88.710	67.446	21.264	46.182	317,18
Olovo	46.797	26.028	20.769	5.259	125,32
Tešanj	377.895	128.736	249.159	-120.423	51,67
Usora	8.930	2.556	6.374	-3.818	40,10
Vareš	31.625	22.175	9.450	12.725	234,66
Visoko	476.889	263.387	213.502	49.885	123,37
Zavidovići	54.259	38.791	15.468	23.323	250,78
Zenica	472.997	225.757	247.240	-21.483	91,31
Žepče	87.575	22.762	64.813	-42.051	35,12
UKUPNO ZDK	1.779.362	832.338	947.024	-114.686	87,89

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Što se tiče spoljnotrgovinske robne razmjene po općinama Zeničko-dobojskog kantona u 2009. godini (Tabela 5/18) najveći obim ukupne razmjene postignut je u općinama Visoko (477 miliona KM), Zenica (473 miliona KM) i Tešanj (378 miliona KM), dok je najmanji obim razmjene ostvaren u općinama Usora (9 miliona KM), Breza (19 miliona KM) i Doboj-Jug (19 miliona KM). Najveći izvoz roba se ostvaruje u općini Visoko (263 miliona KM) i Zenici (226 miliona KM), a najveći uvoz u općinama Tešanj (249 miliona KM), Zenica (247 miliona KM) i Visoko (214 miliona KM). Od 12 općina

ovog Kantona polovina njih ima pozitivan trgovački bilans i to su Breza, Maglaj, Olovo, Vareš, Visoko i Zavidovići.

Iz svega gore rečenog može se zaključiti da kada se govori o spoljnotrgovinskoj razmjeni ZDK ima značajne rezultate u poređenju sa Federacijom BiH i većinom njenih kantona, budući da je veoma blizu općeg cilja a to je da se postigne pokrivenost ukupnog uvoza izvozom.

5.3.3. Tržište rada

Na području Zeničko-dobojskog kantona u 2009. godini je ukupno bilo 16.439 subjekata od čega se najveći broj odnosio na privredna preduzeća i poduzetnike i u kojima je ukupno bilo 70.907 zaposlenih osoba. Broj zaposlenih nešto je veći u odnosu na 2006. godinu (66.658), ali još uvijek daleko od prijeratnih brojki kada je na ovom području bilo 130.569 zaposlenih (1991). Inače, od 2007. godine ovaj broj je uz manje oscilacije sveden na 71.000 i čini nešto više od 17% ukupnog stanovništva sa područja Kantona. U istom periodu primjetno je da na 1000 stanovnika dolazi oko 180 zaposlenih, odnosno jedan zaposleni obezbjeđuje egzistenciju za nešto više od pet stanovnika u Kantonu.

Tabela 5/19: Broj zaposlenih, nezaposlenih i stopa nezaposlenosti u ZDK

Opis	1991	2006	2007	2008	2009
Broj zaposlenih	130.569	66.658	70.918	73267	70907
Broj nezaposlenih		70.583	68.202	61.529	65.689
Stopa nezaposlenih		51,43	49,02	45,65	48,09
Ukupan broj stanovnika	478.279	401590	401796	400848	400602
Broj zaposlenih/1000 st.	273	166	177	183	177

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010, 2009); Statistički godišnjak SR BiH, Republički zavod za statistiku Sarajevo (1991)

Prema podacima datim u Strategiji razvoja ZDK najveći broj zaposlenih u 2009. godini radio je u prerađivačkoj industriji (30,4%), slijede trgovina (14,6%), obrazovanje (6,5%) i vađenje ruda i kamena (7,1%). Najmanji broj zaposlenih zabilježen je u sektoru finansija i finansijskog posredovanja (1,4%) i ostalim djelatnostima (1,8%). U ovom dokumentu se naglašava izuzetno niska zaposlenost u primarnom sektoru (poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov) i iznosi samo 2,4% ukupne zaposlenosti u Kantonu. I zvanični statistički podaci govore da je učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti Bosne i Hercegovine veoma skromno i da iznosi tek nešto više 3%. Međutim, brojna istraživanja o radnoj snazi i zaposlenosti u Bosni i Hercegovini potvrdila su poznatu činjenicu da zvanični podaci o zaposlenosti i nezaposlenosti nisu adekvatni pokazatelji stvarne situacije u zemlji, pa prema tome ni u ZDK. Naime, registrovana zaposlenost ne uključuje zaposlenost u neformalnom sektoru koja nije zanemariva. Ovo se posebno odnosi na sektor poljoprivrede kao dominantne privredne grane u ruralnim područjima zemlje. Zvanični podaci očitito samo podrazumijevaju radnike koji rade u bivšim velikim državnim preduzećima i zadrugama. Budući na dominantno privatno vlasništvo u poljoprivredi, istraživanja pokazuju da je u ovom sektoru učešće zaposlenih radnika u ukupnoj zaposlenosti znatno veće (21,2% u 2009. godini na državnom nivou). U ruralnim područjima Bosne i Hercegovine poljoprivreda igra krucijalnu ulogu u zaposlenosti i prema raspoloživim podacima (LSMS – Anketa o mjerjenju životnog standarda) poljoprivreda učestvuje sa 34,8% u ukupnoj zaposlenosti ovog dijela zemlje.

Najveći stepen nezaposlenosti stanovništva u 2009. godini ima općina Maglaj (63,23%), a zatim slijede općine Žepče (58,09%), Zavidovići (54,47%) Doboje – Jug (53,50%) i Olovo (50,34%), dok najmanji stepen nezaposlenosti stanovništva ima općina Breza (38,41%), a zatim slijede općine Usora (42,04%), Kakanj (44,46%) i Zenica (45,14%).

Tabela 5/20: Broj zaposlenih, broj nezaposlenih i stopa nezaposlenosti po općinama ZDK (2009)

Općina	Broj zaposlenih	Broj nezaposlenih	Stopa nezaposlenosti (%)
Breza	2.921	1.822	38,41
Doboj – Jug	864	994	53,50
Kakanj	7.388	5.913	44,46
Maglaj	3.160	5.433	63,23
Olovo	1.754	1.778	50,34
Tešanj	8.422	7.675	47,68
Usora	1.365	990	42,04
Vareš	1.457	1.260	46,37
Visoko	8.666	7.148	45,20
Zavidovići	5.485	6.562	54,47
Zenica	26.043	21.427	45,14
Žepče	3.382	4.687	58,09
UKUPNO ZDK	70907	65.689	48,09

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Krajem 2009. godine na području Zeničko-dobojskog kantona registrovano je 65.689 nezaposlenih lica, čija kvalifikaciona struktura je sljedeća: NKV 33%, KV 39%, SSS 19,%, VSS 2%, VŠS 1%, VKV 1%, PKV 4% i NSS 0,5%.

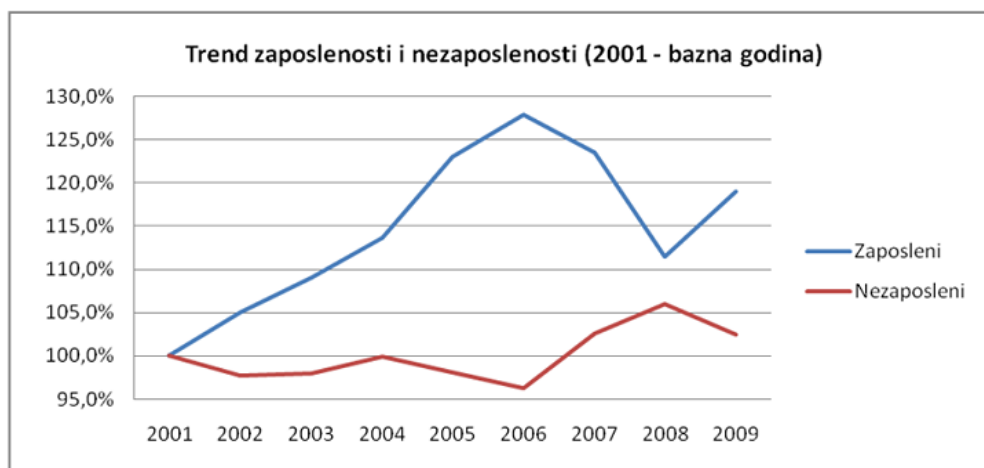
Tabela 5/21: Pregled broja nezaposlenih prema stručnoj spremi po općinama ZDK (decembar, 2009)

Općina	Ukupno	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
2006	70.583	637	586	12.836	298	712	28.405	2.659	24.450
2007	68.202	715	539	12.269	301	656	26.576	2.686	24.460
2008	61.529	845	465	11.437	264	509	23.725	2.393	21.891
2009	65.689	1.392	468	12.680	237	532	26.105	2.488	21.787
Breza	1.822	57	11	604	14	4	644	43	445
Doboj – Jug	994	15	3	149	7	11	439	25	345
Kakanj	5.913	136	49	1.147	17	34	2.589	133	1.808
Maglaj	5.433	57	16	675	-	30	1.908	171	2.576
Olovo	1.778	37	12	484	-	4	545	11	685
Tešanj	7.675	92	41	1.031	17	69	3.270	345	2.810
Usora	990	8	3	141	6	13	458	28	333
Vareš	1.260	24	10	281	12	9	472	44	408
Visoko	7.148	214	58	1.449	-	32	2.844	78	2.473
Zavidovići	6.562	130	40	1.494	1	35	2.711	183	1.968
Zenica	21.427	575	199	4.352	163	263	8.371	1.010	6.494
Žepče	4.687	47	26	873	-	28	1.854	417	1.442

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010, 2009)

Gledajući apsolutne vrijednosti, najveći broj nezaposlenih zabilježen je u Zenici, što je i razumljivo s obzirom na ukupan broj stanovnika. Prema spomenutoj Strategiji razvoja ZDK na bazi izrađenih anketa stopa nezaposlenosti u BiH je znatno niža u odnosu na administrativnu stopu nezaposlenosti i to za gotovo 50%, tako da je stvarna stopa nezaposlenosti u Zeničko-dobojskom kantonu vjerovatno niža, ali ne postoji način tačnog utvrđivanja zaposlenih u sivoj ekonomiji.

Grafikon 5/4: Trend zaposlenosti i nezaposlenosti u ZDK (2001. – bazna godina)

Izvor: Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020

5.3.4. Neto plaće

Prosječna neto plaća u ZDK u analiziranom periodu 2006-2009 je u stalnom porastu i u 2009. godini je iznosila je 661 KM. Zaposleni u poljoprivredi, lov i šumarstvu ostvarili su prosječnu neto plaću u iznosu od 674 KM, što je neznatno više od prosječne neto plaće u Kantonu. Najveće neto plaće ostvarene su sektoru proizvodnje i snabdjevanje električnom energijom (1.185 KM) te u uslužnim djelatnostima (zdravstvena zaštita 954 KM, državna uprava 948 KM te finansijsko posredovanje 934 KM), a najmanje u ugostiteljstvu (423 KM) i prerađivačkoj industriji (503 KM). Kretanje visine prosječnih neto plaća po sektorima standardne klasifikacije u ZDK za period 2006-2009 može se vidjeti u narednom tabelarnom pregledu broj 5/22..

Tabela 5/22: Prosječne neto plaće po sektorima standardne klasifikacije u ZDK; Period 2006-2009

Vrsta djelatnosti	Prosječna plata po godinama			
	2006	2007	2008	2009
Ukupno	480	543	621	661
A Poljoprivreda, lov i šumarstvo	494	555	643	674
B Ribarstvo				
C Vađenje ruda i kamena	456	593	711	785
D Prerađivačka industrija	409	444	494	503
E Proizv., snabdj. elektr. energijom, plinom i vodom	820	924	1.138	1.185
F Građevinarstvo	352	380	429	439
G Trgovina: popravak vozila, motocikla i predm.	365	402	452	480
H Ugostiteljstvo	302	320	365	423
I Prevoz, skladištenje, veze	594	631	707	736
J Finansijsko posredovanje	847	869	916	934
K Poslovanje nekretninama	473	520	601	626
L Državna uprava i odbrana, obavezno socijalno	634	776	877	948
M Obrazovanje	482	574	642	697
N Zdravstvena zaštita i socijalni rad	594	680	879	954
O Ostale javne komunalne i uslužne djelatnosti	495	550	610	641

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010, 2009)

Prosječna neto plaća u Zeničko-dobojskom kantonu u 2009. godini bila je niža od prosječne neto plaće u Federaciji BiH za 131 KM. Također, u svim djelatnostima po SDK, osim u vađenju ruda i kamena, prosječna neto plaća je bila ispod prosjeka iste djelatnosti u Federaciji BiH¹³.

Tabela 5/23: Prosječne neto plaće po općinama ZDK; Period 2006-2009

Općina	2006	2007	2008	2009
Breza	418	551	660	687
Doboj – jug	476	508	568	607
Kakanj	577	673	794	845
Maglaj	456	525	559	577
Olovo	437	477	543	566
Tešanj	449	502	559	567
Usora	380	423	482	559
Vareš	459	518	585	606
Visoko	447	482	533	539
Zavidovići	399	435	476	528
Zenica	516	587	686	737
Žepče	409	456	507	545
ZDK - prosječno	480	543	621	661

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010, 2009)

Najveću prosječnu neto plaću u ZDK u 2009. godini ostvarili su zaposleni u općini Kakanj (845 KM) i općini Zenica (737 KM), a najmanju zaposleni u općinama Zavidovići (528 KM) i Visoko (539 KM).

5.4. Poljoprivreda

Poljoprivreda ima veoma važnu ulogu u ukupnom razvoju Zeničko-dobojskog kantona i primjenom adekvatnih proizvodnih standarda i unaprijeđenjem ekonomije obima u proizvodnom procesu, poljoprivreda je označena kao bitan element privrednog razvoja. U važećoj strategiji razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020, poljoprivreda, i unutar nje posebno stočarstvo, ističu se kao važni dijelovi ekonomije koji se trebaju podržavati kroz odgovarajuće programe i to će se činiti tokom cijelog trajanja strategije. Od mjera koje su predložene u spomenutoj Strategiji izdvajaju se poticanje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača i posebno izvoznika, razvoj organske i integralne proizvodnje, te podizanje ukupne konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača i prerađivača. Postojeći prirodni uslovi u vidu klime, zemljišta i vode čine značajne pretpostavke za organizovanje bavljenja poljoprivrednom djelatnosti u različitim oblastima primarne poljoprivredne proizvodnje. Govoreći o raznovrsnosti primarne poljoprivredne proizvodnje, može se uočiti da se ona manifestuje u biljnoj proizvodnji (povrtlarstvo, voćarstvo, proizvodnja krmnog bilja), proizvodnji ljekovitog bilja, pčelarstvu, stočarstvu kroz uzgoj sitne i krupne stoke za potrebe mljekarske i mesne industrije, florikultura proizvodnja, itd.

5.4.1. Zemljišne površine

Prema podacima iz 2009. godine u ukupnom zemljištu (334.300 ha) područja Zeničko-dobojskog kantona poljoprivredne površine čine jednu trećinu (33%), odnosno 110.535 ha. Najveći dio (81%) poljoprivrednih površina čine obradive površine i iznose 89.701 ha, a ostatak od 20.834 ha su pašnjaci.

¹³ Izvor: Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020

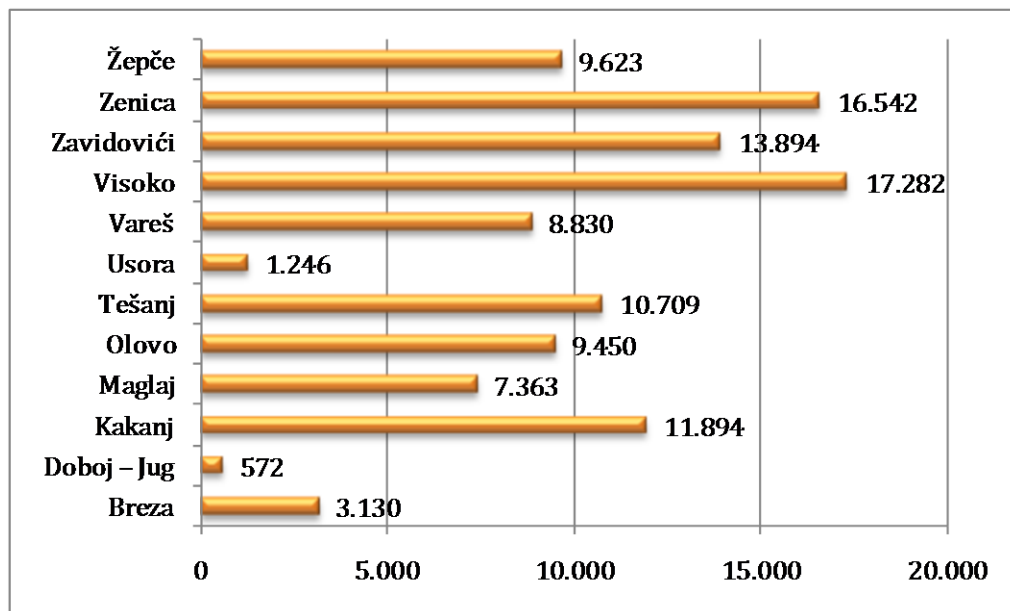
Tabela 5/24: Struktura poljoprivrednog zemljišta ukupno i po općinama ZDK u 2009. godini

Općina	Poljoprivredno zemljište (u ha)					
	Obradivo zemljište				Pašnjaci	Ukupno
	Oranice	Voćnjaci	Livade	Ukupno		
Breza	1.635	395	850	2.880	250	3.130
Doboj – Jug	457	80	2	539	33	572
Kakanj	2.860	1.280	6.810	10.950	944	11.894
Maglaj	5.360	763	234	6.357	1.006	7.363
Olovo	2.893	100	4.357	7.350	2.100	9.450
Tešanj	7.842	856	1.273	9.971	738	10.709
Usora	947	11	159	1.117	129	1.246
Vareš	1.770	442	5.298	7.510	1.320	8.830
Visoko	5.729	1.085	1.446	8.260	9.022	17.282
Zavidovići	6.856	1.431	2.633	10.920	2.974	13.894
Zenica	5.112	1.816	8.436	15.364	1.178	16.542
Žepče	6.961	768	754	8.483	1.140	9.623
UKUPNO ZDK	48.422	9.027	32.252	89.701	20.834	110.535

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Najveće poljoprivredne površine nalaze se u općinama Visoko (15,63%), Zenica (14,97%), Zavidovići (12,57 %) i Kakanj (10,76%), što se može vidjeti u narednom grafikonu broj 5/5.

Grafikon 5/5: Poljoprivredne površine po općinama ZDK (u ha, 2009)

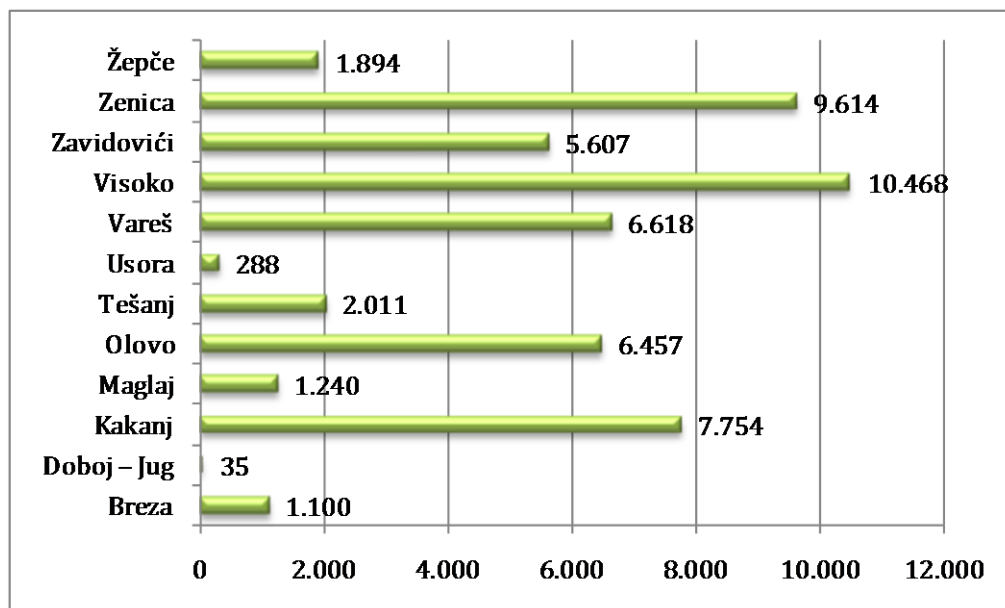

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Ono što obilježava strukturu poljoprivrednog zemljišta ZDK je značajno učešće prirodnih travnjaka (prirodnih livada i pašnjaka) koji čine gotovo polovinu poljoprivrednog zemljišta (48% odnosno 53.086 ha) ZDK te kao takvo pretpostavlja stočarstvo kao glavni način njihovog iskorištavanja. Najviše prirodnih travnjaka ZDK se nalazi u općinama Visoko (10,5 hiljada ha odnosno

19,7%), Zenica (9,6 hiljada ha odnosno 18,12) i Kakanj (7,8 hiljade ha odnosno 14,6), što se može vidjeti u narednom grafikonu 5/6.

Grafikon 5/6: Travnjačke površine (livade i pašnjaci) po općinama ZDK (u ha, 2009)

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Tabela 5/25: Obradive i poljoprivredne površine po stanovniku ukupno i po općinama ZDK - 2009

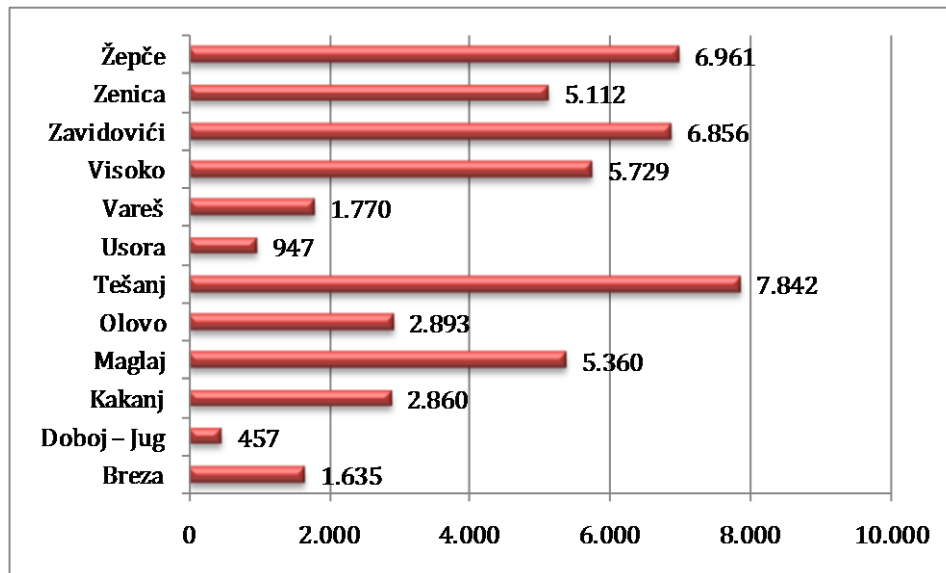
Općina	Broj stanovnika	Površine u ha		Površina u ha po stanovniku	
		Obradive	Poljoprivredne	Obradiva	Poljoprivredna
Breza	14.594	2.880	3.130	0,20	0,21
Doboj – Jug	4.523	539	572	0,12	0,13
Kakanj	43.306	10.950	11.894	0,25	0,27
Maglaj	23.403	6.357	7.363	0,27	0,31
Olovo	12.406	7.350	9.450	0,59	0,76
Tešanj	48.159	9.971	10.709	0,21	0,22
Usora	6.968	1.117	1.246	0,16	0,18
Vareš	10.743	7.510	8.830	0,70	0,82
Visoko	40.301	8.260	17.282	0,20	0,43
Zavidovići	38.027	10.920	13.894	0,29	0,37
Zenica	127.105	15.364	16.542	0,12	0,13
Žepče	31.067	8.483	9.623	0,27	0,31
UKUPNO ZDK	400.602	89.701	110.535	0,22	0,28

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

U prosjeku na jednog stanovnika ZDK dolazi 0,22 ha obradivog i 0,28 ha poljoprivrednog zemljišta, što se može smatrati relativno povoljnim odnosom. Najbolje su snabdjeveni zemljišnim resursom stanovnici Vareša (0,70 ha obradivog i 0,82 ha poljoprivrednog zemljišta po jednom stanovniku), a najslabije stanovnici Zenice i Doboj-Jug-a sa po 0,12 ha obradivog zemljišta, odnosno 0,13 ha poljoprivrednog zemljišta po stanovniku.

Ukupne oranične površine od 48.422 ha čine 54%% ukupnih obradivih odnosno 43% ukupnih poljoprivrednih površina Zeničko-dobojskog kantona. Najveći dio oranica nalazi se u općinama Tešanj (7.482 ha), Žepče (6.961 ha) i Visoko (5.729 ha).

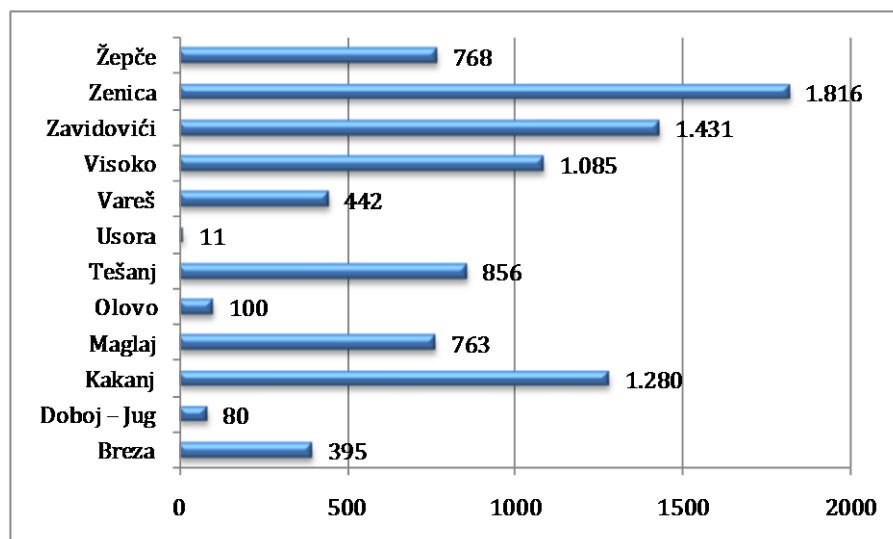
Grafikon 5/7: Oranično zemljište po općinama Zeničko-dobojskog kantona (u ha, 2009)

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Od ostalih važnijih intenzivnih zemljišnih površina u Zeničko-dobojskom kantonu izdvajaju se voćnjaci kojih u ovom Kantonu ima 9.027 ha i čine skromnih 8% ukupnih poljoprivrednih površina. Po površinama pod voćnjacima prednjače općine Zenica sa 1.816 ha, Zavidovići sa 1.431 ha, Kakanj sa 1.280 ha i Visoko sa 1.085 ha. Praktički se u ove četiri općine nalazi gotovo dvije trećine svih voćnjaka ZDK. Pregled površina pod voćnjacima pojedinačno na nivou općina daje se u narednom grafičkom pregledu broj 5/8.

Tabela 5/8: Površine pod voćnjacima u općinama Zeničko-dobojskog kantona (u ha, 2009)

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

5.4.2. Biljna proizvodnja

Kao i u drugim dijelovima BiH i Federacije BiH, i na području Zeničko-dobojskog kantona kao najveći problem javlja se vrlo slaba upotreba najkvalitetnijeg oraničnog zemljišta koje je ili pod ugarom ili se uopšte ne obrađuje. U 2009. godini, od ukupno 48.422 ha oranica više od polovine (51,2%) ovih površina ili 24.797 ha se ne obrađuje, što svakako zabrinjava i traži sistemsko i brzo reagovanje. Posebno je alarmatno stanje s obzirom na neobrađenost oraničnih površina u u općinama Olovo (94%), Vareš (87%), Maglaj (85%) i Zavidovići (77%). S druge strane u općini Breza prema zvaničnim statističkim pokazateljima u 2009. godini nije bilo neobrađenih oraničnih površina, a visoka obrađenost oraničnih površina karakterišu i općine Doboju-Jug (98,5%), Usoru (93,8%) te općinu Visoko (92,1%). Pregled oraničnih površina prema načinu korištenja po pojedinim općinama ZDK u 2009. godini može se vidjeti u tabeli 5/26.

Tabela 5/26: Pregled oraničnih površina prema načinu korištenja po općinama u ZDK (2009)

Općina	Oranične površine u ha				Struktura u % (ukupne oranice = 100)			
	Ukupno	Obrađeno	Ostalo na oranicama	Ugari i neobrađeno	Ukupno	Obrađeno	Ostalo na oranicama	Ugari i neobrađeno
Breza	1.635	1.615	20	0	100,00	98,78	1,22	0,00
Doboj – Jug	457	450	0	7	100,00	98,47	0,00	1,53
Kakanj	2.860	1.319	24	1.517	100,00	46,12	0,84	53,04
Maglaj	5.360	811	16	4.533	100,00	15,13	0,30	84,57
Olovo	2.893	176	2	2.715	100,00	6,08	0,07	93,85
Tešanj	7.842	5.826	9	2.007	100,00	74,29	0,11	25,59
Usora	947	888	3	56	100,00	93,77	0,32	5,91
Vareš	1.770	231	0	1.539	100,00	13,05	0,00	86,95
Visoko	5.729	5.274	23	432	100,00	92,06	0,40	7,54
Zavidovići	6.856	1.601	10	5.245	100,00	23,35	0,15	76,50
Zenica	5.112	2.415	9	2.688	100,00	47,24	0,18	52,58
Žepče	6.961	2.848	55	4.058	100,00	40,91	0,79	58,30
UKUPNO ZDK	48.422	23.454	171	24.797	100,00	48,44	0,35	51,21

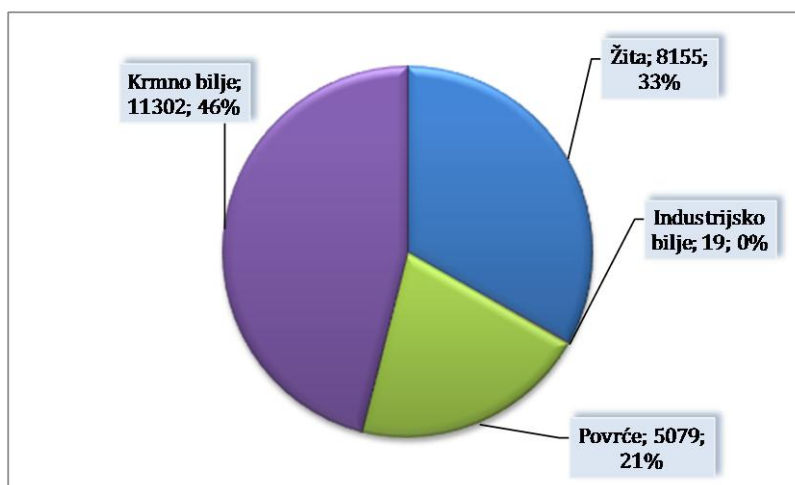
Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

5.4.2.1. Ratarska proizvodnja

Ratarska proizvodnja Zeničko-dobojskog kantona se u 2009. godini provodila na površini od 23.454 ha, što je činilo 48,44% raspoloživih oraničnih površina. U 2010. godini zasijano je nešto više površina u odnosu na prethodnu godinu (24.555 ha), a u strukturi sjetve vodeću poziciju sa 46,03% (11.302 ha) zauzimalo je krmno bilje, uz također značajno učešće žita (8.155 ha ili 33,21%). Povrće je bilo zasijano na površini od 5.079 ha odnosno 20,68% angažiranih površina, a industrijsko bilje, na simboličnih 19 ha što ne čini ni 1% ukupno zasijanih oraničnih površina. Ovakva struktura sjetve rezultat je, prije svega, prirodnih i klimatskih uslova područja Zeničko-dobojskog kantona, a dominantno učešće krmnog bilja upućuje na zaključak da stočarstvo u ovom Kantonu predstavlja glavnu poljoprivrednu granu zasnovanu značajnim dijelom i na savremenom načinu ishrane stoke. U odnosu na ukupnu ratarsku proizvodnju u Federaciji BiH, ZDK učestvuje sa 13% ukupno zasijanih oraničnih površina, odnosno sa 10% ukupnih entitetskih površina pod žitaricama, 12% ukupnih površina pod povrćem te skoro jednom petinom (18%) ukupnih površina pod krmnim biljem¹⁴.

¹⁴ **Izvor:** Statistički bilten Federalnog zavoda za statistiku: Biljna proizvodnja u Federaciji BiH u 2010. godini

Grafikon 5/9: Struktura zasijanih oraničnih površina u ZDK; u ha; 2010

Izvor: Statistički bilten Federalnog zavoda za statistiku: Biljna proizvodnja u Federaciji BiH u 2010. godini

Na području Zeničko-dobojskog kantona je prisutan trend smanjenja zasijanih površina pod pšenicom. Proizvodnja kukuruza u 2009. i 2010. se kreće na zasijanim površinama od oko 5.000 ha, dok su ostale proizvodnje žitnih kultura manje važne i ne pokazuje neke karakteristične tendencije. Ono što karakteriše sve proizvodnje ove grupe ratarskih kultura je izraženo variranje u ukupnoj proizvodnji i prosječnim prinosima. Tako se u proizvodnji pšenice prosječni prinosi kreću od 3,2t/ha (2010) do 3,8 t/ha (2008; 2009), a u proizvodnji kukuruza od 2,8 t/ha (2007) do 5,1 t/ha (2009). Relativno niski prinosi posebno u naglašenim godinama govore o niskoj upotrebi inputa i nedostatku navodnjavanja, odnosno prinosi su najviše zavisni od klimatskih uslova u datoj godini.

Tabela 5/27: Proizvodnja žita (zasijana površina, ukupna proizvodnja, prosječan prinos) na području ZDK; period 2007-2010

Vrsta usjeva	2007	2008	2009	2010
Pšenica				
Zasijana površina (ha)	2.131	2.149	2.314	1.767
Ukupna proizvodnja (t)	7.887	8.241	8.784	5.624
Prosječni prinos u tonama po ha	3,7	3,8	3,8	3,2
Kukuruz				
Zasijana površina (ha)	3.882	5.665	4.986	4.920
Ukupna proizvodnja (t)	10.922	22.710	25.602	22.965
Prosječni prinos u tonama po ha	2,8	4,0	5,1	4,7
Ječam				
Zasijana površina (ha)	405	616	694	663
Ukupna proizvodnja (t)	1.302	2.496	2.377	2.030
Prosječni prinos u tonama po ha	3,2	4,1	3,4	3,1
Raž				
Zasijana površina (ha)	79	55	69	46
Ukupna proizvodnja (t)	268	182	225	134
Prosječni prinos u tonama po ha	3,4	3,3	3,3	2,9
Ovas				
Zasijana površina (ha)	145	309	350	301
Ukupna proizvodnja (t)	408	1.229	1.138	852
Prosječni prinos u tonama po ha	2,8	4,0	3,3	2,8

Izvor: Statistički godišnjak Federacije BiH 2010, Statistički bilten Federalnog zavoda za statistiku: Biljna proizvodnja u Federaciji BiH u 2010. godini

Klasična proizvodnja povrća, kojoj se u posljednje vrijeme priključuju i zatvoreni proizvodni objekti – plastenici, sa relativno visokim iskazanim sjetvenim udjelom zauzimaju većinom područja uz rijeku Bosnu. U ukupnim požnjevenim površinama u 2010. godini krompir je sa 2.293 ha vodeća kultura. Od ostalih kultura treba izdvojiti crveni luk sa 772 ha, mrkvu sa 628 ha i grah sa 425 ha požnjevenih površina. Prinosi na otvorenom polju su srednji do niski i posljedica su još uvijek dominantnog ekstenzivnog načina uzgoja, slabe agrotehnike i niskog nivoa inputa, što se može vidjeti u narednom tabelarnom pregledu broj 5/28.

Tabela 5/28: Proizvodnja povrtlarskih kultura (zasijana površina, ukupna proizvodnja, prosječan prinos) na području ZDK; period 2007-2010

Vrsta usjeva	2007	2008	2009	2010
Krompir				
Zasijana površina (ha)	2.284	2.273	2.234	2.293
Ukupna proizvodnja (t)	18.350	19.691	22.315	21.585
Prosječni prinos u tonama po ha	8,0	8,7	10,0	9,4
Paradajz				
Zasijana površina (ha)	123	130	142	138
Ukupna proizvodnja (t)	906	1.008	1.746	1.144
Prosječni prinos u tonama po ha	7,4	7,8	12,3	8,3
Paprika				
Zasijana površina (ha)	107	102	113	122
Ukupna proizvodnja (t)	819	754	834	888
Prosječni prinos u tonama po ha	7,7	7,4	7,4	7,3
Krastavac				
Zasijana površina (ha)	89	92	90	89
Ukupna proizvodnja (t)	791	847	840	1.028
Prosječni prinos u tonama po ha	8,9	9,2	9,3	11,6
Crveni luk				
Zasijana površina (ha)	587	711	798	772
Ukupna proizvodnja (t)	6.077	8.974	1.409	10.214
Prosječni prinos u tonama po ha	10,4	12,6	13,0	13,2
Bijeli luk				
Zasijana površina (ha)	67	74	67	63
Ukupna proizvodnja (t)	327	370	346	354
Prosječni prinos u tonama po ha	4,9	5,0	5,2	5,6
Mrkva				
Zasijana površina (ha)	369	483	540	628
Ukupna proizvodnja (t)	12.918	17.660	11.742	14.779
Prosječni prinos u tonama po ha	35,1	36,6	21,8	23,5
Grah				
Zasijana površina (ha)	417	409	429	425
Ukupna proizvodnja (t)	400	538	608	905
Prosječni prinos u tonama po ha	1,0	1,3	1,4	2,1
Grašak				
Zasijana površina (ha)	52	75	65	60
Ukupna proizvodnja (t)	77	157	128	118
Prosječni prinos u tonama po ha	1,5	2,1	2,0	2,0
Kupus i kelj				
Zasijana površina (ha)	290	248	252	261
Ukupna proizvodnja (t)	6,08	4,543	4,510	4,856
Prosječni prinos u tonama po ha	21,0	18,3	17,9	18,6

Izvor: Statistički godišnjak Federacije BiH 2010, Statistički bilten Federalnog zavoda za statistiku: Biljna proizvodnja u Federaciji BiH u 2010. godini

Osnovu za proizvodnju krmnog bilja u 2010. godini čini 11.302 ha oranica, te biljna masa sa 32.252 ha prirodnih livada i 20.384 ha pašnjačkih površina koji zajedno daju značajnu proizvodnju bilja za ishranu stoke. Glavne krmne kulture koje se siju na oranicama u 2010. godini su djetelina (3.529 ha), lucerka (3.081 ha) i djetelinsko-travne smjese – TDK (3.916 ha). Niski prinosi rezultat su, prije svega, odsustva stručnosti kao i nedostatka primjene adekvatne agrotehnike i kvalitetnog sjemenskog materijala.

Tabela 5/29: Proizvodnja krmnog bilja (zasijana površina, ukupna proizvodnja, prosječan prinos) na području ZDK; period 2007-2010

Vrsta usjeva	2007	2008	2009	2010
Djetelina (sijeno)				
Zasijana površina (ha)	3.723	3.625	3.591	3.529
Ukupna proizvodnja (t)	16.336	16.590	16.158	16.082
Prosječni prinos u tonama po ha	4,4	4,6	4,5	4,6
Lucerka (sijeno)				
Zasijana površina (ha)	3.221	3.175	3.093	3.081
Ukupna proizvodnja (t)	15.424	16.412	15.763	15.893
Prosječni prinos u tonama po ha	4,8	5,2	5,1	5,2
Kukuruz za krmu				
Zasijana površina (ha)	294	332	373	363
Ukupna proizvodnja (t)	3.588	4.147	4.674	4.975
Prosječni prinos u tonama po ha	12,2	12,5	12,5	13,7
Stočna repa				
Zasijana površina (ha)	246	239	253	259
Ukupna proizvodnja (t)	3.062	3.068	3.147	3.384
Prosječni prinos u tonama po ha	12,0	13,0	12,0	13,1
TDS (sijeno)				
Zasijana površina (ha)	4.537	4.050	3.662	3.916
Ukupna proizvodnja (t)	18.078	17.820	16.698	17.592
Prosječni prinos u tonama po ha	4,0	4,4	4,6	4,5

Izvor: Statistički godišnjak Federacije BiH 2010, Statistički bilten Federalnog zavoda za statistiku: Biljna proizvodnja u Federaciji BiH u 2010. godini

U Federaciji BiH postoji oko 155 ljekovitih i aromatičnih biljnih vrsta. Veliki dio tih vrsta, zajedno sa šumskim plodovima nalazi se i u Zeničko-dobojskom kantonu. Većina njih se sakuplja, pa se tako uvećava prihod brojnih seoskih porodica. S tim u vezi, sadašnje okolišne i socijalne procjene upućuju da se njihovom proizvodnjom i ubiranjem zadovoljava mali dio potreba domaćeg i vanjskog tržišta, pa postoji mogućnost za veće dohodovne rezultate.

5.4.2.2. Voćarska proizvodnja

Voćarstvo je važna poljoprivredna grana područja Zeničko-dobojskog kantona, posebno, kako je već ranije rečeno, u općinama Zenica (1.816 ha), Zavidovići (1.431 ha), Kakanj (1.280 ha) Visoko (1.085 ha). Prema zvaničnim statističkim podacima u 2010. godini od voćnih vrsta najzastupljenije su šljiva (558 hiljada stabala), jabuka (412 hiljade stabala) i kruška (158 hiljada stabala), te u manjoj mjeri trešnja, višnja i orah. Ukupna zvanična procijenjena proizvodnja voća u 2010. godini u ZDK iznosila je 14.990 tona, odnosno 37,4 kg po stanovniku. Voćarsku proizvodnju karakteriše stari baštenski uzgoj sa niskim prinosima i alternativnim rađanjem. Tržišni viškovi su niski, ali u posljednje vrijeme ohrabruje uvećanje broja stabala voćaka sa novijim osnovama uzgoja i modernijim sortimentom.

Tabela 5/30: Voćarska proizvodnja i proizvodnja grožđa (broj stabala/čokota, ukupna proizvodnja i prosječni prinos po stablu) na području ZDK; period 2007 - 2010

Vrsta voćne kulture	2007	2008	2009	2010
Jabuka				
Broj stabala	362.654	402.828	422.285	412.108
Ukupna proizvodnja (t)	4630	5.517	6.309	5.831
Prosječni prinos po stablu(kg)	12,8	13,7	14,9	14,1
Kruška				
Broj stabala	152.350	166.116	169.076	157.806
Ukupna proizvodnja (t)	1602	2.012	2.346	1.890
Prosječni prinos po stablu(kg)	10,5	12,1	13,9	12,0
Šljiva				
Broj stabala	517.366	532.316	548.866	558.145
Ukupna proizvodnja (t)	3968	3.893	5.740	5.738
Prosječni prinos po stablu(kg)	7,7	7,3	10,5	10,3
Trešnja				
Broj stabala	57.140	58.110	59850	62.233
Ukupna proizvodnja (t)	731	769	822	641
Prosječni prinos po stablu(kg)	12,8	13,2	13,7	10,3
Višnja				
Broj stabala	25.315	25.805	26925	43700
Ukupna proizvodnja (t)	210	216	261	319
Prosječni prinos po stablu(kg)	8,3	8,4	9,7	7,3
Kajsija				
Broj stabala	2.180	1.835	3235	3840
Ukupna proizvodnja (t)	24	21	44	48
Prosječni prinos po stablu(kg)	10,8	11,3	13,7	12,5
Breskva				
Broj stabala	3.980	3.560	4.800	4.950
Ukupna proizvodnja (t)	44	37	56	56
Prosječni prinos po stablu(kg)	11,1	10,5	11,7	11,3
Dunja				
Broj stabala	8.810	7.370	9.000	8.950
Ukupna proizvodnja (t)	105	78	118	110
Prosječni prinos po stablu(kg)	11,9	10,6	13,1	12,3
Orasi				
Broj stabala	27.701	26.800	27.861	28.500
Ukupna proizvodnja (t)	312	280	382	357
Prosječni prinos po stablu(kg)	11,3	10,5	13,7	12,5
Grožđe				
Broj čokota	11.930	12.050	12.300	22.300
Ukupna proizvodnja (t)	13	11	27	40
Prosječni prinos po čokotu(kg)	1,1	0,9	2,2	1,8

Izvor: Statistički godišnjak Federacije BiH 2010, Statistički bilten Federalnog zavoda za statistiku: Biljna proizvodnja u Federaciji BiH u 2010. godini

5.4.3 Stočarska proizvodnja

Dominantne travnjačke površine na području Zeničko-dobojskog kantona pretpostavljaju stočarstvo kao način njihovog iskorištavanja. U 2010. godini u strukturi stočnog fonda na području ovog kantona goveda učestvuju sa 43.045 grla, ovce sa 89.695, svinje sa 13.228, dok je koza ukupno bilo 9.199, odnosno peradi 799.000. Broj košnica pčela u 2010. bio je gotovo 30.000. Ako ove podatke uporedimo sa podacima iz prethodnih godina zaključno sa 2005. godinom (Tabela 5/31) primjetna je kod nekih

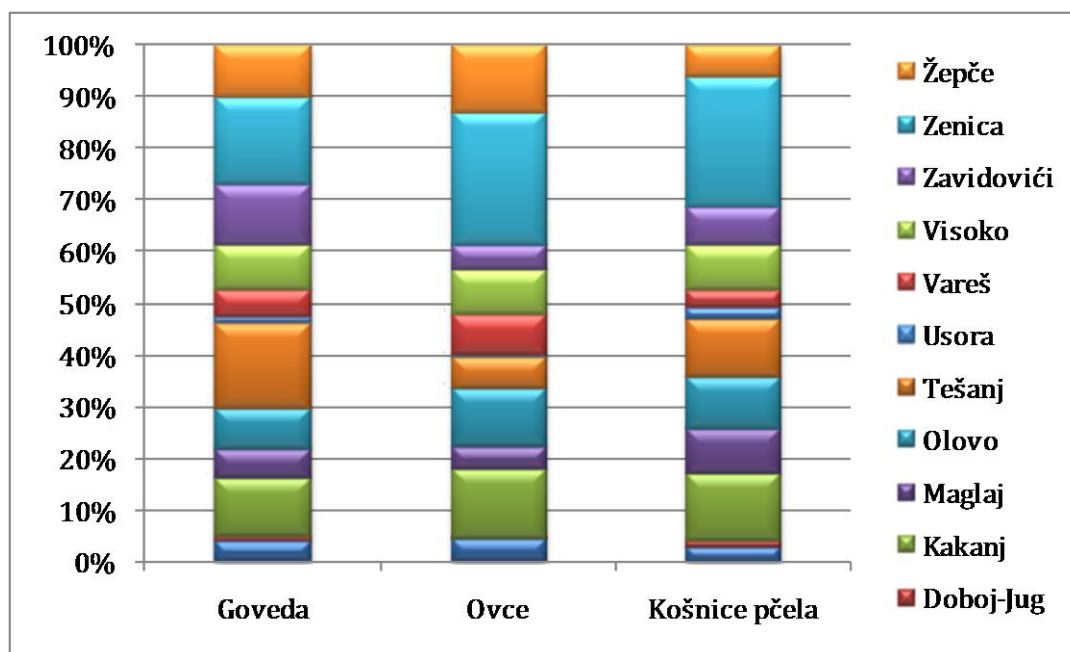
vrsta tendencija opadanja ukupnog broja, a kod drugih vrsta tendencija povećanja. U poređenju sa 2005. godinom, primjetno je smanjenje broja grla kod goveda, ovaca i konja, odnosno povećanje broja koza, svinja te košnica pčela.

Tabela 5/31: Brojno stanje stoke u Zeničko-dobojskom kantonu u periodu 2005-2010

Vrsta stoke	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Goveda	48.502	47.903	45.244	48.224	45.380	43.045
Ovce	98.852	107.984	108.741	96.629	87.497	89.695
Koze	8.759	8.495	10.266	9.208	9.499	9.199
Svinje	12.870	13.704	13.750	14.700	13.830	13.228
Konji	2.134	1.620	1.719	1.630	1.325	1.211
Perad (u 000)	513	743	822	848	878	799
Košnice pčela	24.979	30.690	26.210	26.365	28.592	29.785

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2008, 2009, 2010); Federalni zavod za statistiku, Odjeljenje stočarstvo, Baza podataka

Grafikon 5/10: Struktura fonda goveda, ovaca i košnica pčela po općinama ZDK u 2010. godini

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Odjeljenje stočarstvo, Baza podataka

Prema podacima dobivenim iz baze podataka Federalnog zavoda za statistiku u 2010. godini, u strukturi fonda goveda ZDK najveće učešće imaju općine Zenica (16,92% ili 7.200 grla), Tešanj (16,52% ili 7.030 grla) te općina Zavidovići (11,75% odnosno 5.000 grla). Kada se govori o ukupnom fondu ovaca ZDK u 2010. godini najveći doprinos dolazi iz općine Zenica (23.000 ili 25,64%), te općina Kakanj (12.000; 13,38%) i Žepče (11.850; 13,21%). Što se tiče pčelarstva ZDK, najveći broj košnica u 2010. godini je bio u općini Zenica (7.500) i činio je jednu četvrtinu (25,1%) ukupnog broja košnica na u ovome kantonu.

Kada se govori o ukupnoj stočarskoj proizvodnji godišnje se proizvede 50,4 miliona litara kravljeg mlijeka, 1, 2 miliona kzijeg mlijeka, 103 tona vune, 39,3 miliona jaja i 211 tona meda. Ovi podaci se odnose na 2010. godinu.

Tabela 5/32: Stočarska proizvodnja na području ZDK; period 2005-2010

Vrsta proizvodnje	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Kravlje mlijeko (u 000 lit)	47.522	50.385	49.118	51.149	52.133	50.358
<i>Po muznoj kravi (lit)</i>	1.635	1.669	1.670	1.711	1.889	1.923
Ovčije mlijeko (u 000 l)	2.202	2.457	1.984	1.771	1.546	1.588
<i>Po muznoj ovci (lit)</i>	48	49	41	46	43	40
Kozije mlijeko (u 000 l)	908	758	1.391	977	1.085	1.196
<i>Po muznoj kozi (l)</i>	152	134	215	166	185	195
Vuna (tona)	125	139	128	113	103	103
<i>Po ovci (kg)</i>	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3
Jaja (u 000 kom.)	31.192	27.426	26.777	29.953	35.411	39.325
<i>Po kokoši (kom.)</i>	154	142	154	144	144	147
Med (tona)	191	249	213	192	279	211
<i>Po košnjaci (kg)</i>	8,0	8,0	8,0	7,3	9,8	7,1

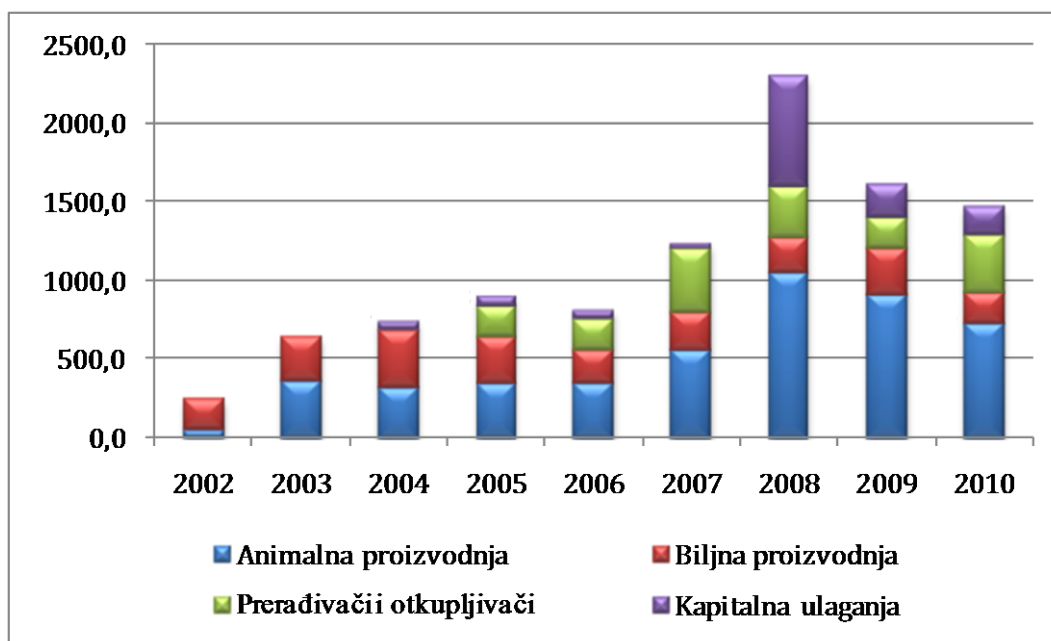
Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2008, 2009, 2010); Federalni zavod za statistiku, Odjeljenje stočarstvo, Baza podataka

Pregledom tabele 5/32 uočavaju se određene pozitivne tendencije u ZDK kada se govori o prosječnim prinosima u određenim stočarskim proizvodnjama. Prosječan prinos po muznoj kravi sa 1635 litara u 2005. godini povećan je na 1923 litra u 2010. godini. Muznost koza se također značajno povećala i sa 152 litra u 2005. godini dostigla je nivo od 195 litara po muznoj kozi u 2010. godini. Kod ostalih proizvodnji ne uočavaju se ovakve promjene i prosječni prinosi su uglavnom na nivou svih analiziranih godina slični. Ono što se mora primjetiti iz podataka koji se odnose na prosječne prinose je da su oni još uvijek jako niski i znatno zaostaju za onim koji se postižu u razvijenim zemljama Evrope i svijeta. Iako postoje odgovarajući pomaci u ukupnoj stočarskoj proizvodnji Zeničko-dobojskog kantona oni su skromni i moraju biti puno veći kako bi ovaj kanton kao i BiH mogli biti konkurentni i na međunarodnom tržištu. Zato je neophodna nastavak mjera podrške ovom poljoprivrednom sektoru koji treba biti sa svih nivoa: od entitetskog preko kantonalnog do općinskog.

5.4.4. Budžetska podrška sektoru poljoprivrede

U Zeničko-dobojskom kantonu poljoprivreda je prepoznata kao jedna od važnijih ekonomija ovog kantona na način da se obezbjeđuju značajna budžetska sredstva koja su usmjerena kako na podizanje konkurentnosti poljoprivrednog sektora kroz kapitalna ulaganja, tako i direktno potičući određene biljne i animalne proizvodnje. Od 2002. godine do 2008. godine primjetna je tendencija povećanja ukupnih godišnjih budžetskih transfera u poljoprivredni sektor ZDK tako da je ova podrška u 2008. godini dostigla maksimalni nivo od 2,3 miliona KM. U 2009. i 2010. godini budžetska podrška je smanjenja kao posljedica sveukupne državne ekonomske krize koja nije zaobišla ni ovaj kanton.

Grafikon 5/11: Dinamika realizovanih poticaja u poljoprivredni sektor u Zeničko-dobojskom kantonu; 000 KM; Period 2002-2010

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Zeničko-dobojskog kantona

U strukturi budžetske podrške poljoprivrednom sektoru ZDK u posljednjih nekoliko godina (od 2006) primjetno je da se najveći dio izdvaja za podršku animalnoj proizvodnji (u prosjeku oko 50%). Ostale podrške variraju iz godine u godinu, što ujedno ukazuje na nekonzistentnost agrarne politike u ovome kantonu.

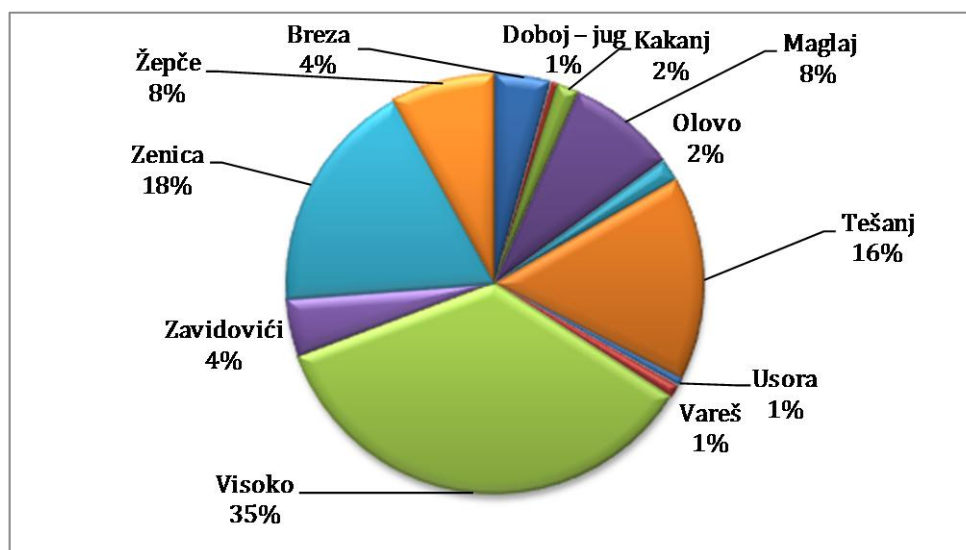
Tabela 5/33: Struktura realizovanih poticaja u poljoprivredni sektor u Zeničko-dobojskom kantonu u periodu 2002-2010

Vrsta proizvodnje	(u 000 KM)									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Animalna proizvodnja	50,0	357,0	322,0	340,0	345,0	550,0	1045,5	902,7	718,0	
Biljna proizvodnja	192,8	280,0	360,0	300,0	215,0	250,0	225,1	304,6	201,1	
Prerađivači i otkupljivači	0,0	0,0	0,0	190,0	195,0	400,0	326,7	196,1	374,3	
Kapitalna ulaganja	0,0	0,0	50,0	70,0	50,0	30,0	702,7	207,7	172,7	
Ukupno	242,8	637,0	732,0	900,0	805,0	1230,0	2300,0	1611,1	1466,1	
Struktura u % (Ukupno = 100)										
Animalna proizvodnja	20,60	56,04	43,99	37,78	42,86	44,72	45,45	56,03	48,98	
Biljna proizvodnja	79,40	43,96	49,18	33,33	26,71	20,33	9,79	18,90	13,72	
Prerađivači i otkupljivači	0,00	0,00	0,00	21,11	24,22	32,52	14,20	12,17	25,53	
Kapitalna ulaganja	0,00	0,00	6,83	7,78	6,21	2,44	30,55	12,89	11,78	
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Zeničko-dobojskog kantona

Što se tiče strukture podrške poljoprivrednom sektoru prema općinama, što se može vidjeti na Grafikon 5/12, najveća izdvajanja odlaze u općinu Visoko (35%) koju slijede Zenica (18%) i Tešanj (16%).

Grafikon 5/12: Struktura u % realizovanih poticaja u poljoprivedni sektor po općinama Zeničko-dobojskog kantona u 2010. godini

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Zeničko-dobojskog kantona

5.5. Prehrambena industrija

Zeničko-dobojski kanton je jedan od industrijski najjačih kantona u FBiH, i specifičan je po tome što je u njemu struktura preduzeća i zaposlenosti po sektorima značajno različita od FBiH u cjelini. Ovaj region je tradicionalno i uvijek bio jedan od najsnažnijih industrijskih regiona u Bosni i Hercegovini, pa i na prostorima bivše Jugoslavije. Tako je u 2009. godini ZDK učestvovao sa oko 25% u broju ukupno zaposlenih u prerađivačkoj industriji FBiH, odnosno, svaki četvrti zaposleni u preradi je bio iz ZDK.

Prehrambena industrija, kao podgrana prerađivačke industrije je u ZDK prilično neravnomjerno raspoređena, a tačan i pouzdan popis, broj i struktura registrovanih preduzeća u oblasti prehrambene industrije nije dostupan, niti o tome postoji precizna evidencija. Pored toga, potrebno je istaći da je u ZDK pored 748 (2009. g.) registrovanih pravnih lica postojalo čak 1.031 registrovan obrt iz oblasti prerađivačke industrije. Iako pouzdan podatak o djelatnosti obrta nije dostupan, sasvim sigurno se jedan njihov broj odnosi na preradu poljoprivrednih proizvoda, odnosno na obrte koji se bave preradom brašna, mesa, mlijeka i ostalim aktivnostima iz domena prehrambene industrije. Kada je riječ o većim pogonima prehrambene industrije njihov najveći broj je lociran u općinama Zenica, Maglaj, Visoko i Tešanj.

Na teritoriji ZDK posluju dvije mljekare ZIM Zenica i Saraj-Milk Maglaj. Obje spadaju u mljekare srednjeg kapaciteta i obje su kapacitirane kao preduzeća sa orijentacijom na lokalno i regionalno tržište. Obje imaju i sličan proizvodni program, u kojem dominiraju kratkotrajni konzumni mliječni proizvodi kao što su jogurt, pavlaka, pasterizovano mlijeko i svježi kravliji sir. I pored teških ulova privređivanja obje mljekare su uspjele izgraditi svoj tržišni profil, a ZIM Zenica je svojom poslovnom politikom uspjela da izađe iz okvira lokalnog tržišta i nametne se kao prepoznatljiv brand u kratkotrajnim mliječnim proizvodima. Budući da su obje mljekare okrenute domaćem tržištu zbog činjenice da kratkotrajni mliječni proizvodi nisu predmet međunarodne razmjene, a da je na domaćem tržištu konkurencija upravo u ovim proizvodima veoma snažna, u novije vrijeme su počele

da mijenjaju proizvodnu orijentaciju ka većoj divezifikaciju, u prvom redu povećanjem udjela dugotrajnih proizvoda u ukupnoj preradi. ZIM se orjentisao ka većoj orijentaciji na UHT mlijeko, a Saraj Milk na sir.

Pred prerade mlijeka, u ZDK postoje pogoni za preradu voća i povrća, te pogoni za proizvodnju tjestenine, konditorskih proizvoda i veliki broj malih obiteljskih klaonica i obrta za proizvodnju tradicionalnih suhomesnatih proizvoda.

U Visokom posluje preduzeće VISPAK dd, koje se već više decenija bavi pakovanjem kafa, čajeva, začina i drugih prehrambenih proizvoda, te proizvodnjom čokolada.

Od preduzeća u oblasti prehrambene industrije ističe se i Tešanjsko vrelo, koje ima u posjedu izvorište mineralne vode i koncesiju na 45 godina na istraživanje i korištenje. U proizvodnom programu dominiraju mineralna gazirana voda „Tešanjski dijamant“ i u novije vrijeme gazirani sokovi. Preduzeće bilježi značajan poslovni uspjeh, a „Tešanjski dijamant“ se, zahvaljujući brojnim priznanjima za kvalitet uzdigao do na tržištu prepoznatljivog i traženog proizvoda.

Broj i struktura preduzeća iz oblasti prehrambene industrije u ZDK ne zadovoljavaju niti trenutne, a pogotovo ne buduće potrebe eventualnog razvoja poljoprivredne proizvodnje. S obzirom na specifičnosti poljoprivrednih proizvoda i njihovo organsko porijeklo i sezonsko prispijevanje, prehrambena industrija se može navesti kao preduslov razvoja poljoprivrede, pogotovo kada se radi o proizvodima biljnog porijekla. S obzirom na neuvezanost proizvođača, lošu cestovnu povezanost ruralnih oblasti i kidanje tržišnih veza, čak i trenutna veoma skromna poljoprivredna proizvodnja se suočava sa nemogućnošću plasmana. Stoga je nedostatak kapaciteta za prihvata, hlađenje, smrzavanje, doradu, preradu i pakovanje poljoprivrednih proizvoda jedan od najčešće spominjanih ograničenja za razvoj poljoprivredne proizvodnje.

5.6. Turizam

5.6.1. Uvodne napomene

Zeničko-dobojski kanton ima velike mogućnosti za razvoj različitih vidova turizma kao što su: kulturni, sportski, banjski, seoski, vjerski, alpinističko-planinski, spelološki te poslovno –kongresni turizam. Nažalost, uprkos brojnim prirodnim resursima, bogatom kulturno-historijskom naslijeđu i nizom zanimljivosti kojima se odlikuje ovaj Kanton, turizam je još uvijek na niskom nivou. Jedan od „krivaca“ svakako je postojeća turistička infrastruktura poput hotela, motela, pansiona, restorana, promotivnih centara¹⁵. Tako postojeći hoteli zahtijevaju manje ili veće adaptacije, a prema informacijama iz zvaničnih institucija koje se bave ovom djelatnošću (Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona) u toku su aktivnosti na njihovoj kategorizaciji. Također treba istaći i nedostatak promotivnih i marketinških aktivnosti te edukacija ljudi koji su angažirani u ovome sektoru, kako bi se turistička ponuda unaprijedila i mogućnosti za razvoj i investiranje u ovaj sektor promovisale na adekvatan način. Potrebno je i između ostalog i uspostaviti veze sa susjednim regijama i imati saradnju sa njima kako bi se razvijala zaokružena turistička ponuda i oblikovao turistički proizvod.

U narednim tabelarnim pregledima mogu se vidjeti neke od aktivnosti u sektoru turizma u Zeničko-dobojskom kantonu. U Tabeli 5/34 daje se broj dolazaka i noćenja stranih i domaćih turista za period

¹⁵ Prema podacima Turističke zajednice Zeničko-dobojskog kantona na području ovog kantona postoji oko 30 hotela, motela i pansiona u kojima je moguće ostavriti noćenje.

2006-2009, narednoj tabeli 5/35 struktura dolazaka i noćenja prema vrsti objekta, a u tabeli 5/36 pregled dolazaka i noćenja turista prema zemlji prebivališta.

Tabela 5/34: Broj dolazaka i noćenja domaćih i stranih turista u Zeničko-dobojskom kantonu; Period 2006-2009

Odredište	Godina	Dolasci turista			Noćenja turista		
		Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
Zeničko-dobojski kanton	2006	9.242	4.701	4.541	21.878	10.542	11.336
	2007	12.236	6.178	6.058	31.541	12.613	18.928
	2008	16.826	7.883	8.943	36.956	12.910	24.046
	2009	17.355	7.817	9.538	35.383	14.264	21.119
Indeks (2009/2006)		188	166	210	162	135	186

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Broj dolazaka i noćenja i domaćih i stranih turista ima tendenciju stalnog povećanja u posmatranom periodu 2006-2009. Kada se govori o ukupnim dolascima turista njihov broj se gotovo udvostručio (indeks 188) u 2009. godini (17.355) u odnosu na 2006. kada je bilo zabilježeno 9.242 dolaska. Dok je u 2006. i 2007. godini dolazak domaćih turista bio veći u odnosu na strane, taj omjer se promjenio u 2008. i 2009. godini i dolasci stranih turista su brojniji od domaćih (u 2009. godini dolasci domaćih turista 7.817, dolasci stranih turista 9.538). Slične tendencije i odnosi su prisutni i kada se govori samo o noćenjima turista. Sa 21.878 noćenja koliko je zabilježeno u 2006. godini, ovaj broj se povećao u 2009. godini za 62 indeksna poena, odnosno registrovano je 35.383 ukupnih noćenja. U odnosu na noćenja domaćih turista, noćenja stranih turista bilježe veće povećanje u periodu 2006-2009, tako da je broj domaćih noćenja u posmatranom periodu povećano za jednu trećinu (35 indeksnih poena), a noćenja stranih turista se gotovo udvostručilo (86 indeksnih poena).

Struktura dolazaka i noćenja domaćih i stranih turista prema vrsti objekta u periodu 2006-2009 pokazuje da u svim godinama turisti najviše odsjedaju u hotelima, a kada se govori o motelima i pansionima i prenoćištima da domaći turisti više koriste ove smještajne kapacitete u odnosu na strane turiste.

Tabela 5/35: Dolasci i noćenja domaćih i stranih turista u Zeničko-dobojskom kantonu prema vrsti objekata; Period 2007-2009

Opis/godina	Dolasci turista			Noćenja turista		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
Godina 2007	12.236	6.178	6.058	31.541	12.613	18.928
Hoteli	7.682	3.064	4.618	21.234	5.482	15.752
Moteli	2.277	946	1.331	5.029	2.150	2.879
Pansioni i prenoćišta	2.277	2.168	109	5.278	4.981	297
Broj ležaja	1.074					
Godina 2008	16.826	7.883	8.943	36.956	12.910	24.046
Hoteli	11.495	4.696	6.799	27.583	7.436	20.147
Moteli	3.383	1.439	1.944	5.765	2.305	3.460
Pansioni i prenoćišta	1.948	1.748	200	3.608	3.169	439
Broj ležaja	1.250					
Godina 2009	17.355	7.817	9.538	35.383	14.264	21.119
Hoteli	12.382	4.895	7.487	24.713	7.651	17.062
Moteli	3.305	1.616	1.689	5.833	2.855	2.978
Pansioni i prenoćišta	1.668	1.306	362	4.837	3.758	1.079
Broj ležaja	1.250					

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Ukupna ponuda smještaja na području ovog Kantona u 2007. godini iznosila je 1.074 ležaja, dok je u 2008. i 2009. godini taj broj povećan na 1.250.

Tabela 5/36: Dolasci i noćenja domaćih i stranih turista u Zeničko-dobojskom kantonu prema zemljama prebivališta; Period 2007-2009

Zemlja prebivališta turista	Dolasci turista			Noćenja turista		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Ukupno	6.058	8.943	9.538	18.928	24.046	21.119
Hrvatska	1.496	2.355	1.837	4.261	7.602	2.872
Slovenija	711	1.137	1.340	1.161	1.805	2.222
Srbija	612	951	1.091	1.480	1.985	2.037
Crna Gora	55	141	195	103	225	401
Austrija	242	399	363	942	795	770
Holandija	104	182	301	197	420	835
Italija	370	426	571	1.138	944	1.094
Njemačka	508	775	1.016	1.115	1.633	2.427
Turska	320	295	329	2.884	2.224	1.772
Ostale zemlje	1.640	2.282	2.495	5.647	6.413	6.689

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Najveći broj dolazaka i noćenja ostvaruju strani turisti iz zemalja bivše zajedničke države Jugoslavije, Hrvatske, Slovenije i Srbije, a od turista koji dolaze iz zemalja Evropske Unije izdvajaju se turisti iz Njemačke, Italije i donekle Austrije i Holandije. Iako je broj dolazaka turista iz Turske relativno mali (prosječno 300 godišnje), broj njihovih noćenja je značajan (u 2007. godini gotovo 3.000) pa se Turska smatra važnom zemljom prebivališta turista koji dolaze u ovaj Kanton.

5.6.2. Opšti trendovi u turizmu u svijetu

Neosporno, turizam je fenomen koji je u XX vijeku poprimio globalne dimenzije. Gotovo da nema zemlje u svijetu koja, u većem ili manjem obimu, ne razvija inostrani i domaći turizam. Njegova osnovna karakteristika je masovnost, tj. veliki broj učesnika turističkih putovanja. Turizam je najveća svjetska industrija. Svaka osma osoba u svijetu radi direktno ili indirektno u ovom sektoru. U 2005. godini ostvareno je preko 800 miliona turističkih putovanja, ili 5,5% više nego 2004. godine. Najviše putovanja je ostvareno u Evropi (54,9%). Regija južne Evrope i Mediterana ostvarila je 158,8 miliona turističkih putovanja, što je za 6,2% više nego prethodne godine i predstavlja 19,6 % učešća u svjetskom turizmu. Godišnji prihod od turizma je skoro 700 biliona USA \$ i prema podacima WTO-a (*World Tourism Organization*) turizam čini 10,4% ukupnog bruto proizvoda, 11,2% svjetskog izvoza i 7,6% ukupne zaposlenosti ili preko 200 miliona zaposlenih u turizmu. Prognoze za razvoj i rast turizma su optimistične. Tako se 2010. godine uz prosječnu godišnju stopu rasta od 4,8%, u međunarodnom turizmu planira ostvariti više od milijarde turističkih dolazaka u svijetu, a 2020. godine 1,6 milijardi dolazaka¹⁶.

WTO je definisala 8 ključnih pretpostavki koje trebaju da se ispune za ulazak nove destinacije na svjetsku turističku kartu:

¹⁶ **Izvor:** Strategija razvoja eko i održivog turizma na području doline rijeke Drine (2010)

1. politička volja i podrška razvoju turizma,
2. institucionalni i pravni okvir,
3. investicije,
4. razvoj svih vrsta transporta,
5. integracije,
6. promocija i komercijalizacija,
7. kvalitet i
8. javno i privatno partnerstvo.

Danas u svijetu postoji oko 300 različitih turističkih proizvoda i iskustava od kojih se najmanje 60 marketinški komercijalizuje i pri tome svaki turistički proizvod predstavlja turističko područje u kome dolazi do specifične razmjene vrijednosti za novac. Veliki izazovi s kojima će evropski, ali i svjetski turizam biti suočen, mogu se predstaviti u pet tema:

- promjena ponašanja putnika-turista, u korist eko filozofije,
- održivost i kvaliteta, kao trajna zadaća turizma,
- brzi razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija,
- trend prema velikim koncernima, i
- izgradnja individualne marke turističke destinacije.

Turizam traži specifičan prirodni resurs, primjeren potrebama turista, a to pokazuje da se radi o raritetnom resursu, iz čega dalje proizilazi da je takav resurs ograničen. Zapravo bi se moglo govoriti o relativnom siromaštvu kvalitetnih prirodnih resursa, sposobnih za turistički razvoj u svom izvornom obliku. Njihov se broj smanjuje i zbog teškoća u pristupu, koje nije uvijek moguće savladati uobičajenom saobraćajnom infrastrukturom. U nekim slučajevima, prisutnost takve infrastrukture čak i narušava kvalitet samog prirodnog resursa za turističku upotrebu. I u turizmu, poroširuje se krug atraktivnih sadržaja. U okviru prirodnih resursa vremenom mnogi od njih postaju zanimljiviji za turističko korišćenje zbog nekih svojih prirodnih svojstava koja omogućuju određene vrste turističkih aktivnosti. Tako je, npr. sa visokim planinama.

Turističku atraktivnost u praksi ne predstavlja svojstvena atraktivnost resursa. Postoji veliki broj prirodnih retkosti i ljepota, koje zbog objektivnog razloga posjetioci ne mogu obići i vidjeti, a to je razlog što se one i ne pojavljuju kao vodeći aktivni faktor turističke ponude nekog područja. Teoretičari turizma rano su uočili tu činjenicu, tako da su celokupan sistem turizma, kao fenomena, odredili sa tri vrste faktora:

1. turističkim resursom,
2. kapacitetima ponude,
3. komunikativnim faktorom /pristupačnošću turističkom tržištu.

Danas, kada je tržište zatrpáno turističkim ponudama i atrakcijama, mora se naglasiti činjenica da isključivo oslanjanje resursa na sopstvenu atraktivnost bez aktiviranja navedena druga dva, ili još jednog od njih, ne može aktivirati turističku pažnju prema njemu. To je saznanje od velikog značaja u praktičnoj primjeni, jer ukazuje na realne mogućnosti razvoja turizma i na važnost koju za turistički razvoj ima izgradnja kapaciteta ponude i objekata infrastrukture. Navedena konstatacija odnosi se na oba pojavna oblika turizma kako masovni, tako i individualni, premda u međusobnoj relaciji u drugom slučaju veću važnost ima sam turistički resurs sa svojom sopstvenom vrijednošću¹⁷.

¹⁷ **Izvor:** Strategija razvoja eko i održivog turizma na području doline rijeke Drine (2010)

Za turistički razvoj, smatraju istraživači i teoretičari turizma, i dalje je presudno posjedovanje prirodnog resursa. U savremenim turističkim tokovima prirodni resursi po svojoj privlačnoj snazi još uvijek nadmašuju izgrađene atraktivnosti. Potrebno je napomenuti, da u historijskoj retrospektivi, područja koja su imala bolje prirodne uslove za razvoj turizma nisu uvijek mogla iskoristiti tu svoju prednost u razvojnom smislu iz nekoliko bitnih razloga. Prije svega, prirodni resurs, a posebno atraktivan prirodni resurs, izuzetno je važan preduslov razvoja turizma, ali nije i jedini. Pored toga, bitno je istaći da se resurs u turizmu može koristiti jedino tako da potrošač stigne do njega. Tako je njihova pristupačnost postala gotovo važniji faktor njihovog razvoja od same prirodne vrijednosti resursa. I u turizmu su prirodni uslovi tokom razvoja mijenjali svoju vrijednost za turistički razvoj, i tako su topla mora koja su danas turistički najatraktivnija, u počecima razvoja imala relativno manju vrijednost. Kada su dobila na turističkoj privlačnosti, onda se to dogodilo na drugi način: more je postalo privlačno – ali zimi!

Buduće turističke potražnje mogu se sažeti na opšte trendove nadolazeće turističke tražnje:

- Eko sadržaji i eko potražnja
- Boravci u prirodi
- Avanturistički sadržaji
- Zdravstveni sadržaji
- Kongresni sadržaji
- Posjete gradovima i velikim manifestacijama

5.6.3. Turizam u BiH¹⁸

Turizam je, poput ostalih grana BiH privrede, pretrpio značajne štete tokom rata u BiH, koje još uvijek narušavaju nesmetano odvijanje ove djelatnosti. Štete nanese turizmu su možda i najveće, budući da turistička djelatnost umnogome zavisi od stabilnosti i imidža zemlje u cjelini. Uzimajući u obzir koristi koje turizam donosi na makroekonomskom nivou i u lokalnoj zajednici, turističke potencijale Bosne i Hercegovine, te globalne trendove razvoja turizma, neophodno je pozicionirati BiH kako bi se mogla uspješno takmičiti na međunarodnom tržištu.

U poslijeratnom periodu, Bosna i Hercegovina doživljava značajnu ekspanziju u turističkoj djelatnosti. Iako je ukupan broj turista koji posećuje BiH, još uvijek zanemariv u poređenju sa glavnim evropskim destinacijama, rekordan porast je zabilježen u nekoliko proteklih godina. Prema podacima WTO, stopa rasta turizma u Bosni i Hercegovini je u proteklih sedam godina, zaključno sa 2009. godinom, pratila stopu rasta u Hrvatskoj, ali i značajno prevazišla stopu rasta u Sloveniji. WTO je smjestila BiH u grupu zemalja sa najvećim anticipiranim godišnjim rastom, procenjujući godišnju stopu rasta na nivou od 10,5 %. Ovakav trend se donekle može objasniti povećanom stabilnošću zemlje i regiona u cjelosti, međutim, razloge za kontinuiranim porastom turističkih aktivnosti u posljednjem periodu treba tražiti i u značajnim potencijalima turizma Bosne i Hercegovine.

Zahvaljujući svojim prirodnim ljepotama, ekološkoj i klimatskoj raznovrsnosti, bogatom kulturno-istorijskom nasleđu i blizini najvećim međunarodnim tržištima, BiH ima značajne turističke potencijale koji predstavljaju stvarni razvojni potencijal BiH. Karakteristike prostora, posebno geograsko-saobraćajnog položaja, hidrografije, biljnog i životinjskog svijeta, klime i ostalih prirodnih karakteristika u BiH, mogu predstavljati dobru osnovu za razvoj turističke privrede, odnosno za uključivanje BiH u međunarodne turističke tokove. Treba imati u vidu da značajan dio prirodnih

¹⁸ Izvor: Strategija razvoja eko i održivog turizma na području doline rijeke Drine (2010)

atraktivnosti tek treba da bude uključen na osnovu strategijskog prilagođavanja u turističke tokove. Prvi korak u tome jeste selektivan i tržišno orjentisan strategijski razvoj. Društvene pogodnosti za razvoj turizma u BiH su takođe brojne i obuhvataju antropogene činioce, odnosno resurse koji su ugrađeni u osnovu raspoloživih ukupnih turističkih vrijednosti. Antropogena raznovrsnost obuhvata ne samo kulturno-istorijske vrijednosti, nego i sadržaje koji su vezani za život i običaje. Bitna društvena pogodnost za razvoj turizma, je ukupno otvaranje privrede BiH prema svijetu. Turistička privreda je u svim strategijama razvoja bila jedan od prioriteta, ali ne može se reći da je to do sada dovoljno operacionalizovano.

Zaštita prostora i životne sredine je bitna strategijska osnova razvoja BiH kao turističke destinacije, jer je u budućem razvoju turizma neophodno staviti akcenat na zaštitu i održanje kvaliteta životnog prostora. Međutim, dosadašnje sprovođenje zaštite prirode nije bilo dovoljno, potpuno, adekvatno i sistematično. Da bi se između prirodne sredine i turizma uspostavio kompatibilan odnos, mora se imati u vidu da i turistički objekti, ukoliko su neadekvatno locirani, projektovani i korišteni, mogu da djeluju u degradacionom smislu. Veoma je važno da se neutrališe moguće sopstveno aktiviranje degradacionih procesa, koje bi doveo sam razvoj turizma.

Bosna i Hercegovina predstavlja posebno zanimljivu destinaciju kao rezultat geografskog položaja, izuzetnih prirodnih ljepota, kulturno-istorijskih vrijednosti, te pogodnih klimatskih uslova. Ovo je područje ukrštanja različitih kultura, tradicije i arhitekture koje BiH daju dodatnu vrijednost u smislu kreiranja specifičnog turističkog proizvoda.

Rastući trend dolazaka stranih i domaćih turista, se donekle može objasniti povećanom stabilnošću zemlje i regiona u cjelini, međutim, razloge za kontinuirani porast turističkih aktivnosti u posljednjem periodu treba tražiti i u značajnim potencijalima turizma u Bosni i Hercegovini. Osnovni turistički potencijali Bosne i Hercegovine:

- ❑ Prirodni resursi koji uključuju: nacionalne parkove, zaštićena područja, planine, rijeke, pećine, vodopade, jezera, itd. Navedeni resursi pogodni su za razvijanje eko- turizma, zimskog turizma, avanturističkog turizma, rekreativnog turizma, te posebno seoskog turizma u ruralnim područjima. Dalje, kao prirodni resursi, izuzetan značaj imaju banje (bogate termalnim, mineralnim i termomineralnim izvorima, pogodne za razvoj banjskog, zdravstvenog i rekreativnog turizma) i uski pojas Jadranske obale sa jednim bosansko-hercegovačkim primorsko-mediteranskim turističkim centrom, koji predstavlja značajnu dopunu kontinentalnom turizmu.
- ❑ Antropogeni resursi koji uključuju: gradove (Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Zenica, Bihać, Jajce) kao osnov kulturno-istorijskog, kongresnog, tranzitnog i festivalskog turizma, religijsko nasleđe te samim tim osnov za razvoj vjerskog turizma, kulturno-istorijske spomenike iz različitih historijskih perioda (stećci i dr.), lokalno stanovništvo i njegovu gostoljubivost.

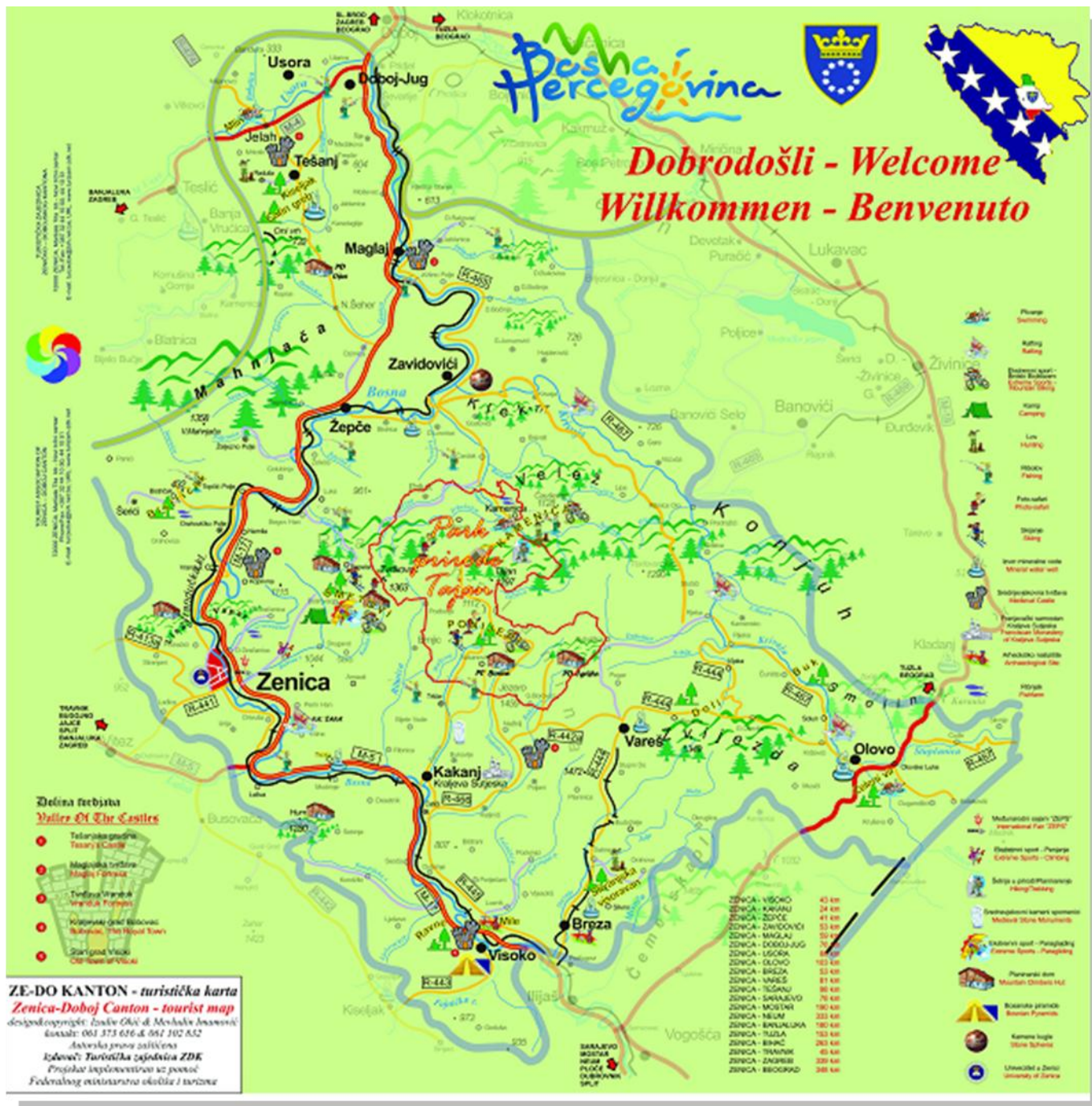
Navedeni resursi su samo djelimično iskorišteni u turističke svrhe, pa ipak BiH turizam ostvaruje snažniji godišnji rast, nego većina drugih privrednih grana. Turizam, osim direktnih prihoda, takođe ima i pozitivan sekundarni efekat na druge oblasti privrede (npr. prehrana čini 15 % turističke potrošnje, maloprodaja 13 %, itd.). Turizam, kao radno intenzivna industrija, može značajno doprinijeti smanjenju nezaposlenosti, pomoći u umanjenju spoljnog deficita, te budući da je „čista” industrija, doprinijeti očuvanju životne sredine. Takođe, ulaganja u turistički sektor bi kao pokazatelj sigurnosti jedne zemlje potakla ulaganja u druge sektore.

5.6.4. Analiza stanja turizma u Zeničko-dobojskom kantonu - resursi kao osnova za razvoj

Zahvaljujući terenu na kojem se prostire, Zeničko-dobojski kanton ima obilje privlačnih i interesantnih prirodnih turističkih resursa, koji mogu zadovoljiti i ljubitelje divlje, netaknute prirode i uživaoce pitomih, idiličnih seoskih predjela, kao i radoznale tragače za tragovima prošlosti. Prostirući se uz tokove rijeka Bosne, Krivaje, Usore i njihovih pritoka, Kanton pruža obilje mogućnosti za ribolov plemenitih vrsta slatkovodnih riba, a ljubiteljima avanture divlje slapove, kanjone i brzake, pogodne za razne vrste sportova na vodi.

Još je nedovoljno istraženo koliko se prirodnih mineralnih voda krije pod stjenovitim brdima i planinama Kantona, od kojih se mnoge već iskorištavaju i zbog svog kvaliteta izvoze i na druge kontinente. Ovo područje bogato je ljekovitim termalnim vodama, uz pomoć kojih brojni bolesnici dolaze do olakšanja ili izliječenja. Najbolji primjer za to su izvori tople vode obogaćeni ljekovitim sastojcima u Olovu, Kaknju, Brezi, Tešnju i Varešu.

Područje Kantona je uglavnom prekriveno brdima i planinama, bogatim listopadnim i zimzelenim šumama, koje kriju neslućena bogatstva za lovce, sakupljače ljekovitog bilja i šumskih plodova. Još jedan važan turistički resurs ovog područja svakako je još uvijek ekološki čista sredina. Planinska područja su bogata čistim vodama i vazduhom, koji se posebno koristi u rehabilitaciji plućnih bolesnika.

Karta 5/5: Turistička karta Zeničko-dobojskog kantona
 (Izvor: Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona, 2010)

Osim brojnih privlačnih prirodnih resursa, bogatog kulturno-historijskog naslijeđa (više vidjeti u potpoglavlju 5.1.9.) tu je i niz zanimljivosti koji upotpunjuju ukupnu turističku ponudu Zeničko-dobojskog kantona. Nešto više detalja za najvažnije turističke destinacije (izletišta) i zanimljivosti Kantona u nastavku ovog poglavlja (preuzeto sa www.zedoturizam.ba).

Prirodne atrakcije – izletišta

Smetovi zimi

Pepelari

Slivanjska visoravan

Kamenica

Kiseljak

Smetovi

Smetovi su poznato izletišta Zeničana koje je od centra grada udaljeno oko 8 kilometara. Nalazi se na 1.025 metara nadmorske visine. Prirodne ljepote koje nikog neće ostaviti ravnodušnim, u svim godišnjim dobima, mame izletnike da se upute poznatim putevima i provedu nezaboravne trenutke na izletištu. Za rekreativce su uređene staze za šetnju, mjesta za odmor, roštilj i druge oblike rekreacije. Izgrađeni su sportski tereni za košarku, nogomet i odbojku na pijesku, staze za brdski biciklizam i planinarenje.

Pepelari

Na Pepelarima se nalazi Dom zdravstvenih radnika, koji raspolaže sa 36 ležaja i dva apartmana. Posjete Domu, koji je okružen gustom borovom šumom i živopisnim terenima pitomih Pepelara, neponovljiv su doživljaj za izletnike, rekreativce i ljubitelje prirode iz Zenice i drugih bosanskohercegovačkih mjesta.

Slivanjska visoravan

Na nadmorskoj visini od 800 m nalazi se Slivanjska visoravan koja je idealno mjesto za odmor i rekreaciju, lov, planinarenje, branje ljekovitog bilja. Na Slivanjskoj visoravni domaći stanovnici su došli na ideju da na tim prostorima, u mirnim oazama, što više obogate turističku ponudu i pristupili su razvoju kućne radinosti, sitnom zanatstvu, izradi suvenira, uzgoju pčela, berbi ljekovitog bilja i proizvodnji zdrave hrane.

Kamenica

Još jedno veoma poznato izletišta, i to ne samo Zavidovičanima je Kamenica, 15 km udaljena od grada, na rijeci Gostović. Na izletištu se nalaze sportski tereni, mountain bike staze, planinarske staze, pećine. Postoje mogućnosti za rekreativne aktivnosti kao alpinizam, lov, kupanje u rijeci, ribolov, ribogojilište.

Kiseljak

Na tešanjskoj općini postoji veliki broj izvora mineralne vode od kojih su najznačajniji njih pet: Tešanjski Dijamant, Princes, Oaza, Tešanjski kiseljak i Celvik. Većina izvora se nalazi na području Kiseljaka, poznatog turističkog izletišta i odmarališta kojem se polako vraća nekadašnji sjaj, koji i zaslužuje. Izletišta Kiseljak se nalazi na udaljenosti 5 kilometara od centra grada. Ovo izletišta danas je veoma lijepo uređeno i služi za odmor i rekreaciju svakog svog posjetioca.

Zeleni vir

Ponijeri

Buk

Lisac

Doli (planina Zvijezda)

Zeleni vir

Na 2-3 km od centra Olova nalazi se omiljeno izletištae Zeleni vir, na rijeci Bioštici. I samo ime dovoljno govori o ljepoti ovog predjela, gdje se zelenilo bistrre vode spaja sa vječnim zelenilom četinarara. Između izletišta i grada su sagrađene brojne vikendice, koje se skladno uklapaju u bogati prirodni ambijent. Na području Olova, posebno na planinskim predjelima, može se naći veliki broj različitih ljekovitih trava, koje se koriste u narodnoj medicini.

Ponijeri

Nadomak Kaknja, 19 km udaljeno od gradskog središta, na nadmorskoj visini od 1.144-1.200 n/m, nalazi se prelijepo izletištae Ponijeri, koje je i zračna banja, i planinsko izletištae, i zimsko odmaralište, ali i lovačko polazište. U blizini protiču i kristalno čiste rijeke bogate ribom: Marošicka, Mala rijeka, Trstionica, Ribnica i Bukovica.

Buk

Slijedeći tok Krivaje uzvodno prema Olovu, putnik će se jednostavno naći u dilemi koje mjesto da izabere za izlet, teferič, ili obični predah od puta. Možda najljepše od svih je izletištae Buk, 20 km udaljeno od Olova, gdje se neposredno kraj rijeke nalaze prostrane zaravni obrasle crnogoričnim drvetom, idealne za odmor i dječiju igru.

Lisac

Planina Lisac nalazi se na 1.012m n/v i od Zenice je udaljena oko 12 kilometara. Ova planina pruža izvanredan ugođaj kako ljeti tako i zimi. Livade i pašnjaci pružaju ugodan boravak u prirodi koje okružuju listopadne šume bogate ljekovitim biljem, jestivim gljivama i šumskim plodovima. Po proplancima Lisca vida se visoka i niska divljač. Po planini Lisac markirane su staze za dugu šetnju, rekreaciju, brdski biciklizam. Pored staza nalaze se mjesta za odmor sa kojih se pruža panorama prema vrhovima Vlašića, Vranice, Smetova i Zenice.

Doli

U zelenilu planine Zvijezde, okruženo gustom crnogoričnom šumom, nalazi se odmaralište Doli, koje predstavlja reprezentativni turistički potencijal općine Vareš. Posebno je neodoljiv zimski ambijent u srcu planine Zvijezde. Na izletištu se nalaze planinski stilizirani bungalovi, koji se iznajmljuju gostima uz usluge domaće kuhinje.

Ćatin greb

Ćatin greb

Na obroncima planine Crni Vrh, na nadmorskoj visini od 700 m, nalazi se poznato tešanjско izletišće Ćatin greb. Izletišće je udaljeno 9 km od centra grada i pruža prostor za odmor i rekreaciju, lov i planinarenje. Izletišće upotpunjuje prekrasan prirodni ambijent, izvor prirodne vode poznatiji kao Vrelo Ključ iz 1903. godine, zatim klupe sa prostorom predviđenim za postavljanje roštilja. Također, u neposrednoj blizini tj. na najvišoj tački izletišća nalazi se lovačka kuća, odakle se pruža prelijepa panorama, koja za ljubitelje prirode upotpunjuje poseban užitak i ugođaj.

Tajan – park prirode

Tajan

Područje Parka prirode stanište je mnogim divljim životinjama jer je cijelo područje nenastanjeno i prekriveno šumama. U tom području žive: mrki medvjedi, vukovi, lisice, srne, zečevi, divlje svinje, tetrijeb i dr. Na području Tajana postoje mnogobrojne pećine i podzemne šupljine koje nastanjuju razne vrste insekata, pauka, gmizavaca i šišmiša. Također, na ovom području raste nekoliko endemskih biljaka dinarskog sistema kao što je Gregersenova mlječika, a na ulazu u Lukinu pecinu raste bršljan i bosanski ljiljan. U dosadašnjim speleološkim istraživanjima otkriveni su paleontološki nalazi, starosti 15-ak hiljada godina pećinskog medvjeda, pećinske hijene i crvenog jelena.

Ciglansko jezero

Ciglansko jezero

Ciglansko jezero ili jezero „Ciglana” nalazi se u neposrednoj blizini preduzeća IGM Usora-Ciglane u Jelahu, pored saobraćajnice Doboј-Teslić. Jezero je u privatnom vlasništvu. Površina parcele je 45 dunuma od toga 25 dunuma vodene površine s najvećom dubinom 17 m. Jezero je nastalo eksploatacijom gline, do 1991 godine, za proizvodnju građevinskih proizvoda. Nekolicina građana, zainteresovanih za očuvanje i prosperitet jezera, u proljeće 2009-te oformili su UG „Bistro- Briki” sa sjedištem u Jelahu čiji je prioritetni zadatak uređenje i poribljavanje jezera.

Ostale turističke atrakcije i zanimljivosti Kantona

Brojne su zanimljivosti Kantona koje ujedno predstavljaju i značajan turistički proizvod ovog Kantona. Među njima se izdvajaju: generalni BiH sajam ZEPS, Bosanska piramida Sunca, Ginisova najveća džezva na svijetu, kamene kugle na području općine Zavidovići, brojni zanati koji izumire, resursi za seoski turizam i ostalo. Više detalja u nastavku:

Generalni BiH sajam ZEPS

Generalni BiH sajam "ZEPS" je središnji godišnji privredni događaj u Bosni i Hercegovini koji daje najcjelovitiju sliku proizvodnih, izvoznih i uslužnih mogućnosti zemlje, a u državama prvog okruženja, bez sumnje, stekao je renome sajma koji omogućava kontakte i najučinkovitiju promociju roba i usluga na bosanskohercegovačkom tržištu. Kako je po profilu opšti sajam, to ZEPS programom izlaganja obuhvata sve proizvode investicione, ali i sve robe široke potrošnje, čija se prezentacija organizira u zasebnim cjelinama sajamskim blokovima.

Bosanska piramida Sunca

U Evropi, zvanično, ne postoje piramide koje su gradile drevne civilizacije. Tačnije, nisu postojale sve do danas. U srcu Bosne, tridesetak kilometara sjeverno od Sarajeva, nalazi se kamena piramida monumentalnih razmjera. Brdo Visočica koje se uzdiže iznad grada Visokog u sebi krije stepenastu piramidu čiji su graditelji iz duboke evropske prošlosti, pra Iliri.

Najveća džezva na svijetu

Od juna, 2004. godine Visoko može biti ponosno sto ima najveću džezvu na svijetu, što je potvrđeno i certifikatom Guinness World Records. Džezvu je napravio poznati sarajevski kazandžija h. Nasir Jabučar, po nalogu uprave Prehrambene industrije "VISPAK" iz Visokog. Džezva je do sada bila pratilac svih značajnijih događaja u zemlji ali i inostranstvu. Džezva je visoka 124 cm i ima prečnik osnove 95 cm, zapremina je 615 l odnosno 8000 fildžana.

Kamene kugle

Na području općine Zavidovići do danas je pronađeno oko 50 kamenih kugli, koje se nalaze na 11 različitih lokacija. Fenomen kamenih kugli je rijedak u svijetu. Osim Kostarike i Meksika mnoge su pronađene i u Bosni i Hercegovini. Najveća koncentracija, sa više od 20 kugli, pronađena je u selu Grab, udaljenom 2 km od Zavidovića.

Jezero Jelah

Pored rijeke Usore i njenog bogatstva ribom, ribolov je djelimice razvijen i na lokalitetu SRC „Jelen“ Jelah, koji se sastoji od 2 manja jezera, „mini Zoo vrt“ i plaže, a duž jezera je uređena staza dužine od oko 3 km. Ovo je područje u privatnom vlasništvu, ali je otvoreno za sve turiste. U toku su radovi na izgradnji restorana i sportskih terena tako da će ovaj lokalitet biti važna turistička destinacija općine Tešanj.

Zanati koji izumiru

Tešanjaska čaršija je nekada bila poznata po svojim zanatima i zanatlijama. Svoj procvat doživljava u XVII i XVIII vijeku kada je u Tešnju bilo oko 40 zanata. Slična obilježja, kada se govori o starim zanatima, važi i za većinu ostalih općina ZDK.

Očevijski kovački majdan

U ovim kovačkim majdanima, u srcu planine Zvijezde, već 800 godina na isti način kuje se željezo uz pomoć vodene energije. Ovakav način kovanja željeza sačuvao se još samo na planini Schwarzwald u Njemačkoj, te su zbog toga Očevijski majdani ujedno i jedinstveno mjesto koje svakako treba posjetiti.

Selo Goduša

U naselju Goduša u Visokom ljudi se već vijekovima bave obradom drveta. Od drveta izrađuju najrazličitije predmete poput čibuka, lula, frula, privjesaka za ključeve, tabli za šah i drugih proizvoda od drveta. Predmeti se uglavnom izrađuju od drveta javora, jasena, šljive i trešnje. Vrlo popularan zanat u neko davno vrijeme bio je i izrada češljeva od volovskih rogova, ali taj zanat je pred izumiranjem zbog modernizacije života.

Izvor ljekovite termalne vode

U mjestu Tičići, 4 km od Kaknja, na magistralnom putu prema Zenici, nalazi se izvor ljekovite termalne vode, čija temperatura iznosi 57°C i čija su ljekovita svojstva potvrdili medicinski stručnjaci. Nažalost, ovo prirodno blago još nije u potpunosti iskorišteno i uređeno, ali se Kakanjci nadaju da bi u budućnosti mogli imati jedan moderan banjsko-rekreativni centar. Lokalno stanovništvo, koje već godinama koristi ovu termalnu vodu, odavno se uvjerilo u njenu ljekovitost.

Seosko domaćinstvo Klarić

Općina Vareš je jedna od rijetkih općina na području Zeničko-dobojskog kantona koja ima izuzetne potencijale za razvoj seoskog turizma. Na području zvanom Šimin potok, otvoreno je seosko domaćinstvo "Klarić", koje uz lijepu prirodu u domaćinskoj atmosferi nudi domaću hranu i piće.

Seoska domaćinstva "Kraljeva Sutjeska"

Na području Kraljeve Sutjeske djeluje sedam seoskih domaćinstava koja nude usluge smještaja i domaću prirodnu hranu. Pored navedenih usluga domaćini nude i sljedeće usluge: šetnju do Samostana, Kraljevskog grada Bobovca, knjižnice, srednjovjekovnog Dvora Kotromanića, obilazak stare bosanske kuće, te zajedno sa domaćinima kupljenje sijena, pečenje rakije, branje šljiva i druge radinosti.

Institut sevdaha

"Institut sevdaha" Fondacija Omera Pobrića osnovan je 14. februara, 2003. godine. "Institut sevdaha" je kulturna, arhivska i naučno istraživačka ustanova koja se bavi očuvanjem i afirmacijom muzikološke, sociološke i kulturološke vrijednosti sevdaha i sevdalinke, kao duhovne prepoznatljivosti bosanskohercegovačkog, a posebno bošnjačkog života. Moguće su najavljene posjete uz mogućnost kupovine proizvoda Instituta.

Iako Zeničko-dobojski kanton sa povoljnim geografskim položajem, bogatstvom i raznovrсноšću prirodnih, kulturno-historijskih i privrednih resursa, te razvijenim i afirmisanim naučnim, kulturnim, obrazovnim, umjetničkim, sportskim i drugim institucijama, klubovima, društvima, te udruženjima pripada jednom od najpoželjnijih razvojnih regiona BiH, turizam kao njegova velika i realna šansa nije "bogat stanovnik" ovoga područja. Razloge za to treba tražiti i u odnosu državne i enitetske politike prema turizmu, ali i samoj kantonalnoj, odnosno općiniskim vlastima i (ne)inicijativama koje nisu prepoznale i iskoristile sve turističke vrijednosti koje nudi ovaj Kanton i koje nisu vidjele turizam kao značajnu granu ukupne ekonomije ovog područja. Svakako ima i veoma vrijednih inicijativa pojedinih društveno političkih zajednica, poduzetnika, domaćih i međunarodnih institucija, a kao dobar primjer navodimo općine Zenica, Kakanj, Tešanj i Vareš dok u oblasti informativno-propagandne aktivnosti vrijedan doprinos daju Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona i Turistička zajednica Federacije BiH.

Glavni problemi turizma u Zeničko-dobojskom kantonu mogli bi se svesti na sljedeće:

- Nepostojanje dugoročne strategije razvoja turizma u Kantonu.
- Neadekvatno zakonsko i institucionalno uređenje turizma na nivou države, odnosno Federacije BiH.
- Nedostatak dugoročnih vizija na svim nivoima o potencijalima ulaganja u turistički sektor.
- Nedovoljni i neadekvatni smještajni kapaciteti i nekompletan turistički proizvod.
- Nefunkcionalno usmjereno i ekonomski neopravdano korištenje postojećih resursa.
- Permanentan nedostatak domaćeg kapitala za značajnu revitalizaciju turističke privrede.
- Nedovršen proces privatizacije hotela i nizak nivo kvaliteta smještajnih kapaciteta.
- Nelikvidnost i prezaduženost velikog broja turističkih preduzeća.
- Nedostatak profesionalnog menadžmenta.
- Sezonost rada.

Rješavanjem ovih problema omogućio bi se održivi rast turističke privrede u Kantonu, povećao ukupan prihod od turizma, smanjilo bi se siromaštvo putem otvaranja novih radnih mjesta, zaustavila bi se migracija na relaciji selo-grad uspostavljanjem održivog razvoja ruralnih područja Kantona, te podigao nivo atraktivnosti svake turističke destinacije i nivo kvaliteta svih oblika smještajnih

kapaciteta. Od važnijih prioriteta koji se nameću u oblasti turizma na području Zeničko-dobojskog kantona izdvajaju se sljedeći:

- Razvijati u partnerstvu u privatnim i nevladinim sektorom dugoročnu strategiju razvoja turizma.
- Obezbijediti kontinuirane izvore finansiranja turističkog sektora putem zakonski predviđenih izvora finansiranja (turističke članarine, boravišne takse, itd.), te iz budžeta vlada.
- Ubrzati proces privatizacije i uspostaviti transparentne mehanizme za dodjelu koncesija kako bi se ohrabrila ulaganja, posebno strana, u turistički sektor.
- Podržati i osigurati razvoj srednjih i malih preduzeća ključnih za razvoj turizma.
- Prezentovati domaćim i stranim finansijskim institucijama regionalne programe u cilju finansiranja istih.
- Odrediti turističke destinacije koje će biti nosioci razvoja turizma.
- Omogućiti domaćim i stranim interesnim grupama da razvijaju turističke proizvode podržavajući i finansirajući razne projekte i programe revitalizacije.
- Razvijati svijest o značaju i mogućnostima turizma, te u saradnji sa privatnim sektorom i nevladinim organizacijama edukovati kadrove za rad u istom.

Nepostojanje dugoročne strategije, neadekvatno zakonsko i institucionalno uređenje turizma, nedovoljni i adekvatni smještajni kapaciteti, nekompletnost turističkog proizvoda, nefunkcionalno usmjereno i ekonomski neopravdano korištenje postojećih resursa, nedostatak domaćeg kapitala, nedovršen proces privatizacije i nizak nivo kvaliteta smještajnih kapaciteta, nelikvidnost i prezaduženost velikog broja turističkih preduzeća, nedostatak profesionalnog menadžmenta, sezonsko poslovanje, samo su neki od problema koji koče razvoj turističke industrije. S obzirom na to sada izloženo i na značaj koji turizam može imati u Kantonu, razvoju ove grane treba pristupiti na osmišljen i organizovan način. Osjetljivost turističke potražnje, prilagodljivost ponude, visoki fiksni troškovi zbog sezonskog poslovanja, sporost otplate sredstava uloženi u turističke kapacitete, poreske obaveze i slično, traže stalno angažovanje i koordinaciju aktivnosti na državnom nivou. Bez snažne kantonalne, ali bez jake podrške državnih (entitetskih) institucija teško je očekivati rezultate koji mogu biti realizovani shodno komparativnim prednostima turizma u Kantonu i cijeloj Bosni i Hercegovini.

5.7. Infrastruktura

5.7.1. Fizička infrastruktura

Prema podacima dobijenim iz Federalnog zavoda za programiranje razvoja, u ZDK ukupna dužina svih kategorija puteva iznosi 1.768 km. Od ovoga najviše je lokalnih cesta u iznosu od 1.101 km, što čini 62,27% ukupne dužine puteva. Dužina regionalnih puteva je 442 km odnosno 25,00%, a magistralnih 225 km, odnosno 12,73% od ukupne dužine. Kada su u pitanju pojedine općine, najviše puteva ima Zenica (275 km), a najmanje općina Usora (29 km). Magistralnih puteva, također, najviše ima u općini Zenica (36 km), dok u općinama Breza, Vareš, i Zavidovići nema niti jednoga kilometra ove kategorije saobraćajnica.

Tabela 5/37: Pregled dužina cesta po općinama Zeničko-dobojskog kantona (2009)

Općina	(u km)			
	Magistralni putevi	Regionalni putevi	Lokalni putevi	Ukupno
Breza	0,0	14,0	127,0	141,0
Doboj – Jug	6,0	5,0	28,0	39,0
Kakanj	20,0	60,0	71,0	151,0
Maglaj	18,0	41,0	70,0	129,0
Olovo	25,0	53,0	148,0	226,0
Tešanj	20,0	20,0	88,0	128,0
Usora	2,0	7,0	20,0	29,0
Vareš	0,0	45,0	85,0	130,0
Visoko	18,0	33,0	83,0	134,0
Zavidovići	0,0	81,0	182,0	263,0
Zenica	36,0	78,0	161,0	275,0
Žepče	26,0	5,0	38,0	69,0
UKUPNO ZDK	225,0	442,0	1.101,0	1.768,0

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Pokazatelji stanja izgrađenosti puteva na području ZDK govore da na 1 km² teritorije dolazi 0,5 km puteva, a na jednog stanovnika 4,4 m. S obzirom na značaj transportne infrastrukture stekli su se uslovi za izgradnju nove i rekonstrukciju uskih grla postojeće putne infrastrukture. Iako se u urbanim dijelovima kantona radi na poboljšanju putne infrastrukture, u dijelovima sa ruralnim obilježjem takve aktivnosti nedostaju ili imaju „ad hock“ karakter. Prema navedenim pokazateljima u ZDK najviše puteva na 1 km² teritorije ima općina Doboj – jug (3,8 km), dok na drugoj strani općina Žepče je na zadnjem mjestu posmatrajući ovaj pokazatelj sa 0,2 km puteva po 1 km² površine. Kada se govori o dužini puta po jednome stanovniku, tu prednjači općina Tešanj sa 18,2 m, a sa druge strane općine Zenica i Žepče imaju svega 2,2 m cesta po glavi stanovnika.

Tabela 5/38: Pokazatelji gustine cesta po općinama Zeničko-dobojskog kantona (2009)

Općina	Površina (km ²)	Stanovništvo (2009)	Dužina cesta (km)	Gustina cesta (km/km ²)	Gustina cesta (m/stanovniku)
Breza	72,9	14.594	141,0	1,9	9,7
Doboj – jug	10,2	4.523	39,0	3,8	8,6
Kakanj	377	43.306	151,0	0,4	3,5
Maglaj	252	23.403	129,0	0,5	5,5
Olovo	407,8	12.406	226,0	0,6	18,2
Tešanj	155,9	48.159	128,0	0,8	2,7
Usora	49,8	6.968	29,0	0,6	4,2
Vareš	390,1	10.743	130,0	0,3	12,1
Visoko	230,8	40.301	134,0	0,6	3,3
Zavidovići	556	38.027	263,0	0,5	6,9
Zenica	558,5	127.105	275,0	0,5	2,2
Žepče	282	31.067	69,0	0,2	2,2
UKUPNO ZDK	3.343	400.602	1768,0	0,5	4,4

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

5.7.2. Društvena i uslužna infrastruktura

Obrazovni sistem¹⁹

Upravljanje obrazovanjem u Bosni i Hercegovini provodi se na više nivoa. Ustavne nadležnosti u obrazovanju koncentrirane su na nivou entiteta Republike Srpske i kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i na nivou Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, u skladu sa Konačnom arbitražnom odlukom za Brčko. U skladu sa njihovim ustavnim nadležnostima u pogledu obrazovne politike, finansiranja obrazovanja i donošenja zakona, obrazovanje u kantonima uređeno je relevantnim kantonalnim zakonima i propisima, a nadležnost za obrazovanje imaju kantonalna ministarstva obrazovanja. Generalno, obrazovanje je u ZDK organizirano na četiri nivoa: predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje.

Osnovno obrazovanje

Na području Zeničko-dobojskog kantona osnovnoškolsko obrazovanje se obavlja u 63 osnovne škole, a od tog broja 59 je redovnih osnovnih škola, 1 specijalna i 3 osnovne muzičke škole. Sa aspekta stručne zastupljenosti nastave u osnovnom obrazovanju kvalitet odgojno-obrazovnog procesa u Zeničko-dobojskom kantonu sasvim je zadovoljavajući, jer je 91% nastave stručno zastupljeno, tj. realizatori ove nastave imaju odgovarajući profil i stručnu spremu za predmet koji predaju ili poslove koje obavljaju kao stručni saradnici. Od preostalih 9%, 6% odnosi se na nastavnike koji nastavu izvode verifikovano, jer su ili apsolvirani, studenti završne godine studija ili su osposobljeni za metodičko-didaktičku interpretaciju znanja određenog predmeta sa najmanje VI stepenom stručne spreme.

Također, među 3% nastavnika koji izvode nastavu instruktivno, postoje nastavnici koji su osposobljeni za metodičko-didaktičku interpretaciju, ali imaju samo IV stepen stručne spreme. Bitno je, također, naglasiti da se od ovih 9% nestručno zastupljene nastave čak 64% odnosi samo na jedan predmet, tj. engleski jezik. Stručna nastava nije ravnomjerno zastupljena na teritoriji Zeničko-dobojskog kantona. Evidentan je nedostatak stručnog kadra u općinama Žepče, Vareš, Breza, Olovo, Maglaj i Visoko. Interesantno je primijetiti da i pored toga što postoji studij razredne nastave na Pedagoškom fakultetu u Zenici i dalje postoji nestručno zastupljena nastava u općinama Vareš (10%) i Breza (6%), što je vjerovatno posljedica nezainteresovanosti nastavnika da rade u područnim školama koje su od centralne škole udaljene i po 20 km. S aspekta starosne strukture nastavnika, može se zaključiti da je nastavni kadar u osnovnim školama Zeničko-dobojskog kantona veoma mlad, jer polovina nastavnika ima 10 i manje godina radnog staža²⁰.

Tabela 5/39: Broj učenika i nastavnog osoblja u osnovnom obrazovanju u ZDK; školske 2007/2008, 2008/2009, 2009/2010

Opis	2007/2008	2008/2009	2009/2010
Broj nastavnog osoblja	2.497	2.621	2.728
Broj učenika	42.936	42.753	41.985
Broj učenika po 1 nastavniku	17,2	16,3	15,4

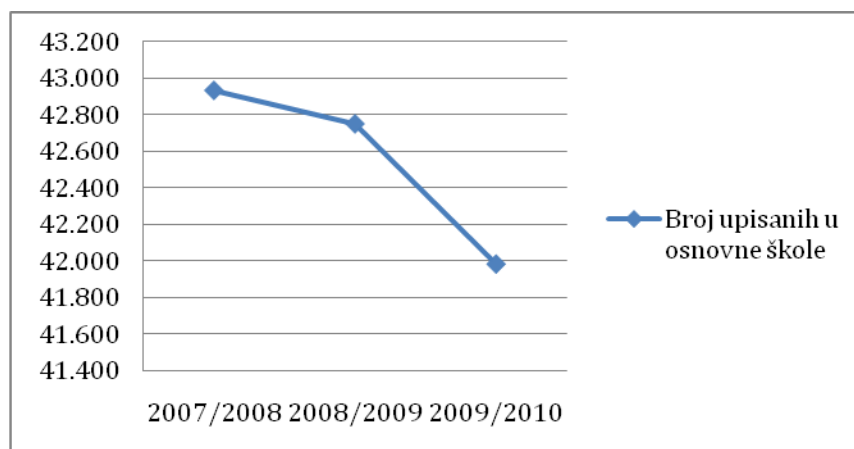
Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

¹⁹ Veći dio preuzet iz Socio-ekonomske analize date u Strategiji razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020

²⁰ Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK, Informacija o nastavnicima i stručnim saradnicima u osnovnim školama, 2006.

U školskoj 2009/2010 broj upisanih učenika u osnovnim školama u ZDK je iznosio 41.985, što je nešto manje u odnosu na školsku 2007/2008, kada je broj upisanih u osnovne škole iznosio 42.936. Ovo je prije svega posljedica prisutnog trenda smanjenja broja učenika upisanih u prvi razred osnovnih škola. U istom posmatranom periodu broj nastavnog osoblja se povećao sa 2.497 zaposlenih (školska 2007/2008) na 2.728 (školska 2009/2010).

Grafikon 5/11: Broj upisanih učenika u osnovne škole u Zeničko-dobojskom kantonu; Školske 2007/2008, 2008/2009, 2009/2010

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Srednje obrazovanje

Prema informacijama iz 2009. godine ukupan broj učenika je bio 16.263, a nastavnog osoblja 1.265. Primjetan je silazni trend kada je u pitanju kako broj učenika tako i broj nastavnika²¹. Programске sadržaje u srednjim školama opće obrazovnih nastavnih predmeta realizuju nastavnici koji su završili odgovarajuće fakultete koji obrazuju nastavnike VII stepena stručne spreme. U skladu sa profilom i stručnom spremom nastavnika, postotak stručno zastupljene nastave je 91%. Posmatrano po predmetima u potpunosti je stručno zastupljena nastava u stručnim predmetima ekonomske, rudarske, saobraćajne, poljoprivredne, rudarske i drvnoprerađivačke struke, a visok procenat stručno zastupljene nastave je u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku i književnosti, historiji, geografiji, biologiji i hemiji²².

Tabela 5/40: Broj učenika i nastavnog osoblja u srednjem obrazovanju u ZDK

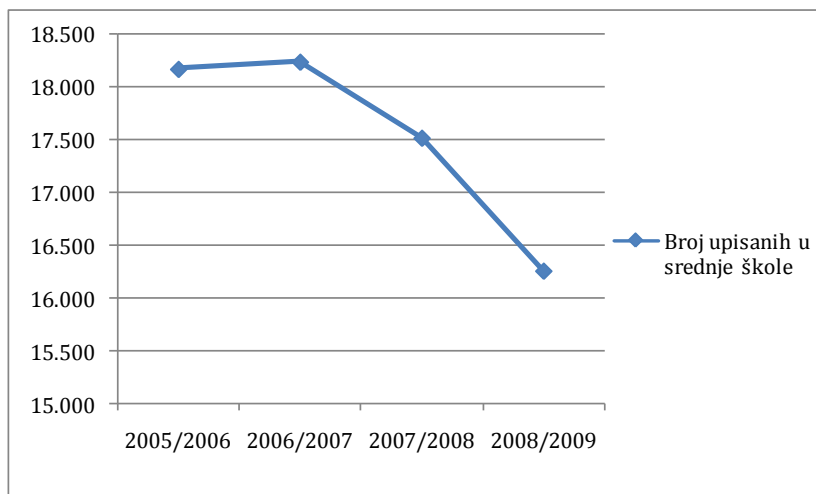
Opis	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009
Broj nastavnog osoblja	1.345	1.384	1.327	1.265
Broj učenika	18.174	18.242	17.522	16.263
Broj učenika po 1 nastavniku	13,5	13,2	13,2	12,9

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

²¹ Zeničko-dobojski kanton u brojkama, Federalni zavod za statistiku, 2010

²² Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK, Informacija o nastavnicima i stručnim saradnicima u srednjim školama, 2006

Grafikon 5/12: Broj upisanih učenika u srednje škole u Zeničko-dobojskom kantonu; Školske 2007/2008, 2008/2009, 2009/2010

Izvor: Zeničko-dobojski kanton u brojkama (2010)

Visoko obrazovanje

Nosilac visokog obrazovanja u Zeničko-dobojskom kantonu je Univerzitet u Zenici. Historija visokog školstva u Zenici počinje prije 40 godina kada je osnovana Visoka tehnička škola metalurške struke. U toku 1959. i 1960. godine intenzivno se radilo na osnivanju fakulteta, a odlukom Narodnog odbora Sreza Zenica i potvrdom ove odluke od strane Izvršnog vijeća NR BiH 1961. godine Visoka tehnička škola prerasta u Metalurški fakultet u Zenici u sklopu Univerziteta u Sarajevu. U periodu do agresije na Bosnu i Hercegovinu u Zenici su otvarana odjeljenja fakulteta iz Sarajeva (Ekonomski, Pravni, itd.), ali ova odjeljenja nisu zaživjela, tako da su ubrzo bila i zatvorena. Odlukom Predsjedništva R BiH, a shodno veoma izraženoj potrebi za nastavnicima razredne nastave, učiteljima, na najširem području BiH, dana 10.03.1994. godine u Zenici je osnovana i Pedagoška akademija u okviru Univerziteta u Sarajevu. Paralelno sa osnivanjem Pedagoške akademije osnivana je i Islamska pedagoška akademija u Zenici, a konačnu odluku o njenom osnivanju donio je najviši organ Islamske zajednice u BiH 30.09.1993. godine. Pored navedenih odjeljenja i akademija u Zenici počinju sa radom i odjeljenja Ekonomskog i Pravnog fakulteta iz Sarajeva, a kako je potreba za obrazovanim stručnim kadrovima iz ovih oblasti bivala sve veća, ova odjeljenja rade i danas. Univerzitet u Zenici je formiran 18. oktobra 2000. godine Odlukom Skupštine Zeničko-dobojskog kantona.

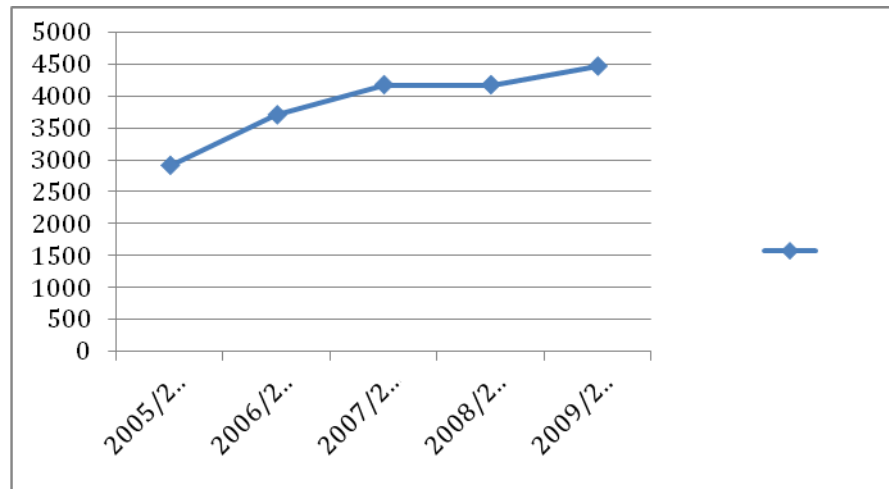
Tabela 5/41: Broj upisanih studenata na visokoškolske ustanove u ZDK; Školske 2005/2006, 2006/2007, 2007/2008, 2008/2009, 2009/2010

Opis	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
Broj studenata	2906	3699	4171	4171	4463

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

U posljednje četiri godine osjetan je konstantan rast broja studenata sa 2.906 u školskoj 2005/2006 godini do 4.463 u školskoj 2009/2010 godini, što se može reći da je pozitivan trend. Kada je nastavni kadar u pitanju, njihov broj je varirao a u školskoj 2009/2010 godini taj broj je 2.907.

Grafikon 5/13: Broj upisanih studenata na visokoškolske ustanove u ZDK; Školske 2005/2006, 2006/2007, 2007/2008, 2008/2009, 2009/2010

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Kada je u pitanju broj studenata prema obrazovnoj instituciji koju pohađaju iz gornje tabele je vidljivo da se većina studenata opredjeljuje za fakultete društvenih nauka, i to Ekonomski i Pedagoški (po 23% ukupnog broja studenata) i pravni (22%). Slijedi Islamski pedagoški fakultet (12%) i Mašinski fakultet (11%). Najmanji procenat studenata pohađa Zdravstveni fakultet i Fakultet za metalurgiju i materijale (7% i 6%).

Činjenica je da se ovakva raspodjela broja studenata po fakultetima uz manje promjene održava već posljednje četiri godine, te da dugoročno ovo može voditi do deficijencije kadrova u industrijama koje su od izuzetne važnosti za razvoj kantona, a viška kadrova društvenih nauka. Dakle, trenutna situacija u ZDK kantonu po pitanju visokoobrazovanih kadrova je nepovoljna i zahtijeva detaljnije planiranje kadrova u saradnji sa privatnim sektorom a prema potrebama tog sektora.

Zdravstvo²³

Zdravstvena zaštita stanovništva na području općine Zenica se realizira na primarnom i sekundarnom nivou. Na području općine Zenica djeluju četiri javne zdravstvene ustanove, i to:

- Dom zdravlja Zenica,
- Kantonalna bolnica Zenica,
- Kantonalni zavod za javno zdravstvo,
- Kantonalni zavod za medicinu rada,
- Jedna javna ustanova iz farmaceutskog sektora »Zdravlje» Zenica

Pored ovih ustanova tu je i nekoliko privatnih ustanova (poliklinika "Sunce", poliklinika "Medikum" zdravstvena ustanova "Prima") kao i veliki broj privatnih praksi, uglavnom iz oblasti stomatologije i farmacije. Primarnu zdravstvenu zaštitu na području Zenice organizira i sprovodi Javna ustanova «Dom zdravlja» Zenica.

²³ Veći dio preuzet iz Socio-ekonomske analize date u Strategiji razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2010-2020

Što se tiče sekundarne zaštite, specijalističko-konsultativna zaštita i dijagnostika sekundarnog nivoa se obavlja u Domu zdravlja, Kantonalnoj bolnici i Kantonalnom zavodu za medicinu rada, bolnička zaštita se pruža u Kantonalnoj bolnici, a aktivnosti iz oblasti javnog zdravstva obavlja Kantonalni zavod za javno zdravstvo.

Zdravstvena zaštita na području općine Tešanj je ostvarena u dva nivoa i to primarna zdravstvena zaštita i sekundarna zdravstvena zaštita. Primarna zdravstvena zaštita je organizirana u Domu zdravlja Tešanj, privatnim ordinacijama (2 ginekološke, 1 ordinacija opće medicine, 1 ordinacija interne medicine i 5 stomatoloških ordinacija) i 10 apoteka (4 privatne i „Tefarm“ – gradska apoteka sa 5 podružnih).

Na sekundarnom nivou je Opća bolnica.

Na područjima ostalih općina primarnu zdravstvenu zaštitu kao i određene vidove konsultativno specijalističke zdravstvene zaštite stanovništva organizuju i sprovode javne ustanove Domovi zdravlja²⁴.

Ukupan broj zdravstvenih radnika u Zeničko-dobojskom kantonu i Zenici kao administrativnom centru, kao i broj stanovnika po zdravstvenom radniku dat je u tabeli 5/42.

Tabela 5/42: Ukupan broj zdravstvenih radnika i bolesničkih postelja, te broj stanovnika po zdravstvenom radniku i bolesničkoj postelji na nivou općina ZDK u 2009. godini

Općina	Stanovništvo	Broj ljekara	Broj stomatologa	Broj boles. postelja	Broj stanovnika na		
					Jednog ljekara	Jednog stomatologa	Bolesničku postelju
Breza	14.594	10	3	0	1.459	4.865	-
Doboj – jug	4.523	5	1	0	905	4.523	-
Kakanj	43.306	27	7	0	1.604	6.187	-
Maglaj	23.403	14	2	0	1.672	11.702	-
Olovo	12.406	8	1	3	1.551	12.406	4.135
Tešanj	48.159	60	5	215	803	9.632	224
Usora	6.968	3	1	0	2.323	6.968	-
Vareš	10.743	6	3	0	1.791	3.581	-
Visoko	40.301	34	4	0	1.185	10.075	-
Zavidovići	38.027	24	4	0	1.584	9.507	-
Zenica	127.105	350	23	838	363	5.526	152
Žepče	31.067	18	2	9	1.726	15.534	3452
ZDK KANTON	400.602	559	56	1.065	717	7.154	376

Izvor: Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2009. godini

Na području ZDK u 2009. godini ukupno je bilo zaposleno 559 ljekara i 56 stomatologa, dok je ukupan broj bolesničkih postelja iznosio 1.065 . Najviše zaposlenih ljekara je u općini Zenica (350), a najmanje u općini Usora (3). Također, najveći broj stomatologa je u općini Zenica, ukupno 23, dok općine Doboj - jug, Olovo i Usora u zdravstvenim ustanovama imaju svega po jednog zaposlenog stomatologa.

²⁴ Prostorni plan Zeničko-dobojskog kantona

Usora ima najveći broj stanovnika na jednoga ljekara (2.323), te spada u jednu od najnerazvijenijih općina prema ovome pokazatelju, ne samo u ZDK, nego i u cijeloj Federaciji Bosne i Hercegovine. U znatno boljem položaju je općina Zenica gdje su 363 stanovnika po jednome ljekaru.

Kada je u pitanju broj stanovnika po stomatologu, sve općine u ZDK imaju izražen loš pokazatelj, pri čemu se posebno ističa općina Žepče koja ima 15.534 stanovnika po stomatologu. Prema ovome indikatoru u najboljoj poziciji je općina Vareš koja ima 3.581 stanovnika po jednome stomatologu.

Socijalna zaštita

Sadašnje socijalno-ekonomsko stanje u Zeničko-dobojskom kantonu, kao uostalom i u Federaciji BiH, je nepovoljno, i obilježeno je obimnim i složenim problemima naslijeđenim iz prošlosti, uzrokovanim ratnim dejstvima i teškoćama karakterističnim za zemlje u tranziciji. Procjena je da se više od polovine stanovništva u Kantonu nalazi u nepovoljnom materijalnom položaju kao potencijalni korisnici socijalne zaštite. Među najugroženije grupacije siromašnog stanovništva, pored postojećih korisnika socijalne zaštite, spadaju i nezaposleni, osobe sa posebnim potrebama, penzioneri, stari i nemoćni, raseljena lica i izbjeglice, te žrtve ratnih događanja (invalidi, porodice poginulih).

Na području ZDK, također, djeluje i određen broj nevladinih i humanitarnih organizacija, te udruženja građana, koje se u većoj ili manjoj mjeri bave pojedinim aktivnostima socijalnog karaktera, a najveći broj njih je registrovan u Zenici. Također su prisutni i dodatni oblici socijalne zaštite za pomoć i brigu specifičnih grupa stanovništva, kao što su stare osobe.

Kultura i umjetnost

Na području Zeničko-dobojskog kantona egzistiraju ukupno tri pozorišta, i to u Zenici, Tešnju i Visokom, s tim da su zadnja dva uglavnom neaktivna, s obzirom da je tokom 2009. godine u njima odigrano ukupno 17 predstava. U pozorištu Zenica odigrane su ukupno 134 predstave, uz prosječnu posjećenost od 158 osoba. Gledajući ukupni broj posjetitelja možemo reći da je, iako je broj predstava povećan za više od 50%, taj rast nije pratio broj posjetitelja.

Broj kina je smanjen za dva u posljednje 4 godine, što je uzrokovalo i smanjenu ukupnu posjećenost, kao i manji broj predstava. Broj predstava je smanjen za 40%, dok je broj posjetitelja pao za više od 50%. Sve ovo pokazuje da je opći kulturni nivo na području Kantona u značajnom padu.

5.8. Stanje ruralnog finansiranja u Zeničko-dobojskom kantonu

Finansiranje ruralnog razvoja je prvenstveno ulaganje u fiksnu imovinu (stalna sredstva). No, profitabilna upotreba fiksne imovine je nemoguća bez angažovanja tekuće imovine (obrtnih sredstava). Iz rečenog proizilazi da je finansiranje ruralnog razvoja, ustvari, obezbjeđivanje stalnih izvora novčanih sredstava za ulaganja u stalna i trajna obrtna sredstva na tim područjima. Dalja detaljnija razrada ovog pitanja biće usmjerena na finansiranje poljoprivredne aktivnosti, jer ona dominira ruralnom ekonomijom.

Poljoprivrednoj proizvodnji su potrebni kratkoročni krediti za obrtna sredstva do prodaje i naplate proizvoda, srednjoročni krediti za nabavku stalnih sredstva (poljoprivredne mehanizacije i opreme, podizanja zasada, nabavku priplodnih grla, izgradnju privrednih objekata i sl.) i dugoročni krediti za melioracije i kupovinu zemlje. Na području Zeničko-dobojskog kantona nema dovoljno raspoloživih sredstava za kreditiranje poljoprivrednog sektora. Finansijska sredstva se uglavnom plasiraju preko

kratkoročnih kredita, a veoma mali iznos tih sredstava je namijenjen srednjoročnim kreditima. Dugoročnih kreditnih sredstava u Kantonu nema za navedene namjene.

Kreditna sredstva imaju visoku kamatnu stopu (8-10% na godišnjem nivou i 1-2,5% na mjesečnom nivou od strane mikrokreditnih organizacija) i ostale nepovoljne uslove kreditiranja, pa zbog tih uslova nisu prihvatljivi primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji koja je dohodovno veoma nisko akumulativna. Značajan iznos tih kreditnih sredstava koristi industrija za preradu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda i snabdjevači inputa, jer imaju bolji ekonomski položaj.

Činjenica je da sada ima malo primarnih poljoprivrednih proizvođača koji uzimaju kredite pod tako nepovoljnim uslovima, ali se određeni broj njih upušta u barter arazmane (preko definisanih nepovoljnih pariteta za inpute) sa prerađivačima i snabdjevačima inputa. Kamate, koje na kraju takvog načina plasmana finansijakih sredstava plaća proizvođač, su jako visoke i sistem čini neodrživim. Jedan od načina da se on prekine je da se proizvođačima omogući pristup kratkoročnim kreditima pred sjetvu. Drugi, još bolji način, je poslovno povezivanje na dohodovnom principu između prerađivača i snabdjevača inputa, s jedne strane, i poljoprivrednih proizvođača sa druge strane. Iz toga proizilazi, da postojeće stanje na tržištu kapitala treba poboljšavati u korist proizvođača i da bankarski sektor preuzme ulogu kreditiranja poljoprivredne proizvodnje i svih učesnika u lancu proizvodnje, prerade i plasmana do potrošača, te da prestane sa kreditiranjem isključivo mreže prerađivača i drugih organizatora proizvodnje.

Glavni razlozi nepovoljnosti komercijalnih kredita poljoprivrednim proizvođačima u Zeničko-dobojskom kantonu su:

- Nedostatak kredita u privredi,
- Niska akumulativnost poljoprivredne proizvodnje,
- Naglašeno prisustvo rizika i neizvjesnosti,
- Nemogućnost obezbjeđenja propisanog jemstva,
- Mali iznosi kredita za sitna poljoprivredna gazdinstva sa visokim troškovima uspostavljanja i praćenja obveznika,
- Nedefinisani status poljoprivrednog proizvođača bez kreditne prošlosti i rezultata poslovanja,
- Nedostatak stručnosti i iskustva kod poljoprivrednih proizvođača za izradu i prezentaciju poslovnih planova, te nedostatak dostupnih i povoljnih davalaca takvih usluga,
- Nedostatak stručnosti u bankarskom sistemu za procjenu poljoprivrednih biznis planova i njihovih karakteristika,
- Složene procedure dobijanja kredita,
- Nepovoljni kreditni uslovi zbog postojećeg privrednog i političkog stanja u našoj zemlji.

Politika razvoja koja ima za cilj povećanje profitabilnosti poljoprivredne proizvodnje i stvaranje boljih uslova života na selu olakšaće pristup kreditima.

U Zeničko-dobojskom kantonu kao i cijeloj BiH još uvijek je prisutan veliki jaz između ponude i potražnje finansijskih sredstava. Najvažniji činioci koji sada ograničavaju pristup finansijama na lokalnom (kantonalnom) nivou su:

- Profil projekata u ruralnim područjima,
- Trendovi prisutni u ruralnom finansiranju,
- Nepovoljni kreditni uslovi za dio potrebnih kreditnih sredstava,
- Nesigurni ugovori kada se radi o realizaciji outputa,
- Komplikovane procedure i nefunkcionalnost sistema,
- Heterogenost interesa pojedinaca ili akcionih grupa unutar određenog područja pa i šire,

- ❑ Nezavršene tranzicijske promjene (privatizacija, restitucija i td.),
- ❑ Centralizacija bankarskog sistema i «bježanje» kapitala u profitabilnije privredne grane.

Smanjenje nesklada između ponude i tražnje finansijskih sredstava zahtijeva stvaranje novih struktura koje bi postale „veze“ koje nedostaju Kantonu, Federaciji BiH i BiH. Načini ostvarivanja su: informacije štediša od strane banaka o mogućnostima i načinu ulaganja, izvori grant sredstava i njihova namjena, uslovi za korištenje tih sredstava i okupljanje tražitelja finansijskih sredstava radi davanja boljih uslova. Da bi se zaustavilo dalje produbljavanje jaza i nastalo stanje prevazišlo potrebno je postići zbližavanje lokalnih poslovnih partnera i finansijera na način da banke postanu dio poslovnog partnerskog odnosa. Pored toga, potrebno je izvršiti decentralizaciju finansiranja i omogućiti akcijskoj grupi da izradi most prema finansijskim institucijama radi postizanja većeg legitimiteta, jer u takvim uslovima može odgovoriti svojim potrebama, posredovati i imati program djelovanja.

6. PRESJEK STANJA PO OPĆINAMA I RAZGRANIČENJE RURALNOG PODRUČJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA

Koristeći metodologiju OECD i definisanje ruralne lokalne zajednice kada je gustina naseljenosti tog prostora manja od 150 stanovnika po km² ZDK je na nivou općina razgraničen na ruralno i urbano područje.

Tabela 6/1: Ruralna i urbana područja ZDK na nivou općina

Općina	Površina u km ²	Broj stanovnika (2008)	Gustina naseljenosti (broj stanovnika/ km ²)
RURALNO PODRUČJE			
Kakanj	377,0	43.306	115
Maglaj	252,0	23.403	93
Olovo	407,8	12.406	30
Usora	49,8	6.968	140
Vareš	390,1	10.743	28
Zavidovići	556,0	38.027	68
Žepče	282,0	31.067	110
Ukupno	2314,7	165.920	83
URBANO PODRUČJE			
Breza	72,9	14.594	200
Doboj – jug	10,2	4.523	443
Tešanj	155,9	48.159	309
Visoko	230,8	40.301	175
Zenica	558,5	127.105	228
Ukupno	1028,3	234.682	271

7 od 12 općina ZDK smatraju se ruralnim i to: Kakanj, Maglaj, Olovo, Usora, Vareš, Zavidovići, Žepče. Ovih 7 općina obuhvataju 69% teritorije ZDK (2314,7 km²) na kojima živi 41,4% stanovnika (165.920) što ZDK čini prelaznim područjem iz ruralnog u urbano.

U nastavku se daje presjek stanja po općinama i to na nivou lokacije, demografskih podataka, raspoloživosti/iskorištenosti resursa, privrednih aktivnosti uključujući poljoprivredu, infrastrukture i opremljenosti

OPĆI PODACI		BREZA	
Lokacija	Južna-jugoistočna općina, granična općina Kantona sa Kantonom Sarajevo		
Broj stanovnika	14.594	Br. stanovnika/m ²	200,2
% radne populacije (15 do 65)	69.1	% zaposlenih:	od radne populacije 29,0% od aktivne populacije 61,6%
Ukupni broj MZ	13	Broj ruralnih MZ	-
Nivo razvijenosti²⁵	1.11	Index razvijenosti ²⁶	107,8
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog	42.9	% oštećenog ²⁷ ha polj./st. 0.21
	Preoblemi i mogućnosti korištenja	Divlje deponije čvrstog otpada, pojava klizišta, pretvaranje poljoprivrednog zemljišta u građevinsko; velike površine poljoprivrednog i šumskog zemljišta pod minskim poljima.	
Voda	Raspoloživost ²⁸	Nedovoljan kapacitet izvorišta	
	Mogućnost korištenja ²⁹	Sva izvorišta gradskog vodovoda su bez utvrđenih zaštitnih zona i propisanih zaštitnih mjera.	
INFRASTRUKTURA³⁰			
Mreža puteva	U urbanom dijelu solidno, u ruralnom loše.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Gradski i više seoskih vodovoda. Kapacitet nedovoljan, povremene redukcije, mreža u lošem stanju, povremene redukcije. Naseljena mjesta Bukovik, Opreč, Trtorići i Slivno nemaju organiziran sistem vodosnabdijevanja. Kanalizaciona mreža neadekvatna, nema kolektor, otpadne vode se ispuštaju u rijeku Stavnju ili u šumske komplekse. Ne postoje katastar kanalizacionih instalacija. Oko 70% kuća u ruralnim prostorima bez kanalizacije.		
Upravljanje otpadom	Odlaganje čvrstog otpada na površinskom kopu Koritnik. Deponija je neuređena i otpad se ne odlaže u skladu sa propisima. Postoji više divljih deponij, a najgore je uz obalu Stavnje. Općina nema akcionog plana za zaštitu okoliša.		
Javni prevoz	Loš u ruralnim dijelovima.		
Škole	Dvije osnovne i dvije srednje škole. Problemi vodosnabdijevanja ljeti, grijanje zimi, sanitarni čvorovi. Neadekvatna opremljenost, neadekvatna kvalifikaciona struktura. Fizički pristup objektu za djecu s posebnim potrebama omogućen je samo u jednoj školi.“		
Kultura	Nema Kulturno-sportskog centra, postoji kino sala. Generalna ocjena nepovoljna posebno u ruralnim MZ.		
Turistička infrastr.	Gotovo da i ne postoji		
Prioritetni problemi	☐ Loša infrastruktura ☐ Loša ekonomska pozicija ☐ Visoka nezaposlenost ☐ Nerazvijena okolišna svijest ☐ Loše stanje prirodnih resursa	Pogodnost za razvoj:	turizam, poljoprivreda, prerada ruda, drveta, šumarstvo

²⁵ BNP općine/BNP FBiH

²⁶ Index je izračunat u Pregledu po općinama Zavoda za programiranje FBiH

²⁷ Mine, jalovišta isl

²⁸ Daje se popis rijeka, jezera izvora, geotermalne vode i sl.

²⁹ Sagledavanje da li se može koristiti za hidroelektrane, navodnjavanje, fabrika vode, banjski turizam, grijanje i sl.

³⁰ Daje se opisna ocjena (dobar/loš) i navode neke činjenice npr. 90% cesta asfaltirano.

EKONOMIJA	
Osnovna privredna grana	70% zaposlenih u sekundarnom (uglavnom rudarstvo + javni sektor) 0.13% u primarnom i 29.87% u tercijarnom sektoru.
Struktura preduzeća	Oko 225 pravnih lica; oko 250 obrta (samostalne ugostiteljske, trgovačke, zanatske radnje i tezge na pijaci) i oko 20 preduzeća i poslovnica koje se bave finansijskim posredovanjem nekretninama i poslovnim uslugama.
Poljoprivreda stanje i perspektive	Nedovoljno iskorišteni resursi, postoje potencijali, sve mae ljudi se bavi poljoprivredom zbog nemogućnosti plasmana.
Turizam	Resursi: <ul style="list-style-type: none"> ☐ brojni objekti kulturno-historijske baštine izuzetne vrijednosti, ☐ nedovoljno zaštićeni i promovisani ☐ nedostatak muzejskog prostora
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL³¹	
Razvijenost NVO-a³²	Oko 20 UG, nisu samoodržive i oslanjaju se na finansijsku potporu međunarodnih finansijera i lokalne administracije. Općina nema jasno definirane kriterije za dodjelu sredstava. Zainteresiranost građana za rad na razvoju zajednice je na nezadovoljavajućem nivou. Izuzetak nekoliko NVO. Stvarni uticaj građana na proces donošenja odluka i upravljanje javnim poslovima je neznatan. Neophodni su dodatni naponi za potsticanje aktivnog sudjelovanja građana u procesu donošenja odluka.
Strategije³³	1. Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2006. - 2011.
SPECIFIČNOSTI OPĆINE	
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Zbog višedecenijske okrenutosti rudarstvu manjak poduzetničkog duha; i izostanak poslovnih inicijativa; ☐ Nepostojanje jasne vizije razvoja; ☐ Manjak prerađivačkih kapaciteta; ☐ Loša demografska slika; ☐ Slabi svi oblici infrastrukture; ☐ Nedovoljno iskorišteni prirodni resursi; ☐ Neodrživo upravljanje prirodnim resursima; ☐ Nedovoljno razvijen nevladin sektor. 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Infrastruktura ☐ Okolišni problemi ☐ Diverzifikacija aktivnosti ☐ Turizam ☐ Poljoprivreda ☐ Očuvanje i promocija potencijala za razvoj turizma

³¹ Daje se opis koliko je općina sposobna da privuče razvojne projekte, da li postoji sinergija između stejkholdera, da li postoji povjerenje i saradnja, da li postoji poduzetnička infrastruktura i duh.

³² Daje se opis i ocjena – broj i angažiranost na projektima: implementiraju inostrane/lokalne projekte, saraduju sa drugima iz federacije/Regiona/inostranstva,

³³ Daje se ocjena i opis postojećih strategija

OPĆI PODACI		DOBOJ JUG	
Lokacija	Sjeverni dio kantona		
Broj stanovnika	4.523	Br. stanovnika/m ²	443
% radne populacije (25 do 65)	68,8	% zaposlenih	od radne populacije 27,8% od aktivne populacije 46,5%
Ukupni broj MZ	2	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	1,03	Index razvijenosti	104,3
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 56,1% % nekorištenog zemljišta		% oštećenog ha polj./st. 0,13
	Mogućnost prometa zemljištem - vrlo ograničena i predstavlja problem investitorima		
	Problemi i mogućnosti korištenja	Zemljišne knjige se još uvijek nalaze u Doboju i nije moguće dobiti „uredne“ papire o vlasništvu, a time ni trgovati zemljom ili je koristi kao hipoteku.	
Šume	Oko 23% površine općine. Šuma je niske ekonomske vrijednosti i sa stanovišta drvene sastojine (niske bjelogorične šume) i sa stanovišta otvorenosti tj pristupa. Šume su bogate šumskim plodovima, aromatičnim i medicinskim biljem i gljivama.		
Voda	raspoloživost	Dvije rijeke Bosna i Usora, te značajna količina geotermalnih voda i niz manjih potoka. Riejka Usora nije regulisana, te plavi područje	
	Mogućnost korištenja	Obje rijeke se mogu koristiti za ribolov, a njihove obale za razvoj izletničkog i tranzitnog turizma. Osnovno ograničenje je zagađenost obje rijeke, a posebno Usore sa fekalnim i industrijskim otpadnim vodama	
Ostalo	Vjetar Sunce	Ne predstavlja potencijal Klimatski uslovi i broj sunčanih dana su dovoljni za ugradnju kolektora na privatne domove, a posebno ugostiteljsko-turističke objekte.	
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Jako dobra – dva magistralna puta M 4 i M 17 i ostali lokalni, od kojih 30% njih nije asfaltirano ali je dobro održavano. Puteve održava dd Doboju putevi.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Vodosnabdijevanje je riješeno jednim vodozahvatom koji se nalazi u području Matuzića. Kanalizacija je veliki problem. 10% domaćinstava je pokrivena kanalizacijskom mrežom, 30% domaćinstava koristi septičke jame (upitnog kvaliteta), a ostatak direktno ispušta u vodotokove. Još uvijek ne postoji kolektor za prečišćavanje otpadnih voda, a oborinske vode se odvođe direktno u Usoru.		
Upravljanje otpadom	Upravljanje krutim otpadom je povjereno JKP Vis, koji svoje usluge sakupljanja otpada pruža i dvijema MZ u općini Tešanj. Otpad se pod komercijalnim uslovima odlaže na deponiju u Doboju. Samo 65% domaćinstava koristi uslugu ovog JKP što nikako nije zadovoljavajuće i predstavlja prepreku ostvarenju strateških ciljeva.		
Energija	Snabdjevanje strujom jako dobro i sistematski riješeno. Grijanje je pojedinačno i koriste se većinom čvrsta goriva (zagađenje).		
Javni prevoz	Ne postoji, ali pošto se nalazi na regionalnom i magistralnom putu tu potrebu stanovništva zadovoljavaju prevoznici iz susjednih općina.		
Škole	Samo jedna osnovna škola 10to godišnje obrazovanje. Nema srednjih škola niti univerziteta.		
Kultura	Na području općine djeluje jedno KUD, ali postoji nekoliko sportskih udruženja koja okupljaju mlade ljude. Nema drugih kulturni kapaciteta i općini nedostaje stadion. TV signal BH postaja slab.		
Turistička infr.	Nerazvijena. Postoji značajan broj ugostiteljskih objekata, zatim Lovački dom kojim upravlja lovačko društvo Srndać. Također postoji i lovačko područje Dubrave. Ribolovci su organizirani u okviru lovačkog društva i upravljaju ribolovnim područjem na dvije rijeke.		
Prioritetni problemi	Kanalizacija (ekološka bomba) Nivo zagađenja vode i zraka Stalni zahtjev za promjenom namjene korištenja	Pogodnost za razvoj Pogodnost za uspostavu poslovnih zona/razvojne infrastrukture Uspostavljene poslovne zone Priključak za autoput, te mogućnost korištenja infrastrukture	

zemljišta (polj. u građevinsko) Neobezbjeđene raskrsnice	susjednih općina
EKONOMIJA	
Osnovna privredna grana	Trgovina je osnovna ekonomska grana i po ostvarenim prihodima po zaposlenom, a i po broju privrednih subjekata koji se bave tom djelatnošću. Osim toga, značajne grane su poljoprivreda, industrija stakla, auto dijelovi.
Struktura preduzeća	Najveći broj kompanija su mala preduzeća. Broj zaposlenih u kompanijama varira od 10 do 200 ljudi. Privatni sektor je veoma razvijen, odnosno na 25 stanovnika dolazi jedna kompanija. Glavni privredni potencijal općine su građevinske firme: d.d. DOBOJPUTEVI i d.o.o INTER (zajedno cca 200 radnika, ako uzmemo u obzir sezonske taj je broj i veći), zatim d.o.o Trendtex (90 radnika), d.o.o Bosnaexpres (70 radnika), d.o.o Eurometali (23 radnika), Ganjgo petrol & line sa autocentrom (23 radnika).
Poljoprivreda stanje i perspektive	Poljoprivreda je druga ekonomska grana po nivou generisanog prihoda po zaposlenom, iako čini samo 6% BNP općine. Najvažnije proizvodnje su povrtlarstvo, a posebno plastenička proizvodnja, voćarstvo i to posebno uzgoj šljiva, zatim malina i jagoda, te proizvodnja mlijeka i stočne hrane. Raspoloživost obradivog zemljišta (0,135 ha/stanovniku) i loš bonitet, te usitnjenost posjeda su ograničavajući faktori razvoja. Postoji udruženje farmera i ZZ. U blizini se nalaze prerađivački kapaciteti, ali nedostaju otkupne stanice i skladišta.
Turizam	Resursi Su ograničeni, ali ohrabruje saradnja sa drugim općinama u smislu da se zajedničkim snagama revitalizira nasljeđe npr stara cesta koja je povezivala Posavinu sa Hercegovinom „Drum“. Dvije rijeke i zanimljivi pejzaži kao i neki kulturnohistorijski spomenici (nekropola Gradina, prahistorijsko naselje Lađište i Kuršum, paleolitska stanica), te lovno i ribolovno područje, i dobar geostrateški položaj, kao i razvijena privatna zdravstvena praksa posebne namjene su glavni resursi. Stanje i mogućnosti Ovdje postoji mogućnost razvoja tranzitnog turizma i izletničkog turizma, te zdravstvenog turizma zbog razvijene privatne lječničke prakse i blizine poznatog lječilišta, kao i postojanja geotermalnih voda. Razvoj turizma u ovim krajevima mora počivati na identifikaciji specifičnih uskih niša na tržištu, a zavisit će od uspjeha u smislu smanjenja zagađenja okoliša.
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL	
Razvojna agencija	Postoji kancelarija za razvoj koja je aktivna u pripremi EU projekata i saradnji sa drugim općinama
Razvijenost NVO-a	Postoji 27 NVO, ali ih je većina neaktivna i čeka pomoć i usmjerenje od Općine. Postoji Koordinacioni odbor NVO-a
Poduzetnička infrastruktura	Nerazvijena, ali se općina trudi da uspostavi atraktivno poslovno okruženja
Ind. zone	Dvije uspostavljene/planirane. Problem je što obje nemaju razvojni fokus koje ovakve zone trebaju da imaju da bi dale očekivane rezultate.
Strategije	Strategija ekonomskog razvoja je osnovni strateški dokument, veoma dobro napisana sa jasnim akcionim planom
Otvorenost Općine	Vrlo dobra i trude se uspostaviti što bolju uslugu Povjerenje: na zavidnom nivou
SPECIFIČNOSTI OPĆINE	
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
Nivo zagađenosti vode, vazduha (kanalizacija)	Izuzetno dobar geostrateški položaj
Oskudni prirodni resursi i neadekvatno upravljanje istim	Dobra demografska i obrazovna struktura građana
Neadekvatna ekonomska struktura/nedostaje modernih, inovativnih, proizvodnih subjekata	Snažan i razvijen privatni sektor/poduzetnički duh
Budžet mal i nerazvojni/nemogućnost finansiranja velikih projekata	Razvijene poslovne zone u blizini glavnog transportnog koridora
Imovinski odnosi – nema zemljišnih knjiga i mogućnosti za dizanje hipoteka u smislu obezbjeđenja investicija	Općina proaktivna u dobijanju projekata razvoja (EU IPA) – razvojna kancelarija
Visoka nezaposlenost posebno žena srednjih godina	Razvijeno civilno društvo
	Dobro osmišljena strategija i spremnost korištenja prednosti koje pružaju okolne općine i blizina Hrvatske

OPĆI PODACI		KAKANJ	
Lokacija	Centralni dio kantona		
Broj stanovnika	43.306	Br. stanovnika/m ²	115
% radne populacije (15 do 65)	71.2	% zaposlenih	od radne populacije 24,0% od aktivne populacije 55,5%
Ukupni broj MZ	37	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	1.07	Index razvijenosti	91.3
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 31.5	% oštećenog	
	% nekorištenog zemljišta Preoblemi i mogućnosti korištenja: jalovišta, deponije čvrstog otpada	ha polj./st. 0.27	
Voda	raspoloživost	Četiri izvorišta (Bukovica, Stog, Pitka Voda, Ilidža) – koriste se za napajanje glavnog vodovoda.	
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Razvijena mreža magistralnih, regionalnih i lokalnih puteva. Loš kvalitet i stanje a u ruralnim dijelovima preovladavaju nekategorizirani putevi.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Gradski vodovod opskrbljuje 60% populacije (uglavnom urbane) a ostatal iz 48 lokalnih vodovoda. Kanalizacija uglavnom u urbanom dijelu, a i tu je dotrajala i u lošem stanju.		
Upravljanje otpadom	Općinsko središte pokriveno odvozom komunalnog otpada. Brojne divlje deponije na prostoru pćine.		
Javni prevoz	U ruralnim oblastima jedan od gorućih problema i razloga za depopulaciju.		
Škole	U ruralnim prostorima neadekvatni i zbog malog broja učenika.		
Kultura	Loše izuzev u općinskom centru.		
Turistička infr.	Praktično ne postoji ništa osim prirodnih ljepota i brojnih elementa kulturno-historijskog nasljeđa. Nema smještajnih kapaciteta, adekvatnih kadrova niti stvarnog opredjeljenja za podršku razvoju turizma.		
Prioritetni problemi	Okolišna pitanja Infrastruktura Težak ekonomski položaj, velika nezaposlenost	Pogodnost za razvoj: turizam, ugostiteljstvo	
EKONOMIJA			
Osnovna privredna grana	Primarni sektor, rudarstvo, proizvodnja el. energije, proizvodnja cementa		
Struktura preduzeća			
Poljoprivreda stanje i perspektive	Poljoprivredna proizvodnja ugrožena eksploatacijom uglja, radom termoelektrana i cementare.		
Turizam	Resursi Stanje i mogućnosti		
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL			
Razvojna agencija			
Razvijenost NVO-a	Oko 70 registrovanih udruženja građana, trecina sportska udruženja. Rad nevladinog sektora je periodičan, od prilike do prilike (od projekta do projekta). Udruženja se bave uglavnom pitanjima sporta, kulture, socijalne zaštite i zaštite okoliša.		
Poduzetnička infrastruktura	Nedovoljno razvijena		
Strategije	Srednjoročna strategija Općine Kakanj 2007 – 2017.		

SPECIFIČNOSTI OPĆINE

SLABOSTI/OGRAIČENJA

- Neadekvatna organizacija Općinskih službi;
- Visoka stopa nezaposlenosti, veliki broj dugotrajno nezaposlenih;
- Nedovoljan stepen iskorištenosti mineralnih resursa;
- Neadekvatna privredna infrastruktura;
- Velike površine degradiranog zemljišta;
- Neorganizovan otkup poljoprivrednih proizvoda i nedostatak prerađivačkih kapaciteta;
- Slabo iskorišteni potencijali za razvoj poljoprivrede;
- Nedovoljan stepen prerade u šumarstvu i preradi drveta;
- Loše stanje fizičke infrastrukture;
- Loše stanje i opremljenost objekata društvene infrastrukture;
- Zagađenost sva tri ekosistema;
- Zapušteni elementi prirodnog i graditeljskog nasljeđa.

MOGUĆNOSTI/PRIORITETI

- Stvoriti preduslove za pokretanje oslovnih aktivnosti;
- Sanirati i dograditi objekte fizičke, društvene i uslužne infrastrukture;
- Potaknuti bolju iskorištenost svih raspoloživih prirodnih resursa;
- Stimulirati razvoj poljoprivrede, šumarstva i turizma.
- Jačati okolišnu svijest populacije;
- Utvrditi stanje ekosistema, sanirati štete i iznaći načine za održivo upravljanje tlom, vodom i zrakom,
- Registrirati, utvrditi stanje, sanirati i promovirati elemente bogate kulturno-historijske baštine;
- Graditi turističku infrastrukturu;
- Podsticati razvoj civilnog društva, uključivati nevladin sektor u planiranje i realizaciju razvojnih i drugih projekata.

OPĆI PODACI		MAGLAJ	
Lokacija	Sjeverni dio kantona		
Broj stanovnika	23.403	Br. stanovnika/m ²	93
% radne populacije (15 do 64)	69,4%	% zaposlenih	od radne populacije 19,4% od aktivne populacije 36,8%
Ukupni broj MZ	28	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	0,60	Index razvijenosti	48
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 29,2% % nekorištenog zemljišta 78%		% oštećenog mine 16,8 km ² ha polj./st. 0,31
	Mogućnost prometa zemljištem: katastar i zemljišne knjige sređene i u fazi su njihove informatizacije		
Voda	Problemi i mogućnosti korištenja raspoloživost	Najveći problem su klizišta (preko 600), zatim nekontrolisana sječa koja degradira i šumu i zemljište, te nepostajanje kanalizacione mreže.	
	Mogućnost korištenja	Bosna, Jablanica, Bistrica, Liješnica i Fojnica, podzemne vode (neispitane), 10 većih vrela i izvor mineralne vode (Moševac), jezero Nekolj (koristilo se za otpadne vode Natrona)	
Šuma		Bosna tri protočne hidrocentrale, Bistrica pogodna za vještačko jezero i hidrocentralu, dovoljno kvalitetne vode za pokretanje punionice	
Ostalo	Ekonomska vrijednost ovog resursa je značajno umanjena nelegalnom sječom, koja stvara klizišta, goleti, uništava lokalne puteve i zagađuje lokalne vodovode. Na teritoriji općine nema šumara niti bilo koje vrste oficijelnog nadzora. Također nema ni akcija pošumljavanja.	Minerali	Kamen dacit, značajne količine uglja, smeđi kamen i šljunak
	Sunce		Dovoljno za aktivnu politiku ugradnje sloranih uređaja, naročito u turističkim objektima, te mogućnost proizvodnje u zatvorenom prostoru.
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva		M – 17, željeznica, na trasi autoputa, većina puteva su lokalni i nekategorisani (preko 100 km) i povezuju 50 naselja (udaljenost 2 do 23 km). Dio lokalnih puteva je asfaltiran (40%), ali nije uređen u skladu sa zakonom.	
Vodosnabdijevanje i kanalizacija		Vodovodna mreža je zastarjela i nije adekvatna za rastuće potrebe stanovnika Maglaja. MZ u blizini centra Maglaja imaju vodovodnu mrežu, aneka imaju lokalne vodovode koji nisu zaštićeni od zagađivača, pa su često van funkcije. JKP vodi poslove vezane za vodosnabdjevanje i kanalizaciju. Gradska naselja imaju kanalizacionu mrežu koja prikuplja i oborinske padavine. Nema kolektora niti prečišćavanja. U ruralnim naseljima nema rješene kanalizacije, postoje septičke jame ili direktno ispuštanje.	
Upravljanje otpadom		Postoji stara regionalna deponija koja ne rješava problem upravljanja krutim otpadom. Postoji popis divljih deponija (2005). Veći dio udaljenih naseljenih mjesta nije pokriven odvozom smeća i nema ni kontejnera. Kante za smeće nisu na adekvatan način raspoređene oko izletišta.	
Električna energ		Dobro riješeno preko trafo Natrona. Sva naseljana mjesta imaju uredno i stabilno napajanje strujom	
Javni prevoz		Postoji, ali ne zadovoljava potrebe na pravi način.	
Škole		Postoji vrtić u centru. Udaljena naselja nemaju mogućnosti da djeci obezbijede obavezno predškolsko obrazovanje, što može biti prepreka njihovom daljem oficijelnom obrazovanju. Postoje 3 matične i 13 područnih osnovnih škola do kojih nema adekvatnog prevoza za đake. Postoje dvije srednje škole (gimanazija i mješovita).	
Kultura		Postoji Dom kulture, kino, biblioteka, te dva KUD-a, osam Društvenih domova, 15 različitih sportskih udruženja, planinarsko i lovačko društvo različite manifestacije: Omladinsko ljeto, Dani Katarine Kosače, Kolo bosansko, Sv Leopold Mandić.	
Turistička infr.		Ona je u razvoju i to putem međuopćinskih projekata. Urađena je osnovna turistička signalizacija u gradu, ali u ruralnim naseljima nije urađeno mnogo – izletišta nisu označena i uređena, ali postoji bazni ugostiteljski i smještajni kapaciteti. Postoje prepoznate kulturne manifestacije, uređena staza za kajak i rafting, te planinarski i lovački dom. Nedostaju	

Prioritetni problemi: Snabdjevanje vodom, kanalizaciona mreža i divlje deponije ograničavaju razvoj Nekontrolisana sječa šume ugrožava sve	obrazovani turistički vodiči, informacije o smještaju i turističkim proizvodima su ograničeni i ne postoji javni prevoz do najznačajnijih prirodnih destinacija.	Pogodnost za razvoj: Dobra infrastruktura i raznoliko kulturnohistorijsko nasljeđe te obnovljen stari grad i blizina drugih interesantnih turističkih lokacija
EKONOMIJA		
Osnovna privredna grana Struktura preduzeća Poljoprivreda stanje i perspektive Turizam	Papirna industrija Natron osovina razvoja, tekstilna industrija (2 preduzeća), Mapex Maglaj, Saraj-milk Jedna velika kompanija, nekoliko srednjih (4) i ostale su male i mikro kompanije (preko 400), pet banaka, tri mikrokreditne organizacije, 10 osiguravajućih društava Obradive površine se ne koriste i zbog toga se ovaj sektor posmatra kao vrlo bitan u rješavanju problema zaposlenosti (1200 radnih mjesta), a postoji i tradicija proizvodnje i to prvenstveno povrća i voća (šljive, jabuke i kruške), a u blizini postoji nekoliko prerađivačkih kapaciteta. Postoji savjetodavna služba, veterinarska stanica i komunalna infrastruktura. Ograničenje razvoja je usitnjen posjed, mali broj životinja u domaćinstvu, nedefinisan ekonomski i pravni status proizvođača, te nedostatak otkupnih stanica i poduzetničkog duha.	Resursi: špilja Megara, divljač (zec, lisica, vuk, medvjed, divlja svinja, jelen i različite vrste ptica, ribolov, kajak, rafting, planinarenje (Ošve), zimski sportovi Borik, Preljepa i obnovljena tvrđava, Kuršumlija džamija, Sv Leopold Mandić, hram sv. Ilije Proroka, spomenik Austrijskim vojnicima, Stanje i mogućnosti: Postoje značajne mogućnosti za razvoj lovnog i ribolovnog turizma, kao i sportsko-rekreativnih aktivnosti i seoskog turizma. Međutim turistička infrastruktura nije razvijena, a posebno nisu jasno definisani privlačni turistički proizvodi, niti se vrši adekvatna promocija van granica grada i BH.
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL		
Razvojna agencija Razvijenost NVO-a Poduzetnička infrastruktura Ind. zone Strategije Otvorenost Općine Spremna za saradnju i implementaciju projekata. Po mišljenju korisnika ne radi dovoljno transparentno	Postoji odjel za lokalni razvoj 25 NVO-a djeluje na prostoru općine, ali samo nekoliko njih je proaktivno i stvarni partner općini. Postoji savjetodavna služba. Predviđene su tri četiri industrijske zone i izdvojeno je zemljište. Međutim industrijske zone nemaju jasno definisani poslovni fokus što je predušlov Osim strategije ekonomskog razvoja koja ističe ove godine, općina je uradila LEAP.	Povjerenje: Ne postoji kultura civilne saradnje za opšte dobro što onemogućava provođenje akcija
SPECIFIČNOSTI OPĆINE		
SLABOSTI/OGRAIČENJA Neadekvatan nadzor i korištenje prirodnih resursa (nekontrolisana sječa šume, klizišta, uništavanje staništa, zagađenje, 73% zemljišta se ne koristi) Loša kanalizaciona mreža i upravljanje otpadom Nepostojanje kulture saradnje i poduzetničkog duha Nepostojanje adekvatne poduzetničke infrastrukture Nepostojanje adekvatne turističke infrastrukture Neujednačen demografski razvoj (bijela kuga) Neiskustvo i niske poslovne vještine malih poduzetnika Optinska administracija prekobrojna i bez modernih znanja i vještina Snažna siva ekonomija	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI Geostrateški položaj – transportna povezanost (autoput, M17, željeznica, blizina aerodroma) Osnovan je LAG i postoji odjel za lokalni razvoj (uključuje i poljoprivredu – 10 ljudi) Općina je otvorena prema raznim donatorima i saraduje sa međunarodnih razvojnim agencijama Natron i nekoliko srednjih kompanija koje otvaraju poslovne mogućnosti za set malih poduzetnika (farmera, transporter, fabrika škroba isl) Definisane poslovne zone za razvoj Specifični biodiverzitet i raznovrsni prirodni resursi Bogato kulturnohistorijsko nasljeđe i prepoznate kulturne manifestacije Vitalna zajednica 73% stanovništva radno sposobno Veliki broj radi u inostranstvu Hrvatskoj Neposredna blizina univerzitetskih centara	

OPĆI PODACI		OLOVO	
Lokacija	Najistočnija općina kantona, graniči se sa Sarajevskim i Tuzlanskim kantonom.		
Broj stanovnika	12.406	Br. stanovnika/m ²	30
% radne populacije (25 do 65)	66,7%	% zaposlenih	od radne populacije 21,1% od aktivne populacije 49,7%
Ukupni broj MZ		Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	0,56	Index razvijenosti	69,8
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 23,2 % nekorištenog zemljišta	Oko 70%	% oštećenog 9% mine ha polj./st. 0,76
	Mogućnost prometa zemljištem Moguće je u potpunosti riješiti imovinsko-pravne probleme		
Voda	raspoloživost	Krivaja, Stupčanica i Bioštica, pet termomineralnih izvora i to su: Olovo, Orlja, Očevlja, Solun i Zeleni vir	
	Mogućnost korištenja	Postoji veliki interes da se iskoristi potencijal sve tri rijeke. Planirano je 9 HE.	
Šume	Čine 70% teritorije, ali oko 9% je pod minama. Osnovna sastojina su visokokvalitetni četinari. Postoje dva rasadnika. Ovim područjem upravlja PJ šumarija.		
Ostalo	Minerali	Olovo (ceruzit), magnezit, azbest, ukrasni i arhitektonski kamen, mangan	
	Sunce	Moguće je koristiti za manje kolektore, a naročiti kod razvoja smještajnih kapaciteta	
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	M-18 i tri regionalna puta (R-467, R468, R476) i 120 km lokalne ceste od čega 40% nije asfaltirano.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Iz javnog vodovoda se snabdijeva većina stanovnika, a ostatak iz lokalnih izvorišta. Postojeći kanalizacioni sistem je potrebno rekonstruisati, a i on pokriva manji dio ukupne populacije, dok ostatak rješava to pitanje septičkim jamama. Odvodnja otpadnih i površinskih voda nije riješeno na zadovoljavajući način. Većina otpadnih voda se posredno ili neposredno izliva u vodotokove.		
Upravljanje otpadom	Za 1/3 stanovništva organizovano se odvozi smeće na gradsku deponiju „Gradina“. Ostatak stanovništva čvrsti otpad odlaže na lokalne divlje deponije koje će u narednom periodu biti potrebno zatvoriti i sanirati. Postoji veliki broj divljih deponija.		
Javni prevoz	Postoji gradski prevoz ali je neuredan i nezadovoljava potrebe stanovništva.		
Škole	Postoji problem sa predškolskim obrazovanjem. Na području općine djeluje 9 osnovnih škola i jedna srednja.		
Kultura	U gradu postoji kulturni centar u kom se odvija većina kulturnih događaja. Godišnje se organizira Međunarodna smotra folklor, te Dan Općine. Postoje tri otvorena i jedan zatvoreni bazen.		
Turistička infr.	Postoji lovačko udruženje, udruženje ribara, planinarsko društvo i rafting klub. Postoji osnovna turistička signalizacija u samom gradu i bazno uređenje tri izletišta, koja se ne održavaju. Nema niti jednog certificiranog turističkog vodiča. Postoji tradicija smještanja gostiju u privatni smještaj.		
Prioritetni problemi	Kanalizacija i upravljanje krutim otpadom	Pogodnost za razvoj	Postojeći hidropotencijal
	Nekontrolisana sječa šume		Djelimično postavljena turistička infrastruktura
	Loša putna infrastruktura		Rad rafting kluba, planinarskog i lovačkog društva
EKONOMIJA			
Osnovna privredna grana	Drvena industrija (rezena građa – 22 preduzeća), tekstilna industrija (Alma Ras i još 4 kompanije), Mlin Olovo (prehrambena industrija), turizam (Aquaterm)		
Struktura	Mala preduzeća se bave većinom uslugama, trgovinom i ugostiteljstvom, dok se		

preduzeća Poljoprivreda stanje i perspektive	srednja preduzeca (1/4) su registrovana u oblasti prerade drveta i tekstilnoj ind. Govedarstvo, ovčarstvo i peradarstvo su osnov stočarske proizvodnje. Problem je veoma loše stanje u pogledu zaštite zdravlja stoke. Pčelarstvo je veoma popularno i postaje sve interesantnija ekonomska aktivnost. Od ratarskih kultura najviše se proizvodi krompir, dok plastenička proizvodnja postaje sve popularnija (pokrenuta inoprojektom). Šljiva je još uvijek najznačajnija voćna kultura, ali se uzgajaju i jabuke i kruške. ZZ Olovo se vidi kao osnovni pokretač razvoja poljoprivrede. Osim, nabrojanog pokrenut je otkup i puževa.	
Turizam	Resursi: vodotovi vrlo pogodni za sporski i fly fishing, tri lovišta, velika tisa u Bukovom dolu, klisura Čudama, izletišta (neuređena), 3 nalazišta iz predistorijskog doba, 1 nalazište iz rimskog doba, 38 nalazišta iz srednjeg vijeka, 14 spomenika iz turskog doba, 3 spomenika iz austrugarskog doba, 4 spomenika iz vremena između dva svjetska rata, 8 obilježja iz drugog svjetskog rata. Postoji hotel-banja, zatim motel Omix, Paklenik i Panorama. Stanje i mogućnosti: dostupnost područja je mala, nema javnog prevoza, niti u potpunosti formiranog turističkog proizvoda, a proizvodnja hrane za turiste može biti interesantna djelatnost. Postojeći resursi su izvrsni za razvoj avanturističkog i sportsko rekreativnog, a posebno lovno turizma.	
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL		
Razvojna agencija	Nema razvojne agencije.	
Razvijenost NVO-a	Postoji 10tak udruženja građana, od kojih je jedna trećina aktivnih.	
Poduzetnička infrastruktura	nerazvijena	
Ind. zone	Ne postoje	
Strategije	U procesu usvajanja	
Otvorenost Općine	Povjerenje	
Općina nema kapaciteta da pomogne razvoju civilnog sektora	Činjenica da se na sastank odazvala samo predstavica jedne NVO govori o kvalitetu komunikacije	
SPECIFIČNOSTI OPĆINE		
SLABOSTI/OGRAIČENJA		MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
Neriješena kanalizacija i upravljanje krutim otpadom	Programi za zadržavanje mladih na području općine Razvoj zdravstveno-rekreativnog turizma	
Nedostatak specifičnih znanja za kreiranje i implementaciju razvojnih projekata	Razvoj proizvodnje hrane u funkciji turizma i atraktivnog tržišta KS (organska poljoprivredna proizvodnja)	
Nedekvatna starosna struktura populacije (migracija)	Razvoj turističke infrastrukture, a posebno već formiranih izletišta	
Nemogućnost formiranja razvojnog budžeta	Certifikacija šuma i prikupljanje šumskih plodova (puževi)	
Razuđena općina sa relativno lošim putevima	Razvoj plasteničke proizvodnje – povrće	
Nekontrolisana sječa šume	Razvoj centra za doradu i preradu polj. proizvoda	
Poljoprivreda nije izbor već moranje	Razvoj malih kompanija za proizvodnju ambalaže posebne namjene (drvena ambalaža)	
Nesigurnost na tržištu – otkupni centri		

OPĆI PODACI		TEŠANJ	
Lokacija	Sjeverozapad Zeničko-dobojskog kantona		
Broj stanovnika	48.159	Br. stanovnika/m ²	309
% radne populacije (15 do 65)	70.6	% zaposlenih	od radne populacije 24,8% od aktivne populacije 52,3%
Ukupni broj MZ	25	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	0.72	Index razvijenosti	128.5
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog	68.7	% oštećenog 1.09% sumnjivog zemljišta (minska polja, neeksplodirana ubojita sredstva).
	% nekorištenog zemljišta		ha polj./st. 0.22
Voda	Raspoloživost	Rijeke: Usora, Bosna, Tešanjka, Trebačka rijeka, Radušica, Talin potok, Grgin potok, Golubovac i potok Lužanjka. Izvori pitke vode (Guber u Jablanici, Ključ u Crnom vrhu, Izvor u Putešiću, Ježevac u Kaloševiću, Stubanje u Bobarama, Ponikva u Šijama, Studenac u Trepču). Izvorišta mineralnih voda: Crni Vrh, Dolac, G.Raduša, Orah Planje	
	Mogućnost korištenja	Pet koncesionara za korištenje mineralnih voda: Celvik, Oaza, Princess, Tešanjka vrela - Tešanjski dijamant, Zema - Tešanjski kiseljak.	
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Na cijeloj općini postoji samo jedna mZ u kojoj je asfaltirano ispod 20% puteva; u svim ostalim je više od 50% asfaltirano, a u najvećem broju slučajeva od 60% do 85%		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Vodovod postoji u 22 MZ a u 3 je u izgradnji; vodosnabdijevanje solidno; kanalizacija ne postoji u čak 20 MZ. Otpadne vode gorući problem. Samo oko 15% domaćinstava na području općine ima riješen problem otpadnih voda. Ne postoji uređaj za prečišćavanje otpadnih voda, tako da one, iz kanalizacionog sistema ili iz domaćinstava izvan analizacionog sistema i industrijske otpadane vode završavaju u vodotocima. Otpadne vode se ispuštaju u Tešanjku kod raskrsnice za Bukvu i kod mosta za Čifluk, a u		
Upravljanje otpadom	Prikupljanje otpada Komunalno preduzeće "RAD" Tešanj. Kontejneri i PVC kese. Egzistiraju servisi za otkup metala (Bukva, Vukovo) i papira. U naselju Bukva deponija komunalnog otpada sa elementima sanitarne deponije.		
Javni prevoz	Nezadovoljavajući u ruralnim oblastima		
Škole	Školski objekti ne postoje u 7 MZ; solidna pokrivenost internet pristupom (ne postoji samo u 2 MZ) Problemi: loše i zastarjele instalacije, neuređena dvorišta, loše uređeni sportski poligoni, nedostatak školske opreme i nastavnih učila. Nedostatak nastavnika stranog jezika i kulture (muzičke i likovne).		
Kultura	Bogat fond Opće biblioteke Tešanj (preko 73.000 naslova i oko 7.000 jedinica periodike; orijentalna zbirka, biblioteka Mesuda Smailbegovića, privatna biblioteka Hamida Dizdara, te oko 1.500 rukopisa i rariteta). Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj 1.700 m2 prostora u namjenskom objektu. Vrijedne zbirke: Zbirka arheoloških iskopina sa Starog grada Tešanj (više od 3.000 eksponata), Kulturno-historijska zbirka Mehe Bajraktarevića, Fotografska zbirka Mustafe Deljkića i Etnografska zbirka.		
Turistička infr.	Nedovoljno razvijena, nedostatak smještajnih kapaciteta, turističke signalizacije.		
Prioritetni problemi	Komunalna infrastruktura, Kanalizacija; Ulična rasvjeta; Stanje okolišne svijesti.	Pogodnost za razvoj: Poljoprivreda, turizam, mali i srednji biznis	
EKONOMIJA			
Osnovna privredna grana	Vitalna privreda, jako izvozno učešće, heterogena struktura. Trgovina, Metaloprerađa, utomobilna industrija, tekstilna, prehrambena itd. Maloprodaja i ve Dominacija srednjih preduzeća. Izvoznici: <i>Enker, Pobjeda, Mann&Hummel BA, FAD, Napredak, Koteks, Nord Ent.</i>		

	Oko 80% preduzeća ima u djelatnosti registrovanu i poljoprivredu, ali se bave gotovo isključivo trgovinom.
Poljoprivreda stanje i perspektive	Proizvodni resursi se ne koriste dovoljno, poljoprivreda nije komercijalna i intenzivna. Prirodni uslovi su povoljni. Proizvođači neuvezani i neorganizovani. Nema prerađivačkih kapaciteta niti sigurnih kanala distribucije za tržišne viškove. Neriješen problem otkupa mlijeka. Loš imidž poljoprivrede. Prirodni uslovi pogodni za razvoj voćarstva, povrtlarstva, pčelarstva. Orijentacija na ratarstvo u službi stočarstva. Jaka historijska tradicija u proizvodnji suhe šljive, pekmeza od jabuke, jabukovog sirćeta. Tradicija prekinuta, postoji svijest o potrebi obnavljanja. Postoje tržišni viškovi preradevinu od voća (pekmez od jabuka i šljiva). Jedini organizovan otkup mlijekapreko udruženja građana. Vidan zamah razvoja peradarstva.
Turizam	Objekti: Eminagića konak, Stari grad (Gradina), Ferhad-begova džamija, Sahat-kula, Gornja čaršija, tešanjnska musala, mezar Muse Čazima Čatića. U blizini mineralnih izvora izletišta Kiseljak, Čatin greb i Katin brijeg, steći itd. Ured Turističke Zajednice ZDK. u Tešnju. Šoping centri Jelah i Merkur Jelah. Veliki broj restorana. Ukupni smještajni kapacitet općine Tešanj 145 ležaja. Izrazito nedovoljno – samo jedan hotel i 4 motela.
Stanje i mogućnosti:	Potencijali za razvoj kulturnog, vjerskog, sportsko-rekreativnog.
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL	
Razvojna agencija	REZ – dobra saradnja sa Općinom Tešanj
Razvijenost NVO-a	Brojna udruženja građana sa djelovanjem u oblastima: socijalna zaštita, kutura, turizam, proizvodna orijentacija (poljoprivredni proizvođači, pčelari) okolišna pitanja. Podrška općinske uprave razvoju nevladinog sektora.
Poduzetnička infrastruktura	Nedovoljno razvijena, i Strategija razvoja Općine Tešanj smatra razvoj poduzetničke infrastrukture jednom od prioriternih mjera.
Ind. zone	Postoji industrijska zona
Strategije	Prostorni plan općine Tešanj Urbanistički plan Tešnja Urbanistički red Jelaha Regulacioni planovi Strategija razvoja općine Tešanj Plan revitalizacije i regeneracije stare čaršije Tešanj Studija o vrijednostima stare čaršije Tešanj
Otvorenost Općine	Angažovana i vitalna, dobro ustrojena lokalna uprava, posvećena razvoju. Spremnost za podršku razvoju civilnog društva i saradnju s njim. Povjerenje
SPECIFIČNOSTI OPĆINE	
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Nepreciznost granica, neujednačenost razvoja i naseljenosti ☐ Udaljenost od većih centara; ☐ Miniranost zemljišta; ☐ Nedovoljno razvijeno civilno društvo; ☐ Loše stanje fizičke infrastrukture ☐ Iska okolišnja svijest stanovnika i nezadovoljavajuće stanje prirodnih resursa ☐ Mala teritorija općine ☐ Nepovoljna demografska kretanja ☐ Loša ukupna obrazovna struktura stanovništva 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Povoljne geografske, reljefne i klimatske karakteristike; ☐ Dobro razvijena lokalna putna mreža; ☐ Prirodni resursi: mineralne vode, zemljište, vegetacija ljekovitog i drugog bilja; ☐ Postojeća prostorno-planska dokumentacijai izvedbena dokumentacija ☐ Spremnost građana za participaciju u finansiranju razvojnih projekata ☐ Finansijski snažna dijaspora

OPĆI PODACI		USORA	
Lokacija	Krajnji sjever ZDK		
Broj stanovnika	6.968	Br. stanovnika/m ²	140
% radne populacije (15 do 65)	68.0	% zaposlenih	od radne populacije 28,8% od aktivne populacije 58,0
Ukupni broj MZ	9	Broj ruralnih MZ	Sve (9)
Nivo razvijenosti	0,68	Index razvijenosti	108.6
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 25,0		% oštećenog
	% nekorištenog zemljišta		ha polj./st. 0.18
	Mogućnost prometa zemljištem Nerijeseni odnosi sa općinom Tešanj; neuređen katastar		
	Problemi i mogućnosti korištenja	Česte poplave zbog neuređenosti korita Usore Šumsko zemljište uglavnom visoko degradirane šume, izdaničke šume i šikare, visoke šume samo 10 %. Još uvijek rubni dijelovi općine pod minskim poljima.	
Voda	raspoloživost	Više izvora pitke vode, mineralne vode, naznake izvorišta ljekovite vode.	
	Mogućnost korištenja	Nije urađena planska dokumentacija	
Ostalo	Zalihe nemetalnih ruda različitog stupnja istraženosti: kvarcni pijesak, građevinski kamen, gline i betonske gline, šljunkovi i građevni kamen. Na nekoliko lokaliteta registrirane su i pojave ugljena – lignita.		
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	2 km magistralne i 71 km lokalnih cesta, pri čemu je 56 km asfaltirano. Procenat učešća asfaltiranih cesta u ukupnim cestama je relativno visok (magistralni 100% a lokalni 72%), ali kvalitet varira.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Pokrivenost domaćinstava i gospodarstava u opskrbi vodom je oko 70%. Tri mjesne zajednice još uvijek nemaju riješeno pitanje vodoopskrbe ali projekat je u tijeku oko 60 % posla je završeno. U općini ne postoji kanalizacioni sistem. Zbog povećanja obima izgradnje rast će i problemi odvodnje otpadnih i površinskih voda.		
Javni prevoz	Neriješen		
Škole	Zadovoljava potrebe općine		
Kultura	Uglavnom svedena na rad KUD-ova; bez adekvatnih prostorija i objekata		
Turistička infr.	Ne postoji		
Prioritetni problemi	<ul style="list-style-type: none"> - nedostatak prostornih, urbanističkih i regulacionih planova kao razvojnih dokumenata; - nedovoljna razvijenost elektro-energetske mreže; - nedovoljna definiranost i infrastrukturna nerazvijenost industrijskih zona; - neadekvatna komunalna infrastruktura Pogodnost za razvoj: trgovine, uslužnih djelatnosti i poljoprivrede.		
EKONOMIJA			
Osnovna privredna grana	Uslužne djelatnosti i trgovina		
Struktura preduzeća	60 privatnih poduzeća, 33 samostalne zanatske radnje; 7 autoprevoznčkih preduzeća, 14 samostalnih trgovinskih radnji; 25 ugostiteljskih; 3 preduzeća za pružanje intelektualnih usluga; dva poljoprivredna obrta.		
Poljoprivreda stanje i perspektive	Bez značajnijih rezultata u poljoprivrednoj proizvodnji; poljoprivreda nije definisana kao strateški pravac; posljednjih godina porast novih nasada šljive, razvoj voćarstva i vinogradarstva.		

Turizam	Resursi: bez značajnijih resursa	
	Stanje i mogućnosti: razvijeno ugostiteljstvo, turizam nerazvijen.	
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL		
Razvijenost NVO-a	Uglavnom su to udruženja proizvođača (voćari i vinogradai, pčelari, dvije ZZ) tri kulturno umjetnička društva i jedno udruženje žena. Ne radi se o razvijenom nevladinom sektoru i civilnom društvu nego o udruživanja radi poslovnih interesa.	
Aktivnosti razvojnih agencija		
Poduzetnička infrastruktura	Trenutno nerazvijena ali je njen razvoj definisan kao strateški pravac u općinskoj strategiji razvoja.	
Ind. zone	Postoji industrijska zona ali je u njoj komunalna infrastruktura nedovoljno razvijena	
Strategije	Strateški plan ekonomskog razvoja općine Usora 2007-2012	Uglavnom orijentacija ka razvoju poduzetništva; izradi planske i izvedbene dokumentacije; razvoju fizičke infrastrukture; korištenju neiskorištenih prirodnih resursa uz održivo upravljanje i zaštitu okoliša.
SPECIFIČNOSTI OPĆINE		
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI	
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Nedostatak prostorno planske i razvojne dokumentacije ☐ Nedovoljno razvijena komunalna infrastruktura; ☐ Elektroenergetska infrastruktura ne zadovoljava potrebe privrede; ☐ Neadekvatna kategorizacija zemljišta; ☐ Nedovoljno organizirano civilno društvo; ☐ Neadekvatna educiranost stanovništva. ☐ Nedovoljna iskorištenost prirodnih resursa. ☐ Neuređen katastar zemljišta i neriješeni imovinsko-pravni odnosi sa općinom Tešanj ☐ Depopulacija 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Povoljna lokacija za razvoj; ☐ Dovoljne površine za izgradnju privrednih kapaciteta i postojanje prirodnih resursa (pitka, mineralna i ljekovita voda, kvarcni pijesak, lignit, kamen) ☐ Razvoj poduzetništva; ☐ Dijaspore sa značajnim finansijskim potencijalom; ☐ Razvoj poljoprivredne proizvodnje; ☐ Istraživanje mogućnosti korištenja prirodnih nalazišta i njihova eksploatacija putem izdavanja koncesija. ☐ Sanacija i dogradnja infrastrukture 	

OPĆI PODACI		VAREŠ	
Lokacija	Jugoistočni dio kantona		
Broj stanovnika	10.743	Br. stanovnika/m ²	28
% radne populacije (15 do 65)	63.8	% zaposlenih:	od radne populacije 21,3% od aktivne populacije 53,6%
Ukupni broj MZ	23	Broj ruralnih MZ	18
Nivo razvijenosti	2.17	Index razvijenosti	65,7
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 22.6		% oštećenog:
	% nekorištenog zemljišta		ha polj./st. 0.82
	Mogućnost prometa zemljištem		
	Preoblemi i mogućnosti korištenja	Minska polja, jalovišta, divlje deponije	
Voda	raspoloživost	Rijeke: Stavnja, Bukovica, Borovički potok; Duboštica; Tribija; Očevija; Misoča Izvori pitke, tople vode (Mala rijeka, Očevija, Stavnja, Bukovica, Misoča). Izvori tople vode (Očevija, Kamenolom) Izvori mineralne vode (Okruglica, Dabravine) Umjetna jezera "Smreka" (cca 120 ha), "Veovača" (cca 30 ha) i "Mala rijeka" (cca 20 ha).	
	Mogućnost korištenja	Postoje neiskorištene mogućnosti za korištenje	
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Nijedan put ne odgovara propisanim elementima za kategoriju kojoj pripada. Broj kvaliteta i stanja jako loši. Asfaltirane ceste 28.12% Makadamske ceste 48.35% Zemljane ceste 23.53%		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Česti kvarovi i zagađivanje pitke vode, gubici cca 30% Sve otpadne vode se ispuštaju u Stavnju, ne postoji glavni kolektor.		
Upravljanje otpadom	Najveći problem stvaranje divljih deponija, osobito uz prometnice i na šumskim zemljištima i pored organizovanog odvoza komunalnog otpada. Na teritoriji samo 15 MZ postoji 76 deponija otpada. Na prostoru izletišta Ponikve veća deponija.		
Javni prevoz	Izrazito loš pogotovo u ruralnim dijelovima		
Škole	Zbog velikih demografskih promjena i pada broja učenika područne osnovne škole u brojnim selima prestale sa radom. Obnovljene područne škole (Očevija i Budoželje) u dobrom stanju, većina u lošem (Dragovići, Dabravine i Duboštica) samo djelimično osposobljeni za korištenje (Vijaka i Ravne).		
Kultura	Bez doma kulture i prostora za kulturna dešavanja.		
Turistička infr.	Većina objekata za odmor i rekreaciju s područja općine u toku proteklog rata je potpuno ili djelimično uništena (HSRC "Ponikve", Mrestilište, Lovački dom u Zvijezdi i dr.).		
Prioritetni problemi	Infrastruktura (komunikacije, kanalizacija, elektrosnabdijevanje, javni transport, društvena infrastruktura).	Pogodnost za razvoj: rudarstvo, turizam, šumarstvo, prerada drveta.	
EKONOMIJA			
Osnovna privredna grana	Rudarstvo, šumarstvo, drvna industrija.		
Poljoprivreda stanje i perspektive	Nakon rata došlo do značajne degradacije poljoprivrednog zemljišta – šikare, minska polja, deponije, jalovišta. Odsustvo intenzivne komercijalne poljoprivredne proizvodnje.		
Turizam	Brojni elementi prirodne	Dobri prirodni uslovi za razvoj zimskog i ljetnjeg,	

	i graditeljske baštine, vrijedna arheološka nalazišta i spomenici prirode.	sportsko-rekreativnog, vjerskog i zdravstvenog turizma.
	Stanje i mogućnosti	
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL		
Razvojna agencija	SERDA – Vareš pripada Sarajevskoj ekonomskoj makroregiji	
Razvijenost NVO-a	NVO djeluju u oblastima ljudska prava i sloboda, zaštita žena, djece i omladine, povratak izbjeglih i raseljenih lica; zaštita interesa boraca i ratnih invalida; borba protiv zloupotrebe droga; ekologija; kultura i sport. UG sa orijentacijom na poboljšanje općeg ekonomskog stanja i razvoj poduzetništva ("Privrednici/poduzetnici", "Polen", "Agrar" i "Žene općine Vareš") pospješuju suradnju između javnog, privatnog i nevladinog sektora.	
Aktivnosti razvojnih agencija	: OSNOVANA LAG „ZVIJEZDA“	
Poduzetnička infrastruktura	Loša	
Strategije	<p>„Program radno intenzivne poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda na području općina Ilijaš, Visoko, Breza, Vareš i Olovo u periodu 2007-2010. godina“</p> <p><i>“Lokalni okolišni plan općine Vareš”</i></p> <p>Prioriteti :</p> <p>1) Poboljšanje upravljanja vodama; 2) Rješavanje pitanja otpada (čvrsti otpad, otpadne vode);</p> <p>3) Razvoj društvene infrastrukture (zdravstvo, školstvo, inkluzija); 4) Poboljšanje upravljanja šumskim resursima (poboljšanje prinosa, sprecavanje neplanske i nelegalne sječe); 5) Razvijanje svijesti lokalne populacije i administracije o stanju i potrebi zaštite prirodnih resursa; 6) Podizanje nivoa iskorištenosti postojećih turističkih potencijala Općine i 7) Zaštita kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa.</p> <p><i>Strategija razvoja Općine Vareš 2006-2015.</i></p> <p>Strateški pravci –</p> <p>1.) Poboljšanje ekonomskog razvoja (naglasak na razvoju poljoprivrede, šumarstva, turizma) ;</p> <p>2) Razvoj infrastrukture (fizičke, društvene, uslužne) ;</p> <p>3) Efikasna i otvorena lokalne administracije i</p> <p>4) Prostorno uređena zajednica s naglaskom na zaštitu životne sredine.</p>	
Otvorenost Općine	Općina otvorena, lokalne vlasti i populacija motivisana, odana, posvećena lokalnom razvoju	Povjerenje:
SPECIFIČNOSTI OPĆINE		
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI	
☐ Komunikacijska izoliranost ☐ Izrazite infrastukturne slabosti ☐ Loša demografska slika ☐ Nedovoljna finansijska sredstva ☐ Ogromne ratne štete ☐ Nedostatak urbanističkog plana ☐ Raseljenost stanovništva ☐ 8. loša educiranost stanovništva	☐ Velike površine kvalitetnih i raznovrsnih šuma i šumskog bilja ☐ Značajne zalihe ruda i minerala ☐ Raspoloživo poljoprivredno zemljište ☐ Izvorišta pitke i mineralne vode i bogatstvo vodotoka ☐ Ekološki sačuvana životna sredina ☐ Geografski položaj ☐ Bogatstvo povijesnog i kulturnog naslijeđa ☐ Nacionalne i kulturne različitosti ☐ Osnivanje općinske razvojne agencije	

OPĆI PODACI		VISOKO	
Lokacija	Krajnji jug kantona		
Broj stanovnika	40.301	Br. stanovnika/m ²	175
% radne populacije (15 do 65)	69.5	% zaposlenih	od radne populacije 30.9% od aktivne populacije 54.8%
Ukupni broj MZ	25	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	0.87	Index razvijenosti	106.3
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 74.9	% oštećenog	
	% nekorištenog zemljišta	ha polj./st. 0.43	
Voda	raspoloživost		
	Mogućnost korištenja	Planira se vještačka akumulacija BUCI, kao akumulacija površinskih voda s mogućnošću energetskog iskorištavanja.	
Ostalo	Ne postoji nijedna MZ koja je u potpunosti očišćena od mina, a najugroženija je MZ Kralupi. Na području općine se u vrijeme kiša aktiviraju klizišta.		
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Mreža magistralnih, regionalnih i lokalnih puteva relativno dobro razvijena. Ukupna dužina mreže 97,17 km, gustina 40,8 km/100 km ² . Sportski aerodrom (Moštre).		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	40% domaćinstava se snabdijeva vodom iz gradskog vodovoda. Vodovodna mreža je stara i dotrajala, gubici do 50%. Izlivanja otpadnih i fekalnih voda i zagađivanja površinskih i podzemnih voda posebno u naseljima u kojima živi romska populacija. Samo gradsko područje ima kanalizacionu mrežu na koju je priključeno oko 35% populacije. Otpadne vode se bez prečišćavanja ulijevaju u rijeku Fojnicu.		
Upravljanje otpadom	Veliki problem odlaganje ogranskog otpada (veliki broj mesarskih radnji), koji često završava u rijeci Bosni. Gradska deponija u MZ Gornje Moštre locirana u naseljenom mjestu u blizini rijeke Bosne i uz poljoprivredno, obradivo zemljište. Smeće se ne odvozi iz ruralnih MZ. Postoji oko 200 ilegalnih deponija uz tokove rijeka Bosne i Fojnice.		
Škole	Jedna Javna ustanova za predškolski odgoj i obrazovanje, 6 osnovnih škola sa 8 područnih škola, Osnovna muzička škola i 4 srednje škole. Nezadovoljavajući pristup vodi, nepostojanje vanjske rasvjete ispred škola i nedostatak kvalificiranog nastavnog osoblja ruralnim dijelovima općine. Općina finansira prijevoz za učenike srednjih škola koji stanuju u naseljima udaljenih više od 5 km. Nedovoljna uključenost djece iz romske populacije. Nepotpuno rješenje za obrazovanje djece s posebnim potrebama.		
Kultura	Centar za kulturu i edukaciju, Zavičajni muzej, Gradska biblioteka- Tradicionalne kulturne manifestacije „Visočko ljeto“, „Dani Zaima Muzaferije“.		
Turistička infr.	Nedovoljno razvijena za snažniji zamah		
Prioritetni problemi	<ul style="list-style-type: none"> - okolišna pitanja - komunalna infrastruktura - neadekvatan rad inspekcijских službi - niska okolišna svijest stanovika - nepostojanje pogona za preradu poljoprivrednih poizvoda. 	Pogodnost za razvoj	<ul style="list-style-type: none"> - Primarna poljoprivredna proizvodnja, - Prehrambena industrija - Turizam - Zanatstvo - Zaštita tradicionalnih proizvoda, zanata, proizvodnji
EKONOMIJA			
Osnovna privredna grana	Proizvodnja tekstila i tekstilnih proizvoda, proizvodnja kože i kožnih proizvoda i proizvodnja građevinskog materijala. Prevent Sarajevo d.o.o. Visoko zapošljava oko		

	30% ukupno zaposlenih u općini. Trgovina i građevinarstvo.
Struktura preduzeća	Najveći broj privrednih lica registriran u trgovini i prerađivačkoj industriji. Struktura fizičkih lica - trgovačkih radnji (24%), zanatske radnje (23%), taksi prijevoznici (18%), ugostiteljske radnje (10%). Većina registriranih preduzeća mikro preduzeća (60%), koja zajedno sa malim preduzećima predstavljaju 94% od svih registriranih preduzeća. U općini djeluju samo 5 do 6 velikih preduzeća (sa preko 250 zaposlenih). Izuzetno veliki broj obrta.
Poljoprivreda stanje i perspektive	Dobri uslovi za intenzivnu proizvodnju. Uglavnom dopunska djelatnost, mala primjena agrotehničkih mjera, usitnjenost posjeda. U sjetvenoj strukturi na području općine preovladava stočna hrana, žitarice i povrće. Proizvodi se uglavnom plasiraju na pijace. Odlični rezultati u intenzivnoj proizvodnji povrća i voća, i u plasteničkoj proizvodnji. Nedostatak kapaciteta da doradu, preradu, prihvata proizvoda.
Turizam	Spomenik kulture nulte kategorije - Tabhanska džamija i Mile Arnautovići, Stari grad Visoki - nacionalni spomenik, Arheološki park: Bosanska piramida sunca
Stanje i mogućnosti	Dobri uslovi za razvoj više oblika turizma, mogućnosti nedovoljno iskorištene
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL	
Razvijenost NVO-a	35 udruženja građana, uglavnom nisu samoodržive, već se oslanjaju na finansijsku potporu međunarodnih organizacija i donatora, kao i na pomoć domaćih vlasti. Nemaju dovoljan uticaj na javne poslove i razvojne procese. Jedan od izuzetaka „Forum građana“.
Ind. zone	Postoji regulisana industrijska zona, Privredno-poslovna zona Ozrakovići
Strategije	☐ Prostorni plan općine Visoko ☐ Regulacioni plan gradskog jezgra, Regulacioni plan stambenog naselja Prijeko, Regulacioni plan Čekrekčije sa kombiniranom zonom male privrede i stanovanja ☐ Regulacioni plan privredne zone IGM Moštre, ☐ Regulacioni plan sekundarnog centra Šareni Hanovi
SPECIFIČNOSTI OPĆINE	
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
☐ Nizak nivo saradnje javnog i privatnog sektora ☐ Neplanska gradnja ☐ Zastarjela tehnologija i otežan pristup novim tehnologijama ☐ neorganiziranost poljoprivrednih proizvođača i nepostojanje kooperativa ☐ nedostatak prihvatnih kapaciteta (hladnjača) prerađivačkih kapaciteta ☐ nerazvijena turistička infrastruktura ☐ stalni porast broja lica u stanju socijalne potrebe ☐ Nedostatak finansijskih sredstava i nedefinirani kriteriji raspodjele ☐ Nedovoljna pokrivenost vodosnabdijevanjem i kanalizacijom	☐ Mogućnosti za razvoj turizma ☐ Dobra saobraćajna povezanost ☐ Izražen interes stranih investitora za koncesije nad arheološkim iskopinama i za izgradnju hotelskih kapaciteta Strategijom predviđeni prirotni ciljevi ☐ Pospješiti ekonomski rast korištenjem postojećih resursa i privlačenjem stranih investitora ☐ Unaprijedi socijalnu i zdravstvenu zaštitu ☐ Unaprijediti obrazovanje i stanovništvu obezbijediti odgovarajuće uslove za kulturni i sportski život ☐ Poboljšati kvalitetu življenja lokalnog stanovništva kroz unapređenje komunalne infrastrukture i zaštitu okoliša

OPĆI PODACI		ZAVIDOVIĆI	
Lokacija	Zauzima centralni i istočni dio ZDK		
Broj stanovnika	38.027	Br. stanovnika/m ²	68
% radne populacije (15 do 65)	68,4	% zaposlenih	od radne populacije 21,1% od aktivne populacije 45,5%
Ukupni broj MZ	21	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	0,61	Index razvijenosti	63,0
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 25,0% % nekorištenog zemljišta Mogućnost prometa zemljištem	Oko 70% Moguće je u potpunosti riješiti imovinsko-pravne probleme	% oštećenog 15 mine ha polj./st. 0,37
Voda	raspoloživost Mogućnost korištenja	Bosna, Krivaja, Gostović rijeka, jezero na Mašici Na rijeci Bosni je moguće napraviti protočnu HE, ali dodjela koncesije predstavlja problem koji jos nije riješen.	
Šume	Visoko kvalitetne šume zaizimaju 64% teritorije općine. Nekontrolisana sječa i neodržavanje šumskih puteva ugrožavaju ovaj resurs, ali i vodni režim i ugrožavaju kvalitet zemljišta – klizišta, erozija isl.		
Ostalo	Minerali Sunce	Bakar, kamen Dijabaz, krečnjak, šljunak, magneziti Moguće je koristiti za manje kolektore, a naročiti kod razvoja smještajnih kapaciteta	
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Regionalni putevi su asfaltirani (96,5), li je dio oštećen (15km), od lokalnih puteva (121km) 70% je asfaltirano, nekategorisanih puteva je 220 km. Osnovni problem su dotrajali i neodržavani mostovi. Saobraćajnice su generalno rečeno u lošem stanju.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Vodovod je izgrađen za centralni dio općine. Postoji 5 mjesnih vodovoda, a ostalo stanovništvo se samostalno snabdjeva vodom. Na nekoliko lokaliteta nedostaje vode za piće. Kanalizacija je neriješena, većina odlazi direktno u vodotokove		
Upravljanje otpadom	Odvoza smeća nije organiziran na zadovoljavajućem nivou (samo 4 km od centra se sakuplja smeće). Smeće se odlaže na staru gradsku deponiju, koja nije uređena i predstavlja opasnost. Dodatno prema procjenama postoji preko 400 divljih deponija koje zaista predstavljaju opasnost i ograničenje razvoju.		
Javni prevoz	Postoji gradski autobus, čiji je raspored vožnje prilagođen školskoj djeci. Ostale potrebe se zadovoljavaju međugradskim linijama.		
Škole	JU Gradski vrtić prima 60 djece, a dečja iz prigradskih područja nemogu dobiti obavezno predškolsko obrazovanje. Na općini djeluje 6 osnovnih škola i 8 područnih odjeljenja. U općini radi Gimnazija i dvije srednje mješovite škole.		
Kultura	Dom kulture je osnovna institucija koja pruža usluge građanima. U okviru doma djeluje i biblioteka. Postoji gradska dvorana, dok objekat za sport „Partizan“ nije u upotrebi. Nogometni stadion sa pomoćnim terenima je u funkciji. Postoje fudbalski, atletski i rukometni klub. Na području općine djeluju dva KUD-a.		
Turistička infr.	Projekat parka prirode Tajan je pokrenuo rad na turističkoj infrastrukturi, tako da postoji dovoljna turistička signalizacija, postoje dobro označene biciklističke staze, postoji služba gorskog spasavanja, škola speologije, postoje i uređena popularna izletišta pored rijeke Krivaje, ali njihovo održavanje nije dobro organizirano, špilje nisu označene i dostupne. Postoji rafting i biciklistički klub, lovačko društvo i planinarsko društvo. Nema certificiranih turističkih vodiča. Javni prevoz nije uređen, tako da dostupnost izletista nije potpuna. Postoje nastojanja za uspostavu usluge u privatnim kućama (Tajan).		
Prioritetni problemi	Kanalizacija i upravljanje krutim otpadom Nekontrolisana sječa šume Loša putna infrastruktura	Pogodnost za razvoj	Postojeći hidropotencijal Djelimično postavljena turistička infrastruktura Riješeni imovinsko-pravni odnosi

EKONOMIJA	
Osnovna privredna grana	Drvena industrija (Krivaja montažne kuće), tekstilna industrija, građevinske firme, metaloprerađivačka ind., poljoprivreda
Struktura preduzeća	Mala i srednja preduzeća i najveći broj obezbjeđuje usluge:trgovina i ugostiteljstvo.
Poljoprivreda stanje i perspektive	Poljoprivreda nije djelatnost koja ima tradiciju, što danas predstavlja prepreku daljem razvoju općine. Najvažnije poljoprivredne djelatnosti su proizvodnja mlijeka i pilećeg mesa, zatim proizvodnja malina, povrća u zaštićenom prostoru, pilot projekti proizvodnje brusnice i borovnica. Postoje i dva ribnjaka. Na području općine postoje dvije zadruge i udruženje poljoprivrednika i udruženje pčelara.
Turizam	Resursi: dva vodopada, preko 100 speololoških objekata, 2 nalazi.ta paleolitske kulture, 3 neolitske kulture i desetine nalazi.ta iz ranog srednjeg vijeka, 4 endemske biljke, paleontološki nalazi (ostaci medvjeda, lisice i crvenog jelena) Mašička stijena (litica 250m), stablo ginka bilobe, Stanje i mogućnosti: dostupnost područja je mala, nema javnog prevoza, niti u potpunosti formiranog turističkog proizvoda, a proizvodnja hrane za turiste može biti interesantna djelatnost. Postojeći resursi su izvrsni za razvoj avanturističkog i sportsko rekreativnog, a posebno lovno turizma.
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL	
Razvojna agencija	Općina je osnovala Razvojnu agenciju čiji osnovni zadatak je privlačenje razvojnih projekata. Trenutno jako dobro saraduju sa razvojnom agencijom iz Žepča i s njima implementiraju projekat EU prekogranične saradnje.
Razvijenost NVO-a	10 udruženja građana, 1 savez. Ambasada lokalne demokratije i udruženje građana Atom se izdvajaju po svojoj aktivnosti.
Poduzetnička infrastruktura	Poduzetnička infrastruktura je neizgrađena. Aktivnosti oficijelne poduzetničke infrastrukture obavljaju projekti koji se implementiraju u saradnji sa lokalnim NVO
Ind. zone	Planirane su tri poslovno idustrijske zone, od čega jedna smeđa i dvije zelene. Razvoj ovih zona nema poslovni fokus jasno diferenciran.
Strategije	Ovo je završna godina implementacije Strategije ekonomskog razvoja općine Zavidovići. Nova strategija je u pripremi.
Otvorenost Općine	Povjerenje
Uspostavljena je služba za vodoprivredu, polj. i šumarstvo u Općini	Sudionici razgovora nisu zadovoljni transparentnošću rada (podjela poticaja)
Općinske službe za privredu i poljoprivredu usko saradju sa aktivnim NVO-ima	
SPECIFIČNOSTI OPĆINE	
SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Površinski velika općina sa udaljenim naseljima (39km) – ruralni centri ☐ Neuređeno upravljanje čvrstim otpadom preko 400 divljih deponija ☐ Nemogućnost formiranja razvojnog budžeta ☐ Nekonrolisana sječa šume ☐ Poljoprivreda nije izbor već moranje ☐ Nesigurnost na tržištu – otkupni centri ☐ Zelena pijaca je jako loše snabdjevena 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Certifikacija šuma ☐ Mogućnost korištenja iglica crnogorične šume i otpada iz drvne industrije ☐ Spomenik prirode Tajan i park kamenih kugli, lovni i avanturistički turizam ☐ Organska poljoprivredna proizvodnja ☐ Pčelarstvo ☐ Rezervat divljih životinja ☐ Plasman hrane i u okviru Općine – zelena pijaca, turističke rute, izletišta

OPĆI PODACI		ZENICA	
Lokacija	Zapadni dio ZDK		
Broj stanovnika	127.105	Br. stanovnika/m ²	22
% radne populacije (15 do 65)	67,4%	% zaposlenih	od radne populacije 30,4% od aktivne populacije 54,9%
Ukupni broj MZ	70	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	1,04	Index razvijenosti	106,6
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 27,5% % nekorištenog zemljišta		% oštećenog ha polj./st. 0,12
	Mogućnost prometa zemljištem	Postoji katastar i zemljišne knjige i u fazi su digitalizacije	
Voda	raspoloživost	Izvorišta u sistemu javnog vodosnabdijevanja: Kruščica, Babina rijeka, Strmešnjak, Klopče. Zadovoljavajućeg su kvaliteta i nije potrebno prečišćavanje. Kroz područje protiče rijeka Bosna i mnoge njene pritoke. Industrijska voda za potrebe pogona i postrojenja kompanije "Arcelor Mittal" i firmi u Poslovnoj zoni "Zenica-1" zahvata se iz rijeke Bosne. Postoji problem zagađenosti vodotoka preko tačkastih i difuznih izvora zagađenja.	
	Mogućnost korištenja		
Ostalo			
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	Ukupna dužina putne mreže na području općine Zenica iznosi 362,6 km, od čega je 11,7% magistralnih, 20,5% regionalnih, 38,9% lokalnih i 28,9% nekategorisanih cesta. Magistralnim putem i željezničkom prugom grad Zenica povezan je sa širim područjem, a regionalnim putem ostvarena je veza sa Lašvanskom dolinom. Ukupno je na području općine asfaltirano 392,86 km cesta i 52,9 km uređenih trotoara. Asfaltnom cestom sa gradom Zenica povezani su centri 65 mjesnih zajednica na području općine, a samo centri u šest mjesnih zajednica nemaju takvu povezanost. Zbog povećanja saobraćajnog intenziteta Općina Zenica je sredinom 2007.godine izradila Studiju sistema saobraćajne mreže grada Zenice sa analizom i prognozom saobraćaja do 2027.godine.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Vodovodna mreža na području općine dužine je cca 200 km. U proteklom periodu nije došlo do proširenja gradske vodovodne mreže, ali se vrši njena rekonstrukcija u skladu sa lokalnim propisima, uporedo sa rekonstrukcijom ulica. Na području općine dužina kanalizacione mreže iznosi 120 km. Broj priključaka u 2009. iznosio je 22.460 za domaćinstva i 1.728 za pravna lica, odnosno ukupno 24.188. Problematika zbrinjavanja tehnoloških i komunalnih otpadnih voda u Zenici je vrlo kompleksna zbog njihove dispozicije putem mješovite kanalizacije i neriješenog adekvatnog prečišćavanja prije njihovog ispuštanja u vodotok, u rijeku Bosnu. Trenutno su aktuelni planovi izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u okviru projekta započetog krajem 80-tih godina prošlog vijeka.		
Upravljanje otpadom	Organizovanim odvozom smeća i otpada u 2009. godini obuhvaćeno je 70,3% domaćinstava i 90,0% pravnih subjekata, odnosno 24 100 korisnika usluga odvoza smeća i otpada. Godišnje se prikupi 27 256 m ³ otpada i on se adekvatno zbrinjava na način organizovanog odvoza na Regionalnu sanitarnu deponiju „Moščanica“ na kojoj se na potpuno kontrolisan način odlaže. Vrlo se mala količina otpada sortira (cca 5,0%). Procjenjeno je da se oko 68 140 m ³ otpada nalazi odloženo na „divlje deponije“ koje treba sanirati na ekološki prihvatljiv način.		
El mreža	Dužina elektro mreže na području općine u 2009. godini bila je 1.470 km. Do kraja ove godine bi trebala početi gradnja kombinovane gasno-parne kogeneracijske elektrane		

Javni prevoz	<p>(KTG Zenica) snage 230 MW/170MW. Realizacijom ovog projekta osigurat će ekološki prihvatljiva proizvodnja električne energije, uz 170 MW toplinske energije. Uskoro se očekuje objavljivanje tendera za izgradnju HE Vranduk, a pokrenute su i aktivnosti izgradnje minihidroelektrana (Čajdraš i Bistričak).</p> <p>Javni prevoz putnika organizovan je na 37 općinskih linija sa ukupno 692 dnevna polaska. Starost voznog parka kojim se obavlja javni prevoz u prosjeku je 22 godine, a tehničko stanje autobusa je zadovoljavajuće.</p>
Škole	<p>U školskoj 2009/2010. godini broj učenika 18 osnovnih škola je 12.519, manji broj u odnosu na prethodne godine.</p> <p>U 11 srednjih škola u Zenici sa 204 odjeljenja bilo je 4 954 učenika, a nastavu je izvodilo 404 nastavnika. Broj odjeljenja, učenika i nastavnika smanjen je u školskoj 2009/2010. godini u odnosu na stanje školske 2007/2008. godine za 8,1%, odnosno 16,2% i 11,6%</p> <p>Na sedam fakulteta Univerziteta u Zenici u zimskom semestru školske 2009/2010. godine upisano je ukupno 4.463 studenta i predstavlja 6,2% od ukupnog broja upisanih studenata u Federaciji BiH.</p>
Kultura	<p>Najvažnije institucije kulture, čiji značaj i djelovanje prevazilazi lokalne granice, su: Bosansko narodno pozorište, Muzej Grada Zenice, Javna biblioteka, Univerzitetska biblioteka, Kamerni simfonijski orkestar i Omladinski hor. Osim toga, u Zenici djeluju nacionalna društva (Preporod, Napredak i Prosvjeta), KUD Željezara Zenica i mnoga druga kulturno umjetnička društva.</p> <p>Bosansko narodno pozorište, Muzej i Univerzitetska biblioteka raspolažu dovoljnim i namjenskim prostorom, dok to nije slučaj sa Javnom bibliotekom.</p> <p>Na području općine je tri Doma kulture koji su u upotrebi.</p> <p>Za šest mjeseci prosječno se održi oko 50 kulturnih priredbi i događaja.</p> <p>U Zenici djeluje jedna Televizijska stanica – TV Zenica, tri radio stanice i jedan sedmični list – Naša riječ, jedan dvosedmični besplatni list – Superinfo.</p> <p>U Gradu postoji savremena sportska infrastruktura: Stadion Bilino Polje, Atletski stadion, Gradska Arena, Dom strijelaca, sportsko rekreativni objekat Papirna i više otvorenih sportskih terena sa vještačkom travom, a planirana je i gradnja nogometnog kompleksa Nogometnog saveza BiH. Sportske aktivnosti odvijaju se u 10 sportskih saveza i 74 sportska kluba u kojima trenira oko 4 800 sportista.</p>
Prioritetni problemi	Pogodnost za razvoj
<p>Kontaminacija zraka, vode i zemljišta</p> <p>Nezaposlenost stanovništva</p>	<p>Uspostavljene poslovne zone</p> <p>Povoljna poslovno-preduzetnička infrastruktura</p> <p>Tradicija u tehničkim naukama</p> <p>Povoljan geografski položaj uz još veći značaj nakon izgradnje koridora Vc</p>
EKONOMIJA	
Osnovna privredna grana	<p>Dominantno rudarstvo, energetika i prerađivačka industrija.</p> <p>Grupacije intermedijalne proizvodnje srednje niskih tehnologija (proizvodnja koksa, proizvodnja metala i proizvodnja proizvoda od metala, osim mašina i opreme).</p> <p>Djelatnosti u kojima je koncentracija zaposlenosti veća od prosječne koncentracije zaposlenosti u tim djelatnostima u FBiH: vađenje ruda i kamena, prerađivačka industrija i prijevoz, skladištenje i veze.</p>
Struktura preduzeća	<p>Od ukupnog broja od 2.763 preduzeća, najveći broj ili 88% su mikro preduzeća koja upošljavaju do 9 radnika. Preduzeća koja se smatraju velikim i koja zapošljavaju preko 250 radnika ima 29 (1% od ukupnog broja registriranih preduzeća), a srednjih preduzeća koja zapošljavaju između 50 i 250 radnika ima 81 (3% od ukupnog broja registriranih preduzeća).</p>
Poljoprivreda stanje i perspektive	<p>Nizak stupanj razvoja djelatnosti poljoprivrede na području općine. Poljoprivreda je jedna od bitnih djelatnosti, sa potencijalima da se unaprijedi i efektuiru.</p> <p>Poljoprivredno zemljište je skoro potpuno (95,3%) u privatnom vlasništvu.</p> <p>Najveći dio oranica, bašti i vrtova se koristi za proizvodnju povrća, zatim u proizvodnji</p>

Turizam	<p>žitarica i krmnog bilja. Područje općine je dosta povoljno za proizvodnju svih kontinentalnih vrsta voća, dostignuti nivo proizvodnje je znatno ispod mogućnosti. Struktura poljoprivrednih površina u kojoj dominiraju pašnjaci i livade, ukazuje na mogući razvoj stočarstva. Organizovanog farmerskog uzgoja skoro i da nema, pa zbog toga ni značajnije robne proizvodnje.</p> <p>Lokaliteti: Izletišta Bistričak i Pepelari, planina Smetovi (penjalište, poligon za penjače rekreativce početnike i vrhunske rekreativce)</p> <p>Iako imaju veliki prirodni potencijal, ovi lokaliteti su ekološki ugroženi.</p> <p>U cilju očuvanja ovih lokaliteta proglašen je „Park prirode Babina“ u koji spadaju Smetovi, Pepelari, Bistrovac, Lastavica, dolina Babine, obuhvata površinu od 40 km². Smještajni kapaciteti na području Zenice sastoje se od četiri hotela, tri motela i tri pansiona.</p>
----------------	--

SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL

Razvojna agencija	<p>Na području općine posluju: Agencija za lokalni ekonomski razvoj ZEDA, Biznis inkubator Zenica -BIZ, TechnoPark Zenica sa tri odjeljenja: metalni i nemetalni materijali, enegetika i ekologija i izvrsnost u drvopreradi.</p> <p>Organizacije za podršku razvoju biznisa u općini Zenica: Biznis Servis Centar Zeničko-dobojskog kantona, REZ – Regionalna razvojna agencija Zenica.</p>
Razvijenost NVO-a	<p>Na području Općine registrovano je 485 nevladinih organizacija u raznim oblicima i različitim programima djelovanja. U ovaj broj ulaze i organizacije iz oblasti kulture, sporta, socijalne zaštite, ekologije, mladih te razna strukovna udruženja i udruženja za ostvarivanje određenih grupnih interesa. Sve organizacije su registrovane na osnovu zakona o udruženjima i fondacijama ali većina njih još uvijek nije finansijski samoodrživa. Mnoge nevladine organizacije su nastale uz podršku stranih donatora. Općinska uprava izdvaja značajna sredstva iz budžeta općine Zenica, po javnim transparentnim procedurama, za realizaciju mnogobrojnih aktivnosti nevladinih organizacija iz gore spomenutih oblasti. Sve su veće mogućnosti za povlačenje sredstava iz raznih domaćih ali i stranih fondova ali je zato neophodna veća stručna i kadrovska osposobljenost.</p>
Ind. zone Strategije	<p>Postoje</p> <p>Strategija razvoja općine Zenica od 2002. do 2015. Godine, proces revizije započet prije godinu dana, trenutno je u završnoj fazi izrade.</p> <p>Lokalni ekološki akcioni plan za općinu Zenica</p>

SPECIFIČNOSTI OPĆINE

SLABOSTI/OGRAIČENJA	MOGUĆNOSTI/PRIORITETI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Glomazan administrativni aparat, neraščišćeni odnosi i neefikasna saradnja između općine, kantona i države ☐ Nepovoljna privredna struktura (dominantan udio teške industrije, nedovoljno razvijen sektor MSP) ☐ Nepreduzetnička tradicija i kultura ☐ Velika nezaposlenost i mala kupovna moć stanovništva ☐ Pad nataliteta i demografsko starenje ☐ Socijalne deformacije karakteristične za veće sredine u BiH (kriminalitet, droga...) ☐ Kontaminiranost poljoprivrednog zemljišta, devastirani rudnički prostori i pojava klizišta ☐ Ugrožen okoliš, nerazvijeno upravljanje okolišem 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Centralna geostrateška pozicija (evropski koridor, blizina Sarajeva) i dobra prometna povezanost ☐ Tradicija u građevinarstvu ☐ Administrativni i kulturni centar kantona, regionalni razvojni centar ☐ Univerzitetski grad, sa tradicijom istraživačko-razvojnog rada ☐ Poslovno-preduzetnička infrastruktura ☐ Relativno stručna i jeftina radna snaga ☐ Industrijska i zanatska tradicija ☐ Obnovljeni i pokrenuti proizvodni kapaciteti industrije čelika ☐ Privučen i investiran značajan inostrani kapital ☐ Sportska, kulturna i sajamska infrastruktura, dobar imidž u organizovanju sportskih i sajamskih manifestacija ☐ Regionalna sanitarna deponija ☐ Bogati tehnički resursi i laboratorije za dijagnostiku u svim oblastima i sektorima a u sklopu UNZE

OPĆI PODACI		ŽEPČE	
Lokacija	Sjeverozapadni dio ZDK		
Broj stanovnika	31.067	Br. stanovnika/m ²	110
% radne populacije (15 do 65)	68,6	% zaposlenih	od radne populacije 15,9% od aktivne populacije 41,9%
Ukupni broj MZ	42	Broj ruralnih MZ	
Nivo razvijenosti	0,37	Index razvijenosti	141,2
RESURSI			
Zemljište	% poljoprivrednog 34,1 % nekorištenog zemljišta	Okolo 40%	% oštećenog 13,6% mine ha polj./st. 0,31
	Mogućnost prometa zemljištem	katastar i zemljišne knjige nisu uređeni	
	Problemi i mogućnosti korištenja	Nema jasnog vlasništva nad zemljom – više vlasnika na parceli Registrirano je 5 aktivnih klizišta, a postoji značajan dio minski sumnjivog područja.	
Voda	raspoloživost		Bosna, Pepelarska, Želečka, Orahovačka, Bistrička Rijeka, Željeznica, Rakovica, Ograjina, Papratnica, Ljubna, Krajnjača i Liješnica, 12 izvorišta mineralne vode (prirodne ljekovite vode), 6 izvorišta pitke vode
Ostalo	Mogućnost korištenja Minerali		3 mini HE (data koncesija) na rijeci Bosni Magnezit, hrizotil azbest, montnomorijonitno-kaolinska glina, ugalj, željezo i pirit, krečnjak
	Sunce		Dovoljno osvjetljenje za korištenje solarnih kolektora posebno u ugostiteljskim objektima
INFRASTRUKTURA			
Mreža puteva	M 17 (28 km), R 474 (5,5 km), R 465 (8 km). Treba naglasiti da je 113,35 km asfaltirano, a 88,75 km neasfaltirano. Željeznički transport je u funkciji ali se ne koristi.		
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	Glavni vodovod pokriva korisnike u gradu i nekoliko prigradskih naselja, a ostali stanovnici (33 MZ) dobivaju vodu iz mjesnih, grupnih ili seoskih vodovoda, koji su građeni na inicijativu MZ ili stanovnika, koji se o njima brinu. Glavni vodovod je zastario i treba rekonstrukciju. Grad je pokriven kolektorom za sakupljanje kanalizacije i otpadne vode i izgrađena je I filter stanica. Prigradska naselja i seoske MZ problem kanalizacije rješavaju septičkim jamama i to je neadekvatno i predstavlja problem., Veliki dio ovih voda završava direktno u vodotocima što čini veliki problem.		
Upravljanje otpadom	JKP Komunalno prikuplja otpad i vozi ga na Regionalnu deponiju u Zenici i lokalnoj privremenoj deponiji Trebetovići i uz to postoji 11 registrovanih odlagališta smeća u prigradskim i seoskim područjima, te preko 100 mirko lokacija gdje se odlaže smeće.		
El mreža	Prema procjeni 85% mreže je u dobrom stanju, a 15% treba rekonstrukciju. U ruralnom području snabdjevanje postoji ali nije stabilno. Prepreka razvoju mreže su teško dobivanje dozvola i rješavanje pravno-imovinskih odnosa.		
Javni prevoz Škole	Za osmogodišnje đake prevoz je organiziran i bezplatan Predškolsko obrazovanje nije organizirano za stanovnike ruralnih područja. U gradu postoji samo jedan vrtić što je nedovoljno. Broj osnovnih škola je 5 i 15 područnih škola, 1 glazbena škola sa 8 područnih odjeljenja. Na području općine djeluju i tri srednje škole. 90% srednjškolaca nastavlja školovanje. Postoji i visokoobrazovni studij „stručni studija računarstva“. Ukupno 95 studenata pohađa nastavu.		
Kultura	U gradu postoji dom kulture koji je centar kulturnih zbivanja. Sportski tereni su izgrađeni u 50% MZ. Nogometni stadion FK Žepče, te mreža sportsko-rekreativnih objekata i plivački centar. Na području općine djeluju 5 KUD-ova, 10 kulturnih udruga i 17 sportskih. Općina ima i Radio postaju i postoji i privatna radio postaja. Žapačko veče i Dani Miholjskog ljeta su godišnje manifestacije. Na području općine djeluje		

Turistička infr.	Zavičajna zbirka, Ju Biblioteka i galerija Ljerke Njejš. Postoje školovani mladi ljudi, ali nema turističkih vodiča, turistička signalizacija je nerazvijena, kao i smještajni kapaciteti, planirana je izrada Strategije razvoja turizma do 2012 godine.
Prioritetni problemi	Pogodnost za razvoj
Rješavanje problema kanalizacije u ruralnim područjima	Dobra saobraćajna povezanost – na trasi budućeg koridora Planovi za zaštitu područja visokih šuma
Rješavanje problema predškolskog obrazovanja djece iz ruralnih područja	Postojanje kadra obrazovanog za rad u turizmu
Jačanje javnog prevoza i jačanje turističke infrastrukture	
EKONOMIJA	
Osnovna privredna grana	Drvena industrija, metaloprerađivačka industrija (inox), građevinska industrija, tekstilna industrija, usluge i poljoprivreda.
Struktura preduzeća	45% mala i srednja poduzeća, 22% trgovačke radnje, 20% zanatske radnje i 13% ugostiteljske radnje.
Poljoprivreda stanje i perspektive	22 zadruge/udruge poljoprivrednih proizvođača rade na području. Najbrži rast je imala proizvodnja malina (najveći proizvođači u ZDK), obnova šljivika, potom jabuka i trešanja, a velika je zainteresiranost za brusnicu i borovnicu, te ljekovito bilje. Značajne količine mlijeka se proizvode na ovom području. Mali posjed, nepostojanje tradicije poljoprivredne proizvodnje, nepostojanje moderne distributivne mreže i nepostojanje savjetodavne službe ograničava razvoj. Postojanje argoinkubatora, postojanje poticaja za proizvodnju i blizina prerađivačkih kapaciteta su prednosti koje treba iskoristiti.
Turizam	Resursi: bogat biodiverzitet – 10 endemičnih biljaka, plan za zaštitu (Vstepen) područja visokih šuma, razvijena mreža sportskorekreativnih objekata i postojanje plivališta, planinarski dom (žepačka transferzala), 20 lovačkih objekata (tradicija lovstva), rijeke bogate ribom, svetište Velike Gospe, Osova, džamija Ferhadija, crkva Rođenje Presvete Bogorodice, Židovsko groblje, bunker iz II svj. rata. Stanje i mogućnosti Trenutno nepostojanje bazne turističke infrastrukture, atraktivnih šetnica i biciklističkih staza i smještajnih kapaciteta, te znanja kako osmisliti turistički proizvod predstavljaju osnovni problem daljeg razvoja turizma.
SOCIJALNI (DRUŠTVENI) KAPITAL	
Razvojna agencija	Postoji razvojna agencija koju je uspostavila Općina, ali je samostalna i postoji odjeljenje za razvoj u Općini koje je veoma aktivno i povezano sa stanovnicima. Implementirala je 8 projekata koji su finansirani od EU i drugih internacionalnih razvojnih agencija.
Razvijenost NVO-a	NVO sektor je razvijen i aktivan. Posebno se ističu Udruga poslodavaca i eko udruge. Ove organizacije učestvuju u internacionalnim projektima a posebno i u projektima EU prekogranične saradnje.
Poduzetnička infrastruktura	U općini je uspostavljen jedan poslovni inkubator i jedan agroinkubator koji pružaju pomoć malim preduzećima. Međutim oni nisu u stanju ponuditi stalne programe obrazovanja za male poduzetnike i u svim privrednim oblastima
Ind. zone	Planirano je i prostornim planom je uspostavljeno 6 industrijsko/poslovnih zona. One nisu još u potpunosti infrastrukturno obezbjeđene. Sve bi trebale biti zelene poslovne zone bez stvarnog poslovnog fokusa koji je neophodan.
Strategije	Sadašnja strategija razvoja Općine je moderan i sveobuhvatan dokument. Planirano je kreiranje LEAP-a, strategije razvoja turizma i ruralnih područja.
Otvorenost Općine	Povjerenje
Općina ima kapaciteta da pomogne stanovništvu	Općina je veoma otvorena i nastoji okupljati sve interesne grupe i saradivati sa njima. Međutim saradnja nije na zadovoljavajućem nivou, a posebno u saradnji sa privatnim sektorom
Transparentnost rada je na srednjem nivou, ali sa znakovima unapređenja	Povjerenje postoji iako bi trebalo biti na višem nivou

SPECIFIČNOSTI OPĆINE

SLABOSTI/OGRAĐENJA

- Neadekvatan odnos prema okolišu – otpad, kanalizacija, sječa šume, klizišta i minska polja
- Nema tradicije u polj. proizvodnji
- Nema tradicije u turizmu
- Urbanistički i regulacioni plan
- Neuređen katastar i zemljišne knjige
- Nema aktivnosti na pošumljavanju
- Niska inovativnost u privredi i poljoprivredi
- Neadekvatna obrazovna struktura radne snage
- Savjetodavna služba

MOGUĆNOSTI/PRIORITETI

- Institucionalni i ljudski kapaciteti za pripremu i implementaciju EU programa – LER i LAG
- Raznoliki prirodni resursi, a posebno bogatstvo izvorišta mineralnih voda
- Gestrateški položaj – dobra transpostna infrastruktura, blizina prerađivačkih kapaciteta
- AGROinkubator, poslovni inkubator i 22 zadruge/udruge poljoprivrednih proizvođača
- Snažan oporavak proizvodnje malina i ljekobilja
- Zemljoradnici otvoreni za moderne tehnologije i inovativne pristupe proizvodnji
- Lovački, vjerski i rekreacioni turizam
- Veliki i najmoderniji rasadnik šumskog bilja – CERTIFICIRANI rasad

7. SWOT ANALIZA

SWOT analiza je nastala kao rezultat sveobuhvatne analize prirodnih, demografskih, društvenih i ekonomskih karakteristika ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona. Saznanja do kojih se došlo u toku ove analize upotpunjena su zaključcima dobivenim u toku direktnih kontakata sa interesnim grupama iz svih općina ZDK. Održani su workshopovi – radni sastanci na kojima su učešće uzeli predstavnici lokalne populacije, udruženja, nosioca privrednih aktivnosti i lokalne vlasti. Na ovaj način se došlo do saznanja o nekim problemima koji su specifični za pojedine općine kao i o tome na koji način lokalna populacija vidi rješenja problema i prioritete djelovanja.

Snage, slabosti, prilike i prijetnje ruralnom razvoju Zeničko-dobojskog kantona date su u sljedećem tabelarnom pregledu:

SNAGE	SLABOSTI
☐ Neiskorišteni prirodni resursi	☐ Visoka stopa nezaposlenosti
☐ Povoljni prirodni resursi (zemljište, reljef, vode, klima)	☐ Nezadovoljavajuća starosna i obrazovna struktura populacije
☐ Velikim dijelom nekontaminirani prirodni resursi	☐ Usitnjenost poljoprivrednog zemljišta
☐ Povoljni uslovi za razvoj stočarstva	☐ Nepovoljna konfiguracija terena
☐ Povoljan ambijent za razvoj turizma (postojanje povoljnih prirodnih preduslova i kulturno-istorijskog naslijeđa)	☐ Ekstenzivna proizvodnja
☐ Raznolikost flore i faune	☐ Nizak nivo tržišno orjentisane proizvodnje
☐ Blizina velikih potrošačkih centara	☐ Nedovoljna tehnološka opremljenost
☐ Tradicija i iskustvo u nekim proizvodnjama (stočarstvo, voćarstvo, ratarstvo, prerada mesa)	☐ Nizak nivo tehničko-tehnoloških znanja lokalnog stanovništva
☐ Intenziviranje određenih proizvodnji u posljednje vrijeme (proizvodnja mlijeka, voća i plastenička proizvodnja)	☐ Nedovoljna educiranost u pokretanju novih biznisa
☐ Postojanje strateških razvojnih dokumenata	☐ Nепрепознавање важности система квалитета/сертификације
☐ Zainteresovanost lokalnih vlasti za uspostavljanje regionalne i međunarodne saradnje	☐ Neinformisanost MSP o potrebama modernog kupca – nema stvarne tržišne orijentacije
☐ Postojanje prirodnih uslova za implementaciju integriranih projekata (poljoprivreda-turizam)	☐ Nedostatak poduzetničkog duha
☐ Postojanje potencijala za razvoj prehrambene (prerađivačke) industrije	☐ Nekonkurentnost malih proizvođača na tržištu
☐ Uspješno uspostavljeni mali i srednji biznisi	☐ Nedovoljna organizovanost proizvođača
☐ Postojanje tradicije u određenim ekonomskim sektorima – poljoprivreda, drvna industrija, metaloprerađivačka industrija, tekstilna industrija	☐ Nizak nivo investiranja
☐ Obilje elemenata prirodnog naslijeđa	☐ Nedostatak prerađivačkih kapaciteta
☐ Arheološka nalazišta i vrijedno kulturno historijsko naslijeđe	☐ Relativno zastarjela tehnologija postojećih prerađivačkih kapaciteta
☐ Nacionalne i kulturne različitosti	☐ Nedostatak skladišnih kapaciteta (hladnjača)
	☐ Minska polja
	☐ Nedovoljna saniranost šteta nastalih ratnim djelovanjem
	☐ Loša infrastruktura ruralnih područja
	☐ Neriješeni problemi odlaganja otpada
	☐ Neriješen problem odvodnje otpadnih voda
	☐ Veliki broj divljih deponija
	☐ Nedovoljna zaštita prirodnih i kulturnih resursa,
	☐ Nedostatak uslužnih sadržaja na

MOGUĆNOSTI/PRILIKE	OGRANIČENJA/OPASNOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Povoljan geostrateški položaj ☐ Jačanje pozitivnog imidža BiH i ZDK ☐ Dobra raspoloživost obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa ☐ Postojanje strateških dokumenata na višim nivoima vlasti o potrebama razvoja ruralnih oblasti ☐ Poljoprivreda definisana kao strateško opredjeljenje Bosne i Hercegovine ☐ Postojanje značajnih evropskih fondova za finansiranje projekata iz oblasti ruralnog razvoja ☐ EU strateško opredjeljenje za podršku razvoju ruralnih oblasti ☐ Sve veće podsticanje ruralnog razvoja od stranih vladinih i nevladinih organizacija ☐ Postojanje interesovanja za strana direktna ulaganja u poljoprivredu ☐ Finansijski jaka dijaspora ☐ Razvijenost razvojnih institucija – Privredna komira, LAG, lokalne razvojne agencije, Razvojna agencija ekonomske regije Centralna Bosna, Turistička zajednica TK ☐ Jačanje BH institucionalnog okvira vezanog za sigurnost i kvalitet hrane (laboratorije, Institut za akreditaciju i standardizaciju, certifikacijske kuće ☐ Povećanje izvoza hrane na nivou Bosne i Hercegovine ☐ Napredak BiH u EU integracionim procesima ☐ Značajna zainteresovanost za seoskim i eko-turizmom ☐ Rastući interes za lovom i ribolovom 	<p>turističkim destinacijama</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Neizgrađena svijest o potrebi zaštite okoliša i održavanju biodiverziteta ☐ Neizgrađene ili nedovršene institucije za podršku i pomoć poljoprivredi pri izvozu ☐ Nemogućnost izlaska na strana tržišta (standardi, procedure, regulativa) <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nepostojanje razgraničenja ruralnog od urbanog prema kriterijima koji su u skladu sa evropskom praksom ☐ Neefikasan domaći sistem otkupa i distribucije proizvoda ☐ Nedostatak povoljnih razvojnih sredstava ☐ Spor razvoj infrastrukture ☐ Neadekvatna agrarna politika na nivou entiteta i države ☐ Nepostojanje selektivnih mjera podrške ruralne oblasti ☐ Nedovoljna podsticajna sredstva od strane države ☐ Nepostojanje adekvatnog sistema za kreditiranje i garantovanje ☐ Ograničenost fondova za razvoj infrastrukture ☐ Trajno gubljenje prostora za turistički razvoj zbog raznih oblika devastacije poput površinskih kopova ili divljih deponija ☐ Usporen privredni rast u komplementarnim granama ☐ Odlazak mladog, radno sposobnog stanovništva iz seoskih područja ☐ Dalje devastiranje prirodnih resursa ☐ Smanjenje međunarodne pomoći u obliku donatorskih sredstava ☐ Komplicirane procedure za otvaranje biznisa i za samozapošljavanje ☐ Nepovoljna poslovna klima za razvoj malih i srednjih preduzeća ☐ Nedovršen proces privatizacije ☐ Loš imidž i nerazumjevanje pojma ruralno ☐ Izražena siva ekonomija ☐ Nestabilna politička situacija regije ☐ Neefikasna implementacija postojeće zakonske regulative ☐ Nepostojanje sistema za praćenje i evaluaciju implementiranih projekata ☐ Nerazvijeno tržište zemljištem ☐ Neodgovarajuća i nedovoljna regulativa iz oblasti okoliša ☐ Brojni nivoi vlasti sa nejasno definisanim nadležnostima

Osim opšte SWOT analize ruralnih područja Zeničko-dobojskog kantona daju se i SWOT analize nekoliko najvažnija sektora za budući ruralni razvoj ovog kantona, sektor poljoprivrede, sektor šumarstva, sektor turizma, sektor malih i srednjih preduzeća.

SWOT analiza poljoprivrednog sektora za područje Zeničko-dobojskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
☐ Neiskorišteni prirodni resursi ☐ Povoljni prirodni resursi za bavljenje poljoprivredom (zemljište, reljef, vode, klima) ☐ Velikim dijelom nekontaminirani prirodni resursi ☐ Postojanje prirodnih uslova za sticanje dodatnih prihoda (samoniklo šumsko bilje, ljekovito bilje) ☐ Povoljni uslovi za razvoj stočarstva ☐ Povoljan ambijent za razvoj turizma (postojanje povoljnih prirodnih preduslova i kulturno-istorijskog naslijeđa) ☐ Raznolikost flore i faune ☐ Blizina velikih potrošačkih centara ☐ Spremnost lokalnog stanovništva za saradnjom – ljudski resursi ☐ Potencijalna radna snaga ☐ Tradicija i iskustvo u nekim proizvodnjama (stočarstvo, voćarstvo, ratarstvo, prerada mesa) ☐ Intenziviranje određenih proizvodnji u posljednje vrijeme (proizvodnja mlijeka, voća i plastenička proizvodnja) ☐ Postojanje strateških razvojnih dokumenata ☐ Zainteresovanost lokalnih vlasti za uspostavljanje regionalne i međunarodne saradnje ☐ Postojanje prirodnih uslova za implementaciju integriranih projekata (poljoprivreda-turizam) ☐ Postojanje potencijala za razvoj prehrambene (prerađivačke) industrije	☐ Visoka stopa nezaposlenosti ☐ Nezadovoljavajuća starosna i obrazovna struktura populacije ☐ Usitnjenost poljoprivrednog zemljišta ☐ Nepovoljna konfiguracija terena ☐ Ekstenzivna proizvodnja ☐ Nizak nivo tržišno orjentisane proizvodnje ☐ Nizak nivo specijalizacije proizvodnje ☐ Nedovoljna tehnološka opremljenost ☐ Nizak nivo tehničko-tehnoloških znanja lokalnog stanovništva ☐ Nedovoljna educiranost u pokretanju novih biznisa ☐ Nedostatak poduzetničkog duha ☐ Niska marketinška znanja ☐ Nemogućnost plasmana proizvoda za manje proizvođače ☐ Nekonkurentnost malih proizvođača na tržištu ☐ Nedovoljna organizovanost farmera ☐ Nizak nivo investiranja ☐ Nedostatak prerađivačkih kapaciteta ☐ Nedovoljan nivo stvaranja dodatnih vrijednosti na proizvod (uglavnom se prodaju proizvodi iz primarne poljoprivredne proizvodnje) ☐ Relativno zastarjela tehnologija postojećih prerađivačkih kapaciteta ☐ Nedostatak skladišnih kapaciteta (hladnjača) ☐ Minska polja ☐ Loša infrastruktura ruralnih područja ☐ Neriješeni problemi odlaganja otpada ☐ Neriješen problem odvodnje otpadnih voda ☐ Veliki broj divljih deponija ☐ Neracionalno upravljanje prirodnim resursima ☐ Nedovoljna saniranost šteta nastalih ratnim djelovanjem ☐ Neizgrađena svijest o potrebi zaštite okoliša i održavanju biodiverziteta ☐ Neizgrađene ili nedovršene institucije za podršku i pomoć poljoprivredi pri izvozu ☐ Nemogućnost izlaska na strana tržišta (standardi, procedure, regulativa)

MOGUĆNOSTI/PRILIKE	OGRANIČENJA/OPASNOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Povoljan geostrateški položaj ☐ Dobra raspoloživost obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa ☐ Postojanje strateških dokumenata na višim nivoima vlasti o potrebama razvoja ruralnih oblasti ☐ Poljoprivreda definisana kao strateško opredjeljenje Bosne i Hercegovine ☐ Postojanje značajnih evropskih fondova za finansiranje projekata iz oblasti ruralnog razvoja ☐ EU strateško opredjeljenje za podršku razvoju ruralnih oblasti ☐ Aktuelne zakonske i institucionalne reforme koje pomaže i podržava međunarodna zajednica u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja ☐ Sve veće podsticanje ruralnog razvoja od stranih vladinih i nevladinih organizacija ☐ Postojanje interesovanja za strana direktna ulaganja u poljoprivredu ☐ Finansijski jaka dijaspora ☐ Jačanje BH institucionalnog okvira vezanog za sigurnost i kvalitet hrane (laboratorije, Institut za akreditaciju i standardizaciju, certifikacijske kuće ☐ Povećanje izvoza hrane na nivou Bosne i Hercegovine ☐ Napredak BiH u EU integracionim procesima ☐ Značajna zainteresovanost za seoskim i eko-turizmom 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Nelojalna konkurencija ☐ Neefikasan domaći sistem otkupa i distribucije proizvoda ☐ Nedostatak povoljnih razvojnih sredstava ☐ Nedostatak povoljnih kreditnih sredstava ☐ Spor razvoj infrastrukture ☐ Odlazak mladog, radno sposobnog stanovništva iz seoskih područja ☐ Neadekvatna agrarna politika na nivou entiteta i države ☐ Nedovoljna podsticajna sredstva od strane države ☐ Nedovoljna ulaganja u poljoprivredu ☐ Dalje devastiranje prirodnih resursa ☐ Nepostojanje selektivnih mjera podrške ruralne oblasti ☐ Smanjenje međunarodne pomoći u obliku donatorskih sredstava ☐ Komplicirane procedure za otvaranje biznisa i za samozapošljavanje ☐ Loš imidž i nerazumjevanje pojma ruralno ☐ Izražena siva ekonomija ☐ Nestabilna politička situacijaregije ☐ Neefikasna implementacija postojeće zakonske regulative ☐ Nepostojanje sistema za praćenje i evaluaciju implementiranih projekata ☐ Nerazvijeno tržište zemljištem ☐ Neodgovarajuća i nedovoljna regulativa iz oblasti okoliša ☐ Nedovršen proces privatizacije ☐ Brojni nivoi vlasti sa nejasno definisanim nadležnostima

SWOT analiza sektora šumarstva za područje Zeničko-dobojskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Veliko učešće privatnih šuma ☐ Šume bogate izvorištima i vodotocima ☐ Jak biodiverzitet ☐ Povoljan ambijent za razvoj turizma ☐ Posjeduju potencijal kao sportsko rekreativni resurs ☐ Šume kao zdravstveni resurs ☐ Posjeduju potencijal kao turistički resurs ☐ Prebivalište divljači (mogućnost razvoja lovnog turizma) ☐ Povoljan šumski krajobraz za razvoj planinarenja ☐ Bogate ljekovitim biljem, gljivama i šumskim plodovima 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Ne postoji inventura šumskih ekosistema ☐ Nepovoljna drvena zaliha u privatnim šumama ☐ Nedovoljna svijest lokalnog stanovništva o značaju i potencijalu šuma ☐ Nedovoljno razvijena ekološka svijest ☐ Sječa šuma u toku rata čij negativni rezultati nisu sanirani u postratnom periodu ☐ Neiskorišteni nedrvni šumski resursi ☐ Nedovoljan broj drvnoprerađivačkih kapaciteta ☐ Postojanje „divljih“ pilana ☐ Degradacija šumskog zemljišta (napušteni kopovi, rudnici, odlagalište jalovina i slično) ☐ Minska polja ☐ Deponovanje otpadnog materijala (divlje deponije)

<ul style="list-style-type: none"> ☐ Bogate drugim mineralnim sirovinama ☐ Razvijena šumska komunikacija ☐ Postojanje ugostiteljskih objekta ☐ Postojanje namjenskih poslovnih objekata ☐ Izgrađeni lovni objekti ☐ Zapošljavanje ruralnog stanovništva, s mogućnošću daljeg povećanja broja zaposlenih 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Bespravne sječe ☐ Dijelovi šuma trajno izgubljeni zbog bespravne i neplanske gradnje ☐ Nezaštićena i neuređena izvorišta i vodotoci ☐ Neiskorišten potencijal šume za: sport i rekreaciju, zdravlje, speleologiju sakupljanje ljekovitog bilja i druga ☐ Loše stanje postojeće komunikacije ☐ Nedovoljan broj protiv požarnih objekata ☐ Nedostatak infrastrukture potrebne za razvoj turizma (lovnog, sportsko- rekreativnog itd.) ☐ Nedostatak turističke ponude i aktivnosti koje bi privukle turiste ☐ Nedovoljna signalizacija i upozorenja ☐ Nedovoljno efikasne čuvarske službe u sprečavanju nelegalnih aktivnosti u šumama ☐ Neefikasan i neadekvatan rad institucija u sektoru šumarstva ☐ Nepovoljna starosna i obrazovna struktura kadrova ☐ (interna kontrola i interna revizija) ☐ Nedostatak poduzetničkog duha ☐ Neracionalno gazdovanje šumama
ŠANSE	OPASNOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Trend na globalnom nivou iskorištavanja šuma u svrhu razvoja turizma ☐ Velika potražnja za drvnim i nedrvinim šumskim proizvodima ☐ Povećanje globalne ekološke svijesti o značaju šuma ☐ Zakoni, propisi i standardi u oblasti šumarstva ☐ Trend certifikacije šuma u svijetu ☐ Postojanje međunarodnih fondova za finansiranje projekata iz oblasti šumarstva ☐ Postojanje međunarodnih fondova za finansiranje ekoloških projekata (mogućnost dobijanja sredstava za uklanjanje divljih deponija) ☐ Značaj šumarstva u EU pristupu politici ruralnog razvoja ☐ Interes domaćih institucija za poboljšanje saradnje na naučno-istraživačkim projektima ☐ Interes lokalnog stanovništva za razvijanje zapošljavanja u seoskim sredinama kroz stimulisanje djelatnosti vezanih za šumarstvo 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Globalne klimatske promjene. ☐ Opasnost od požara ☐ Loš imidž ☐ Korupcija ☐ Siva ekonomija ☐ Nepovoljna klima za razvoj malih i srednjih preduzeća ☐ Komplikovanost administracije pri registrovanju preduzeća ☐ Nepovoljne kreditne linije za pokretanje i unapređenje biznisa ☐ Neusklađeni zakoni koji tretiraju oblast šumarstva na nivou BiH i EU ☐ Slabosti kod definisanja uslova i kriterija za licenciranje i ugovaranje u šumarstvu ☐ Neadekvatni nastavni programi na svim nivoima u odnosu na moderne zahtjeve ☐ Loša povezanost institucija u šumarstvu ☐ Loša povezanost sa drugim institucijama sa kojima imaju zajedničke interese ☐ Neefikasna implementacija postojeće zakonske regulative ☐ Neefikasan sistem za praćenje i ocjenjivanje rezultata implementiranih projekata ☐ Neodgovarajuća regulativa iz oblasti okoliša ☐ Nedostatak finansijskih sredstava za izgradnju i održavanje objekata i infrastrukture ☐ Prevađeni prostorni plan ☐ Neusaglašavanje zakonodavstva sa međunarodnim protokolima, standardima i rezolucijama.

SWOT analiza sektora turizma za područje Zeničko-dobojskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Povoljan geografski položaj; ☐ Blizina velikih gradova; ☐ Pogodni klimatski uslovi; ☐ Prepoznatljivost turističkih destinacija na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou; ☐ Obilje elemenata prirodnog nasljeđa; ☐ Arheološka nalazišta i vrijedno kulturno historijsko nasljeđe; ☐ Dobri uslovi za razvoj komplementarnih grana (poljoprivreda, šumarstvo), ☐ Postojanje etabliranih turističkih destinacija; ☐ Nacionalne i kulturne različitosti; ☐ Očuvana životna sredina; ☐ Potencijalna radna snaga, ☐ Otvorenost i gostoprimstvo stanovništva, ☐ Identitet i atraktivnost nacionalne gastronomije, ☐ Pozitivan odnos stanovništva prema turizmu kao industriji, ☐ Turistička zajednica na kantonalnom i općinskim nivoima; ☐ Postojanje LAG-a. 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Ne postoji strategija razvoja turizma, ☐ Neplanska gradnja, ☐ U mnogim općinama nedostaju strateški dokumenti, urbanistički i prostorni planovi; ☐ Cestovna izoliranost; ☐ Nedovoljna novčana sredstava za razvoj turizma, ☐ Loše stanje prirodnih resursa (vode i zemljišta); ☐ Neadekvatna infrastruktura u oblasti otpadnih voda, komunalnog otpada, javnog prevoza i lokalne putne mreže ☐ Nedovoljni smještajni kapaciteti, ☐ Nedostatak turističke infrastrukture i signalizacije, ☐ Nedovoljna zaštita prirodnih i kulturnih resursa, ☐ Nedostatak uslužnih sadržaja na turističkim destinacijama, ☐ Neadekvatno obrazovani kadrovi, ☐ Nepovoljna demografska slika; ☐ Nedovoljna saradnja institucija u oblasti turizma, ☐ Nerazvijeni informacijski sistem, turistička statistika i tržišna istraživanja, ☐ Nedostatak javno privatnih partnerskih odnosa, ☐ Nedostatak opšteg sistema upravljanja kvalitetom, ☐ Slabo razvijena okolišna svijest, ☐ Nizak nivo odgovornosti prema javnom dobru i javnim interesima, ☐ Nedovoljan angažman civilnog društva, ☐ Nedostatak poduzetničkog duha, ☐ Nedovoljna osposobljenost za apliciranje na EU fondove.
MOGUĆNOSTI/PRILIKE	OGRANIČENJA/OPASNOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Postojanje zainteresovanih investitora, ☐ Povratak domicilnog stanovništva ☐ Finansijski jaka dijaspora, ☐ Interes seoskih domaćinstava za privređivanje u turizmu, ☐ Postojanje međunarodnih fondova za finansiranje projekata iz oblasti turizma, ☐ Značaj turizma u EU pristupu politici ruralnog razvoja, ☐ Napredak BiH u EU integracionim procesima. 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Ograničenost fondova za razvoj infrastrukture, ☐ Trajno gubljenje prostora za turistički razvoj zbog devastacije, ☐ Usporen privredni rast u komplementarnim granama, ☐ Snažna regionalna konkurencija, ☐ Komplikovano administrativno uređenje zemlje, ☐ Korupcija, ☐ Siva ekonomija, ☐ Politička nestabilnost i tenzije u širem regionu, ☐ Loše definiranje nadležnosti u oblasti zaštite resursa, ☐ Komplicirane procedure za otvaranje biznisa i za samozapošljavanje, ☐ Sporo rješavanje imovinsko-pravnih odnosa, ☐ Nepovoljna poslovna klima za razvoj malih i srednjih preduzeća, ☐ Nepovoljne kreditne linije za pokretanje i unapređenje biznisa ☐ Preusmjeravanje sredstava za ekonomski oporavak u druge regije jugoistočne Evrope, ☐ Nastavak svjetske ekonomske i finansijske krize.

SWOT analiza malih i srednjih preduzeća za područje Zeničko-dobojskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Uspješno uspostavljeni mali i srednji biznisi ☐ Postojanje tradicije u određenim ekonomskim sektorima – poljorivreda, drvna industrija, metaloprerađivačka industrija, tekstilna industrija ☐ Raspoloživa iskusna radna snaga ☐ Sektor je u prvoj fazi razvoja - očekuje se ubrzaniji razvoj ☐ Postojanje poduzetničke infrastrukture – industrijske i poslovne zone, ☐ Postojanje poslovnih inkubatora ☐ Smjena generacija – mlada poduzetna generacija ☐ Tradicija (kultura) – specifična znanja koja mogu biti osnov poslovne ideje ☐ Prepoznati kao šansa za zadržavanje mladih ljudi i kreiranje novih radnih mjesta 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Neadekvatna struktura MSP – većina su mikro kompanije ☐ Orjentisanost MSP ka uslužnim djelatnostima - trgovini ☐ Neprepoznavanje važnosti sistema kvaliteta/certificiranje ☐ Neinformisanost MSP o potrebama modernog kupca – nema stvarne tržišne orijentacije ☐ Nedostupnost tržišta – informacija o tržištu ☐ Zaostala tehnologija ☐ Niska operativna i menadžerska znanja SMP ☐ Nepostojanje internih fondova i znanja za gradnju uspješne strategije nastupa na tržištu ☐ Niska energetska i okolišna efikasnost kompanija ☐ Nemogućnost gradnje necjenovnih konkurentskih prednosti ☐ Nepostojanje mogućnosti za dobijanje svajetodavnih usluga i pravnih usluga ☐ Nepripremljenost za apliciranje na različite EU fondove
MOGUĆNOSTI/PRILIKE	OGRANIČENJA/OPASNOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Jačanje pozitivnog imidža BiH i ZDK ☐ Jačanje izvoza hrane i prehrambenih proizvoda ☐ EU IPA/IPARD fondovi - investicije i poslovna podrška ☐ Podizanje nivoa korištenja prirodnih resursa ☐ Jačanje BH institucionalnog okvira vezanog za sigurnost i kvalitet hrane (laboratorije, Institut za akreditaciju i standardizaciju, certifikacijske kuće ☐ Razvijenost razvojnih institucija – Privredna komira, LAG, lokalne razvojne agencije, Razvojna agencija ekonomske regije Centralna Bosna, Turistička zajednica TK ☐ Implementacija Strategije ekonomskog razvoja ZDK, kao i ekonomske regije Centralna Bosna ☐ Izvrstan geostrateški položaj – blizina atraktivnih tržišta ☐ Razvoj ekonomije i turizma u Regiji i inostranstvu ☐ Strane direktne investicije ☐ Razvoj sektora lizinga (posebno operativnog) ☐ Izjednačavanje uslova poslovanja u cijeloj BIH ☐ Višegodišnje budžetiranje agrarne politike ☐ Postojanje Univerzitetskog centra 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Nepostojanje institucionaliziranog sistema cjeloživotnog obrazovanja – nema ni zakonskog okvira ☐ Nepostojanje politike poticanja SME ☐ Nepostojanje adekvatnog sistema za kreditiranje i garantovanje ☐ Teškoće u naplati kratkoročnih potraživanja – neefikasnost sudstva i korupcija ☐ Dužina registracije preduzeća ☐ Okolišna dozvola – troškovi i nedostak znanja ☐ EU legislativa vezana za okolišni impakt ☐ Visoki transakcijski troškovi i nedostatak logistike ☐ Nepostojanje bliske saradnje između SMP, univerziteta i vlade ☐ Neadekvatna poreska politika ☐ Duga procedura registracije i korupcija ☐ Nerazvijena komunalna infrastruktura (kanalizacija, vodosnabdjevanje, elektrifikacija) ☐ Dalje devastiranje prirodnih resursa ☐ Migracija mladih i školovanih stanovnika ☐ Neaktivnost NVO-a i udruženja poslodavaca i farmera i lokalnih razvojnih agencija

8. STRATEŠKI I OPERATIVNI DIO

8.1. Okvir za definisanje strateških i operativnih aktivnosti

Prilikom osmišljavanja i planiranja aktivnosti na izradi Strateškog plana ruralnog razvoja ZDK, kao i pri njegovoj realizaciji, autorski tim se rukovodio principima važećim u zemljama članicama EU. Takav princip podrazumijeva usklađenost strateško-razvojnih planova na različitim nivoima i participativni pristup. U skladu s tim, a imajući u vidu činjenicu da još uvijek ne postoje strategije ruralnog razvoja na nivou FBiH i BiH, Strateški plan ruralnog razvoja ZDK se temelji na definisanim pravcima u okviru Strategije razvoja ZDK 2010-2020. godine, strateških dokumenata na nivou općina, ali i rezultatima analize stanja do kojih se došlo u toku pojedinačnih sastanaka održanim u svih 12 općina ZDK sa predstavnicima zainteresiranih strana (predstavici općinske administracije, nevladinog sektora, privrednih subjekata iz oblasti poljoprivrede, turizma, šumarstva, udruženja proizvođača i ruralne populacije).

Strategija razvoja ZDK 2010-2020. g. definicijom vizije ZDK kao regije koja svoje prirodne resurse koristi uravnoteženo osiguravajući stabilan i održiv razvoj u pravcu stvaranja konkurentne ekonomije usklađene sa okolišem se u potpunosti uklapa u EU principe regionalnog i ruralnog razvoja. Ovaj dokument kao strateške razvojne ciljeve definiše slijedeća četiri:

1. Podrška razvoju elektro-energetskog sektora i industrija baziranih na elektro-energetskim potencijalima
2. Razvoj diverzificirane, vitalne i konkurentne regionalne ekonomije
3. Unapređenje kvaliteta življenja
4. Izgradnja sistema upravljanja prirodnim i kulturnim resursima

Iz rezultata analize stanja u ruralnim oblastima ZDK i evidentiranih nedostataka, teškoća i problema sasvim je očito da pitanja razvoja ruralnih oblasti ima svoje značajno mjesto u ostvarenju svakog od pobrojanih strateških razvojnih ciljeva.

8.2. Definisanje strateških ciljeva, operativnih ciljeva i mjera

Razvoj ruralnih oblasti ZDK, kao i svi drugi razvojni ciljevi, nije sam sebi svrha. On je, naime, jedan od ciljeva koje je potrebno ostvariti na putu ostvarivanja opšteg cilja, a to je doprinos stabilnijem ekonomskom razvoju općine, regiona, entiteta i države. Razvoj ruralnih oblasti je tijesno vezan za razvojnu viziju ZDK, opredjeljenja i težnje da obezbijedi usklađen, uravnotežen i stabilan razvoj u ZDK kao ambijenta ugodnog i prosperitetnog življenja za sve njegove stanovnike. Na putu ostvarivanja tog i takvog cilja potrebno je postići ispunjenje slijedeća tri strateška cilja:

Strateški cilj 1. Ruralna područja ZDK društveno-ekonomski revitalizirana

Strateški cilj 2. Prirodni ambijent valoriziran i njime se održivo upravlja

Strateški cilj 3. Opšti kvalitet života u ruralnim područjima ZDK poboljšan

Ovi strateški ciljevi se ne mogu posmatrati izolovano, nego među njima postoji tijesna međusobna veza i uslovljenost. Stoga će ispunjenje svakog pomenutog cilja doprinositi i ubrzavati ostvarivanju ostalih ciljeva. Ovakvo definisanje strateških ciljeva ima svoje uporište u urađenoj analizi trenutne situacije na području ZDK i SWOT analizi. Osnovne smjernice za predlaganje ciljeva razvoja ruralnih oblasti ZDK dobivene su tokom obilaska terena i u vođenoj diskusiji sa predstavnicima lokalnog stanovništva i ostalih interesnih grupa. Na taj način su dobiveni stavovi i viđenja problema sa kojima

se suočavaju ruralne oblasti općine, mogućnosti i pravci razvoja, kao i prioriteta za rješavanje postojećih problema.

Do ispunjenja strateških ciljeva moguće je doći ostvarivanjem slijedećih sedam operativnih ciljeva:

Strateški cilj 1. Ruralna područja ZDK društveno-ekonomski revitalizirana

Operativni cilj 1.1. Podignut nivo konkurentnosti poljoprivrede, prehrambene industrije i šumarstva

Operativni cilj 1.2. Povećan broj i efikasnost djelovanja udruženja ruralne populacije

Strateški cilj 2. Prirodni ambijent valoriziran i njime se orživo upravlja

Operativni cilj 2.1. Postignuto održivo upravljanje prirodnim resursima

Operativni cilj 2.2. Očuvane i zaštićene ambijentalne cjeline u cjelokupnom ruralnom prostoru

Strateški cilj 3. Opšti kvalitet života u ruralnim područjima ZDK poboljšan

Operativni cilj 3.1. Diverzifikovane aktivnosti u ruralnim područjima

Operativni cilj 3.2. Poboljšana postojeća i izgrađena nova ruralna infrastruktura

Operativni cilj 3.3. Poboljšana dostupnost javnih usluga ruralnoj populaciji

Ostvarivanje operativnih ciljeva se može postići poduzimanjem određenih mjera, a svaka mjera podrazumijeva aktivnosti koje je potrebno sprovesti, odnosno projekte koje je potrebno implementirati u okviru predloženih programa, koji će biti detaljnije predložene u Operativnom dijelu.

Operativni cilj 1.1. Podignut nivo konkurentnosti poljoprivrede, prehrambene industrije i šumarstva

Poljoprivredna proizvodnja svugdje i uvijek predstavlja okosnicu razvoja ruralnih oblasti. Ovo, naravno, ni slučajno ne znači da je poljoprivreda jedina grana privrede koja je opcija za ruralni razvoj, ali jeste njegova značajna poluga. U poljoprivrednom sektoru se susreću brojni neiskorišteni potencijali razvoja i brojni problemi koje je potrebno riješiti da bi se razvoj ostvario. Među potencijalima (snagama) ruralnih područja ZDK koji su najdirektnije vezani za poljoprivredu najvažniji su sljedeći:

- Neiskorišteni zemljišni potencijali,
- Veliki broj nezaposlenog radno sposobnog stanovništva,
- Povoljni prirodni uslovi za poljoprivrednu proizvodnju,
- Postojanje prirodnih uslova za implementaciju integriranih projekata (poljoprivreda-turizam).

No, i pored niza mogućnosti za razvoj, sadašnji stepen razvijenosti poljoprivredne proizvodnje je daleko od zadovoljavajućeg. Među najznačajnije slabosti ove grane spadaju:

- Nepovoljna struktura poljoprivrednog zemljišta;
- Nedovoljna povezanost proizvođača
- Nedovoljna razvijenost odnosa proizvođač-prerađivač-potrošač;
- Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja;
- Naturalni karakter poljoprivrede;
- Nizak nivo znanja u korištenju novih tehnologija;
- Nedovoljna prisutnost stručnih, savjetodavnih, veterinarskih i inspekcijskih službi;
- Neshvaćanje i nepoznavanje modernog koncepta osiguranja kvaliteta;
- Nizak nivo tehničke opremljenosti farmi i
- Nepostojanje adekvatnih kreditnih linija za poljoprivredu.

U skladu sa pobrojanim slabostima i potencijalima i mjerama pravci djelovanja u oblasti razvoja poljoprivredne proizvodnje u ruralnim oblastima ZDK treba da idu u smjeru:

- Jačanja humanih resursa za poljoprivrednu proizvodnju;
- Jačanja materijalne osnove za poljoprivrednu proizvodnju;
- Jačanje institucionalne podrške za poljoprivrednu proizvodnju.

Operativni cilj 1.2. Povećan broj i efikasnost djelovanja udruženja ruralne populacije

Populacija u ruralnim područjima je slabije organizovana nego u ruralnim i pored generalno težih i nepovoljnijih uslova i za život i za obavljanje proizvodnih aktivnosti. Udruženja na interesnom nivou su ovdje prije izuzetak nego pravilo. S obzirom da moderni koncept razvoja podrazumijeva učesnički pristup, odnosno uključivanje svih zainteresovanih strana u proces planiranja, dizajniranja i implementacije razvojnih i drugih projekata, aktivno učešće lokalne populacije je esencijalno, ali ne samo kao ciljane grupe nego kao aktivnog partnera. U tom smislu razvoj bi trebalo da ide u pravcu:

- Podrške organizovanim oblicima udruživanja poljoprivrednika i šumovlasnika
- Podrške lokalnim inicijativama ruralnog razvoja i
- Jačanja svijesti proizvođača o potrebama i prednostima udruživanja i zajedničkog nastupa;

Poljoprivredni proizvođači i šumovlasnici bi imali višestruke koristi od interesnog povezivanja u udruženja jer bi njihovo osnivanje rezultiralo:

- Ojačanom pozicijom svakog pojedinačnog proizvođača i vlasnika prilikom zajedničkog nastupa;
- Stvaranjem osnove za iniciranje rješavanja zajedničkih problema;
- Stvaranjem preduslova za primjenu integriranog i učesničkog pristupa u planiranju, dizajniranju i implementaciji projekata na različitim nivoima.

Pošto se u cijeloj Bosni i Hercegovini ruralni razvoj tek u novije vrijeme počinje pominjati, put koji je potrebno proći je još uvijek jako dug i mukotrpan. Država ima krucijalnu ulogu u ruralnom razvoju, i u fazi određivanja strategije i u fazama implementacije. Država, njeni organi i njene institucije su poluge bez kojih ovaj razvoj nije moguć. Međutim, osim države, ključnu ulogu u ruralnom razvoju trebaju i moraju imati lokalni akteri. Ovaj pristup koji zagovara i potencira ruralni razvoj na način koji prati i uvažava inicijative, planove i prioritete lokalne zajednice je pristup koji zagovara i podržava EU. Takav pristup u rješavanju problema ruralnih oblasti je slijeđen i u izradi ovog Strateškog plana. Međutim, s obzirom da civilno društvo u Bosni i Hercegovini tek zaživljava, lokalni akteri trebaju pomoć države čak i u svom sopstvenom organizovanju i osposobljavanju.

Zbog svega navedenog, u okviru ove mjere je potrebno implementirati ili podržati implementiranje slijedećih aktivnosti:

- Stvoriti solidnu informacionu osnovu za ruralni razvoj (baza podataka vezanih za ruralne oblasti koje će biti objedinjene u jedinstvenu bazu podataka. Na ovaj način bi se pomoglo lokalnim akterima da na jednom mjestu nađu ažurirane i potpuno pouzdane sve podatke na osnovu kojih će lakše i brže biti u stanju da ocijene trenutno stanje, evidentiraju probleme i predlažu pravce njihovog rješavanja);
- Uvođenje GIS- kao sredstva za planiranje razvoja i donošenje odluka iz domena razvojne politike;
- Obezbijediti lokalnim akterima pristup podacima o svim postojećim potencijalnim akterima u oblasti ruralnog razvoja, popisi vladinih i nevladinih organizacija iz oblasti

ruralnog razvoja, institucija koje pružaju podršku, popis projekata koji su u fazi implementacije i sl. Također je potrebno učiniti dostupnim podatke o svim mogućim izvorima finansiranja projekata i njihovim uslovima i prioritetima. Na taj način bi akteri bili u mogućnosti da usklade svoje ideje i prijedloge projekata sa uslovima i prioritetima finansijera. Osim toga, bilo bi moguće na jednom mjestu naći podatke o akterima koji u okviru svojih aktivnosti planiraju slične ili komplementarne aktivnosti što bi otvorilo mogućnost za integrirane projekte sa zajedničkim učešćem koji, generalno govoreći, imaju više izgleda da nađu put do finansijera.

Ove baze podataka bi služile lokalnim akterima i da se upoznaju sa strateškim pravcima djelovanja i usvojenim strategijama razvoja što bi im omogućilo da prilikom kreiranja ideja i prijedloga projekata ne budu u koliziji sa razvojnim planovima na bilo kom od nivoa.

Imajući u vidu slabost i nedovoljnu razvijenost civilnog društva u Bosni i Hercegovini, a posebno u ruralnim oblastima, nivo svijesti populacije o potrebi vlastitog angažmana, višedecenijsku tradiciju centraliziranog planiranja kao i evropske tendencije u ovoj oblasti, u ruralnim područjima općine potrebno je poduzeti sljedeće aktivnosti:

- Animirati lokalnu populaciju za angažman u okviru NVO i LAG-ova;
- Inicirati stvaranje lokalne akcione grupe (LAG) za ruralni razvoj;
- Upoznati LAG i organe vlasti na svim nivoima sa mjestom i ulogom LAG-a u ruralnom razvoju;
- Obezbijediti koordinaciju između LAG-ova i organa vlasti;
- Izvršiti edukaciju za postojeće NVO, lokalne vlasti i LAG u oblasti planiranja i implementacije projekata, pisanja prijedloga projekata i apliciranja.

Rezultati ovakvog pristupa su višestruki i biće vidljivi i mjerljivi u dugom periodu. Među onima koji će biti vidljivi u kratkom roku spadaju:

- Ustanovljena baza podataka sa svim elementima potrebnim za planiranje aktivnosti u oblasti ruralnog razvoja;
- Uveden GIS kao sredstvo planiranja i odlučivanja u oblasti razvoja;
- Omogućen pristup lokalnom stanovništvu bazama podataka;
- Otvorena mogućnost za zajedničko učešće u razvojnim projektima;
- Stvorena osnova za planiranje, implementaciju, monitoring i evaluaciju integriranih razvojnih projekata.
- Veće učešće lokalnog stanovništva u kreiranju razvoja;
- Izgrađena svijest o značaju angažovanja lokalne populacije;
- Porast broja NVO-a i
- Formiranje LAG-ova

Operativni cilj 2.1. Postignuto održivo upravljanje prirodnim resursima

Brojni elementi prirodnog naslijeđa koji su smješteni u ruralnim područjima su, pored stanovništva, najvrjednije što ova područja imaju. Zemljišne površine, livade i pašnjaci, šumska prostranstva, tekuće i stajaće vode, kanjoni, vodopadi, planine i vazduh čine ova područja prirodnim oazama. Njihov značaj nije samo u njihovim ljepotama i mogućnostima koje one pružaju za odmor i za razvoj turizma, nego u činjenici da je održivo upravljanje njima imperativ sa stanovišta principa održivog razvoja, koji dobija na značaju u eri globalnih promjena.

Među najznačajnije probleme vezane za prirodne resurse u ruralnim oblastima ZDK spadaju:

- Nedovoljno razvijena svijest populacije o potrebi očuvanja prirodnih resursa;
- Neracionalno iskorištavanje prirodnih resursa;
- Prisustvo minskih polja;
- Neodgovarajuća i nedovoljna zakonska regulativa iz oblasti zaštite okoliša;
- Nepostojanje sistemskog pristupa u rješavanju problema odvodnje komunalnih voda (kanalizacija-septičke jame) u ruralnim oblastima;
- Nepostojanje stalnog monitoringa zagađenosti tla, vode i zraka;
- Nedovoljno prisustvo inspekcijskih službi;
- Nedovoljna posvećenost svih nivoa vlasti problemima iz oblasti zaštite okoliša;
- Nedovoljni fondovi za mjere u oblasti zaštite okoliša.

U ruralnim područjima se nalaze resursi koji se koriste za brojne privredne aktivnosti (tlo, šume, vode) i kao takvi su poluga razvoja. Ovaj razvoj mora slijediti princip održivosti, što u ovom momentu nije slučaj. U ovom segmentu, svijest čovjeka igra odlučujuću ulogu, a upravo nivo razvijenosti svijesti predstavlja jedan od ključnih faktora stanja prirodnih resursa. Pored toga, neki problemi koji se odnose na slabu pokrivenost fizičkom infrastrukturom, kao što je problem neadekvatne komunalne infrastrukture, na najdirektniji način ima dalekosežne negativne efekte na stanje prirodnih resursa.

Da bi se postiglo održivo upravljanje prirodnim resursima pravci djelovanja moraju ići u pravcu:

- 2.1.1. Održivog upravljanja prirodnim resursima u poljoprivredi i šumarstvu
- 2.1.2. Podizanja svijesti o potrebi zaštite prirodnih resursa
- 2.1.3. Valorizacije i očuvanja prirodnih resursa

2.1.1. Održivo upravljanje prirodnim resursima u poljoprivredi i šumarstvu

Poljoprivreda i šumarstvo su privredne grane koje se baziraju na korištenju prirodnih resursa. U vezi s tim, potrebno je stimulirati i podržavati one proizvodne prakse koje tlo, vazduh i vodu koriste na okolišno prihvatljiv i održiv način.

Za cijelu Bosnu i Hercegovinu se može dati generalna ocjena o nedovoljno razvijenoj okolišnoj svijesti. Preovladava paušalna ocjena da je prirodna sredina kod nas očuvana, neoštećena, a potreba za alajiziranjem okolišnih aspekata je često prije nametnuta nego što je stvar opredjeljenja domaće polpulacije. Snažan iskorak u tom smislu predstavlja jačanje nevladinog sektora u posljednjih nekoliko decenija, ali su ruralna područja i u ovom segmentu u neravnopravnom položaju i u smislu pokrivenosti i sopstvenog angažmana. S tim u vezi potrebno je inicirati ili podržati brojne aktivnosti u ovom segmentu među kojima se ističu slijedeće:

- Inicirati i podržavati promotivne akcije za očuvanje okoliša;
- Podržati mjere koje idu u pravcu saniranja šteta na prirodnim resursima;
- Uskladiti zakone iz oblasti zaštite okoliša sa standardima u razvijenim zemljama;
- Ojačati rad inspekcijskih službi i postrožiti sankcije u slučaju kršenja propisa;
- Podržati rad nevladinih organizacija koje se bave pitanjima zaštite okoliša;
- Kao prioritetna pitanja iz oblasti infrastrukture rješavati ona koja negativno utiču na okoliš;
- Podržavati inicijative za korištenje alternativnih, čistih izvora energije (solarna);
- Podržati sve lokalne inicijative usmjerene na zaštitu okoliša .

2.1.2. Podizanje svijesti o potrebi zaštite prirodnih resursa

Rješavanje okolišnih problema, saniranje načinjenih šteta i obezbjeđenje njihove trajne zaštite je dugotrajan proces koji, osim vremena, zahtijeva mnogo znanja, ulaganja i truda, ali daje i brojne direktne i indirektne koristi za ruralnu populaciju i širu zajednicu. Osim toga, poboljšanje stanja prirodnih resursa odraziće se povoljno i na neke druge segmente, kao što su turizam, eko-turizam i sl. Među direktnim očekivanim rezultatima mjere valorizacija i očuvanje prirodnih resursa su i:

- Izgrađena svijest kod stanovništva o značaju i potrebi očuvanja i racionalnog korištenja prirodnih resursa;
- Pokrenute lokalne inicijative u cilju zaštite prirodnih resursa;
- Stvorena dokumentaciona osnova za zaštitu i racionalno iskorištavanje flore i faune u ruralnim prostorima ZDK;
- Uspostavljen monitoring stanja prirodnih resursa;
- Uspostavljena koordinacija aktivnosti na zaštiti prirodnih resursa;
- Uspostavljen sistem zaštite lokaliteta od posebnog značaja;
- Bolje opšte stanje prirodnih resursa.

2.1.3. Valorizacija i očuvanja prirodnih resursa

Da bi se prirodni resursi zaštitili, potrebno ih je adekvatno valorizirati, s ciljem utvrđivanja svega onoga što je u ruralnim područjima ZDK prirodna dragocijenost koju je potrebno čuvati, njegovati i štiti. U tom smislu potrebno je poduzeti sljedeće aktivnosti

- Ispitati stanje zagađenosti tla, vode i zraka i obezbijediti njegov kontinuiran monitoring;
- Sačiniti popis ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, publikovati ih i zaštititi sa ciljem održavanja bioraznolikosti;
- Definisati i podržati aktivnosti koje je dozvoljeno obavljati u prirodnim područjima pod nekim od oblika zaštite.

Operativni cilj 2.2. Očuvane i zaštićene ambijentalne cjeline u cjelokupnom ruralnom prostoru

Bogato historijsko i kulturno nasljeđe ruralnih područja ZDK, sa rijetkim izuzecima, nije na adekvatan način valorizovano, zaštićeno, promovirano i razvijano niti je u dovoljnoj mjeri iskorišteno u pravcu privlačenja potencijalnih kupaca, turista i posjetilaca. Ruralna populacija ni sama nije dovoljno svjesna šta sve čini dio ovog nasljeđa i kolika je potreba da se to očuva.

Najznačajniji problemi vezani za očuvanje kulturno – historijskog nasljeđa su:

- Nedovoljno razvijena svijest populacije o postojanju i potrebi zaštite sopstvenog kulturno-historijskog nasljeđa;
- Neriješena institucionalna i zakonska pitanja vezana za zaštitu kulturno-historijskog nasljeđa;
- Nedovoljna zaštićenost svih elemenata kulturno-historijskog nasljeđa;
- Izrazito oskudni fondovi za finansiranje ove oblasti.

Za rješavanje najvećeg broja ovih problema potrebno je planirano, sistematično, i osmišljeno djelovanje i finansijska potpora države. Međutim, problem nerazvijene svijesti populacije o tome da je ono što je za njih graditeljska tradicija, svakodnevni način života ili jednostavno stečena navika, dio cjelokupnog nasljeđa nacije i da kao takvo predstavlja blago koje se mora očuvati od propadanja, zaborava, degradacija svih vrsta i predati generacijama koje dolaze.

Operativni cilj 3.1. Diverzifikovane aktivnosti u ruralnim područjima

Diverzifikacija aktivnosti u ruralnim područjima zauzima izrazito značajno mjesto u modernom konceptu shvatanja i pristupu u rješavanju problema razvoja ruralnih oblasti. Razlog za ovo je shvatanje da mnogi problemi ruralnih oblasti i potiču iz činjenice da je poljoprivreda, uz šumarstvo, dominantna privredna grana u ovim krajevima. Ako se uzme u obzir da su ove oblasti imaju slabije uslove od urbanih, ovo predstavlja vrzino kolo problema koji se usložnjavaju i multipliciraju. Stoga je diverzifikacija privrednih aktivnosti način da se ruralne oblasti revitaliziraju pokretanjem atraktivnijih djelatnosti, što bi imalo pozitivan impakt i na složena i nepovoljna demografska pitanja u ruralnim oblastima. Do ostvarenja ovog značajnog i složenog cilja moguće je doći putem:

- 1) Podrške razvoju i unapređenju usluga ruralnog turizma;
- 2) Podrške stvaranju dodatne vrijednosti za tradicionalne proizvode;
- 3) Osnivanjem mikro, malih i srednjih preduzeća u ruralnim oblastima.

3.1.1. Podrška razvoju i unapređenju usluga ruralnog turizma

S obzirom na postojanje brojnih elemenata prirodnog i kulturno-historijskog nasljeđa, ZDK je dobar ambijent, geografski odlično lociran za razvoj brojnih oblika turizma. Razvojem ove propulzivne privredne grane bi bilo moguće postići brojne rezultate među kojima su najvažniji slijedeći

- Razvoj komplementarnih aktivnosti (zanatstvo, kućna radinost, ugostiteljstvo, trgovina);
- Razvijeni svi oblici turizma koji su u funkciji ruralnog razvoja;
- Razvijen turizam kao strateška privredna grana ZDK;
- Ruralna područja ZDK promovisana i uključena u ukupnu turističku ponudu;
- Razvijeni turistički smještajni kapaciteti;
- Povećan stepen iskorištenosti smještajnih kapaciteta;
- Povećan broj turista;
- Povećan ostvareni broj noćenja;
- Povećan prihod ostvaren u turizmu;
- Sveukupni bolji ulovi života u ruralnim područjima.

Prvi prioritet u izboru korisnika bi trebalo dati onima koji stvaraju nove proizvode, i onima koji investiraju u ruralne smještajne kapacitete (poljoprivredni proizvođači, farmeri, itd).

3.1.2. Podrška stvaranju dodatne vrijednosti za tradicionalne proizvode

Aktivnosti koje je potrebno poduzeti u pravcu podrške stvaranju dodatne vrijednosti za tradicionalne proizvode su one aktivnosti koje su usmjerene ka osposobljavanju ruralne populacije za iskorištavanje postojećih lokalnih potencijala u cilju stvaranja dodatne vrijednosti, popravljajući ekonomsku poziciju populacije, smanjenju siromaštva i afirmaciji lokalnih proizvoda. Ovdje se u prvom redu misli na preradu, doradu i/ili pakovanje proizvoda poljoprivredne proizvodnje i šumarstva, izradu predmeta kućne radinosti, rukotvorina i suvenira od vune, kože, drveta, dorada, prerada, sušenje i pakovanje šumskog i livadskog, samoniklog, ljekovitog i eteričnog bilja, proizvoda pčelarstva (meda, propolisa, matične mliječi, voska) i slično. Ovo bi se moglo realizovati kao dio integriranog projekta čija implementacija bi imala sinergetski efekat na razvoj turizma i valorizaciju tradicionalnih proizvoda i nasljeđa, bez obzira da li se radi o prehrambenim proizvodima, proizvodima pčelarstva, ručnim radovima i suvenirima.

3.1.3. Osnivanje mikro, malih i srednjih preduzeća u ruralnim oblastima ZDK

Zbog postojanja obilja prirodnih i ljudskih resursa za razvoj poljoprivrede i šumarstva, ove dvije grane predstavljaju okosnice razvoja ruralnih područja. Međutim, poljoprivreda i šumarstvo ne mogu, niti smiju biti, jedine privredne grane na kojima će se temeljiti ruralni razvoj, niti su one dovoljne da bi se ruralna područja razvila i doživjela ekonomsku i društvenu revitalizaciju. Osim toga, ako se ima na umu da je jedan od ciljeva ruralnog razvoja zaustaviti nepovoljna demografska kretanja u ruralnim područjima, zaustaviti odlazak mlade, stručne radne snage i započeti proces povratka populacije, sasvim je jasno da je potrebno u ruralnim područjima stvarati uslove za zapošljavanje stanovništva u djelatnostima van poljoprivrede i šumarstva. Ovdje se, u prvom redu, misli na preduzeća malog ili srednjeg obima u različitim djelatnostima. To mogu biti mala i srednja preduzeća koja bi se bavila doradom ili preradom lokalno proizvedenih proizvoda poljoprivrede i šumarstva, ali i bilo kojom drugom proizvodnom aktivnosti. Na ovaj način bi se mogao obezbijediti sigurniji plasman za poljoprivredne proizvode, ali i pokrenuo čitav niz drugih poslovnih aktivnosti. Međutim, da bi se od ruralnih područja stvorio povoljan i za poduzetnike interesantan ambijent potrebno je:

- Stimulisati razvoj malih i srednjih preduzeća na način da im se pruže olakšice prilikom započinjanja biznisa;
- Organizovati edukacije iz oblasti planiranja poslovnih aktivnosti, izrade poslovnih planova i započinjanja biznisa;
- Formirati fondove za kreditiranje malih i srednjih preduzeća;
- Inicirati i podržati horizontalno uvezivanje malih i srednjih preduzeća (cluster);
- Podržati osnivanje biznis inkubatora u ruralnim područjima.
- Organizovati edukaciju u oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti za sve subjekte (poljoprivredne proizvođače, zadruge, mala i srednja preduzeća);
- Ojačati savjetodavne usluge subjektima u ruralnim područjima vezano za pokretanje i vođenje poslovnih aktivnosti.

Implementacija ovih aktivnosti bi polučila brojne rezultate među kojima se posebno ističu slijedeći:

- Porast broja malih i srednjih preduzeća raznih proizvodnih orijentacija;
- Osiguran plasman poljoprivrednih proizvoda;
- Povećanje nivoa osposobljenosti ljudskih resursa i
- Porast broja zaposlenih u nepoljoprivrednim aktivnostima
- Porast prihoda ruralnih domaćinstava;
- Standardniji kvalitet lokalnih proizvoda;
- Porast broja lokalnih proizvoda plasiranih na tržište;
- Sigurniji plasman lokalnih proizvoda.
- Poboljšan nivo znanja iz oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti;
- Smanjivanje nezaposlenosti;
- Lakša priprema dokumentacije potrebne za dobivanje kredita za pokretanje poslovne aktivnosti;
- Napuštanje stihijskog i prihvatanje osmišljenog i planiranog poslovanja.

Operativni cilj 3.2. Poboljšana postojeća i izgrađena nova ruralna infrastruktura

Na osnovu analize trenutne situacije u ruralnim područjima ZDK, rezultata dobijenih SWOT analizom i na osnovu grupnih intevjua vođenih sa zainteresovanim stranama u ruralnim oblastima može se izvesti generalni zaključak da je pokrivenost ruralnih područja svim oblicima infrastrukture (fizička, društvena i uslužna infrastruktura) na veoma niskom, nezadovoljavajućem nivou na gotovo cijeloj teritoriji ZDK.

Osim što su sami po sebi problem, problemi vezani za nerazvijenost infrastrukture generiraju i mnoge druge probleme sa kojima se suočavaju ruralna područja, ili predstavljaju ograničenje za njihovo rješavanje. Primjera radi, nezamisliv je snažniji zamah proizvodnih aktivnosti i turizma bez razvoja fizičke infrastrukture, niti je moguće ostvariti cilj koji se odnosi na poboljšanje opštih uslova života bez razvoja svih oblika infrastrukture. Stoga je razvoj infrastrukture ne samo jedan od operativnih ciljeva razvoja, nego i njegov preduslov. Realizacija ovog cilja je složena i zahtijeva značajna ulaganja i stoga ga je nemoguće postići pojedinačnim akcijama malog obima, nego bi morala postati dugoročno strateško opredjeljenje administracije od općinskog, preko kantonalnog, federalnog do nacionalnog nivoa. Zato se za njegovu realizaciju predlažu sljedeće tri pravca :

3.2.1. Podrška razvoju fizičke infrastrukture

Analiza stanja u segmentu fizičke infrastrukture ukazala je na cijeli niz problema u ovoj oblasti koji značajno doprinose nepovoljnoj socio-ekonomskoj slici ruralnih područja ZDK. Sumirani zaključci analize i razgovora sa zainteresiranim stranama ukazuju na sljedeće probleme u ruralnim područjima koji su vezani za stanje fizičke infrastrukture:

- Nedovoljna razvijenost lokalnih cestovnih saobraćajnica;
- Nedovoljna uključenost ruralnih područja u komunalnu infrastrukturu – problemi čvrstog i tečnog otpada;
- Nepostojanje sistemskog pristupa u rješavanju problema odvodnje komunalnih voda (kanalizacija-septičke jame) u ruralnim oblastima;
- U nekim selima u ruralnim općinama neriješena elementarna pitanja fizičke infrastrukture (stabilno napajanje električnom energijom i pitkom vodom).

Ovakvo stanje fizičke infrastrukture ima izrazito negativan uticaj na sve segmente života u ruralnim područjima. Ono se, u prvom redu, izrazito negativno odražava na sve oblike poslovnih aktivnosti, otežava pristup nabavnom tržištu i tržištu prodaje i čini ruralna područja nepovoljnim za razvoj biznisa ograničavajući na taj način i njihov ukupni razvoj. S druge strane, stanje infrastrukture vrlo nepovoljno utiče i na sociološke i demografske karakteristike ruralnih područja pošto ima za posljedicu:

- Stalne migracije prema urbanim centrima zbog lošijih opštih uslova života;
- Teritorijalnu i svaku drugu izolovanost ruralnih područja.

S obzirom na značajne probleme u oblasti fizičke infrastrukture, a imajući na umu dalekosežne i brojne posljedice na opće stanje ruralnih područja, obnova i razvoj svih oblika fizičke infrastrukture je jedna od osnovnih mjera na putu ka izbalansiranom razvoju ruralnih i urbanih područja i okosnica aktivnosti koje idu u pravcu eliminisanja izolovanosti ruralnih područja, otvaranja ovih prostora prema svijetu, stvaranja od njih prostora ugodnog življenja i zaustavljanja trenda trajnog odlaska stanovništva. Brojni su koraci koje je potrebno preduzeti na realizaciji ove složene, dugotrajne i skupe mjere. Među njima su najznačajniji sljedeći:

- Sanirati postojeće i izgraditi nove lokalne saobraćajnice;
- Obezbijediti elementarnu infrastrukturu u svim selima (snabdijevanje pitkom vodom i električnom energijom, a po mogućnosti i plinom);
- Uključiti cjelokupno ruralno područje u mrežu svih oblika komunalne infrastrukture;
- Ukloniti divlje deponije;
- Pojačati pokrivenost TV i GSM signalom.

Ukoliko bi se sprovele mjere i aktivnosti potrebne za sanaciju i razvoj fizičke infrastrukture, njihovi rezultati bi bili višestruki. Među najvažnije od njih spadaju sljedeći:

- Olakšana poslovna aktivnost u ruralnom području;

- Pобољшан pristup tržištima;
- Stvoreni povoljniji uslovi za razvoj privrede u cjelini (primarni, sekundarni i tercijarni sektor);
- Stvoreni povoljniji opšti uslovi življenja ruralne populacije;
- Smanjena ili eliminisana teritorijalna izolovanost ruralnih područja;
- Zaustavljen trend migracije ruralnog stanovništva;
- Stvoreni uslovi za kontakt sa vanjskim svijetom.

3.2.2. Podrška razvoju društvene infrastrukture

Nerazvijenost oblika i institucija društvene infrastrukture u ruralnim područjima je značajan element u zaostajanju ruralnih područja za urbanim i u velikoj mjeri doprinosi nepovoljnim uslovima života, što za posljedicu ima odlazak, u prvom redu mladih i obrazovanih, stanovnika sa ovih područja i nepovoljnu starosnu i obrazovnu strukturu ruralne populacije. Pod društvenom infrastrukturom se u prvom redu misli na prisustvo institucija iz oblasti zdravstva i školstva, ali i na neke prateće sadržaje kao što su objekti za sport, rekreaciju, biblioteke, pozorišta, kina i sl. Pokrivenost ruralnih područja oblicima zdravstvene zaštite, ljekarima opće prakse, stomatolozima, objektima za hitne zdravstvene intervencije i apotekama ne zadovoljava trenutne potrebe populacije, niti je teritorijalno ravnomjerno raspoređena.

Institucije iz oblasti školstva, a pogotovo predškolskog odgoja, koje trenutno postoje u ruralnim područjima nisu dovoljne. U ruralnim područjima skoro da i ne postoje biblioteke, a o objektima kulture kao što su kina i pozorišta da i ne govorimo. Osim toga, sve veća područja ostaju nepokrivena mrežom javnog gradskog saobraćaja što ih čini potpuno izolovanim od spoljnog svijeta i potpuno neprihvatljivim za život, pogotovo mlađe populacije.

Zbog svega naprijed rečenog potrebno je poduzeti sljedeće korake:

- Uključiti sva ruralno područje i sve njegove dijelove u mrežu javnog prevoza, na način koji će biti opravdan (ekonomski isplativ za prevoznika) i cjenovno prihvatljiv za stanovništvo. Da li će se raditi o mjerama subvencioniranja vlade ili o nekoj drugoj mjeri, ostaje da se vidi, ali za određen broj sela ovo je pitanje od vitalnog interesa, jer im u protivnom prijete potpuno gašenje zbog napuštanja stanovništva. Za djecu školskog uzrasta iz udaljenih sela potrebno je organizovati prevoz do škole;
- Pojačati mrežu zdravstvene zaštite u ruralnim područjima na način da se poveća broj ljekara i stomatologa s jedne strane, da se otvore novi punktovi, a s druge strane, putem oblika «pokretne infrastrukture» obezbijediti povremene posjete ljekara specijalista. Povećati broj apoteka;
- Otvoriti biblioteke i kontinuirano poboljšavati bibliotečki fond;
- Proširiti mrežu predškolskih ustanova na ruralna područja, da bi se omogućilo ženskoj populaciji da se zaposli;
- Pokrenuti druge aktivnosti koje imaju za cilj poboljšavanje opštih uslova života u ruralnim područjima kao što su: organizovanje kurseva stranih jezika, kurseva iz oblasti korištenja kompjutera; omasovljenje pristupa internetu; organizovanje projekcija filmova, pozorišnih predstava i sl. Za ovu grupu aktivnosti potrebno je pokrenuti inicijative ka osnivanju i podršci ustanovama koje bi bile slične nekadašnjim domovima kulture u kojima bi se odvijao najveći broj pomenutih aktivnosti.

Implementacija aktivnosti na razvoju društvene infrastrukture rezultiraće:

- Poboљšanim opštım uslovima življenja u ruralnim područjima;
- Poboљšanom pristupu svım oblicima društvene infrastrukture (školstvo, zdravstvo, kultura);
- Zaustavljanjem trenda napuštanja ruralnih područja posebno mlađe populacije;
- Stvorenım povoljnım uslovım za povrat stanovništva, posebno mlađe populacije.

3. 2.3. Podrška razvoju uslužne infrastrukture

Pod uslužnom infrastrukturom podrazumijeva se trgovina, ugostiteljstvo, uslužno zanatstvo, institucije koje pružaju finansijske usluge i sl. I u ovom obliku infrastrukture je evidentna njegova koncentracija u urbanim zonama i nedovoljna razvijenost u ruralnim područjima. Kada su u pitanju trgovine, u ruralnim područjima se radi uglavnom o malim, nedovoljno snabdjevenim objektima, dok su veliki trgovački centri skoncentrisani u i oko urbanog jezgra. Objekti uslužnog zanatstva su također skoncentrisani u općinskim centrima, tako da su sela u najvećem broju slučajeva nepokrivena ovim oblikom infrastrukture.

Osobito loše stanje je u oblasti finansijskih usluga, odnosno banaka. Isto važi i za urede mikro kreditnih organizacija, čije su usluge najpotrebnije i čak, u prvom redu, namijenjene ruralnoj populaciji. Stoga, nedostatak banaka, njihovih filijala i drugih finansijskih institucija čini veliki hendikep za ruralna područja i čini ionako tešku situaciju u oblasti ruralnog finansiranja još težom. Jedini oblik uslužne infrastrukture koji je relativno dovoljno razvijen u ruralnim područjima jeste ugostiteljstvo. Međutim, i u ovom segmentu postoje nedostaci koji se ogledaju u nedostatku adekvatnih ugostiteljskih kapaciteta u blizini nekih turističkih destinacija.

Imajući u vidu sve naprijed rečeno, potrebno je stimulisati i pružiti podršku onim pravnim licima koji su spremni otvoriti ili započeti biznis iz oblasti uslužne infrastrukture u ruralnim područjima.

Ukoliko bi se implementirala ova mjera ona bi dala sljedeće rezultate:

- Uključenost ruralnih područja u mrežu uslužne infrastrukture ZDK
- Porast broja ugostiteljskih, trgovačkih, zanatskih i drugih objekata uslužne infrastrukture.

Operativni cilj 3.3. Poboljšana dostupnost javnih usluga ruralnoj populaciji

Politiku u oblasti ruralnog razvoja ni na jednom nivou nije moguće djelotvorno sprovesti niti je moguće postići zacrtane ciljeve bez snažne institucionalne podrške na osnovama koje pruža zakonska regulativa i odgovarajuće, od države osnovane institucije. Ova podrška je neophodna u svim fazama ruralnog razvoja, od planiranja politike do njene implementacije. Ovo se posebno odnosi na zemlje kakva je Bosna i Hercegovina, u kojoj ruralni razvoj kao koncept praktično ne postoji, nego se tek prave prvi koraci ka njegovom uspostavljanju. Zato je ova aktivnost našla svoje značajno mjesto među onim koje je neophodno implementirati ukoliko se žele postići zacrtani ciljevi i započeti sa harmoniziranim razvojem svih oblasti.

S obzirom na nepostojanje tradicije u sistemskom rješavanju pitanja ruralnog razvoja, problemi vezani za ovu oblast su se nagomilali, te je stoga potrebno poduzeti cijeli niz aktivnosti u okviru stvaranja institucionalne osnove za ruralni razvoj. Među tim aktivnostima najznačajnije su sljedeće:

- Izraditi studiju razgraničenja ruralnih oblasti ZDK
- Formirati agenciju za ruralni razvoj
- Uspostaviti fond za ruralni razvoj
- Formirati kreditne linije prilagođene specifičnostima poljoprivrede
- Formiranje kreditne linije za MSP u ruralnim područjima
- Pojačati kapacitete stručnih i savjetodavnih službi
- Podržati regionalnu i internacionalnu saradnju

8.3. Operativni dio

Okvir za izradu operativnog dijela

U prethodnom dijelu Strateškog plana data je hijerarhija ciljeva razvoja ruralnih oblasti ZDK i aktivnosti koje je potrebno implementirati i poduzeti da bi se ostvarili postavljeni ciljevi. Drugim riječima, u strateškom dijelu je rečeno šta je to što je potrebno uraditi da bi se ostvarili zacrtani ciljevi.

Operativni dio je onaj dio Strategije koji govori na koji način, odnosno kako će se ostvariti zacrtani ciljevi po hijerarhiji, što će na kraju rezultirati ispunjenjem generalnog cilja.

Operativni dio je definisan na tri nivoa, odnosno, definisane su ose, mjere i programi.

Ose predstavljaju okosnice ruralnog razvoja, odnosno skup dvije ili više mjera koje je potrebno implementirati. Ose su u ovom strateškom planu definisane u skladu sa principima korištenim u zemljama EU. To su sljedeće tri Ose:

Osa 1. Poboljšanje konkurentnosti ruralne ekonomije

Osa 2. Očuvanje okoliša i racionalno gazdovanje prirodnim resursima

Osa 3. Diverzifikacija aktivnosti i poboljšanje opštih uslova života u ruralnim područjima

Mjera podrazumijeva niz aktivnosti, odnosno programa, a svaki program okvir za implementaciju projekata.

U nastavku je dat pregled predloženih osa, mjera i programa, a detanjan pregled programa na kraju teksta. Programi su označeni – šifrirani rednim brojevima i za svaku mjeru je naznačeno koji programi uključuju implementaciju aktivnosti predviđene svakom pojedinačnom mjerom, iz čega će na najbolji način biti predstavljena njihova integrisanost i multidisciplinarnost.

Programi u okviru kojih će biti realizirane aktivnosti na implementaciji Strateškog plana ruralnog razvoja ZDK su:

1. Promocija proizvodnje voća
2. Unapređenje proizvodnje malina
3. Promocija proizvodnje brusnice i borovnice (organska proizvodnja)
4. Proizvodnja industrijskog škroba
5. Promocija plasteničke/stakleničke proizvodnje
6. Pilot projekat: Zajednički proizvod (uspostavljanje saradnje u sektoru)
7. Promocija proizvodnje ljekobilja i cvijeća
8. Promocija proizvodnje rasada
9. Promocija proizvodnje sitne stoke ovaca i koza
10. Unapređenje proizvodnje mesa i mlijeka
11. Formiranje centra za hranu poljoprivredu i veterinarstvo
12. Promocija izgradnje sistema navodnjavanja/zaštite od grada
13. Modernizacija i opremanje posjeda
14. Promocija i izgradnja kulture kvaliteta
15. Uspostava kreditno garantnog fonda
16. Sanacija klizišta i rekultivacija oštećenih zemljišta
17. Promocija održivih poljoprivrednih praksi (organska i integralna proizvodnja)
18. Unapređenje upravljanja šumama (pošumljavanje i sertifikacija)

19. Promocija održivog upravljanja ribolovnim resursima
20. Promocija korištenja alternativnih izvora energije
21. Uređenje ruralnog prostora
22. Smanjenje negativnog uticaja na okoliš (kanalizacija i otpad)
23. Izgradnja socijalne infrastrukture i promocija volonterizma i poduzetništva
24. Unapređenje kvaliteta javnog saobraćaja
25. Unapređenje dostupnosti obrazovanja i zdravstvenih usluga
26. Telekomunikacijska i sportsko rekreativna infrastruktura
27. Promocija novih biznisa u ruralnim područjima
28. Centar izvrsnosti za mala i srednja preduzeća u ruralnim oblastima
29. Mapiranje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa
30. Kreiranje turističkog proizvoda ruralnih područja ZDK
31. Izgradnja turističke infrastrukture
32. Pilot projekat ruralnog turizma
33. Formiranje LAG-a
34. Monitoring i evaluacija rezultata strategije
35. Jačanje kapaciteta lokalnih zajednica da povuku sredstva EU

Osa 1. Poboljšanje konkurentnosti ruralne ekonomije

Jačanje konkurentnosti je osnov razvoja svih pa i ruralnih oblasti ZDK. I u strateškim opredjeljenjima EU jačanje konkurentnosti predstavlja ključnu okosnicu i prvu osu ruralnog razvoja. Analiza opštih ekonomskih pokazatelja za ZDK je pokazala da ruralna područja ZDK znatno zaostaju iza urbanih i da se odlikuju generalno nepovoljnim ekonomskim položajem. Stoga je razvoj proizvodnih aktivnosti od prioritetnog značaja za ovo područje.

SWOT analiza je ukazala na sljedeće slabosti ruralnih područja kada su u pitanju poslovne aktivnosti:

- Velika stopa nezaposlenosti;
- Nepovoljna demografska obilježja;
- Naturalni karakter poljoprivrede;
- Loša materijalna opremljenost za obavljanje proizvodnih djelatnosti;
- Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja;
- Nizak nivo znanja u korištenju novih tehnologija;
- Nepovoljan ekonomski položaj lokalnog stanovništva (nizak životni standard);
- Nedovoljno razvijena infrastruktura;
- Nedovoljna razvijenost odnosa proizvođač-prerađivač-potrošač;
- Relativno zastarjela tehnologija prerađivačkih kapaciteta u drvno-prerađivačkoj i prehrambenoj industriji;
- Niska marketinška znanja;
- Nezadovoljavajuća obrazovna i kvalifikaciona struktura populacije;
- Izražena siva ekonomija;
- Nedovoljna saniranost šteta nastalih ratnim dejstvima;
- Nedovoljna educiranost za samostalno planiranje;
- Neshvaćanje i nepoznavanje modernog koncepta osiguranja kvaliteta i
- Nizak nivo institucionalne podrške malim i srednjim preduzećima.

Očekivani rezultati Ose 1 su mnogobrojni, a među njima se posebno ističu sljedeći:

- Smanjena nezaposlenost lokalne populacije;
- Povećani ukupni prihodi i prihodi po stanovniku u ruralnom području općine;

- Podignut nivo tehničko-tehnoloških, marketinških i upravljačkih znanja i vještina lokalne populacije ruralnih područja ZDK;
- Racionalnije korištenje prirodnih proizvodnih resursa (zemljište, šume, ljudski resursi);
- Razvijena tržišno orijentisana, diverzifikovana konvencionalna, nekonvencionalna i organska poljoprivredna proizvodnja;
- Povećan prihod iz djelatnosti van poljoprivrede;
- Poboljšan tehnički nivo opremljenosti farmi i ostalih nepoljoprivrednih preduzeća;
- Osiguran plasman za proizvode poljoprivrede i drugih proizvodnih djelatnosti;
- Smanjenje trgovinskog deficita.

S obzirom na brojnost očekivanih rezultata ove Ose, brojni su i indikatori pomoću kojih je moguće pratiti i ocjenjivati uspješnost njene implementacije. Među indikatorima se nalaze i sljedeći:

- Stopa nezaposlenosti;
- Prihod po stanovniku;
- Pokazatelji produktivnosti proizvodnje;
- Stepem korištenja prirodnih proizvodnih resursa;
- Broj i struktura poslovnih subjekata;
- Ostvareni rezultati poslovanja poslovnih subjekata;
- Trgovinski bilans.

Da bi se ojačala konkurentnost ruralnih oblasti potrebno je implementirati sljedećih 5 mjera, pri čemu svaka od mjera podrazumijeva implementaciju određenog broja integrisanih projekata. Mjere u okviru Ose 1 su predstavljene u nastavku.

Mjera 1.1. Poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva

U skladu sa pobrojanim slabostima i potencijalima poljoprivredne proizvodnje u ruralnim oblastima ZDK aktivnosti na jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje treba da idu u pravcu;

- Jačanja humanih resursa za poljoprivrednu proizvodnju;
- Jačanja materijalne osnove za poljoprivrednu proizvodnju;
- Jačanje institucionalne podrške za poljoprivrednu proizvodnju.

Jačanje humanih resursa za poljoprivrednu proizvodnju podrazumijeva mjere i aktivnosti koje su usmjerene ka podizanju nivoa tehničko-tehnoloških znanja poljoprivrednih proizvođača, jačanju njihovih organizacionih i marketinških vještina te njihove međusobne organizovanosti. U tom smislu potrebno je:

- Organizovati edukaciju poljoprivrednih proizvođača iz onih oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje koje bi na najbolji način iskoristile prednosti ruralnih područja kao što su stočarstvo, voćarstvo, pčelarstvo, proizvodnja krompira i u nekim područjima plastenička proizvodnja. Edukacija bi podrazumijevala usvajanje savremenih tehničko-tehnoloških znanja s ciljem podizanja produktivnosti i većeg iskorištenja postojećih zemljišnih i ljudskih resursa;
- Educirati poljoprivredne proizvođače u oblasti organske poljoprivredne proizvodnje i nekonvencionalne poljoprivredne proizvodnje;
- Jačati svijest kod poljoprivrednih proizvođača o potrebama i prednostima udruživanja i zajedničkog nastupa;
- Osnovati poljoprivredne zadruge u općinama gdje one ne postoje i pružiti podršku postojećim.

S obzirom na to da je evidentan nizak nivo tehničke opremljenosti farmi ograničenje za snažniji razvoj poljoprivredne proizvodnje i porast produktivnosti proizvodnje, da bi se ovo ograničenje prevazišlo i

stvorile pretpostavke za razvoj visokoproduktivne, tržišno orjentisane poljoprivredne proizvodnje potrebno je:

- Pokretanje projekata koji imaju za cilj širenje osnovnih stada i popravljavanje pasminskog sastava u govedarstvu, ovčarstvu i kozarstvu;
- Pružanje materijalne podrške ili pomoći pri nabavci poljoprivredne mehanizacije i opreme;
- Obezbijediti materijalnu podršku za podizanje zasada voća ili plastenika,
- Obezbijediti materijalnu podršku za inovativne oblike poljoprivredne proizvodnje;
- Obezbijediti sredstva za finansiranje obrtnog kapitala za poljoprivrednu proizvodnju.

Budući da je poljoprivreda privredna grana od krucijalnog značaja za ruralna područja i da u neiskorištenim poljoprivrednim resursima leže mogućnosti za razvoj ruralnih područja s jedne strane, a uzimajući u obzir rizični karakter poljoprivredne proizvodnje, njene specifičnosti, njenu nisku profitabilnost, nesigurnost plasmana poljoprivrednih proizvoda, i mnoge druge slabosti s druge strane, nameće se zaključak da snažniji razvoj poljoprivrede, a pogotovo poljoprivrede u ruralnim područjima nije moguć bez stabilne, permanentne institucionalne podrške. U skladu s tim, potrebno je:

- Osnovati otkupne stanice za tržišne viškove poljoprivrednih proizvoda;
- Ojačati rad stručnih i savjetodavnih službi i učiniti ih pristupačnijim populaciji iz ruralnih područja;
- Uspostaviti posebne kreditne linije za kreditiranje investicija i nabavke obrtnog kapitala koje će biti prilagođeni zahtjevima i mogućnostima poljoprivrede;
- Stvoriti zakonske uslove za primjenu selektivnih mjera agrarne politike za podsticanje poljoprivredne proizvodnje u ruralnim područjima ZDK.

Implementiranje ove mjere i projekata koji se u okviru nje predlažu imalo bi za rezultat sljedeće:

- Povećano iskorištavanje raspoloživog poljoprivrednog zemljišta;
- Povećan ukupni obim poljoprivredne proizvodnje i po jedinici mjere (ha, grlo);
- Diverzifikovanu poljoprivrednu proizvodnju;
- Povećanu produktivnost poljoprivredne proizvodnje;
- Prelazak farmera sa naturalne na tržišnu poljoprivrednu proizvodnju;
- Poboljšane tehnološke i upravljačke sposobnosti farmera;
- Smanjen trgovački deficit poljoprivrednih proizvoda;
- Povećan prihod ruralnog stanovništva;
- Smanjenu nezaposlenost;
- Povećan nivo tehničke opremljenosti farmi;
- Povećan stočni fond;
- Uvedene nove vrste poljoprivrednih proizvoda;
- Uvedene nekonvencionalne poljoprivredne proizvodnje;
- Povećan stepen iskorištavanja prehrambenih kapaciteta;
- Poboljšanu organizaciju otkupa poljoprivrednih proizvoda i
- Bolju organizovanost poljoprivrednih proizvođača.

Pokazatelji kojima bi se mogla pratiti i ocjenjivati uspješnost implementacije ove mjere su:

- Smanjenje nekorištenih poljoprivrednih površina;
- Promjena u obimu proizvodnje (ukupno i po jedinici mjere);
- Indeks raznovrsnosti (stepen specijalizacije);
- Količina otkupljenih poljoprivrednih proizvoda;
- Broj farmera koji se bave organskom poljoprivrednom proizvodnjom;
- Trgovački bilans (količina i vrijednost);

- Ukupni prihodi po stanovniku;
- Stopa nezaposlenosti;
- Stanje stočnog fonda, poljoprivredne mehanizacije i objekata na farmama;
- Broj farmi koji je uveo nove poljoprivredne proizvodnje;
- Broj farmi koje se bave nekonvencionalnim poljoprivrednim proizvodnjama;
- Iskorištenost prehrambenih kapaciteta;
- Broj novoformiranih otkupnih stanica;
- Broj novih kooperanata;
- Broj formiranih udruženja poljoprivrednih proizvođača.

Evidentirani problemi vezani za sektor šumarstva su:

- Velike štete na šumskim resursima nastale kao posljedice ratnih dejstava (šume oštećene i ogoljene);
- Velike šumske površine su još uvijek pod minskim poljima i ne predstavljaju prioritet za deminiranje;
- Neracionalno korištenje šumskih resursa (bespravna, prekomjerna i nekontrolisana sječa, prekomjerna ispaša, uzurpacija šumskog zemljišta);
- Postojeće pilane nemaju urednu dokumentaciju niti riješeno pitanje odlaganja otpada;
- Nedovoljna valorizacija šumskih potencijala.

Da bi se ogromna šumska prostranstva kojima raspolaže ZDK valorizovala na adekvatan način, zaštitila i iskoristila u pravcu racionalnog i održivog razvoja potrebno je sprovesti sljedeće aktivnosti:

- Izvršiti deminiranje šumskih površina;
- Sanirati štete nastale ratnim dejstvima i vršiti permanentno pošumljavanje;
- Pojačati nadzor i kontrolu nad korištenjem šumskih resursa;
- Pokrenuti aktivnosti u pravcu pretvaranja niskoproduktivnog poljoprivrednog zemljišta (najslabije pašnjačke površine) u šumsko zemljište pošumljavanjem s ciljem stvaranja visokoproduktivnih šumskih površina.

Očekivani rezultati:

- Racionalno upravljanje privatnim i državnim šumskim zemljištem;
- Povećani prihod ruralnog stanovništva;
- Uveden koncept certifikacije u šumarstvu;
- Smanjena nezaposlenost.

Među indikatore uspješnosti spadaju:

- Smanjenje neracionalnog korištenja šumskih površina;
- Broj gazdinstava koji su uveli koncept certifikacije u šumarstvu;
- Prihod po stanovniku i
- Stopa nezaposlenosti.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 1.1. (svi od 1 do 14, te programi 17, 18, 19³⁴)

³⁴ Ovdje je dat samo redni broj programa u okviru koje je moguće realizirati projekte koji su vezani za aktivnosti u okviru svake mjere. Detaljan opis programa, sa popisom aktivnosti koje obuhvata, namjenom, ciljanim grupama, vremenskim i budžetskim okvirom je dat pojedinačno na kraju poglavlja.

Mjera 1.2. Uspostava kanala za siguran plasman proizvoda

Aktivnosti koje je potrebno poduzeti u okviru ove mjere su one aktivnosti koje su usmjerene ka osposobljavanju ruralne populacije za iskorištavanje postojećih lokalnih potencijala u cilju stvaranja dodatne vrijednosti, popravljanju ekonomske pozicije populacije, smanjenju siromaštva i afirmaciji lokalnih proizvoda uz istovremeno stvaranje kanala za njihovu distribuciju. Ovdje se u prvom redu misli na proizvodnju, preradu, doradu i/ili pakovanje proizvoda poljoprivredne proizvodnje i šumarstva, izradu predmeta kućne radinosti, rukotvorina i suvenira od vune, kože, drveta, dorada, prerada, sušenje i pakovanje šumskog i livadskog, samoniklog, ljekovitog i eteričnog bilja, proizvoda pčelarstva (meda, propolisa, matične mliječi, voska) i slično. Ova mjera bi mogla biti realizirana kao dio integriranog projekta čija implementacija bi imala sinergetski efekat na razvoj turizma i valorizaciju tradicionalnih proizvoda i nasljeđa, bez obzira da li se radi o prehrambenim proizvodima, proizvodima pčelarstva, ručnim radovima i suvenirima.

Da bi se došlo do ostvarivanja rezultata u okviru ove mjere neophodno je:

- Jačanje sposobnosti nastupa na tržištu
- Razvoj i promocija lanca vrijednosti
- Promocija i jačanje zadruga/udruženja proizvođača
- Organizovati edukaciju u oblasti prerade mesa, mlijeka, voća, povrća i drugih poljoprivrednih proizvoda;
- Osnovati stanice za otkup, doradu i pakovanje proizvoda pčelarstva;
- Sprovesti mjere na standardizaciji kvaliteta lokalnih proizvoda;
- Podržati implementaciju inovativnih proizvodnih projekata;
- Podržati promociju lokalnih proizvoda;
- Podržati projekte koji imaju za cilj obezbjeđenje plasmana za lokalne proizvode.

Implementacija ove mjere mogla bi imati višestruke direktne i indirektno koristi za ruralnu populaciju i mnoge rezultate među kojima se ističu sljedeći:

- Porast prihoda ruralnih domaćinstava;
- Standardniji kvalitet lokalnih proizvoda;
- Porast broja lokalnih proizvoda plasiranih na tržište;
- Sigurniji plasman lokalnih proizvoda.

Među indikatorima koji bi mogli poslužiti za monitoring uspješnosti implementacije ove mjere su:

- Struktura prihoda ruralnog domaćinstva;
- Prihod ruralnog domaćinstva;
- Broj osnovanih otkupnih stanica za lokalne proizvode;
- Kvalitet lokalnih proizvoda;
- Ponuda lokalnih proizvoda sa dodatnom vrijednošću.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 1.2. (svi programi od 1 do 10, te programi 13, 14 i 18).

Mjera 1.3. Podizanje nivoa tehničko-tehnoloških znanja ruralne populacije

Relativno nizak nivo tehničko-tehnoloških znanja, tradicionalan način proizvodnje uz slabu ili nikakvu primjenu savremenih dostignuća, znanja i opreme je generalno obilježje poljoprivredne proizvodnje u ruralnim oblastima ZDK. Međutim, i u ostalim djelatnostima situacija nije mnogo bolja, te je stoga podizanje educiranosti stanovništva preduslov razvitka bilo koje privredne grane ili djelatnosti u

ruralnim oblasima, te je ostvarenje prve ose ruralnog razvoja bez nje nezamislivo. U tom smislu neophodno je:

- Organizovati obuke poljoprivrednih proizvođača iz oblasti relevantnih za datu općinu i lokalitet;
- Educirati poljoprivredne proizvođače u pravcu stvaranja dodate vrijednosti za svoje proizvode;
- Educirati stanovništvo u oblasti zaštite tradicionalnih tehnologija i proizvoda.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 1.3. (svi programi od 1 do 14, te programi 17, 27 i 35).

Osa 2. Očuvanje okoliša i racionalno gazdovanje prirodnim resursima

Valorizacija i zaštita ambijenta i prirodne sredine ruralnih područja spada i u strateške i u operativne ciljeve ruralnog razvoja. Zbog toga je ova izrazito značajna i kompleksna oblast našla svoje mjesto i među osama u operativnom dijelu studije. Osim toga, rezultati SWOT analize ukazuju i na brojne probleme i slabosti u ovoj oblasti, te je stoga mnogo toga što je potrebno uraditi da bi se sveukupni ruralni ambijent valorizirao, promovisao i zaštitio.

Očekivani rezultati Ose 2 se mogu grupisati u sljedeća tri:

- Razvijena svijest lokalne populacije o potrebi zaštite prirodnog nasljeđa;
- Evidentirani elementi prirodnog, kulturnog nasljeđa;
- Bolje opšte stanje prirodnih resursa i elemenata prirodnog nasljeđa.

Uspješnost implementacije ove ose se može pratiti pomoću sljedećih indikatora:

- Dokumentaciona osnova o prirodnim resursima;
- Stanje prirodnih resursa.

Mnogobrojne su aktivnosti koje je potrebno implementirati i poduzeti u ovoj oblasti. Sve te aktivnosti će se implementirati putem programa koji su svrstani u sljedeće tri mjere:

Mjera 2.1. Održivo upravljanje prirodnim resursima u poljoprivredi i šumarstvu

S obzirom na to da su poljoprivreda i šumarstvo dominantni korisnici zemljišta i vode kao prirodnih resursa u ruralnim oblastima, globalno prihvaćeni koncept održivog razvoja nameće održivo upravljanje prirodnim resursima u poljoprivredi i šumarstvu kao neizostavan pristup u planiranju i implementaciji bilo koje aktivnosti, programa ili projekta. S tim u vezi ova mjera, koja nije sama sebi cilj nije u ovom Strateškom planu predstavljena kao mjera za čiju realizaciju je potrebno sprovesti neku određenu aktivnost ili projekat, već je *conditio sine qua non*, i predstavlja koncept koji mora inkorporiran u svaku predviđenu aktivnost. Programi u okviru ovog Strateškog plana su pravljene u skladu sa tim načelom.

Mjera 2.2. Podizanje svijesti o potrebi zaštite prirodnih resursa

Rezultati SWOT analize ukazuju i na brojne probleme i slabosti u oblasti stanja prirodnih resursa (voda, zrak, tlo), te je stoga mnogo toga potrebno uraditi da bi se sveukupno stanje. Bez ozvira o kom se prirodnom resursu radi, evidentirana je jako niska okolišna svijest lokalnog stanovništva. Stoga aktivnosti na podizanju okolišne svijesti moraju biti inkorporirani u bilo koji projekat u okviru ove ose, a svaki poslovni plan mora imati i analizu okolišnog aspekta.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 2.2. (svi od 17-22).

Mjera 2.3. Valorizacija i očuvanje prirodnih resursa

Brojni elementi prirodnog nasljeđa koji su smješteni u ruralnim područjima su, pored stanovništva, najvrjednije što ova područja imaju. Zemljišne površine, livade i pašnjaci, šumska prostranstva, tekuće i stajaće vode, kanjoni, vodopadi, planine i vazduh čine ova područja oazama smještenim u relativnoj blizini gradske vreve. Njihov značaj nije samo u njihovim ljepotama i mogućnostima koje one pružaju za odmor i uživanje. Ona predstavljaju i pluća Kantona i njegov krvotok jer se iz tih područja ZDK napaja vodom koja je život.

U ruralnim područjima se nalaze resursi koji se koriste za brojne privredne aktivnosti (tlo, šume, vode) i kao takve su poluga razvoja. Ovaj razvoj mora slijediti princip održivosti, što u ovom momentu nije uvijek slučaj. U ovom segmentu, svijest čovjeka igra odlučujuću ulogu, a upravo nivo razvijenosti svijesti predstavlja jedan od ključnih faktora stanja prirodnih resursa. Pored toga, neki problemi koji se odnose na slabu pokrivenost fizičkom infrastrukturom, kao što je problem neadekvatne komunalne infrastrukture, na najdirektniji način ima dalekosežne negativne efekte na stanje prirodnih resursa.

Među najznačajnije probleme vezane za prirodne resurse u ruralnim oblastima ZDK spadaju:

- Nedovoljno razvijena svijest populacije o potrebi očuvanja prirodnih resursa;
- Neracionalno iskorištavanje prirodnih resursa;
- Prisustvo minskih polja;
- Neodgovarajuća i nedovoljna zakonska regulativa iz oblasti zaštite okoliša;
- Nepostojanje sistemskog pristupa u rješavanju problema odvodnje komunalnih voda (kanalizacija-septičke jame) u ruralnim oblastima;
- Nedovoljna pokrivenost ruralnih dijelova odvoženjem čvrstog otpada;
- Brojne divlje deponije;
- Nepostojanje stalnog monitoringa zagađenosti tla, vode i zraka;
- Nedovoljno prisustvo inspekcijskih službi;
- Nedovoljna posvećenost svih nivoa vlasti problemima iz oblasti zaštite okoliša;
- Nedovoljni fondovi za mjere u oblasti zaštite okoliša.

Aktivnosti koje je potrebno implementirati da bi se poboljšalo stanje prirodnih resursa u ruralnim područjima ZDK su brojne i raznovrsne, a među najznačajnije i najprioritetnije među njima spadaju sljedeće:

- Podržati rad nevladinih organizacija koje se bave pitanjima zaštite okoliša;
- Donijeti lokalne planove za zaštitu okoliša;
- Uskladiti zakone iz oblasti zaštite okoliša sa standardima u razvijenim zemljama;
- Ispitati stanje zagađenosti tla, vode i zraka i obezbijediti njegov kontinuiran monitoring;
- Podržati mjere koje idu u pravcu saniranja šteta na prirodnim resursima;
- Sačiniti popis ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, publikovati ih i zaštititi sa ciljem održavanja bioraznolikosti;
- Kao prioritetna pitanja iz oblasti infrastrukture rješavati ona koja negativno utiču na okoliš;
- Ojačati rad inspekcijskih službi i postrožiti sankcije u slučaju kršenja propisa;
- Definisati i podržati aktivnosti koje je dozvoljeno obavljati u prirodnim područjima pod nekim od oblika zaštite.

Rješavanje okolišnih problema, saniranje načinjenih šteta i obezbjeđenje njihove trajne zaštite je dugotrajan proces koji osim vremena zahtijeva mnogo znanja, ulaganja i truda, ali daje i brojne direktne i indirektno koristi za ruralnu populaciju i širu zajednicu. Osim toga, poboljšanje stanja prirodnih resursa odraziće se povoljno i na neke druge segmente, kao što su turizam, eko-turizam i sl. Među direktnim očekivanim rezultatima mjere valorizacija i očuvanje prirodnih resursa su i:

- Izgrađena svijest kod stanovništva o značaju i potrebi očuvanja i racionalnog korištenja prirodnih resursa;
- Pokrenute lokalne inicijative u cilju zaštite prirodnih resursa;
- Stvorena dokumentaciona osnova za zaštitu i racionalno iskorištavanje flore i faune u ruralnim oblastima ZDK;
- Uspostavljen monitoring stanja prirodnih resursa;
- Uspostavljena koordinacija aktivnosti na zaštiti prirodnih resursa;
- Uspostavljen sistem zaštite lokaliteta od posebnog značaja;
- Bolje opšte stanje prirodnih resursa.

Brojni su indikatori pomoću kojih je moguće pratiti uspješnost implementacije aktivnosti u okviru ove mjere. Neki od njih su:

- Studije o stanju prirodnih resursa;
- Strateški, zakonski i podzakonski akti vezani za zaštitu prirodnog nasljeđa;
- Broj lokaliteta sa statusom nekog od oblika zaštite;
- Broj NVO-a koji se bave oblastima zaštite okoliša;
- Stepen degradiranosti ili zagađenosti prirodnih resursa.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 2.3. (svi od 16-22 i program 29).

Osa 3. Diverzifikacija aktivnosti u ruralnim područjima i poboljšanje opštih uslova života u ruralnim područjima

Osa 3. je od izuzetnog značaja za ruralni razvoj ZDK, kao i za razvoj svih drugih ruralnih područja jer predstavlja cijeli složeni set potrebnih mjera i aktivnosti potrebnih implementirati u cilju ublažavanja dvije osnovne negativne osobine ruralnih područja: osuđenost na poljoprivredu kao dominantnu privrednu djelatnost i generalno lošije uslove života. Ova osa podrazumijeva cijeli spektar mjera koje se međusobno prožimaju u očekivanim rezultatima, međusobnom uslovljivošću i integralnošću. Zbog toga su očekivani rezultati ove ose višestruki i mnogobrojni a kao najvažniji mogu biti navedeni sljedeći:

- Povećanje zaposlenosti lokalnog stanovništva;
- Porast broja malih i srednjih preduzeća;
- Porast broja zaposlenih u nepoljoprivrednim aktivnostima
- Porast prihoda ruralnih domaćinstava;
- Porast broja lokalnih proizvoda plasiranih na tržište;
- Poboljšan nivo znanja iz oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti;
- Porast broja malih i srednjih preduzeća raznih proizvodnih orijentacija;
- Napuštanje stihijskog i prihvatanje osmišljenog i planiranog poslovanja;
- Olakšana poslovna aktivnost u ruralnom području;
- Poboljšan pristup tržištima;
- Stvoreni povoljniji uslovi za razvoj privrede u cjelini (primarni, sekundarni i tercijarni sektor);
- Stvorena osnova za planiranje, implementaciju, monitoring i evaluaciju integriranih razvojnih projekata.
- Razvijeni svi oblici turizma koji su u funkciji ruralnog razvoja;
- Razvijeni turizam kao strateška privredna grana ZDK;

- Ruralna područja ZDK promovisana i uključena u ukupnu turističku ponudu;
- Razvijene sposobnosti i kapaciteti lokalnog stanovništva za bavljenjem svim formama turizma;
- Poboljšani svi vidovi fizičke infrastrukture;
- Poboljšani svi vidovi društvene infrastrukture;
- Poboljšani svi vidovi uslužne infrastrukture;
- Stvoreni bolji opšti uslovi življenja u ruralnim područjima;
- Pokrenute lokalne razvojne inicijative;
- Ustanovljene baze podataka i omogućen pristup populaciji iz ruralnih područja;
- Uspostavljena stalna tehnička pomoć za ruralni razvoj;
- Uspostavljen zakonski okvir za ruralni razvoj;
- Uspostavljene institucije neophodne za ruralni razvoj;
- Stvoreni fondovi za finansiranje ruralnog razvoja.
- Veće učešće lokalnog stanovništva u kreiranju razvoja.

I rezultati analize trenutnog stanja i rezultati SWOT analize su ukazali na generalno lošije uslove života u ruralnim u poređenju sa urbanim oblastima. Rezultat ovakve situacije je lošija demografska slika ruralnih oblasti i nepovoljniji svi socio-ekonomski pokazatelji. S obzirom na to da je poboljšanje kvaliteta života u ruralnim oblastima jedan od strateških ciljeva projekta, to je poboljšanje uslova života način da se taj cilj ostvari. S druge strane, poboljšanje uslova života podrazumijeva cijeli niz mjera i aktivnosti koje je neophodno implementirati. O ovim aktivnostima je bilo više riječi u strateškom dijelu. Najveći dio tih aktivnosti podrazumijeva izrazito visoka materijalna ulaganja i nije ih moguće realizirati u kratkom roku, nego zahtijevaju dugoročnu posvećenost i angažman šire zajednice.

Rezultati koji se očekuju u okviru Ose 3 su veoma brojni i izrazito značajni za cjelokupni razvoj ruralnih oblasti. Među njima se posebno ističu sljedeći:

- Poboljšana demografska slika ruralnog područja;
- Stvoreni povoljniji infrastrukturni uslovi za poslovne aktivnosti u ruralnom području;
- Poboljšani svi vidovi fizičke infrastrukture;
- Poboljšani svi vidovi društvene infrastrukture;
- Poboljšani svi vidovi uslužne infrastrukture;
- Stvoreni bolji opšti uslovi življenja u ruralnim područjima;
- Pokrenute lokalne razvojne inicijative;
- Artikulirane potrebe lokalne populacije;
- Smanjena ili eliminisana teritorijalna izolovanost ruralnih područja.

Najznačajniji indikatori na osnovu kojih je moguće pratiti uspješnost implementacije Ose 3 su:

- Gustina naseljenosti;
- Starosna struktura populacije;
- Stopa nataliteta;
- Obrazovna struktura populacije;
- Pokazatelji stanja fizičke infrastrukture;
- Pokazatelji stanja društvene infrastrukture;
- Pokazatelji stanja uslužne infrastrukture;
- Broj pokrenutih lokalnih inicijativa;
- Broj uspješno implementiranih projekata.

Mjera 3.1. Podrška razvoju i unapređenju usluga ruralnog turizma

Ruralna područja ZDK posjeduju mnoge neiskorištene potencijale i resurse za razvoj turizma. I pored evidentnih ogromnih potencijala za razvoj turizma, ovu oblast karakteriše i niz uočenih slabosti i

nedostataka koji su prepreka njegovom razvoju i koje je adekvatnim akcijama potrebno eliminisati, ukoliko se želi ostvariti snažniji zamah ruralnog turizma.

I pored niza problema, turizam u ZDK i u njegovim ruralnim dijelovima ima ogromne šanse za razvoj. Potencijali se kriju, u prvom redu u obilju ambijentalnih elemenata kao što su pećine, rijeke, vodopadi, kanjoni, šume, izvori i mineralni izvori, koji ruralna područja ZDK čine prirodno izrazito atraktivnim i pružaju mogućnosti za razvoj brojnih oblika turizma.

Za potrebe planiranja razvoja turizma i stvaranja turističkog proizvoda neophodno je prikazati funkcionalnu strukturu turističkih resursa. Najvrijednija iskustva s kojima se danas susrećemo upućuju na zaključak da su osnovni turistički resursi turističke atraktivnosti i atrakcije. Oni su osnovna »sirovina« za turističku industriju, zato ih treba poznavati, zaštititi i racionalno koristiti kroz održivi razvoj. Zbog njih turisti i dolaze na neki lokalitet ili u neki kraj, a bez njih ne bi bilo razvoja turizma u tom području. To je značajan razlog da se osnovni turistički resursi i smatraju najbitnijim faktorom turističke ponude.

Ostali direktni turistički resursi su: turistički objekti i uređaji, turističke agencije, turistički informativni i propagandni materijali, turistički kadrovi, turistička educiranost lokalnog stanovništva, turistička organizovanost destinacije, sistem turističkog informiranja.

Osim ovih, postoje i indirektni turistički resursi koje također treba uvažavati, kao što su: komunalna infrastruktura i objekti društvenog standarda, geoprometni položaj, dobra prostorna organizacija, lijepo oblikovani objekti, vanjska uređenja i zelene površine, te mirnodopsko stanje i politička stabilnost. Svi oni zajedno predstavljaju neprocjenjivu ekonomsku vrijednost i moraju se kao primarni subjekt uzimati kao osnova bilo kakvih razvojnih aktivnosti. Zbog toga je neophodno sačiniti katastar i atlas turističkih resursa po kriteriju stvarnih i potencijalnih resursa.

Da bi se iskoristili svi potencijali za razvoj turizma u ZDK aktivnosti bi trebale ići u pravcu:

- Jačanja kapaciteta za razvoj turizma koji bi išao prema jačanju fizičkih kapaciteta za razvoj svih oblika turizma sa jedne strane, i jačanju humanih resursa sa druge;
- Snažne, osmišljene i organizovane promociji postojećih turističkih kapaciteta i ponude i
- Koordinacije pojedinačnih napora i aktivnosti koje se poduzimaju s ciljem razvoja turizma;
- Podrške razvoju sportsko-rekreativnog turizma;
- Podrške razvoju eko turizma;
- Podrška razvoju seoskog turizma;
- Podrške razvoju rezidencijalnog turizma;
- Podrške razvoju zavičajnog turizma;
- Podrške razvoju zdravstvenog turizma;
- Podrške razvoju kulturnog i duhovnog turizma;
- Podrške razvoju tranzitnog turizma;
- Podrške razvoju prirodi bliskog turizma;
- Podrške razvoju lovnog i sportsko-ribolovnog turizma;
- Podrške razvoju marketinških aktivnosti za promociju turizma u ruralnim područjima ZDK.

Sportsko-rekreativni turizam bazira se na rekreativnim aktivnostima u slobodnoj prirodi (šetnje, pješačenje, vožnja bicikla, turno skijanje, klizanje, jahanje, plivanje, badminton, igre loptom i dr., te na posebno opremljenim i uređenim prostorima i objektima za skijanje, streličarstvo, tenis, odbojku, odbojku na pijesku, mali nogomet, rukomet, mini golf, trenig golf sa 3 rupe i dr.

Eko turizam obilježavaju turisti koji su orijentisani na zaštitu okoliša i žele upoznati lokalnu prirodu i kulturno-historijsko nasljeđe. Ovaj vid turizma sve je popularniji, broj poklonika iznimno raste, pa je realno očekivati da će u ovim programima dobiti vrlo visoko mjesto.

Seoski turizam je veoma važan i perspektivan oblik turizma kojem treba težiti i podržavati njegov razvoj iz dva razloga. Prvi se ogleda u pojačanom interesu evropskih i domaćih turista za ovaj oblik turizma, a drugi leži u činjenici da je razvoj ovog oblika turizma moguće postići implementiranjem integrisanih projekata koji bi, paralelno sa razvojem seoskog turizma išli i u pravcu, na primjer pružanju podrške za poljoprivrednu proizvodnju. Ovaj oblik turizma ima i tradiciju u nekim dijelovima ruralnih područja ZDK. Mjere koje bi išle u pravcu podrške razvoju seoskog turizma, osim što bi obogatile turističku ponudu područja, rezultirale bi i povećanim prihodima stanovništva i doprinosile naporima koji idu ka očuvanju historijskog i kulturnog nasljeđa ruralnih oblasti.

Rezidencijalni turizam obuhvata sekundarno stanovanje gradskih stanovnika koji dane vikenda, praznika i godišnjeg odmora provode u vlastitim objektima – vikendicama u ruralnim prostorima. Međutim, ovaj veliki turistički potencijal mogao bi se bolje iskoristiti, ukoliko bi vlasnici svoje kuće, sobe i apartmane stavili na raspolaganje za smještaj turista.

Zavičajni turizam se zasniva na ličnoj vezi pojedinaca i određenih mjesta. U ZDK su zadržane tijesne veze između gradskih stanovnika i njihovog zavičaja. Ovaj vid turizma može se organizaciono i programski mnogo unaprijediti.

Zdravstveni turizam u ruralnom prostoru treba vezati za proplanačko-planinske predjele između 900–1100 mnm, gdje se mogu formirati »male vazdušne banje« sa vrijednim učinkom za očuvanje zdravlja, ali i kao klimatski hotel.

Kulturni i duhovni turizam može se kvalitetno razvijati kroz itirenere, kao npr. stazama – putevima kulturno-historijskog nasljeđa ZDK ili neke od općina, ili preko kulturnih i duhovnih manifestacija, prigodnih praznika, blagdana, godišnjica, promocija i prezentacija.

Tranzitni turizam vezan je, uglavnom, uz pružanje ugostiteljskih i drugih usluga putnicima koji iz turističkih ili poslovnih razloga putuju ruralnim prostorima. Za ovaj vid turizma treba razvijati objekte s ponudom u seljačkim gospodarstvima sa mogućnošću prodaje autohtonih rukotvorina, suvenira i ekološke hrane.

Prirodi bliski turizam zadnjih 20 godina postaje sve popularniji. Turisti se sve više zanimaju za zaštićene dijelove prirode, kao što su nacionalni parkovi, parkovi prirode, zaštićeni spomenici prirode, park-šume, zaštićene biljne i životinjske vrste i sl. Za ovaj vid turizma najčešće se koriste dvodnevni ili višednevni aranžmani.

Lovni turizam - ukoliko se radi o zaštićenim prostorima preferirao bi se fotolov i fotosafari i uzgoj divljači koja bi se puštala u prirodu, a komercijalni lovni turizam bi se organizirao na područjima koja su van zaštićenih lovnih prostora.

Sportsko-ribolovni turizam se kandidira kao nezamjenjiv segment vrijedne turističke ponude jer bogatstvo rijeka ovog područja omogućava formiranje i nekoliko sportsko-ribolovnih revira sa autohtonim vrstama ribe (pastrva, lipljan).

Na ovim prostorima razvijali bi se još neki oblici turizma, kao što su poslovni, memorijalni, naučnoistraživački, manifestacioni, omladinski i td.

Očekivani rezultati aktivnosti u okviru ove mjere su višestruki i mnogobrojni. Među njima se posebno ističu:

- Utvrđene destinacije (lokaliteti) sa potencijalima u oblasti različitih vidova turizma;
- Ostvaren sinergistički efekat sa razvojem poljoprivredne proizvodnje i šumarstva u ruralnim područjima;
- Razvoj komplementarnih aktivnosti (zanatstvo, kućna radinost, ugostiteljstvo, trgovina);
- Razvijena svijest lokalne populacije o mogućnostima turizma i zahtjevima i standardima koje turizam podrazumijeva;
- Povećan broj turista;

- Povećan prihod od turizma;
- Poboljšane promotivne i marketinške aktivnosti u oblasti turizma;
- Poboljšana ekonomska slika ruralnih oblasti ZDK.

Pokazatelji uspješnosti mjera implementiranih sa ciljem razvoja turizma:

- Broj turističkih destinacija;
- Broj turista;
- Broj infrastrukturnih objekata koji podržavaju turizam;
- Broj polaznika edukacionih kurseva iz oblasti turizma;
- Broj publikacija koje promovišu turizam;
- Prihod od turizma i
- Broj domaćinstava koje su uključene u turističku djelatnost.

I pored toga što u ruralnim područjima ZDK postoje brojni stvarni i potencijalni resursi za razvoj ruralnog turizma, postoji suglasnost među stručnjacima i djelatnicima u ovoj oblasti oko toga da ti stvarni potencijali nisu u dovoljnoj mjeri i na adekvatan način iskorišteni, kao i oko toga da bi budući pravci djelovanja morali biti koordinirani. Također, smatra se da još uvijek u ZDK ne postoji jasna marketinška strategija, niti potpuno jasna vizija razvoja turizma uopće, pa time i ruralnog turizma. Kada je riječ o promociji, sadašnje aktivnosti nisu na zadovoljavajućem nivou jer se radi o pojedinačnim, djelimičnim i nekoordiniranim aktivnostima, tako da najveći dio stvarnih i potencijalnih turističkih destinacija ili uopšte nije promovisan, ili je promovisan na neadekvatan način. Ruralna područja ZDK, ili njihov najveći dio nisu obuhvaćeni ili su samo djelimično obuhvaćeni promotivnim materijalom. Pored pružanja podrške pobrojanim oblicima turizma, razvoja fizičkih i humanih kapaciteta, evidentiranja svih postojećih i potencijalnih turističkih destinacija, poduzeti i sljedeće aktivnosti:

- Definisati jasnu viziju razvoja turizma u ZDK;
- Definisati mjesto ruralnog turizma u strategiji razvoja turizma u ZDK;
- Osmisliti i definisati jasnu i operativnu razvojnu strategiju ruralnog turizma;
- Postići konsenzus oko pravaca razvoja ruralnog turizma;
- Pružiti potporu promociji novih elemenata turističke ponude u ruralnim oblastima;
- Uključiti turističke destinacije ruralnih područja u objedinjenu, jedinstvenu turističku ponudu ZDK;
- Jačati koordinaciju između Turističke zajednice ZDK i lokalnih zajednica.

Očekivani rezultati u okviru ove mjere su:

- Jasno definisana marketinška strategija u oblasti razvoja ruralnog turizma;
- Formirana jasna vizija o mjestu turizma i pravcima razvoja u ZDK;
- Osigurana marketinška podrška za razvoj ruralnog turizma.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.1. (svi od 19 – 21 i od 27 do 32).

Mjera 3.2. Valorizacija, zaštita i očuvanje kulturno-historijskog nasljeđa

Da bi se riješili ili prevazišli problemi vezani za stanje elemenata kulturno-historijskog nasljeđa potrebno je sistematično sprovesti sljedeće aktivnosti:

- Podržati projekte koji imaju za cilj reafirmaciju ili zaštitu nekog od oblika kulturno-historijskog nasljeđa;
- Oživjeti, razvijati i podržavati rad kulturno-umjetničkih društava;
- Napraviti cjelokupan popis kulturno-historijske baštine i predočiti ga široj javnosti;

- Podržati projekte sanacije i izgradnje objekata u tipu tradicionalnog graditeljskog nasljeđa;
- Organizovati tradicionalne smotre stvaralaštva ruralnih oblasti na kojima bi učestvovali predstavnici iz svih općina;
- Uraditi promotivne materijale kulturno-historijskog nasljeđa;
- Podržati otvaranje zavičajnih muzeja;
- Iskoristiti elemente kulturno-historijskog nasljeđa u razvoju ruralnog turizma.

Sprovođenje pomenutih aktivnosti u značajnoj bi mjeri dovelo do poboljšanja stanja u oblasti valorizacije, zaštite i promocije kulturno-historijskog nasljeđa i imalo bi, između ostalog, sljedeće rezultate:

- Stvorena svijest o postojanju historijskog i kulturnog nasljeđa i potrebe za njegovim očuvanjem;
- Evidentirani elementi historijskog i kulturnog nasljeđa čiji je opstanak ugrožen;
- Uspostavljeni zavičajni muzeji;
- Uspostavljena koordinacija aktivnosti na očuvanju historijskog i kulturnog nasljeđa;
- Organizovana tradicionalna smotra stvaralaštva;
- Promovisani zajednički i specifični elementi historijskog i kulturnog nasljeđa;
- Zaštićeni ili revitalizirani elementi historijskog i kulturnog nasljeđa;
- Elementi kulturnog i historijskog nasljeđa iskorišteni u svrhu razvoja turističke ponude.

Među pokazateljima pomoću kojih bi se mogao vršiti monitoring uspješnosti implementacije ove mjere su:

- Popis historijskog i kulturnog nasljeđa;
- Broj novoformiranih zavičajnih muzeja i broj eksponata u njima;
- Broj zaštićenih ili revitaliziranih objekata graditeljske baštine;
- Broj lokaliteta sa statusom nekog od oblika zaštite;
- Broj održanih manifestacija s ciljem očuvanja kulturno-historijske baštine;
- Broj članova kulturno-umjetničkih društava;
- Publikacije i propagandni materijali turističke ponude.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.2. (programi 29 i 30).

Mjera 3.3. Valorizacija i zaštita tipičnih proizvoda

Da bi se tipični proizvodi valorizirali na adekvatan način, tradicionalne proizvodnje sačuvale kao dio intelektualne baštine, sve u pravcu pronalaženja načina da se stave u funkciju prosperiteta regiona u kojem su ponikli neophodno bi bilo preduzeti sljedeće aktivnosti:

- Pružiti podršku poticanju proizvodnje proizvoda lokalnog karaktera;
- Osnovati stanice za otkup, doradu i plasman proizvoda;
- Sprovesti mjere na standardizaciji kvaliteta lokalnih proizvoda;
- Podržati implementaciju inovativnih proizvodnih projekata;
- Podržati promociju lokalnih proizvoda;
- Podržati projekte koji imaju za cilj obezbjeđenje plasmana za lokalne proizvode.

Implementacija ovih aktivnosti mogla bi imati višestruke direktne i indirektno koristi za ruralnu populaciju i mnoge rezultate među kojima se ističu sljedeći:

- Porast prihoda ruralnih domaćinstava;
- Standardniji kvalitet lokalnih proizvoda;
- Porast broja lokalnih proizvoda plasiranih na tržište;

- Sigurniji plasman lokalnih proizvoda.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.3. (programi 6, 13, 14, 23, 28 i 31).

Mjera 3.4. Poboljšanje fizičke, društvene i uslužne infrastrukture u ruralnim oblastima

Na osnovu analize trenutne situacije u ruralnim područjima ZDK, rezultata dobijenih SWOT analizom i na osnovu grupnih intervjua vođenih sa zainteresovanim stranama u ruralnim oblastima može se izvesti generalni zaključak da je pokrivenost ruralnih područja svim oblicima infrastrukture (fizička, društvena i uslužna infrastruktura) na veoma niskom, nezadovoljavajućem nivou na gotovo cijeloj teritoriji ZDK. U strateškom dijelu je detaljnije elaborirana problematika vezana za fizičku, društvenu i uslužnu infrastrukturu. Stoga će ovdje biti samo nabrojane najznačajnije aktivnosti koje je u okviru ove mjere potrebno sprovesti. Prioriteti će biti određivani u skladu sa raspoloživim sredstvima i stavovima općina unutar ZDK i ZDK. Te aktivnosti su:

- Sanirati postojeće i izgraditi nove lokalne saobraćajnice;
 - Obezbijediti elementarnu infrastrukturu u svim selima (snabdijevanje pitkom vodom i električnom energijom, a po mogućnosti i plinom);
 - Uključiti cjelokupno ruralno područje u mrežu svih oblika komunalne infrastrukture;
 - Ukloniti divlje deponije;
 - Pojačati pokrivenost TV i GSM signalom.
-
- Uključiti sva ruralna područja i sve njegove dijelove u mrežu javnog prevoza, na način koji će biti opravdan (ekonomski isplativ za prevoznika) i cjenovno prihvatljiv za stanovništvo
 - Pojačati mrežu zdravstvene zaštite u ruralnim područjima;
 - Otvoriti biblioteke i kontinuirano poboljšavati bibliotečki fond;
 - Proširiti mrežu predškolskih ustanova na ruralna područja,
 - Pokrenuti druge aktivnosti koje imaju za cilj poboljšavanje opštih uslova života u ruralnim područjima kao što su: organizovanje kurseva stranih jezika, kurseva iz oblasti korištenja kompjutera; omasovljenje pristupa internetu; organizovanje projekcija filmova, pozorišnih predstava i sl.
 - Uključenost ruralnih područja u mrežu uslužne infrastrukture ZDK

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.4. (programi od 23 do 26).

Mjera 3.5. Osnivanje mikro, malih i srednjih preduzeća u ruralnim oblastima

Već je u Strateškom dijelu ovog Plana naglašeno da diverzifikacija ruralne ekonomije nije moguća bez stvaranja povoljnog okruženja za razvoj preduzeća malog i srednjeg obima, te da je u tom smislu sa administrativno potrebno pokrenuti i sprovesti sljedeće aktivnosti:

- Obezbijediti olakšice za MSP u ruralnim oblastima prilikom započinjanja biznisa;
- Formirati fondove za kreditiranje malih i srednjih preduzeća;
- Inicirati i podržati horizontalno uvezivanje malih i srednjih preduzeća (cluster);
- Podržati osnivanje biznis inkubatora u ruralnim područjima.
- Organizovati edukaciju u oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti za sve subjekte (poljoprivredne proizvođače, zadruga, mala i srednja preduzeća);
- Ojačati savjetodavne usluge subjektima u ruralnim područjima vezano za pokretanje i vođenje poslovnih aktivnosti.

Među slabostima koje su identificirane u toku SWOT analize ruralnih područja i u toku direktnih razgovora sa lokalnom populacijom u ruralnim područjima ZDK ističu se i one koje su najdirektnije vezane za kapacitete i sposobnost ruralne populacije za pokretanje i vođenje poslovnih aktivnosti što je jedan od preduslova razvoja. Među tim slabostima su i sljedeće: nezadovoljavajuća kvalifikaciona i obrazovna struktura populacije, nedovoljna educiranost u pokretanju novih biznisa, nedovoljna educiranost za samostalno planiranje i sl. Sasvim je jasno da bez osposobljavanja i educiranja populacije u pravcu usvajanja znanja neophodnih za planiranje poslovnih aktivnosti neće biti ni razvoja. Stoga je potrebno:

- Organizovati edukaciju u oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti za sve subjekte (poljoprivredne proizvođače, zadruge, mala i srednja preduzeća);
- Ojačati savjetodavne usluge subjektima u ruralnim područjima vezano za pokretanje i vođenje poslovnih aktivnosti.

Ove aktivnosti bi se značajno odrazile na jačanje ljudskih resursa u ruralnim oblastima ZDK, jer se među njihovim očekivanim rezultatima nalaze i:

- Poboljšan nivo znanja iz oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti;
- Porast broja malih i srednjih preduzeća raznih proizvodnih orijentacija;
- Bolji finansijski rezultati poslovanja poduzetnika i farmi;
- Lakša priprema dokumentacije potrebne za dobivanje kredita za pokretanje poslovne aktivnosti;
- Napuštanje stihijskog i prihvatanje osmišljenog i planiranog poslovanja;
- Porast prihoda domaćinstava.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.5. (programi 6, 14, 27, 28, 31 i 32.)

Mjera 3.6. Poboljšanje dostupnosti javnih usluga ruralnoj populaciji

Već je u strateškom dijelu rečeno da razvoj ruralnih oblasti, uz poštovanje koncepta održivosti, apsolutno nije moguće bez snažne institucionalne podrške koja bi se ogledala u osmišljavanju, finansiranju i implementaciji slijedećih aktivnosti:

- **Izraditi studiju razgraničenja ruralnih oblasti ZDK.** Svrha studije razgraničenja je stvaranje dokumentacione osnove za primjenu selektivnih mjera, na prvom mjestu agrarne politike, ali i svih ostalih planovima predviđenih mjera. U slučaju poljoprivredne proizvodnje, zbog nepovoljnih prirodnih uslova i udaljenosti, farmeri iz ovih oblasti imaju veće utroške inputa i veće troškove što ih stavlja u neravnopravan položaj. Posljedice ovakvog stanja, zajedno sa drugim problemima, dalekosežno vode do napuštanja poljoprivredne proizvodnje i odlaska populacije. Da bi se ova dva goruća problema riješila, potrebno je populaciji, primjenom selektivnih mjera politike, pomoći da se smanji negativan uticaj prirodnih faktora i poboljša njihova ekonomska pozicija. Budući da je poljoprivreda, zbog svog učešća u prihodima ruralnih zajednica i zbog svoje multifunkcionalnosti jedna od najvažnijih ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, selektivne mjere agrarne politike ovdje igraju ključnu ulogu, a za njihovu primjenu potrebno je izvršiti razgraničenje oblasti na bazi ozbiljne i stručne analize i studije.
- **Formirati agenciju za ruralni razvoj.** Najnoviji pristup rješavanju problema ruralnog razvoja i finansiranju aktivnosti u okviru njega u EU podrazumijeva znatno veći angažman lokalnih zajednica, lokalnih akcionih grupa i nevladinog sektora u planiranju i implementaciji aktivnosti u okviru ruralnog razvoja. Međutim, te aktivnosti nisu stihijske, nego osmišljene, vođene i koordinirane. Vladine agencije za ruralni razvoj vrše funkciju koordinacije između vlade i lokalnih nosioca aktivnosti na ruralnom razvoju. Na ovaj način

se obezbjeđuje učesnički pristup, uvažavanje mišljenja i prioriteta lokalnih zajednica, postiže veća transparentnost i sljedivost implementiranih projekata, ali se istovremeno obezbjeđuje usaglašenost sa prioritetima na višem nivou i izbjegava nepotrebno umnožavanje utroška napora i finansijskih sredstava. S obzirom na udio ruralnih oblasti i činjenici da se radi o jedinstvenom ekonomskom prostoru, agenciju za ruralni razvoj bi bilo dobro formirati na nivou entiteta, ukoliko se problemi ruralnih oblasti žele rješavati na osmišljen sistemski način u skladu sa praksom u zemljama EU.

- **Uspostaviti fond za ruralni razvoj.** Sasvim je jasno da razvojnu politiku u svakoj oblasti moraju pratiti i fondovi sa raspoloživim sredstvima za imlementaciju planiranih mjera. S obzirom na brojne probleme ruralnih oblasti s jedne strane, i ograničenost fondova za ruralni razvoj s druge, neophodno je uspostaviti Fond za ruralni razvoj područja ZDK iz kojeg bi se finansirale mjere i aktivnosti u oblasti ruralnog razvoja. Fondovi u okviru EU za ruralni razvoj pružaju finansijsku podršku projektima koji imaju obezbijedeno učešće u finansiranju. S obzirom je Bosna i Hercegovina u poziciji da konkuriše na ove fondove, to je razlog više da se ovakav fond ustanovi.
- **Formiranje kreditne linije prilagođene specifičnostima poljoprivrede.** Budući da je nedostatak povoljnih kreditnih linija jedna od najčešće spominjanih zapreka za snažniji razvoj poljoprivrede, a da je poljoprivreda privredna aktivnost koja se smatra okosnicom ruralnog razvoja, neophodno je uspostaviti kreditnu liniju za potrebe poljoprivrede koja bi uvažila sve njene specifičnosti. Ovdje se prvenstveno misli na niže kamatne stope, duži rok otplate i duži grace period. Osim toga, proceduru dobijanja kredita je potrebno uprostiti jer su sadašnje procedure preduge i presložene za ruralnu populaciju.
- **Formiranje kreditne linije za MSP u ruralnim područjima.** Analiza stanja je pokazala da je broj privrednih subjekata, a među njima i malih i srednjih preduzeća neuporedivo manji u ruralnim nego u urbanim oblastima. S druge strane, jedan od ciljeva ruralnog razvoja jeste otvoriti mogućnosti ruralnoj populaciji za zaposlenje van poljoprivrede, što je moguće ostvariti povećavanjem broja i diverzifikacijom aktivnosti upravo malih i srednjih preduzeća. Da bi se poduzetnici stimulisali da svoju poslovnu aktivnost započnu i vode u ruralnim oblastima potrebno je formirati posebnu kreditnu liniju sa povoljnim uslovima kreditiranja koja bi podsticala razvoj poduzetništva i malih i srednjih preduzeća, što bi se jako pozitivno odrazilo na socio-ekonomsku sliku ruralnih oblasti.
- **Pojačati kapacitete stručnih i savjetodavnih službi.** Sadašnje stanje u oblasti rada poljoprivrednih stručnih i savjetodavnih službi apsolutno nije na zadovoljavajućem nivou. Ovo se odnosi i na broj zaposlenih u ovim službama i na njihov spektar aktivnosti. Kako sada stvari stoje, stručne službe su fizički daleko od ruralne populacije i u biti ne ispunjavaju svoj osnovni zadatak. Imajući na umu da je jedna od strateških odrednica u ruralnom razvoju jačanje tržišne poljoprivredne proizvodnje, a jedno od osnovnih ograničenja na tom putu nedovoljno znanje farmera u primjeni novih tehnologija, neophodno je da se pojačaju kapaciteti stručnih i savjetodavnih poljoprivrednih i veterinarskih službi. Pored znanja iz proizvodne aktivnosti kojom se bavi, farmeru su potrebni i ekonomski savjeti i znanja vezani za upravljanje farmama i pogotovo znanja potrebna za pripremu dokumentacije potrebne za podnošenje zahtjeva za kredit.
- **Podržati regionalnu i internacionalnu saradnju** Uspostava saradnje na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i internacionalnom nivou je neophodna i, kao takva, uspostavljena kao jedan od prioriternih ciljeva ruralnog razvoja. Ova saradnja je potrebna ne samo zbog činjenice da ruralne oblasti na svim nivoima dijele iste ili slične probleme, što otvara mogućnost za zajedničko djelovanje, nego i zato što Bosna i Hercegovina tek

kreće u pravcu usvajanja koncepta ruralnog razvoja, te joj je stoga potrebno iskustvo i znanje drugih, koji su na ovom putu dalje odmakli. Bez obzira na kom nivou se saradnja bude uspostavljala, to neće biti aktivnost koja je sama sebi cilj, nego će se raditi o implementaciji projekata sa više učesnika na regionalnom, nacionalnom ili internacionalnom nivou. Primjena dobrih iskustava partnera iz zemalja EU može umnogome olakšati implementaciju mjera i aktivnosti u sklopu politike ruralnog razvoja ZDK. Uspostavljanje baze podataka za ruralna područja, o kojoj je već bilo riječi, može doprinijeti bržem i lakšem pronalaženju eventualnih partnera za zajednički rad na projektima.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.6. (11, 15, 34 i 35).

Mjera 3.7. Podrška razvoju civilnih inicijativa s ciljem artikulacije potreba lokalnog stanovništva

Razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini ne prati brzinu kojom se civilno društvo razvija u razvijenim evropskim zemljama. Centralizirani način odlučivanja u režimu koji je decenijama vladao u našoj zemlji nije bio povoljno tlo za razvoj civilnih inicijativa niti aktivnosti. Iz tog razloga kod lokalne populacije ponegdje još uvijek preovladava mišljenje da ono što oni imaju da kažu niko ne želi da čuje, niti je kome važno, kao i stav da oni sami ne mogu uraditi ništa. Pored toga, oni također nisu ni svjesni da njihove potrebe niko ne može artikulirati bolje od njih samih i da je angažman u nevladinom sektoru veoma moćno oružje u različitim oblastima. Nevladin sektor je u Bosni i Hercegovini počeo jače da se razvija u toku i nakon završetka rata 1992-1995 zahvaljujući prisustvu mnogobrojnih nevladinih međunarodnih organizacija. Od tada Bosna i Hercegovina bilježi stalni porast broja udruženja građana, ali angažman stanovništva u lokalnim inicijativama, pogotovo u ruralnim oblastima je još uvijek daleko od zadovoljavajućeg nivoa.

Rastuća potreba za lokalnim inicijativama posljedica je, pored pomenutog, i rastuće orijentacije zemalja EU ka takozvanom «bottom-up» pristupu, odnosno pristupu u planiranju razvojnih politika pri kojem se lokalni akteri uključuju na samom početku procesa planiranja, odnosno same ideje i inicijative potiču od baze, odnosno od lokalne populacije i njenih predstavnika. S tim ciljem, formiraju se lokalne akcione grupe koje su sastavljene od predstavnika svih ili većine interesnih grupa u okviru ruralne populacije. Lokalne akcione grupe su te koje analiziraju stanje, sugerišu probleme, načine njihovog rješavanja, animiraju ruralnu populaciju da uzme učešće i artikuliraju njihove potrebe. Uloga lokalnih akcionih grupa (LAG-ova) je ključna i zbog toga što u EU postoje značajni fondovi za ruralni razvoj čija se sredstva alociraju isključivo putem LAG-ova. LAG-ovi rade na principu na kojem rade i nevladine organizacije, ali u tijesnoj vezi sa lokalnim vlastima, a pogotovo sa agencijama za ruralni razvoj koje su veza između države i LAG-a. Zemlje koje na ovom principu temelje svoju politiku ruralnog razvoja (npr. region Toskana u Italiji) bilježe značajne uspjehe na polju ruralnog razvoja i uspjehe u dobivanju finansijske pomoći od strane EU fondova.

Programi u okviru kojih je moguće realizirati aktivnosti iz Mjere 3.7. (programi 33 i 35).

9. PROGRAMI RURALNOG RAZVOJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA

Predviđeni strateški i operativni okvir se implementira putem seta programa. Svaki program svojim aktivnostima cilja određeni, jasno definisani problem ruralnih područja ZDK. Svaki od ovih programa predstavlja okvir, smjernicu koja treba riješiti identifikovane probleme i na najefikasniji način doprinjeti poboljšanju kvaliteta života u ruralnim područjima, što je ultimativni cilj ove strategije. Dakle, nakon usvajanja strateškog plana ruralnog razvoja ZDK, prva faza implementacije će biti javni poziv svim zainteresiranim da sa jasnim i precizno definisanim projektnim prijedlozima apliciraju na sredstva koja se nude u okviru datih programa, a prema kriterijima koji su definisani, te sa generalnim očekivanim rezultatima koji su jasno navedeni. Vijeće za implementaciju Strategije (koje treba osnovati) će provesti proces odabira projekata, a na prijedlog nezavisnih eksperata. Tako će biti stvoren vrlo precizan operativni plan sa jasnim dužnostima, odgovornostima, očekivanim rezultatima, aktivnostima i budžetom, te planom praćenja i evaluacije. Na ovaj način će se:

- osigurati prelazak „sa riječi na djela“, odnosno efikasna i efektivna implementacija strategije
- obezbijediti „fino ugađanje“ projekata, odnosno njihovo efektno prilagođavanje potrebama definisanih lokalnih zajednica, što će u konačnici imati pozitivnog efekta na uspješnost provođenja strategije;
- objezbijediti „osjećaj vlasništva“ nad projektima jer će oni biti pripremljeni i implementirani od strane učesnika sa lokalnog nivoa;
- osigurati transparentnost i sljedivost cjelokupnog projekta, što će doprinjeti jačanju pozitivnog imidža kantonalne administracije, a proces pregovaranja i dogovaranja u Vijeću za implementaciju će doprinjeti obnovi i jačanju povjerenja među lokalnim zajednicama.

Principi kreiranja programa

Kako je već naglašeno svaki program pokušava da fokusira određeni problem čije rješavanje ima multiplicirajući efekat na razvoj više ekonomskih grana, te potiče samozapošljavanje i osnivanje malih i srednjih preduzeća u ruralnim oblastima, stvarajući tako uslove da mladi ljudi, a posebno mladi bračni parovi, ostanu u ruralnim područjima. Vrlo važno je istaći da programi fokusiraju probleme koji mogu biti „okidači“ za migriranje stanovništva (npr. komunalne usluge, a posebno javni prevoz; dostupnost obrazovanja, a posebno predškolskog; gradnja sarađivačke atmosfere u ruralnim oblastima itd.), te oni koji mogu dugoročno ugroziti kvalitet i raspoloživost resursa, koji su podloga diverzifikaciji i gradnji raznolike i propulzivne ruralne ekonomije (neadekvatno uklanjanje kanalizacije i krutog otpada, što predstavlja „ekološku bombu“ koja uništava kvalitet zemljišta, vode i pejzaža; zatim neadekvatno upravljanje šumskim resursima isl). Drugim riječima osmišljeni su integralni programi koji:

- potiču jačanje lokalnih kapaciteta za pokretanje biznisa, za vođenje biznisa, za upravljanje resursima i programiranje razvoja, te za obezbjeđivanje finansiranja iz internacionalnih, a prije svega EU projekata. Ovakav pristup smanjuje rizik od nekorištenja raspoloživih mogućnosti za razvoj i obezbjeđuje održivost implementiranih projekata. Na ovaj način svaki projekat dijelom doprinosi ostvarenju većine (svih) operativnih ciljeva, a tako se kreiraju sinergijski efekti razvoja;
- jačaju socijalnu i ekonomsku koheziju i socijalno uključivanje svih učesnika u lokalnim zajednicama, jer svaki od programa predviđa mehanizme za promovisanje kulture saradnje, povjerenja i udruživanja;
- promovišu upotrebu elektronskih medija i informatičke tehnologije, te inovativne pristupe rješavanju problema, kako i upotrebu tradicionalnih znanja za kreiranje inovativnih proizvoda, usluga ili rješavanje postojećih problema;

- promovišu moderne metode upravljanja javnim politikama (Strategijom), koje počivaju na promociji transparentnosti i sljedivosti procesa odlučivanja;
- promovišu sistematsko, na analizama zasnovano, i drugoročno rješavanje postojećih problema.

Institucionalni okvir implementacije Strateškog plana

Da bi ovako zahtjevan i obiman strateški plan bio implementiran neophodno je kreirati/ovlastiti mehanizme/institucije koje će to omogućiti. Predviđa se uspostavljanje slijedećeg institucionalnog okvira:

1. **Nadležno ministarstvo ZDK** – je najodgovornija institucija koja u potpunosti nadgleda implementaciju strateškog plana i usvaja godišnje izvještaje o implementaciji
2. **Vijeće za implementaciju Strateškog plana** je tijelo koje treba da donosi izvršne odluke o načinu implementacije plana – njegove odluke moraju biti donijete na transparentan i sljediv način, te na osnovu uvažavanja mišljenja potreba i prioriteta svih općina, nadležnih vladinih tijela i NVO. Dakle, ovo tijelo će biti brojno i bit će sastavljeno od imenovanih predstavnika nadležnog ministarstva ZDK, predstavnika općinskih vlasti, odabranih predstavnika ruralnih MZ, NVO-a, udruženja poslodavaca, farmera, Turističke zajednice ZDK, REZ-a, Trgovinske komore ZDK.
 - 2.1. Tim za monitoring i evaluaciju strateškog plana – to je izvršni organ koji provodi odluke Vijeća, a na osnovu odobrenja nadležnog ministarstva. Ovaj tim uspostavlja procedure raspisivanja tendera, odabira projekata, pripreme projekata, te definiše način praćenja i izvještavanja o uspješnosti implementacije projekata, sakuplja podatke (kreira dokumentaciju) neophodne za praćenje vrijednosti odabranih indikatora i uspjeha implementacije i naravno izvještava o postignutom, odnosu progresu implementacije strategije;
 - 2.2. Mreža općinskih fokal-pointa – svaka općina mora naimenovati bar jednog čovjeka koji će pratiti implementaciju strateškog plana, zatim sakupljati podatke o implementaciji projekata u njegovoj oblasti i pisati polugodišnje izvještaje o napredku implementacije strategije;
 - 2.3. Interaktivni web portal – Strateški plan ruralnog razvoja ZDK koja će biti osnovno sredstvo komunikacije među učesnicima u implementaciji plana i omogućiti svim zainteresiranim da dobiju informacije o načinu implementacije Strateškog plana, o korisnicima javnih sredstava, tenderskoj proceduri i proceduri odabira projekata, te progresu implementacije Strateškog plana.

Budžet za implementaciju Strateškog plana

Za svaki program je predviđen indikativni budžet. Programi su okviri koji mogu biti pretočeni u manje ili više ambiciozne projekte, tako da budžet može biti i umanjen i/ili uvećan. Ovo daje dodatnu notu fleksibilnosti pri implementaciji Strateškog plana.

- Kreditno-garantni fond za ruralni razvoj treba biti osnovan, kao i njegova izvršna struktura obrazovana. Većina poslovnih poduhvata će biti finansirana iz ovog fonda. Ovaj fond će biti punjen sredstvima agrarne politike koja su namjenjena za ruralni razvoj, zatim donacijama od inostranih vladinih i nevladinih organizacija ili nekim soft kreditnim sredstvima. Rukovodstvo Fonda mora raditi na obezbijeđenju različitih izvora finansiranja
- Fond za sufinansiranje razvojnih projekata (EU programi i pravila) – inicijalna sredstva treba izdvojiti kanton, a onda prema određenom kriteriju svaka općina treba

dati svoj prilog. Ukoliko bude problema oko udruživanja sredstava onda kanton treba obezbijediti inicijalna sredstva, a sredstva općina mogu ostati i na lokalnom nivou.

Aplikanti i učesnici u projektima, odnosno korisnici projekata

Vrlo važnu ulogu u implementaciji Strateškog plana trebaju imati već formirane razvojne institucije: REZ (regionalna razvojna agencija), Turistička zajednica ZDK, Privredna komora ZDK, LAG Maglaj-Doboj, Univerziteti i istraživački instituti, zatim formirani poslovni inkubatori i poslovne zone, lokalne razvojne agencije (sa područja općina).

Šifra: 1	NAZIV PROGRAMA
Opis implementacije	<p data-bbox="407 239 1500 281">PROMOCIJA PROIZVODNJE VOĆA</p> <p data-bbox="407 287 1500 443">Izuzetni agroekološki uslovi, raspoloživost i kvalitet zemljišta, te blizina prerađivačkih pogona i atraktivnih tržišta, kao i potrebe modernih kupaca čine voćarsku proizvodnju vrlo privlačnim razvojnim usmjerenjem, koje može osigurati podlogu za dugoročno unapređenje kvaliteta življenja u ruralnim područjima. Međutim, nedostatak investicionih sredstava, ograničena dostupnost moderne tehnologije, a posebno kvalitetnih sadnica, te nedostupnost tržišta i ograničena znanja onemogućavaju brži razvoj ove proizvodnje.</p>
Obrazloženje	Izuzetni agroekološki uslovi, raspoloživost i kvalitet zemljišta, te blizina prerađivačkih pogona i atraktivnih tržišta, kao i potrebe modernih kupaca čine voćarsku proizvodnju vrlo privlačnim razvojnim usmjerenjem, koje može osigurati podlogu za dugoročno unapređenje kvaliteta življenja u ruralnim područjima. Međutim, nedostatak investicionih sredstava, ograničena dostupnost moderne tehnologije, a posebno kvalitetnih sadnica, te nedostupnost tržišta i ograničena znanja onemogućavaju brži razvoj ove proizvodnje.
Cilj	Otkloniti prepreke bržem razvoju voćarske proizvodnje, a posebno proizvodnje jabuka, kruška, šljiva, višnje i trešnje.
Cilj	<p data-bbox="407 588 1500 630">Otkloniti prepreke bržem razvoju voćarske proizvodnje, a posebno proizvodnje jabuka, kruška, šljiva, višnje i trešnje.</p> <p data-bbox="407 636 1500 678">U okviru programa se predviđaju pojektne aktivnosti kako slijedi:</p> <ul data-bbox="407 684 1500 1226" style="list-style-type: none"> - Promocija programa u svim lokalnim ruralnim zajednicama i mapiranje zainteresiranih pojedinaca. - Osnivanje razvojnog centra – što uključuje organizaciju edukacijskih programa, edukacijskog materijala, davanje savjeta o proizvodnji, te obezbijeđenje mogućnosti za obavljanje prakse i usavršavanje/istraživanje studenta (master nivo). Centar će osnovati interaktivni WEB sa bazama podataka kupaca, prerađivača, proizvođača voća, proizvođača opreme i inputa, eksperata, te inovativnih načina prodaje proizvoda - Uspostava rasadnika/matičnjaka autohtonih sorti jabuka i krušaka – ova aktivnost uključuje osnivanje udruženja/zadruge uzgajivača koja će se brinuti za osiguranje izvornosti, te pravilnu upotrebu utvrđenog loga i plasman proizvoda. - Podizanje novih zasada i modernizacija postojećih - Osnivanje udruženja za integralnu/organsku proizvodnju ovih voćnih vrsta : - Mapiranje i razvoj tradicionalnih/inovativnih preradevina ovih voćnih vrsta (pomoć uspostavljanju malih biznisa – set biznis ideja kao pomoć zapošljavanju žena) - Istraživanje tržišta/mogućnosti plasmana ovih proizvoda na eksportna tržišta; - Izrada fizibiliti studije osnivanja distributivnih centara/hladnjača; - Uspostava mreže distributivnih centara/hladnjača – podrazumijeva tehničku pomoć pri pripremi projektne dokumentacije, biznis plana, obezbijeđenja svih potrebnih dozvola, investicijske strukture i pomoć pri instalaciji objekata; - Program generičke promocije proizvoda na odabranim tržištima – obezbijeđenje prodajnih mjesta na zelenim pijacama i atraktivnim supermarketima, nastup na odabranim sajmovima/događajima, definicija zaštitnog loga isl.
Korisnici	Poljoprivredni proizvođači, istraživačke i ekspertne institucije, poslovni subjekti, zadruge/udruge, NVOi i svi građani ZDK.
Kriteriji pristupa	<p data-bbox="407 1302 1500 1344">Generalni kriterij: Uz obezbijeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK.</p> <p data-bbox="407 1350 1500 1512">Aplikanti za modernizaciju i osnivanje novih zasada i kapaciteta prerade moraju proći edukacijski set i pripremiti operativni/biznis plan u obliku koji će biti definisan programom</p> <p data-bbox="407 1518 1500 1644">Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, oni koji su spremni ući u udruženje, participacija u finansiranju od 25 do 55% (mogu biti obezbijeđeni iz općinskih budžeta).</p>
Očekivani rezultati	<ul data-bbox="407 1518 1500 1791" style="list-style-type: none"> - povećan izvoz voća za 80%, te povećan obim proizvodnje za 100% u toku 5 godina - pripremljena dokumentacija za set tradicionalnih/inovativnih proizvoda od ovog voća - formiranje snažnog razvojnog centra (20 edukacionih programa, različitih nivoa – 200 polaznika) i 25 specijaliziranih mladih eksperata (studenti volonteri) - uspostava novih biznisa (novi zasadi, hladnjače, kapaciteti za preradu – 800 radnih mjesta) - uspostava organske/integralne proizvodnje ovih voćnih vrsta - bolja dostupnost informacija o tržištu i o novim mogućnostima plasmana i nabavke inputa <p data-bbox="407 1797 1500 1839">Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul data-bbox="407 1797 1500 1890" style="list-style-type: none"> - povećanje BNP i izvoza općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja poljoprivrednog zemljišta;

	<ul style="list-style-type: none"> - inovativni distributivni kanali (broj korisnika) i broj zadruga; - broj samozaposlenih mladih polj. proizv. i žena srednjih godina Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost					
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, lokalne razvojne agencije i ciljne općine					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, FBiH agrarni budžet, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici					
Vrijednost	9.500.000 KM					
Vremenski okvir	Kontinuirano					
	<table border="1"> <tr> <td>2012</td> <td>2013</td> <td>2014</td> <td>2015</td> <td>2016</td> </tr> </table>	2012	2013	2014	2015	2016
2012	2013	2014	2015	2016		

Šifra: 2	NAZIV PROGRAMA
	UNAPREĐENJE PROIZVODNJE MALINA
Obrazloženje	U pojedinim općinama ZDK (posebno u Žepču) uspostavljena je respektabilna i uspješna proizvodnja malina, koja trenutno predstavlja vrlo važan izvor prihoda velikom broju proizvođača. Međutim, dalji održivi razvoj ove proizvodnje zavisi prvenstveno od obezbjeđenja kapaciteta za čuvanje (hladnjača) i za preradu (I faza prerade), te od modernizacije zasada, obezbjeđenja zdravog rasadničkog materijala i jačanja znanja proizvođača.
Cilj	Kreirati i implementirati set poduzetničkih projekata koji će osigurati: (i)adekvatne sadnice; (ii)jačanje tehničko-tehnoloških znanja; (iii)uvođenje sistema kvaliteta (certificiranje); (iv) optimalnu mrežu hladnjača i distributivnih centara; (v)razvoj novih proizvoda; (vi)obezbjeđenje usko specijaliziranih mladih kadrova (studenta koji će istraživati u ovoj oblasti)
Opis implementacije	<p>Program predviđa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Promocija programa – mogućnosti koje nudi program treba prezentirati u lokalnim zajednicama koje će biti izabrane kao ciljna područja (dogovor na nivou nadležnog ministarstva) - „Centra izvrsnosti za proizvodnju malina“ – koji će biti osnov za transfer tehnologija, jačanja znanja proizvođača, te obezbjeđenja sadnica i pomoći/pripreme za certifikaciju i/ili uvođenje novih proizvodnih tehnika (organska, integralna proizvodnja isl). Centar će organizirati program obuke proizvođača (različiti nivoi – preduslov za aplikaciju na sredstva za podizanje novih zasada), zatim će pružati savjetodavne usluge, te posredovati u uspostavljanju veza između proizvođača i otkupljivača. Centar Ovaj centar za početak može biti i virtualni, odnosno posrednik koji će informisati proizvođače gdje mogu dobiti ove usluge. Također, ovaj centar treba obezbjeđivati praksu za studente i mogućnost za istraživanja na master studiju. Centar će oformiti web prostor na postojećem portalu REZ-a. Web prostor će osigurati informacije i mogućnostima plasmana/tržištima (susreti proizvođača i potrošača), ali imati i iscrpnu bazu proizvođača malina i/ili drugih proizvoda od malina. Tokom razvoja web prostor će omogućiti i on-line kupovinu prije svega za posebne prilike. - Uspostava/unapređenje postojećeg/ centralnog rasadnika za ovu proizvodnju - Modernizacija postojeće proizvodnje – što podrazumjeva izdvajanje sredstava za uspostavu sistema navodnjavanja, nabavku protivgradnih mreža, nedostajućih mašina i transportnih sredstava - Podizanje novih zasada – program samozapošljavanja uz uslov da novi poduzetnici imaju osiguran plasman (ugovor sa distributerom/otkupljivačima); - Analiza eksportnih tržišta za malinu - Fizibiliti studija podizanja mreže hladnjača i prerađivačkih kapaciteta - Fizibiliti studija uvođenja seta novih proizvoda od malina - Uspostava mreže hladnjača i prerađivačkih kapaciteta – podrazumijeva tehničku pomoć pri

	<p>pripremi projektne dokumentacije, biznis plana, obezbijeđenja svih potrebnih dozvola, investicijske strukture i pomoć pri instalaciji objekata</p> <ul style="list-style-type: none"> - Promocija proizvodnje malina u ZDK – u okviru ove aktivnosti treba uspostaviti E bazu podataka proizvođača, pripremiti kratke edukativne brošure o proizvodnji, a posebno o transportu malina, te o mogućnostima uspostavljanja ove vrste posla, mapirati tradicionalne/zanatske proizvode od malina, obezbijediti podršku proizvođačima da nastupe na važnim sajmovima/danima maline, organizacija takmičenja „Izvrсни proizvođač malina“ i „Najinovativniji proizvod od malina“, a sve u sklopu manifestacije „Dani malina u ZDK“ 					
Korisnici	Poljoprivredni proizvođači, istraživačke i ekspertne institucije, poslovni subjekti, zadruge/udruge, NVOi i svi građani ZDK.					
Kriteriji pristupa	<p>Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK. Aplikanti za modernizaciju i osnivanje novih zasada i kapaciteta prerade moraju proći edukacijski set i pripremiti operativni plan u obliku koji će biti definisan programom</p> <p>Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, oni koji su spremni ući u udruženje, participacija u finansiranju od 25 do 55% (mogu biti obezbijeđeni iz općinskih budžeta).</p>					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - povećan izvoz proizvoda od malina za 80%, te povećan obim proizvodnje za 100% u toku 5 godina - proizvodnja asortimana smrznutih (polu)proizvoda - formiranje snažnog centra izvrsnosti (20 edukacionih programa, različitih nivoa – 200 polaznika) i 15 specijaliziranih mladih eksperata (studenti volonteri) - uspostava novih biznisa (novi zasadi, hladnjače, kapaciteti za preradu – 800 radnih mjesta) - uspostava organske/integralne proizvodnje malina - bolja dostupnost informacija o tržištu i o novim mogućnostima plasmana maline <p>Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP i izvoza općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja poljoprivrednog zemljišta; - inovativni distributivni kanali (broj korisnika) i broj zadruga; - broj samozaposlenih mladih polj. proizv. i žena srednjih godina <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>					
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, lokalne razvojne agencije i ciljne općine					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, FBiH agrarni budžet, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici					
Vrijednost	9.500.000 KM (8 do 9.000KM/radnom mjestu + edukacija i vođenje programa)					
Vremenski okvir	Kontinuirano svih 5 godina					
	<table border="1"> <tr> <td>2012</td> <td>2013</td> <td>2014</td> <td>2015</td> <td>2016</td> </tr> </table>	2012	2013	2014	2015	2016
2012	2013	2014	2015	2016		

Šifra: 3	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA PROIZVODNJE BRUSNICE I BOROVNICE (ORGANSKA PROIZVODNJA)				
Obrazloženje	Brusnica i borovnica su dvije kulture čija potrošnja raste iz dana u dan, kako na domaćem, tako i na ino tržištu. Agroekološki uslovi, kvalitet i raspoloživost zemljišta, te obilje radne snage čine područje ZDK pogodnim za razvoj ove proizvodnje. Međutim, nedostatak znanja, informacija, nedostupnost inputa (posebno sadnica), kao i nedostupnost kanala plasmana i investicija onemogućavaju realizaciju ove razvojne šanse.				
Cilj	Predstaviti poslovne mogućnosti koje pruža ova proizvodnja, te ojačati praktična znanja proizvođača formiranjem pilot zasada, kao i formirati udruženje proizvođača brusnice i borovnice kako bi projekat bio održiv i obezbijedio dalji razvoj ove proizvodnje.				
Opis implementacije	<ul style="list-style-type: none"> - promocija programa u svim lokalnim zajednicama i mapiranje zainteresiranih proizvođača - osnivanje zadruge/udruženja proizvođača koja bi trebala da bude okosnica daljeg razvoja ove proizvodnje i koja bi trebala da implementira projekat na način da uspostavi 50 pilot projekata na odabranim lokacijama, te da za učesnike pripremi obuku i uspostavi savjetodavnu službu (volonteri i studenti) - implementacija 50 pilota u definisanim područjima sa instalisanim kapacitetom za sušenje voća - istraživanje tržišta plasmana proizvoda 				
Korisnici	Poljoprivredni proizvođači, istraživačke i ekspertne institucije, poslovni subjekti, zadruge/udruge, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	<p>Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK. Aplikanti za modernizaciju i osnivanje novih zasada i kapaciteta prerade moraju proći edukacijski set i pripremiti operativni plan u obliku koji će biti definisan programom</p> <p>Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, oni koji su spremni ući u udruženje, participacija u finansiranju od 25 do 55% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).</p>				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - uspostavljena proizvodnja na 50 pilot parcela, praktična obuka 100 uzgajivača (dvije generacije) - uspostavljena zadruge proizvođača i instalirane sušare za voće - poboljšani pristup informacijama <p>Specifični očekivani rezultati će biti precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja poljoprivrednog zemljišta; - broj samozaposlenih mladih polj. proizv. i žena srednjih godina <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će biti precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, lokalne razvojne agencije i ciljne općine				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, FBiH agrarni budžet, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	1.500.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 4	NAZIV PROGRAMA				
PROIZVODNJA INDUSTRIJSKOG ŠKROBA					
Obrazloženje	Natron Maglaj vrlo uspješno posluje proizvođači karton i kartonsku ambalažu. Za ovu proizvodnju je neophodno obezbijediti industrijski škrob koji je moguće proizvesti iz krompira. Za ovu namjenu bi bilo potrebno proizvesti 1500t krompira godišnje. Za sada Natron uvozi industrijski škrob. Uspostava pogona za proizvodnju industrijskog škroba bi poboljšala vanjskotrgovinski bilans ZDK, zatim otvorila niz radnih mjesta kako u proizvodnji, tako i u poljoprivrednoj proizvodnji, ali bi stvorila i mogućnosti za pokretanje malih preduzeća.				
Cilj	Uspostaviti fabriku za proizvodnju industrijskog škroba koja će imati ugovorne odnose sa kompanijom Natron Maglaj, te formirati mrežu pouzdanih, obučanih i motivisanih poljoprivrednih proizvođača.				
Opis implementacije	<ul style="list-style-type: none"> - promocija mogućnosti koje nudi projekata i formiranje mreže sudionika (Natron, proizvođači, logistika isl) i mogućih investitora - fizibilitet studija uspostave fabrike za proizvodnju industrijskog škroba - priprema građevinskog, tehničko-tehnološkog i investicijskog rješenja – Investicioni program - osnivanje kompanije – obezbjeđenje prostora (učesće lokalne zajednice – definisane poslovne zone), obezbjeđenje svih dozvola za izgradnju i rad i izgradnja, te registracija poslovnog subjekta - organizacija udruženja proizvođača krompira i centra za proizvodnju bezvirusnog sjemenskog krompira i unapređenje proizvodnje krompira - probna proizvodnja i puštanje u pogon 				
Korisnici	Poslovni subjekti, Natron Maglaj, poljoprivredni proizvođači, istraživačke i ekspertne institucije, zadruge/udruge, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK, tehnološki postupak mora obezbijediti 0 biljnog otpada i aplicirati čiste tehnologije. Specifični kriteriji: participacija u finansiranju od 25 do 55% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta), uspostavljen trogodišnji ugovor sa Natron Maglaj i grupom proizvođača.				
Očekivani rezultati	Pokrenuta fabrika proizvodnje industrijskog škroba Povećana proizvodnja industrijskog krompira – 1500t/godišnje Proizvodnja bezvirusnog sjemenskog materijala – 15t/godišnje Nova radna mjesta - 100 Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - substitucija uvoza i poboljšanje spoljnotrgovinskog bilansa - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja poljoprivrednog zemljišta; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, Natron Maglaj, Zavod za poljoprivredu ZDK, lokalne razvojne agencije i ciljne općine				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, FBiH agrarni budžet, Razvojna banka FBiH, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	4.500.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 5	NAZIV PROGRAMA PROMOCIJA PLASTENIČKE/STAKLENIČKE PROIZVODNJE				
Obrazloženje	Imajući na umu agroekološke uslove, raspoloživost zemljišta i vode, energije i radne snage, potom blizinu prerađivačkih kapaciteta i atraktivnih tržišta (uključujući Jadransku obalu) proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru može biti izvrsno razvojno usmjerenje u ZDK. Međutim nedostatak znanja, te uhodanih distributivnih kanala, kao i nedostatak investicionih sredstava usporavaju razvoj ove proizvodnje.				
Cilj	- uspostaviti održive poslovne aktivnosti na individualnim farmama uspostavljajući nove distributivne kanale, inovirajući proizvodnju uvođenjem novih proizvoda i usluga, te osigurati postizanje traženog i visokog kvaliteta svih gajenih proizvoda				
Opis implementacije	<p>Prva faza programa je promocija mogućnosti koje program nudi i mapiranje zainteresiranih proizvođača, te složena analiza tržišta i fizibiliti studija implementacije zamišljenog projekta</p> <p>Druga faza je osnivanje VEGYinkubatora koji bi bio smješten na području odabrane općine i koji bi podrazumjevaao uspostavu dva pokazna objekta (mali i veliki plastenik) i prostor za pakovanje i doradu (različite vrste salata, povrća za supu isl), te kancelarijske prostorije gdje bi učesnicima pružali usluge u oblasti vođenja računovodstva, te uspostave sistema kvaliteta i sljedivosti. Glavna aktivnost inkubatora bi bila obezbjeđenje plasmana proizvoda na domaće i ino-tržište. Istovremeno ovaj inkubator bi bio institucija koja priprema učesnike da apliciraju i praticipiraju u internacionalnim projektima. Inkubator bi bio podržan tri godine, a poslije toga bi morao ostvarivati prihode na tržištu, odnosno biti finansiran od strane proizvođača. Inkubator u saradnji sa zadrugom bi ponudio svoje usluge organizacije proizvodnje i otkupa za postojeće prerađivače, supermarketete i hotele.</p> <p>Treća faza je osposobljavanje zainteresiranih farmera za uspostavu održivog biznisa u oblasti plasteničke proizvodnje. Svaki od kandidat bi morao da prođe obuku jedne sezone, kao preduslov za dobijanje podrške za osnivanje plasteničke proizvodnje. Učesnici bi se obavezali na stvaranje udruženja koje bi se brinulo za transfer znanja i informacija o proizvodnji. U toku dvije sezone predviđa se obrazovanje dva turnusa od po 50 farmera. Profesionalni menadžer zadruge bi došao iz VEGY inkubatora, tako bi to bio održivi projekat.</p> <p>Četvrta faza je diseminacija iskustava i dobre prakse. Glavno sredstvo diseminacije bi bio web portal koji bi bio dio postojećih portala poljoprivreda.ba ili REZ portala. U tom smislu bi se formirale baze podataka o proizvođačima, o otkupljivačima, o dobavljačima inputa, ambalaže, tehnologije, zatim interaktivna biblioteka i on-line savjetnik.</p>				
Korisnici	Ciljna populacija: mladi poljoprivredni proizvođači povrća, poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Iskustvo u oblasti vođenja i kreiranja projekata i gradnje saradivačke atmosfere, raspoloživost zemljišnih resursa, spremnost na udruživanje, te obezbjeđenje vlastitog učešća od 15 do 35%.				
Očekivani rezultati	<p>Uspostava VEGYinkubatora kao osnove za održivi razvoj ove djelatnosti</p> <p>Uspostava zadruge (najmanje 1) i najmanje 100 održivih biznisa (samoupošljavanje)</p> <p>Uvođenje inovativnih proizvoda i usluga (polupripremljena salata, polugotova jela isl)</p> <p>Uvećan obim proizvodnje povrća i uspostava uhodanih i inovativnih kanala plasmana</p> <p>Unapređena dostupnost informacija i unapređena znanja i vještine proizvođača</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, izvoza, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja poljoprivrednog zemljišta; - broj samozaposlenih mladih polj. proizv. i žena srednjih godina <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, lokalne razvojne agencije i ciljne općine				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, FBiH agrarni budžet, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	2.500.000 KM				
Vremenski okvir	3 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 6	NAZIV PROGRAMA				
PILOT PROJEKT: ZAJEDNIČKI PROIZVOD (uspostavljanje saradnje u sektoru)					
Obrazloženje	Usitnjeni posjed, nedostatak volje za saradnjom, nekorektni poslovni odnosi među učesnicima u lancu vrijednosti (farmeri, prerađivači, distributeri, izvoznici isl) i nedostatak logističkih usluga ograničava i usporava realizaciju postojećih objektivnih poslovnih šansi u oblasti proizvodnje hrane. Istovremeno proizvođači vode malo računa o promjenama potreba, želja i zahtjeva od strane kupaca što predstavlja ozbiljnu slabost sektora koja slabi njihovu poziciju na tržištu. Sposobnost svih učesnika u sektoru da organiziraju poslovne alijanse, da se okupe oko poslovne ideje i da ponude inovativne proizvode i usluge će definisati uspješnost korištenja raspoloživih resursa za održivo generisanje prihoda i poboljšanje kvaliteta života.				
Cilj	Motivisati sve učesnike u procesu da sarađuju i formiraju poslovne alijanse oko inovativnih poslovnih ideja/proizvoda, a putem implementacije praktičnih primjera razvoja proizvoda sa dodatom vrijednošću čija realizacija će počivati na okupljanju više učesnika iz sektora.				
Opis implementacije	Prva faza – promocija programa među ciljnom populacijom, te mapiranje zainteresiranih subjekata i generisanje i selekcija zajedničkih poslovnih ideja/proizvoda. Pri selekciji će se dati prednost idejama koje zahtijevaju viši nivo poslovne saradnje i kooperacije u sektoru, te onima koje se temelje na tradicionalnim znanjima, kulturi i resursima lokalnih zajednica. Druga faza – fizibiliti studija uvođenja selektiranih poslovnih ideja/proizvoda – 5 pilota i formiranje edukacijske inicijative „Saradnjom do uspjeha“, koja će obučiti zainteresirane kako da komuniciraju svoj poslovni interes i kako da u „lancu snabdjevanja“ osiguraju ostvarenje istog. Treća faza – razvoj i komercijalizacija odabranih zajedničkih proizvoda sa dodatom vrijednošću – proizvodnja i aktivna promocija na ciljnom tržištu. Ovi proizvodi mogu biti i u službi turizma, odnosno predstavljati gastro suvenir kantona, ali i BiH. Četvrta faza – diseminacija osnovnih rezultata projekta – dvije konferencije i 12 okruglih stolova, WEB prostor na REZ portalu – pisani i E materijali i zaključci sa okruglih stolova				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK. Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju od 25 do 35% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).				
Očekivani rezultati	- uvedeno 5 inovativnih zajedničkih proizvoda sa dodatom vrijednošću - formirano 5 poslovnih alijansi - razvijeno 5 studija slučaja i promovisane koristi od stvaranja poslovnih alijansi, te kreiranje edukacionog/promotivnog materijala o ovoj oblasti Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	- povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja REZ portala i prisustvo na diseminacijskim konferencijama Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	2.000.000 KM				
Vremenski okvir	4 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 7	NAZIV PROGRAMA PROMOCIJA PROIZVODNJE LJEKOBILJA I CVIJEĆA				
Obrazloženje	Povoljan geostrateški položaj, potražnja na atraktivnim tržištima, ekonomska efikasnost proizvodnje, te postojeći kapaciteti podrške (agrobiznis inkubator) i sušara i destilerija eteričnog ulja čine uzgoj ljekobilja i cvijeća atraktivnom poslovnom mogućnosti. Međutim nedostatak znanja, tehnologija, uhodanih distributivnih kanala, odnosno informacija o mogućnosti plasmana onemogućavaju realizaciju ove poslovne mogućnosti.				
Cilj	Promocija mogućnosti generisanja prihoda pokretanjem biznisa u ovoj oblasti, te obezbjeđenje dovoljno informacija o tržištu, kao i o tehnologiji proizvodnje.				
Opis implementacije	Program obuhvata slijedeće aktivnosti: <ul style="list-style-type: none"> - analiza tržišta ljekobilja u ZDK, BiH i Evropi - analiza tržišta cvijeća ZDK i BiH i regiona - mapiranje zainteresiranih proizvođača i povezivanje istih sa već postojećim kapacitetima podrške i prerade, te distributerima cvijeća - organiziranje edukacijskih workshopova i priprema edukacijskih materijala za zainteresirane poduzetnike - Diseminacija nalaza prvenstveno preko postojećih WEB portala i Centra za hranu, poljoprivredu i veterinarstvo 				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK.				
Očekivani rezultati	Dvije detaljne studije analize tržišta ljekobilja i cvijeća Edukacija 300 potencijalnih proizvođača Promotivni i edukacijski materijal pripremljen u E i „hard“ formi Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja WEB portala i prisustvo na diseminacijskim konferencijama Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	1.000.000 KM				
Vremenski okvir	2 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 8	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA PROIZVODNJE RASADA				
Obrazloženje	U ZDK je već uspostavljena proizvodnja povrća, a postoje i ozbiljni planovi za širenje iste. Upravo zato je neophodno obezbijediti pouzdan rasadnički materijal, koji će obezbijediti kvalitetan urod. U tom smislu organizirana i ugovorena rasadničarska proizvodnja može biti atraktivna poslovna mogućnost.				
Cilj	Popularizirati mogućnost generisanja prihoda osnivanjem rasadničarske proizvodnje, te omogućiti organizirano/ugovoreno pokretanje ove proizvodnje.				
Opis implementacije	Prva faza programa je mapiranje potreba za rasadničkom proizvodnjom u ZDK i fizibiliti studija pokretanja organizirane proizvodnje rasada Druga faza je mapiranje zainteresiranih proizvođača i fomiranje zadruge, te mapiranje zainteresiranih korisnika/potrošača i ugovaranje proizvodnje. U ovoj fazi će biti izvršena obuka izabranih proizvođača zasada (provest će jednu sezonu proizvođači rasad na pokaznom objektu). U okviru ove aktivnosti bit će pripremljeni veoma praktični edukativni vodiči za proizvodnju rasada, koji će biti dostupni svim zainteresiranim na WEB portalu REZ-a i Centra za hranu poljoprivredu i veterinarstvo. Treća faza je diseminacija dobre prakse i prikupljenih informacija o ovim proizvodnjama. Na WEB portalu će biti uređen prostor gdje će biti izložene baze podataka proizvođača, potencijalnih korisnika rasada i mogućnosti plasmana.				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK. Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija i žene.				
Očekivani rezultati	Unapređenje proizvodnje povrća – bolji proizvodi i efikasnija proizvodnja Samozapošljavanje 50 poduzetnika za proizvodnju rasada Osnivanje moderne i fleksibilne zadruge Dostupnost informacija o mogućnostima nastupa na tržištu Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	- povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja REZ portala i prisustvo na diseminacijskim konferencijama Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), bilateralni donatori i razvojne agencije				
Vrijednost	750.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 9	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA UZGOJA SITNE STOKE OVACA I KOZA				
Obrazloženje	Agroekološki uslovi, raspoloživost resursa, tradicija proizvodnje i blizina atraktivnih tržišta, te mogućnost „oplemenjivanja“ osnovnih proizvoda bilo putem prerade, bilo putem inovativnih kanala plasmana čine proizvodnju sitne stoke veoma atraktivnim poslovnim usmjerenjem. Loš pasminski sastav, neadekvatna veterinarska zaštita i nepoznavanje nenomadskog načina proizvodnje sprečavaju brži efektivniji razvoj ove oblasti				
Cilj	Omogućiti farmerima da uspostave moderan održiv biznis koji će uvažavati EU standarde (posebno Nitratnu direktivu), te im omogućiti da moderniziraju kako proizvodnju tako i plasman proizvoda.				
Opis implementacije	<p>Prva faza programa je promovisanje mogućnosti koje nudi projekat, te mapiranje tradicionalnih i održivih načina proizvodnje, kao i formiranje projektne dokumentacije za proizvodnju proizvoda sa dodatom vrijednošću na farmi ili u zadrugi.</p> <p>Druga faza bi bila promovisanje zahtjeva koje postavlja Nitratna direktiva, ali i zakon o hrani u smislu sigurnosti i sljedivosti proizvodnje. Na promotivnim skupovima bi se izdvojili zainteresirani proizvođači. Ovi zainteresirani proizvođači bi prošli obuku na pokaznom pilot objektu gdje bi im bile praktično prezentirane održive tehnike uzgoja, te načini zbrinjavanja otpada i načini kako „oplemeniti“ osnovne proizvode mlijeko i meso.</p> <p>Treća faza podrazumijeva osnivanje zadruge i definisanje palete proizvoda, zatim izgradnju internog sistema osiguranja kvaliteta, te izgradnju prepoznatljivog imidža zadruge. U ovoj fazi zadrugari će moći dobiti pomoć za osnivanje, proširenje ili promjenu pasminskog sastava stada, zadruga za nastup na tržištu doradu i preradu proizvoda. Zadruga će osnovati i centar za pomoć i podršku koji će omogućiti studentima provođenje prakse i istraživanja za završni master rad.</p> <p>Četvrta faza je diseminacija rezultata projekta i stvaranje interaktivnih baza podataka o proizvođačima, proizvodima, kanalima plasmana i mogućnosti nabave stoke, inputa i dobivanja savjeta i usluga veterinara.</p>				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK. Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju od 25 do 35% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).				
Očekivani rezultati	<p>Formiranje najmanje jedne zadruge i povećanje broja ovaca i koza za 20%</p> <p>Plasiranje proizvoda dodate vrijednosti (sir, direktna prodaja isl) i prepoznatljivo imagea/znaka</p> <p>Unapređenje produktivnosti proizvodnje za 20%</p> <p>Multipliciranje ekonomskih efekata kroz ugostiteljstvo, posebno tranzitni turizam</p> <p>Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - nivo korištenja WEB portala i prisustvo na diseminacijskim konferencijama <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	6.000.000 KM				
Vremenski okvir	4 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 10	NAZIV PROGRAMA				
	UNAPREĐENJE PROIZVODNJE MESA I MLIJEKA				
Obrazloženje	U ZDK postoje vrlo dobri uslovi, kako za proizvodnju, tako i za plasman (preradu) mesa i mlijeka. Usitnjen posjed i proizvodnja imaju negativan efekat na mogućnost podizanja produktivnosti na farmama, odnosno na rast i razvoj ove izuzetno važne grane poljoprivredne proizvodnje.				
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - omogućiti farmerima da prošire postojeće stado (jato) i unaprijede pasminski sastav, te proizvodnju čitavog seta tradicionalnih proizvoda (mlijeko i meso) - osnažiti proizvođače kako bi uspostavili i vodili moderan biznis uvažavajući EU standarde, a posebno Nitratnu direktivu, - promovirati raznovrsne mogućnosti plasmata proizvoda, te osnovati stočnu pijacu 				
Opis implementacije	<p>Prva faza projekta bi bila uspostava baze podataka o postojećim proizvođačima, mogućnosti nabave/prodaje stoke, mogućnosti prodaje mesa i mesnih prerađevina, podataka o mogućnostima za nabavu potrebne opreme, razvoj vodiča koji bi promovirali proizvodnju seta tradicionalnih proizvoda od mesa i mlijeka, priprema strategije za valorizaciju tradicionalnih proizvoda od mlijeka i mesa, razvoj vodiča Kako ispoštovati zahtjeve Nitratne direktive (način odlaganja đubriva), vodič Kako ispoštovati zahtjeve u vezi HACCP-a i/ili ISO 22000, vodič Kako uspostaviti sistem sljedivosti, vodič Kako transformirati poljoprivredno gazdinstvo u moderan biznis, Kako formulirati investicioni program itd. Sve pomenuto bi bilo jednostavno dostupno na WEB portalu Centra. Istovremeno bi bili mapirani zainteresirani proizvođači mesa i mlijeka</p> <p>Druga faza bi bilo organiziranje radionica za izabrane proizvođače (njih 120 godišnje), a na teme vezane za povećanje produktivnosti i kvaliteta proizvoda, te aplikaciju standarda, te organiziranje posjeta uspješnim biznisima u Regionu i izbor oglednog biznisa i priprema aplikacija za kredite (garantno-kreditni fond) za nabavku i obnavljanje stada, za pokretanje proizvodnje tradicionalnih proizvoda, za uklanjanje otpada, te za modernizaciju posjeda. Ova faza bi trebala rezultirati uspostavom MMinkubatora.</p> <p>Treća faza bi bila podrška prometu, plasmanu mlijeka i mesa. U okviru ove faze bi bila urađena fizibiliti studija i projektna dokumentacija za uspostavu stočne pijace, zatim program unapređenja mreže laktofriza i malih otkupljivača mlijeka i mesa.</p> <p>Četvrta faza bi bila diseminacija rezultata projekta</p>				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK. Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju od 25 do 55% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).				
Očekivani rezultati	Povećanje proizvodnje i mlijeka i mesa za 20%, te generisanje novih radnih mjesta/biznisa Unapređenje kvaliteta proizvedenog mlijeka (udio premijum klase povećan za 30%) Osnovana stočna pijaca i ojačana mreža laktoftiza Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	7.500.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 11	NAZIV PROGRAMA				
	FORMIRANJE CENTRA ZA HRANU POLJOPRIVREDU I VETERINARSTVO				
Opis implementacije	<p>Prva faza programa predstavlja inventuru učesnika koji mogu obezbijediti pametne usluge kao što su veterinarske stanice, laboratorije i set usluga koje nude i koje mogu nuditi, istraživačke institucije i njihovi resursi, baza podataka o ekspertima, baze podataka o poljoprivrednim proizvođačima, zadrugama, prerađivačima, distributerima, izvoznicima, poslovnim inkubatorima, NVOima koji rade u sektoru, certifikacijskim organizacijama, mogućnosti nabave svih vrsta inputa, programa koji pomažu uspostavu biznisa, finansijskim investicijama, agrarnoj politici, općinskim programima razvoja i podrške, te edukacijskim resursima (programi, edukacijske brošure, literatura isl), statistika, i detaljne informacije o tržištima i navikama potrošača.</p> <p>Druga faza je instaliranje WEB portala koji će podržati implementaciju ove strategije, te pružiti E prostor za sve projekte i omogućiti on-line praćenje implementacije programa.</p> <p>Treća faza je kordinacija svih E resursa – prezentacija svih onih koji mogu biti od pomoći stanovništvu ruralnih područja, odnosno osnivanje AGLINKportal ZDK.</p> <p>Četvrta faza je promoviranje programa strategije i mogućnosti koje ona nudi i formiranje mehanizama saradnje sa administracijom koja uključuje definisanje fokal pointa/foruma u Ministarstvu, te u Zavodu za poljoprivredu ZDK koji trebaju pomoći zainteresiranima da postanu dio implementacije strategije. Osim toga bit će formirano virtuelno Vijeće za implementaciju strategija koje će se sastojati od predstavnika općina i lokalnih razvojnih agencija i predstavnika korisnika/građana koji će biti forum za odabir uže liste projekta koji će se implementirati u okviru svakog od strateških programa.</p> <p>Sve faze programa se provode paralelno</p>				
Opis implementacije	<p>Osnovna prepreka bržem razvoju poljoprivrede i poduzetničkog duha jeste nedostatak kooperacije, saradnje i razmjene informacija, te nedostupnost „pametnih usluga“, koje olakšavaju uspostavu i unapređenje biznisa u ruralnim područjima.</p>				
Opis implementacije	<p>Omogućiti uspostavu saradivačke atmosfere u sektoru i uspostaviti održive kanale transfera znanja tehnologija i informacija, te tako potaći samozapošljavanje i osnivanje održivih biznisa koji će poštovati i koristiti EU standarde kvaliteta i sigurnosti</p>				
Opis implementacije	<p>Prva faza programa predstavlja inventuru učesnika koji mogu obezbijediti pametne usluge kao što su veterinarske stanice, laboratorije i set usluga koje nude i koje mogu nuditi, istraživačke institucije i njihovi resursi, baza podataka o ekspertima, baze podataka o poljoprivrednim proizvođačima, zadrugama, prerađivačima, distributerima, izvoznicima, poslovnim inkubatorima, NVOima koji rade u sektoru, certifikacijskim organizacijama, mogućnosti nabave svih vrsta inputa, programa koji pomažu uspostavu biznisa, finansijskim investicijama, agrarnoj politici, općinskim programima razvoja i podrške, te edukacijskim resursima (programi, edukacijske brošure, literatura isl), statistika, i detaljne informacije o tržištima i navikama potrošača.</p> <p>Druga faza je instaliranje WEB portala koji će podržati implementaciju ove strategije, te pružiti E prostor za sve projekte i omogućiti on-line praćenje implementacije programa.</p> <p>Treća faza je kordinacija svih E resursa – prezentacija svih onih koji mogu biti od pomoći stanovništvu ruralnih područja, odnosno osnivanje AGLINKportal ZDK.</p> <p>Četvrta faza je promoviranje programa strategije i mogućnosti koje ona nudi i formiranje mehanizama saradnje sa administracijom koja uključuje definisanje fokal pointa/foruma u Ministarstvu, te u Zavodu za poljoprivredu ZDK koji trebaju pomoći zainteresiranima da postanu dio implementacije strategije. Osim toga bit će formirano virtuelno Vijeće za implementaciju strategija koje će se sastojati od predstavnika općina i lokalnih razvojnih agencija i predstavnika korisnika/građana koji će biti forum za odabir uže liste projekta koji će se implementirati u okviru svakog od strateških programa.</p> <p>Sve faze programa se provode paralelno</p>				
Korisnici	Administracija ZDK, ministarstva, poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: Uz obezbjeđenje istog nivoa kvaliteta prednost imaju organizacije iz ZDK.				
Očekivani rezultati	<p>Uspostavljeni kanali transfera tehnologija i znaja i informacija</p> <p>Uspostavljen mehanizam za osiguranje transparentnosti procesa i komunikaciju sa administracijom</p> <p>Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - percepcija transparentnosti procesa implementacije strategije <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Ministarstvo ZDK, općine, lokalne razvojne agencije, organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	1.500.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 12	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA IZGRADNJE SISTEMA NAVODNJAVANJA/ZAŠTITE OD GRADA				
Obrazloženje	Poljoprivredna proizvodnja je veoma rizična i umnogome zavisi od vremenskih prilika. Kako bi se smanjio rizik proizvodnje koriste se različite agrotehnoške mjere, kao što je navodnjavanje i izgradnja sistema zaštite od grada ili mrazeva. Na malim posjedima je uobičajeno razvijati individualne, često alternativne, sisteme navodnjavanja. Vrlo često mali proizvođači hrane nemaju dovoljno finansijskih resursa, niti znanja da instaliraju adekvatne sisteme za navodnjavanje i/ili zaštitu od grada i mraza.				
Cilj	Motivisati proizvođače hrane (posebno male) da smanje rizik pri proizvodnji hrane				
Opis implementacije	Prva faza je formiranje seta investicionih progama izgradnje sistema navodnjavanja i zaštite od grada i mraza. Ovi programi bi bili pripremljeni za definisane proizvodne uslove (mogućnost dobivanja vode i potrebe biljke) i definisani tip zemljišta i proizvodne kulture Druga faza bi bila prikupljanje informacija o mogućnostima nabave neophodnih elemenata za izgradnju individualnih/alternativnih načina navodnjavanja, zatim ponude protivgradnih mreža i prskalica za borbu protiv mraza. Ova faza uključuje i programe obuke na pilot projektima Treća faza bi bila pomoć zainteresiranim domaćinstvima da apliciraju na sredstva ove strategije, odnosno kreditno/garantnog fonda.				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju od 25 do 35% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).				
Očekivani rezultati	Pripremljeni generički projekti za izgradnju sistema za navodnjavanje i/ili zaštitu od grada i mraza Smanjenje rizika poljoprivredne proizvodnje i povećanje produktivnosti za 20% 200 imanja aplicira na fondove za smanjenje rizika proizvodnje Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	- povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	600.000 KM				
Vremenski okvir	4 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 13	NAZIV PROGRAMA MODERNIZACIJA I OPREMANJE POSJEDA				
Obrazloženje	Nedostatak opreme, a prvenstveno mehanizacije, zatim adekvatnih objekata za čuvanje i pripremu stočne hrane, zbrinjavanje organskog otpada, preradu, čišćenje, pakovanje i čuvanje proizvoda na posjedu ograničava razvoj i diverzifikaciju poljoprivredne proizvodnje, a time i razvoja ruralnih oblasti				
Cilj	- obezbjeđenje olakšanog pristupa sredstvima za investiranje u obnovu/modernizaciju mehanizacije i opreme na posjedu, prerađivačkom kapacitetu, unapređenje/izgradnju objekata za stoku, čuvanje i pripremu stočne hrane, zbrinjavanje organskog otpada, preradu, doradu i čuvanje proizvoda i za ispunjavanje zahtjeva standarda kvaliteta i sigurnosti hrane i EU regulativa.				
Opis implementacije	Prva faza programa podrazumijeva promociju mogućnosti finansiranja modernizacije u okviru ovog programa, ali i drugih koji su dostupni proizvođačima hrane i malim biznisima Druga faza projekta bi podrazumijevala formiranje baze podataka o mogućnostima nabave opreme, set edukacijskih materijala koji objašnjavaju prednosti i mane opreme u ponudi, te razvoj gotovih rješenja/programa za investiranje u: opremu za doradu i pakovanje, lagune za izđubavanje, silo trančeve isl, te promociju mogućnosti finansiranje i kreiranja investicionih projekata. Treća faza programa predviđa osnivanje „one-stop shop“ ureda koji bi farmeru na jednom mjestu obezbjedio pristup svoj potrebnoj dokumentaciji, pružio mu pravnu i stručnu pomoć za apliciranje za kreditna sredstva koja podrazumijeva ova strategija, zatim na sredstva koja se apliciraju preko programa agrarne politike FBiH Četvrta faza programa bi bila uvođenje modernih E računovodstvenih sistema na farme s ciljem stvaranja „finansijske istorije“ farmi i zadruga i omogućavanja pristupa kreditima Peta faza programa bi bila diseminacija rezultata projekta				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruga/udruge, NVOi.				
Kriteriji pristupa	Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruga), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju usluga ureda od 25 do 35% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).				
Očekivani rezultati	Modernizacija preko 450 poslovnih subjekata (farmera i zadruga) Unapređenje produktivnosti proizvodnji na farmama za 20% Osnivanje „one-stop shop“ ureda i povećanje broja aplikacija za kredite Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	- povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) - promjena produktivnosti određenih proizvodnji Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	650.000 KM				
Vremenski okvir	4 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 14	NAZIV PROGRAMA PROMOCIJA I IZGRADNJA KULTURE KVALITETA				
Obrazloženje	Na liberaliziranom izuzetno konkurentnom tržištu kvalitet je minimalni preduslov plasmana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Obično proizvođači nemaju ni dovoljno znanja ni finansijskih resursa da uspostave interni sistem osiguranja kvaliteta i provedu certifikaciju prema određenim standardima. Za male proizvođače veoma je važno organizirati udruženje koje će biti nosilac grupnog certificiranja.				
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - promovirati sisteme kvaliteta, - ojačati sposobnost proizvođača da se pripreme za proces certifikacije, i za uspostavu internih/zajedničkih šema označavanja/brendiranja, - podržati certifikaciju zainteresiranih kompanija 				
Opis implementacije	Program podrazumijeva: <ul style="list-style-type: none"> - promociju programa i identifikaciju zainteresiranih subjekata koji će pohađati edukacijske programe i koji će predstavljati osnovu virtuelne mreže „ZDK Q“ koja treba da dodjeljuje godišnju nagradu - priprema detaljnih i praktičnih tro-mjesečnih edukacijskih programa za uvođenje sistema kvaliteta i priprema praktičnih interaktivnih E edukacijskih materijala - prezentaciju najbolje prakse za izgradnju internog sistema kvaliteta i grupnu certifikaciju/brendiranje malih proizvođača - program podrške certifikaciji – plaćanje dijela troškova koje kompanija ima - diseminacija rezultata projekta 				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Specifični kriteriji: izvozno orjentisane kompanije organizacije, zadruge/udruge (grupna certifikacija), participacija u finansiranju od 15 do 35%.				
Očekivani rezultati	Ojačan kapacitet proizvođača hrane da apliciraju standarde kvalitet Certifikacija 50 privrednih subjekata i 10 zadruga (grupna certifikacija) Lako dostupne informacije o procesu i uslovima certificiranja Specifični očekivani rezultati će biti precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima izvoza Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), bilateralni donatori i razvojne agencije, poduzetnici i farmeri				
Vrijednost	300.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 15		NAZIV PROGRAMA				
		USPOSTAVA KREDITNO GARANTNOG FONDA				
Veza sa strat. planom						
Obrazloženje	Da bi strategija ruralnog razvoja ZDK bila realizirana, odnosno da bi obezbijedili održivi razvoj ruralnih ekonomija neophodno je obezbijediti novac, odnosno kreditne linije koje bi bile dostupne svim zainteresiranim. Ovaj fond se može formirati od sredstava koje uplaćuju kompanije koje proizvode energiju ili od drugih vrsta koncesija/korištenja javnog dobra					
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - uspostaviti kreditno-garantni fond čija će sredstva biti data na upravljanje najpovoljnijoj banci; - razraditi šeme podrške bankama (implentatorima) a u smislu ocjene pristiglih aplikacija. 					
Opis implementacije	<p>Program podrazumijeva</p> <ul style="list-style-type: none"> - razradu organizacione šeme i procedura rada i poslovanja kreditno-garantnog fonda, kao i uslova pod kojim se ova sredstva mogu plasirati; - odabir i obuka osoblja, te raspisivanje tendera i izbor najpovoljnije banke za plasman sredstava. Projektom se predviđa uspostava mehanizma za pomoć izabranoj banci i to u smislu davanja podrške pri kreiranju kvalitetne aplikacije i pri selekciji aplikacija. - promociju fonda i mogućnosti apliciranja, mobilizaciju potencijalnih donatora kako bi se proširio portfolio fonda.. 					
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.					
Kriteriji pristupa	Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorištenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju od 25 do 35% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).					
Očekivani rezultati	Formiran kreditno garantni fond u koji će slijegati sva sredstva namijenjena razvoju ruralnih oblasti Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici					
Vrijednost	500.000 KM (sredstva održavanja)					
Vremenski okvir	5 godina					
	2012	2013	2014	2015	2016	

Šifra: 16	NAZIV PROGRAMA				
	SANACIJA KLIZIŠTA I REKULTIVACIJA OŠTEĆENIH ZEMLJIŠTA				
Obrazloženje	Zemljište je osnovni resurs koji omogućava razvoj ruralnih područja. U tom smislu mora se voditi posebna pažnja o ovom resursu, što uključuje prije svega prevenciju, ali i saniranje oštećenja koja ugrožavaju i kvalitet života, ali i ograničavaju ekonomski razvoj. Općinske vlasti nisu u stanju da riješe ovako kompleksne probleme jer nemaju dovoljno ni ljudskih ni finansijskih sredstava.				
Cilj	Stvoriti uslove za dugoročno i postepeno uklanjanje značajnih oštećenja zemljišta i uspostaviti koordinaciju između svih zainteresiranih strana, te formirati mehanizam za finansiranje potrebnih radova.				
Opis implementacije	Prva faza izvođenja projekta mapiranje oštećenja, što podrazumijeva opis problema i ocjenu rizika. Interaktivna GIS baza podataka o lokacijama i vrsti oštećenja zemljišta (klizišta, erozija, jalovišta, minska područja, divlje deponije isl) će biti formirana. Druga faza programa podrazumijeva izradu prijedloga sanacije svih registriranih oštećenja sa izdvojenim prioritetima za rješavanje, te definisanim vremenskim i budžetskim odrednicama. Treća faza programa je proces pregovaranja sa svim nadležnim institucijama (FBIH i ZDK ministarstvima nadležnim za okoliš, turizam, poljoprivredu, šumarstvo, zatim općinama, stručnim i istraživačkim institucijama), a u svrhu formiranja posebnog fonda za sanaciju koji će objediniti sredstva raspoloživa na lokalnom, kantonalnom i FBIH nivou. Četvrta faza programa uključuje aktivnosti prikupljanja sredstava apliciranjem na različite internacionalne fondove, te koordinaciju sa višim nivoima vlasti u smislu obezbjeđenja donatorskih sredstava.				
Korisnici	Nadležne institucije vlasti, stručne i ekspertske institucije, NVOi i građani ZDK				
Kriteriji pristupa	Iskustvo u realizaciji ovako složenih zadataka, prednost pri istom kvalitetu imaju organizacije iz ZDK				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - Interaktivna baza podataka o oštećenjima zemljišta - Prijedlog sanacije oštećenja zemljišta - Uspostavljena koordinacija i pregovarački proces među svim učesnicima - Uspostavljen javni fond za realizaciju svih aktivnosti 				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Nadležni organi ZDK i općina, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	1.200.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 17	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA ODRŽIVIH POLJOPRIVREDNIH PRAKSI (ORGANSKA I INTEGRALNA PROIZV.)				
Obrazloženje	Uvođenje održivih praksi poljoprivredne proizvodnje doprinosi zaštiti i pažljivom postupanju sa zemljištem. Istovremeno prakse kao organska i integralna poljoprivredna proizvodnja jesu atraktivne poslovne mogućnosti, a dijelovi ZDK imaju izvrsne uslove za pokretanje ovakve proizvodnje. Međutim nedostatak znanja, nedostupnost specifičnih mašina i opreme, te proizvodnih inputa, kao i kanala distribucije ograničavaju primjenu ovih tehnika proizvodnje.				
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - promovirati organsku poljoprivrednu proizvodnju i ojačati sposobnosti proizvođača i prerađivača da otpočnu održiv biznis; - ojačati povjerenje i potači proces stvaranja proizvođačkih grupa, zadruga; - osigurati postizanje traženog i visokog kvaliteta svih gajenih proizvoda, te obezbijediti uspostavljanje svakodnevne poslovne prakse koja će biti dokumentovana i time pripremiti proizvođače za certifikaciju; - subvencioniranje troškova certifikacije 				
Opis implementacije	<p>Program obuhvata slijedeće aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - promociju organske i integralne proizvodnje kroz set interaktivnih workshopova i uspostavljanje WEB portala u Centru za hranu poljoprivredu i veterinarstvo - analiza tržišta i obezbjeđenje detaljnih informacija o kanalima prodaje, asortimanu proizvoda za kojima postoji potražnja na tržištu - kreiranje edukacijskog centra za održivu poljoprivredu sa pokaznim objektom (izabranom pokaznom farmom) - podrška osnivanju zadruge/udruženja koja će se baviti plasmanom ovakvih proizvoda - podrška certifikaciji proizvodnje 				
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruge/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Specifični kriteriji: prednost ima mlađa populacija, žene, vlasnici nekorštenih parcela, iskusni proizvođači (uključujući i zadruge), oni koji su spremni potpisati dugoročne ugovore, participacija u finansiranju od 25 do 35% (mogu biti obezbjeđeni iz općinskih budžeta).				
Očekivani rezultati	<p>stvorene pretpostavke za pokretanje održivih biznisa na farmama</p> <p>detaljne informacije o mogućnostima plasmana</p> <p>osnovana zadruga proizvođača</p> <p>certifikacija 50 proizvođača</p> <p>Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; - povećanje obima proizvodnje i broja registriranih proizvođača (registar poljoprivrednika) <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	750.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 18	NAZIV PROGRAMA				
	UNAPREĐENJE UPRAVLJANJA ŠUMAMA (POŠUMLJAVANJE I CERTIFIKACIJA)				
Obrazloženje	Šumarstvo i prerada drveta predstavljaju vrlo važan dio ekonomskih aktivnosti ZDK. Trenutno se primjenjuju neodržive prakse sječe šume, ne vrši se pošumljavanje, a nelegalna sječa šuma uništava staništa, ugrožava zemljište i degradira šume. Upravo zbog toga neophodno je unaprijediti upravljanje šumama i zaštititi ovaj izuzetno važni resurs. Certifikacija šuma prema standardima dobre upravljačke prakse je jedan od najboljih načina unapređenja upravljanja šumskim resursima, dok je pošumljavanje način otklanjanja negativnih posljedica neadekvatnog korištenja šume. Nemotivisanost, neorganizovanost preduzeća koja upravljaju ovim resursom, te nedostatak finansijskih sredstava za certifikaciju onemogućavaju uspostavljanje održivih praksi upravljanja.				
Cilj	Promovisti mogućnost certifikacije šuma i koristi koje cjelokupna zajednica, ali i privatni biznisi mogu imati od proizvodnje certificirane drvene mase; Uvesti praksu pošumljavanja koja će mlade ljude ponovo privući prirodi i kod njih graditi adekvatan odnos prema prirodi i resursima Podržati projekte korištenja šumskih plodova, ljekovitog bilja, te šumskog otpada (iglice bora isl)				
Opis implementacije	Program uključuje: - promociju važnosti certifikacije šuma za kvalitet života i za poslovanje, jer omogućava plasman drveta i proizvoda od drveta po višim cijenama i omogućava pristup atraktivnim tržištima, - promociju uloge lokalnih zajednica u procesu certifikacije i sufinansiranje procesa certifikacije - mapiranje svih degradiranih dijelova šuma i kreiranje GIS baze podataka sa operativnim planom rješavanja problema pošumljavanjem, te formiranje baze podataka o postojećim rasadnicima i njihovim kapacitetima; - osnivanje/jačanje udruženja ljubitelja prirode u osnovnim i srednjim školama koji bi učestvovali u proljetnim akcijama pošumljavanja; - fizibiliti studija korištenja šumskih plodova, ljekovitog bilja, te šumskog otpada; - pomoć zainteresiranim poslovnim subjektima da kreiraju investicioni program i dobiju start-up sredstva za korištenje šumskih plodova, ljekovitog bilja i šumskog otpada				
Korisnici	Nadležna javna preduzeća, lokalne zajednice, poslovni subjekti, školske organizacije, NVOi i svi građani ZDK.				
Kriteriji pristupa	Nema posebnih kriterija pristupa, osim za pomoć poslovnim subjektima i certificiranju gdje organizacije trebaju obezbijediti učešće od 25 do 55%				
Očekivani rezultati	40% oštećenog zemljišta pošumljeno Certificirano 80% šumskih površina Formirana GIS baza degradirane šume Formirane organizacije ljubitelja prirode – najmanje 12 Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost				
Indikatori praćenja i uspjeha	- povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, lokalne zajednice, škole, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	1.500.000 KM				
Vremenski okvir	5 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 19	NAZIV PROJEKTA				
	PROMOCIJA ODRŽIVOG UPRAVLJANJA RIBOLOVNIM RESURSIMA				
Obrazloženje	Uzgoj ribe je atraktivna izvozna grana u BiH. Stoga se očekuje pojačan interes za uspostavljanje biznisa u ovoj oblasti. Poduzetnici nisu u potpunosti svjesni da njihove operacije mogu imati značajne negativne efekte po kvalitet vode, kao ni činjenice da su dužni dobiti okolišnu dozvolu tj minimizirati negativne efekte poslovnog poduhvata.				
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - promovirati mogućnosti uzgoja autohtonih ribljih vrsta; - organizirati trenig sesije i radionice na kojima će biti promovirano održivo upravljanje vodenim resursima, gdje će posebno biti istaknuti istaknuti negativni okolišni efekti ove proizvodnje, te načini uklanjanja istih - čistije tehnike i tehnologije u ovoj oblasti. 				
Opis implementacije	<p>Program podrazumjeva:</p> <ul style="list-style-type: none"> - promociju i mapiranje zainteresiranih strana: proizvođači, izvoznici, trgovci ribljom hranom, proizvođači mlađi i ikre, prerađivači ribe, te ekspertne institucije, kao i mapiranje raspoloživih resursa (pogodnih pozicija za uzgoj) i formiranje fokalne tačke u nadležnom ministarstvu koja će zainteresiranima predati mali vodič za uspostavu biznisa u ovoj oblasti - organiziranje intenzivnih trening sesija o temama održivo upravljanje vodenim resursima, negativni okolišni efekti uzgoja riba i čistije tehnike i tehnologije, kao i o mogućnostima uzgoja autohtonih ribljih vrsta - podrška u kreiranju investicionog programa za uspostavu uzgoja ribe i u pripremi za aplikaciju čistijih tehnologija, te studiju uticaja za okoliš 				
Korisnici	Ciljna populacija: proizvođači i potencijalni proizvođači ribe i korisnici ribolovnih područja				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: stanovnici ruralnih područja ZDK				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - promocija novih poslovnih mogućnosti; - unapređen nivo razmjevanja važnih aspekata uzgoja ribe i korištenja ribolovnih resursa; - on-line baza podataka o zainteresiranim stranama; <p>Specifični očekivani rezultati će bit precizirani operativnim/biznis planovima za svaku aktivnost</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	600.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 20	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA KORIŠTENJA ALTERNATIVNIH IZVORA ENERGIJE				
Obrazloženje	Energija sunca, vjetra i druga alternativna energetska rješenja mogu biti korištena kao alternativni dopunski izvori energije za kućanstva, poslovne subjekte, a posebno za ugostiteljske objekte. Ova mogućnost se skoro uopšte ne koristi i stoga bi bilo izuzetno važno promovirati njenu upotrebu naročito na ruralnim turističkim gazdinstvima.				
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - promovirati mogućnosti upotrebe alternativnih izvora energije i pripremiti generičke investicione planove za upotrebu solarne energije i grupno učešće u uspostavi bioreaktora koji koriste organske otpatke (kućni otpad i otpad iz proizvodnji) u ruralnim područjima; - pilot projekat – solarne energije za turistička gospodarstva i gostionice. 				
Opis implementacije	Programske aktivnosti uključuju slijedeće: <ul style="list-style-type: none"> - kreiranje snažne promotivne aktivnosti koja bi uključivala proizvodnju edukacionih i promotivnih materijala, te niza okruglih stolova u lokalnim zajednicama, te postavljanje adekvatnog interaktivnog materijala na WEB portal - kreiranje baze podataka sa proizvođačima opreme, zainteresiranim poslovnim subjektima, organizacijama koje mogu ponuditi savjetodavne usluge, usluge instalacije i održavanja, zatim sa uspješnim i neuspješnim primjerima korištenja obnovljive energije, te generičkim projektnim rješenjima za korištenje solarne energije u domaćinstvima, seoskim turističkim domaćinstvima, te rješenjem za osnivanje zajedničkog bioprocesora - aktivnosti podrške uvođenju korištenja alternativnih izvora energije 				
Korisnici	Ciljna populacija: napredne farme, ruralna domaćinstva i turistički/ugostiteljski objekti				
Kriteriji pristupa	Generalni kriterij: poslovni subjekti i stanovnici ruralnih područja ZDK Specifični kriteriji: 10% učešća				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - ojačana znanja ruralne populacije o mogućnostima upotrebe alternativnih izvora energije - generički investicioni programi upotrebe solarne energije (5 tipova) i grupnog osnivanja bioreaktora u ruralnim područjima - baze podataka zainteresiranih i isporučilaca opreme i mogućih izvora finansiranja (drugi projekti); - podrška efikasnijem razvoju turizma. 				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina, te smanjenje ukupnog broja nezaposlenih; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, lokalne zajednice, škole, uključeni poduzetnici, farmeri, udruge, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, Turistička zajednica ZDK				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	750.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 21	NAZIV PROGRAMA				
	UREĐENJE RURALNOG PROSTORA				
Obrazloženje	Osnovna svrha programa ruralnog razvoja je unapređenje kvaliteta života stanovnika. Upravo zbog toga je važno urediti, prostorno planirati, razvoj ruralnih zajednica i formirati ruralne centre koji će olakšati dostupnost različitih vrsta komunalnih i društvenih usluga.				
Cilj	Prostorno planirati razvoj ruralnih zajednica i oformiti ruralne, seoske centre na cjelokupnom prostoru ZDK				
Opis implementacije	Program podrazumijeva: <ul style="list-style-type: none"> - široke javne konsultacije u cilju promocije ideje planskog uređenja razvoja seoskih područja i formiranja zajednice sela, zatim ruralnih centara, što će omogućiti jednostavnije planiranje izgradnje seoske putne, energetske, komunalne i društvene infrastrukture - formiranje E GIS baze naseljenih mjesta i domaćinstava i poslovnih subjekata, te objekata komunalne i socijalne infrastrukture - kreiranje dokumenta Strategija uređenja ruralnog prostora, koja će definisati smjernice prostornog razvoja ruralnih područja ZDK - izrada potrebne dokumentacije neophodne za uređenje ruralnog prostora na način koji je definisan Strategijom, - implementacija pilot projekta uređenja odabrane ruralne lokacije, kako bi se praktično prikazale sve koristi ovakvog načina upravljanja prostorom 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja ZDK				
Kriteriji pristupa	Prednost pri izboru lokacije za pilot projekat će imati općine koje su spremne sufinasirati projekat				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - Prihvatanje koncepta planskog razvoja ruralnih područja od svih učesnika - Potpuna i raspoloživa elektronska baza podataka (GIS) o ruralnim prostorima (naseljima i objektima i infrastrukturi, te kulturno-historijskom nasljeđu) - Strategija uređenja ruralnog prostora - Uređena odabrana ruralna lokacija Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - smanjenje migracija stanovništva; - broj djece u školama u ruralnom području; - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, REZ, nadležna ministarstva i organi općine				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, UNICEF, UNDP, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	750.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 22	NAZIV PROGRAMA				
	SMANJENJE NEGATIVNOG UTICAJA NA OKOLIŠ (KANALIZACIJA I OTPAD)				
Obrazloženje	Očuvan okoliš, specifična biološka raznolikost, bogatstvo i kvalitet voda, zadivljujući pejzaži jesu temelj razvoja turizma, proizvodnje hrane, koje su u strategiji ekonomskog razvoja, a i u ovoj, prepoznati kao vrlo važne privredne grane. Međutim, i u urbanim i u ruralnim područjima nisu izgrađeni sistemi odvođenja i prečišćavanja otpadnih voda iz domaćinstva, kao ni sistem prikupljanja i upravljanja komunalnim otpadom. Upravo zbog toga većina otpadnih voda iz domaćinstva se direktno ispušta u vodotokove ili u zemljište, te uništava kvalitet vodotokova, negativno djeluje na strukturu zemljišta povećava rizik pojave klizišta (na jednom dijelu čak ugrožava i regionalni put). Ovo je dugoročno gledano prava „ekološka bomba“, koja može uništiti osnov za dalji razvoj i predstavlja ozbiljan rizik i ograničenje razvoju.				
Cilj	Otpočeti proces dugoročnog sistemski planiranog i vođenog rješavanja problema uklanjanja otpada i odvođenja otpadnih voda iz domaćinstava i malih pogona				
Opis implementacije	<p>Program će uključivati:</p> <ul style="list-style-type: none"> - jačanje svijesti o negativnom uticaju domaćinstava na kvalitet okoliša i mogućnost razvoja, promocija materijala o načinu izgradnje septičkih jama, potrebi njihovog čišćenja, zatim promocija inovativnih rješenja za odvođenje otpadnih voda - Strategija rješavanja problema odvođenja otpadnih voda iz domaćinstava u ruralnim područjima ZDK, koja treba dati detaljan pregled sadašnjeg stanja, ocjenu trenutnog uticaja na kvalitet okoliša, projekciju budućih potreba i prijedlog idejnog rješenja - Strategija upravljanja otpadom u ruralnim područjima ZDK - promocija inovativnih rješenja smanjenja produkcije otpada u domaćinstvima, potrebu razdvajanja smeća u domaćinstvima i mogućnost recikliranja dijela smeća iz domaćinstava, te mogućnost prikupljanja sekundarnih sirovina kao izvor prihoda za ruralne zajednice - pilot projekat odvojenog prikupljanja smeća i opremanje ruralnih mjesnih zajednica sa kontejnerima i organizovanje odvoza smeća - pilot projekat za javna komunalna preduzeća– usluga pražnjenja septičkih jama - pokretanje inicijative za kreiranje posebnog fonda za integralno rješavanje problema kanalizacije na području ZDK 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja ZDK				
Kriteriji pristupa	Prednost će imati lokalne zajednice koje obezbijede učešće u radu, finansiranju ili na neki drugi način				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - ojačana svijest građana o potrebi adekvatnog rješavanja problema kanalizacije i odvoženja otpada - strategija rješavanja problema odvođenja otpadnih voda iz domaćinstva u ruralnim općinama - strategija upravljanja otpadom u ruralnim oblastima - opremanje ruralnih mjesnih zajednica kontejnerima - kreiranje javnog fonda za integralno rješavanje problema kanalizacije <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - smanjenje migracija stanovništva; - broj djece u školama u ruralnom području; - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici				
Vrijednost	9.500.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 23	NAZIV PROGRAMA				
	IZGRADNJA SOCIJALNE INFRASTRUKTURE I PROMOCIJA VOLONTERIZMA I PODUZETNIŠTVA				
Obrazloženje	Unapređenje kvaliteta života u ruralnim oblastima u velikoj mjeri ovisi od kulture saradnje, povjerenja, želje da se doprinese ukupnoj zajednici, te postojanju poduzetničke kulture i lidera koji mogu da steknu povjerenje zajednice i pokrenu različite društvene aktivnosti. Ovakvo stanje jeste posljedica ratnih dešavanja i nedostatka povjerenja u lokalnim zajednicama. Ovaj problem se nemože riješiti brzo i zbog toga treba ojačati socijalnu infrastrukturu, ali i pokrenuti akcije koje će motivirati ljude da proaktivnije učestvuju u društvenom i ekonomskom životu zajednice.				
Cilj	Unaprijediti socijalnu infrastrukturu u ruralnim oblastima i ojačati duh volonterizma i poduzetništva u lokalnim zajednicama				
Opis implementacije	<p>Program će uključiti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - podršku osnivanju/održavanju KUDova ili drugih vrsta kulturnog povezivanja građana, - promociju uspješnih primjera izgradnje lokalnih zajednica, - osnivanje volonterskih udruženja mladih (škole bi trebale odigrati glavnu ulogu) koji bi bili okupljeni oko ideja: pomoć starim i iznemoglim licima (svakodnevni obilazak staračkih domaćinstava), prikupljanje sekundarnih sirovina, čuvanje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa (izložbe, mapiranje staništa posebnih biljaka, čišćenje korita rijeka, pošumljavanje isl), izviđači/skauti, planinarska društva isl, - organiziranje omladinskog kampa i ljetnje škole koje bi se naslanjale na festival Omladinsko ljetu u Maglaju, - organiziranje manifestacija tipa seoskih igara ili male nogometne lige ili takmičenja domaćica ili druge vrste manifestacija koje će omogućiti posjete drugim područjima ZDK; - organiziranje takmičenja „Uradi nešto dobro za svoju zajednicu“ – izbor najaktivnijeg pojedinca ili organizacije - organiziranja radionica s ciljem obrazovanja i stvaranja lidera i poduzetnika u lokalnim zajednicama; - obnavljanje/održavanje planinarskih domova, lovačkih i ribarskih kuća, domova MZ, domova kulture ili drugih mjesnih objekata – svi će biti registrovani u GIS bazi ruralnog prostora ZDK (vidi predhodni program); - kreiranje pokretne filmoteke, biblioteke i gostovanja kazališta. 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja ZDK				
Kriteriji pristupa	Prednost će imati projekti koje pokreću mladi ljudi i projekti koji podržavaju uspostavljanje kontakta među stanovnici				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - ojačana svijest građana o koristima saradnje, volonterizma i poduzetništva - stvorena navika kod mladih ljudi da ulažu napore za dobrobit zajednice - ojačana socijalna infrastruktura <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - smanjenje migracija stanovništva; - broj djece u školama u ruralnom području; - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,				
Vrijednost	1.000.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 24	NAZIV PROGRAMA				
	UNAPREĐENJE KVALITETA JAVNOG SAOBRAĆAJA				
Obrazloženje	Javni saobraćaj do rubnih dijelova općina nije najadekvatnije organiziran. Takvo stanje značajno doprinosi odluci mladih ljudi da napuste područje. Istovremeno takvo stanje smanjuje pokretnost radne snage i time smanjuje dostupnost radnih mjesta, kao i dostupnost radne snage u ruralnim oblastima. Naravno takvo stanje smanjuje i dostupnost zdravstvenih i drugih socijalnih usluga. Osim toga nedostatak javnog saobraćaja smanjuje dostupnost turističkih lokacija. Dodatno pružanje ovih usluga može biti poslovna mogućnost za nekog poduzetnika.				
Cilj	Unaprijediti javni saobraćaj i učiniti niz socijalnih usluga dostupnijim ruralnom stanovništvu i potaći samozapošljavanje u ovoj oblasti.				
Opis implementacije	Program podrazumijeva: <ul style="list-style-type: none"> - snimanje trenutnog stanja, predviđanje budućih potreba, izdvajanje prioriteta i preporuke kako ojačati lokalni javni saobraćaj; - promocija inovativnih praksi jačanja dostupnosti javnog saobraćaja kroz privatno-javno partnerstvo; - priprema generičkih investicionih programa za otpočinjanje biznisa u ovoj oblasti; - korištenje interneta za promociju i prodaju ovih usluga; - subvencioniranje prevoza za određene kategorije 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja ZDK				
Kriteriji pristupa	Ciljna populacija su mladi i žene				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - promovisani inovativni načini rješavanja ovog problema; - osnaženi i motivisani poduzetnici da pokrenu biznis u ovoj oblasti; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - povećanje BNP općina; - smanjenje migracija stanovništva; - broj djece u školama u ruralnom području; - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,				
Vrijednost	900.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 25	NAZIV PROGRAM				
-----------	---------------	--	--	--	--

UNAPREĐENJE DOSTUPNOSTI OBRAZOVANJA I ZDRAVSTVENIH USLUGA

Obrazloženje	Prema novom zakonu o osnovnom obrazovanju sva djeca moraju imati 160 sati predškolskog vaspitanja da bi se mogli upisati u osnovne škole. Ovo će biti veliki problem za ruralna područja i može postati „okidač“ migracija upravo one populacije koja može obezbijediti održivi razvoj – mladih roditelja. Dostupnost obrazovanja smanjuje i neadekvatan javni prevoz ili nepostojanje subvencioniranja prevoza za učenike.				
Cilj	- unaprijediti dostupnost obrazovnih usluga u svim ruralnim MZ, a posebno predškolskog vaspitanja kako bi zadržali mlade porodice u ruralnim prostorima;				
Opis implementacije	<p>Programom se predviđa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - analiza trenutnog stanja i dostupnosti obrazovanja osmogodišnjeg i predškolskog, projekcija budućeg stanja i preporuka za rješavanje; - pokretanje aktivnosti na rješavanju prevoza učenika bilo javnim prevozom ili putem samoorganiziranja roditelja; - pokretanje aktivnosti na uspostavljanju javno-privatnog partnerstva za formiranje vrtića u ruralnim oblastima; - formiranje vodiča „Kako registrirati vrtić“ i naimenovati fokalnu tačku za obezbjeđenje dokumentacije; - pokrenuti akciju osnivanje 12 pokretnih ambulanti koje bi jednom u 15 dana obišle ruralne MZ u svim općinama ZDK; - promocija rezultata programa. 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja ZDK				
Kriteriji pristupa	Ciljna populacija su mlade porodice i žene				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - promovisane inovativni načini rješavanja ovog problema; - osnaženi i motivisani poduzetnici da pokrenu biznis u ovoj oblasti; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - smanjenje migracija stanovništva; - broj djece u školama u ruralnom području; - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,				
Vrijednost	1.700.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 26		NAZIV PROGRAM				
		TELEKOMUNIKACIJSKA I SPORTSKO REKREATIVNA INFRASTRUKTURA				
Obrazloženje	Da bi zaustavili migracije, obezbijedili održivi razvoj zajednica neophodno je podići nivo kvaliteta seoske/ruralne infrastrukture. Jačanje telekomunikacijskih usluga i informatizacije smanjujemo osjećaj izolovanosti kod ruralne populacije posebno mlađe populacije. Osim toga jačanje ovih usluga doprinosi unapređenju dostupnosti informacija, znanja i seta kulturno-zabavnih usluga, ali i podržava poslovanje u ovim oblastima.					
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - izvršiti informatizaciju ruralnih područja kao preduslov samozapošljavanja i razvoja modernog načina poslovanja; - ojačati sportsko-rekreativnu infrastrukturu koja može poslužiti kao dio turističke ponude, naročiti za tranzitne turiste 					
Opis implementacije	<p>Programom se predviđa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - snimanje stanja telekomunikacijske infrastrukture i objekata (škole, domovi, uredi MZ, ugostiteljski objekti) koji bi mogli poslužiti kao internet centri i kreiranje strategije poboljšanja telekomunikacijskih usluga (TV signal, PTT i internet), te informatizacije ruralnih oblasti; - mapiranje stanja razvijenosti sportsko-rekreativne infrastrukture u koje možemo ubrojati i pješačke staze, trim staze, sportska igrališta, dvorane, bazene isl, te kreiranje akcionog plana razvoja iste, a u funkciji poboljšanja kvaliteta življenja, ali i turističkih usluga. - Projekti osnivanja internet klubova u ruralnim oblastima, te informatizacija kancelarija MZ, kao prvog koraka u sistemskoj informatizaciji ruralnih područja. 					
Korisnici	Svi građani ruralnih područja ZDK					
Kriteriji pristupa	Neophodno je obezbijediti učešće lokalne zajednice od 10 do 50%, ovisno od razvijenosti					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - unapređen kvalitet života i ojačana mogućnost transfera znanja i informacija; - osnaženi i motivisani poduzetnici da pokrenu biznis u ovoj oblasti; - sinergetski efekti u smislu razvoja turizma. <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - smanjenje migracija stanovništva; - broj djece u školama u ruralnom području; - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,					
Vrijednost	700.000 KM					
Vremenski okvir	5 godina					
	2012	2013	2014	2015	2016	

Šifra: 27	NAZIV PROGRAMA				
	PROMOCIJA NOVIH BIZNISA U RURALNIM PODRUČJIMA				
Obrazloženje	Za održivi ruralni razvoj veoma je važno stvoriti diverzificiranu ruralnu ekonomiju koja se može i treba naslanjati na poljoprivredu i šumarstvo, ali treba imati razvijene i druge privredne grane, a posebno različite vrste usluga koje značajno unapređuju kvalitet života u ruralnim oblastima. Poslovne ideje treba crpiti iz tradicije i specifične kulture i specifičnih vještina po kojima se ruralne oblasti razlikuju i koje mogu biti potka vrlo uspješnim biznisima.				
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - promocija mogućnosti za pokretanje poslovnog poduhvata apliciranjem vještina tradicionalnih obrta; - stvaranje mreže zainteresiranih poduzetnika, udruženja, asocijacija, finansijskih institucija i projekata; - valorizacija tipičnih i tradicionalnih proizvoda područja ZDK. 				
Opis implementacije	<p>Program uključuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - aktivnosti na promociji samozapošljavanja koja bi se temeljila na predhodnoj analizi i mapiranju tradicionalnih zanata, tradicionalnih proizvoda, mogućnosti pružanja usluga: kateringa, komunalnih (održavanje puteva, prevoz, čišćenje snijega, odvoz smeća isl), održavanja (domaćinstava, kućanskih aparata mehanizacije, solarnih ćelija isl), skaldištenja, obrade zemljišta i žetve (mašinski prstenovi) itd. Rezultat ove aktivnosti bi bilo kreiranje biltena sa 100 najpoduzetničkih ideja. Pisani materijali bi bili lako dostupni na netu - analiza tržišta za definisane proizvode i usluge, te kreiranje fizibiliti studije za iste; - Kreiranje generičkih poduzetničkih/investicionih projekata za 100 najpoduzetničkih ideja; - Godišnje takmičenje – najinovativniji, društveno najsenzitivniji novi biznis u ruralnim oblastima; - Valorizacija tradicionalnih i tipičnih proizvoda koja podrazumijeva izradu strategija za valorizaciju definisanih tradicionalnih proizvoda, te promocija mogućnosti za pokretanje biznisa; - Umrežavanje svih investicijskih programa koje implementiraju banke, mikrokreditne i druge NVO i razvojne agencije – bilten sa ovim informacijama bi bio štampan, a u E formi bi bio dostupan na WEB-u REZ-a - Obezbeđenje start-up-a za 120 malih biznisa – nepovratna sredstva 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja				
Kriteriji pristupa	Vlastito učešće od 15 do 55% (lokalna uprava i poduzetnici)				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - otvaranje novih radnih mjesta (od 120 do 240) - jačanje sposobnosti poduzetnika da pokrenu novi biznis; - strategija valorizacije tipičnih i tradicionalnih proizvoda; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>				
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,				
Vrijednost	5.000.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 28	NAZIV PROGRAMA				
	CENTAR IZVRSNOSTI ZA MALA I SREDNJA PREDUZEĆA U RURALNIM OBLASTIMA				
Obrazloženje	Srednja i mala preduzeća imaju ključnu ulogu u diverzifikaciji i uspostavljanju održivih ruralnih ekonomija. Ova preduzeća osnivaju ljudi koji su spremni rizikovati i uložiti vlastiti kapital. Nedostatak informacija, raznovrsne prepreke pri registraciji, nedostatak znanja o poslovanju i/ili tehničkim aspektima, te nepoznavanje procedura apliciranja za kredite ili podršku sprečavaju poduzetnike da reliziraju svoj potencijal na tržištu, čime ograničavaju razvoj ruralnih oblasti.				
Cilj	Kreiranje Centra izvrsnosti koji treba da ojača i podrži razvoj novih biznisa i njihov uspjeh na tržištu				
Opis implementacije	Program uključuje: <ul style="list-style-type: none"> - osnivanje Centra izvrsnosti koji treba biti dio REZ-a, odnosno koristiti virtualni prostor istog; - stvaranje mreže svih poduzetničkih inkubatora (osnovanih i programima ove strategije), i svih drugih organizacija/institucija koje pružaju usluge i podršku pokretanju malog biznisa; - kreiranje detaljnog i fleksibilnog programa edukacije poduzetnika u svim oblastima poslovanja, a prvenstveno vođenja biznisa, kreiranja marketing strategije i uspostavljanje poslovnih veza sa dobavljačima i distributerima; - kreiranje on-line pravne i knjigovodstvene pomoći, te preporuka za korištenje određenih knjigovodstvenih programa; - kreiranje „one-stop shop“ za registraciju i pripremu investicionih programa - podrška uspostavi nepoljoprivrednih biznisa u ruralnim MZ;oslobađanje plaćanja određenih nameta ako je poduzetnik mlađi od 30 godina ili ako zaposli jednog radnika. 				
Korisnici	Svi građani ruralnih područja				
Kriteriji pristupa	Ciljna populacija su mladi bračni parovi i žene, potrebno je obezbijediti participaciju od 15 do 25%				
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - otvaranje novih radnih mjesta - jačanje sposobnosti poduzetnika da pokrenu novi biznis; - Centar izvrsnosti; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima				
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, predsjednici ruralnih MZ, LAG, REZ, javna komunalna preduzeća				
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,				
Vrijednost	2.000.000 KM				
Vremenski okvir	5 godina				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 29		NAZIV PROGRAMA				
		MAPIRANJE KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLJEĐA				
Obrazloženje	Očuvano kulturno-istorijsko i prirodno nasljeđe predstavlja podlogu za efikasnu diverzifikaciju u pravcu ruralnog, kulturnog, eko turizma i jačanja komplementarnih grana privrede (razni obrti koji su neophodni za obnovu i zaštitu). Raznoliki biodiverzitet, bogatstvo voda, historijskog i prirodnog nasljeđa ukazuje da turizam može biti atraktivno ekonomsko usmjerenje.					
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - napraviti detaljnu analizu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa; - napraviti akcioni plan zaštite identificiranih objekata; - razviti potrebnu dokumentaciju za zaštitu identificiranih objekata; 					
Opis implementacije	<p>Prva faza programa je mapiranje i dokumentovanje postojećeg kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa nasljeđa (posebno špilja, atraktivnih stijena za penjanje, vodopada, brzaka, te autohtonih biljnih i životinjskih vrsta) i prikupljanje pisanih dokumenta o identificiranim objektima. Ova dokumentacija predstavlja veoma važnu osnovu za razvoj turističke ponude i definisanje turističkog proizvoda za one koji uživaju u kulturnom, gastro i avanturističkom turizmu, ali i kongresnom i obrazovnom turizmu.</p> <p>Druga faza projekta bi bila kreiranje akcionog plana i idejnih projekata zaštite kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, te mogućnosti njihovog korištenja u svrhu privlačenja turista, odnosno kreiranja turističkog proizvoda. Idejni projekti bi bili složeni u katalog projektnih ideja s ciljem pronalaženja zainteresiranih finansijera. Katalog projektnih ideja će se štampati na nekoliko svjetskih jezika i bit će dostupna i on-line interaktivna verzija na stranici Centra za ruralni turizam i Turističke zajednice ZDK. Katalog će biti poslan na sve relevantne adrese (ambasade, UNESCO itd) mogućih donatora i investitora.</p> <p>Treća faza bi bila kreiranje akcionog plana korištenja identificiranih objekata kulturno-istorijskog nasljeđa i prirodnog nasljeđa u funkciju razvoja turizma u ZDK. Ovaj akcioni plan treba da posluži kao podloga za kreiranje turističkog proizvoda ZDK i segmentiranje tržišta.</p>					
Korisnici	Ciljna populacija: turističke organizacije, turističke agencije, te poduzetnici i domaćinstva koja žele da se bave turizmom.					
Kriteriji pristupa	Specifični kriteriji: potvrda ekspertize iz oblasti					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - dokumentovano i prioritizirano kulturno nasljeđe; - katalog projektnih ideja za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa; - mobilizirani donatori; - definisana dobra praksa zaštite kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa; - podizanje nivoa prepoznatljivosti ZDK kao interesantne turističke destinacije. <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina; - starosna struktura u ruralnim područjima. <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, NVO MOZAIK, LAG, REZ, muzeji					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,					
Vrijednost	1.500.000 KM					
Vremenski okvir	2 godine					
	2012	2013	2014	2015	2016	

Šifra: 30		NAZIV PROGRAMA				
		KREIRANJE TURISTIČKOG PROIZVODA RURALNIH PODRUČJA ZDK				
Obrazloženje	Turizam može postati vrlo važna grana ruralne ekonomije ZDK. Međutim, ruralni, eko, avanturistički, kulturni i tranzitni turizam su tek u početnoj fazi razvoja. Iako postoji Turistička zajednica, te iako su implementirani projekti zaštite kulturnih dobara u funkciji razvoja turizma, još uvijek nije definisan turistički proizvod ZDK, niti je izvršena složena i sveobuhvatna analiza tržišta. Nedostatak informacija o tržištu onemogućava intenzivniji i efektivniji razvoj turizma.					
Cilj	<ul style="list-style-type: none"> - identifikacija asortimana proizvoda i kreiranje marketing plana, komercijalizacije proizvod, a na osnovu identificiranih resursa (vidi predhodne projekte); - identifikacija i razvoj ciljnih tržišta – segmentacija tržišta. 					
Opis implementacije	<p>Pogram podrazumijeva:</p> <ul style="list-style-type: none"> - promociju mogućnosti koje nudi razvoj turizma i mapiranje zainteresiranih učesnika, potencijalnih poduzetnika u ovoj oblasti. Na osnovu analize njihovih sposobnosti bit će moguće formirati intenzivan i oficijelni program treninga, što treba biti uključeno u strategiju. Naravno sve informacije i E materijal će biti izloženi na WEB stranici Centra izvrsnosti i Turističkoj zajednici ZDK; - analiza resursa, želja stanovnika i mogućnosti, odnosno karakteristika tražnje na turističkom tržištu - kreiranje asortimana turističkog proizvoda (4P marketing mix) ZDK; - kreiranje Strategije i operativnog plana realizacije turističkog proizvoda ZDK; - promocija na ciljnim tržištima; - definisan set oficijelnih suvenira ZDK 					
Korisnici	Stanovnici ruralnih područja ZDK					
Kriteriji pristupa	<ul style="list-style-type: none"> - predhodno iskustvo 					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - definisan asortiman turističkih proizvoda i usluga, te Strategija i operativni planovi realizacije; - kreirani marketing planovi za proizvode; - definisana ciljna tržišta; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina i promijenjena struktura GDP-a; <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, Turistička zajednica ZDK, NVO MOZAIK, LAG, REZ, muzeji					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,					
Vrijednost	1.500.000 KM					
Vremenski okvir	2 godine					
	2012	2013	2014	2015	2016	

Šifra: 31		NAZIV PROGRAMA
		IZGRADNJA TURISTIČKE INFRASTRUKTURE
Obrazloženje	Da bi turizam zaista postao važna grana ruralne privrede neophodno je ojačati postojeću poslovnu infrastrukturu. Trenutno je turistička infrastruktura djelimično razvijena i to u oblastima gdje su implementirani neki razvoni projekti npr. Park prirode Tajan. Turistička zajednica ZDK i njen web portal nisu dovoljno sofisticirani da podrže razvoj modernog turizma. Tako trenutno na WEB stranici se može naći ime samo jednog certificiranog turističkog vodiča, a pregled stranice zahtijeva puno vremena i strpljenja, a informacije o interesanim mjestima su nedovoljne za samostalan dolazak do lokacije i za samostalno on-line planiranje posjete.	
Cilj	Jačanje moderne turističke infrastrukture, a posebno one neophodne za razvoj seoskog, eko, gastro, kulturnog turizma	
Opis implementacije	<p>Program uključuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - intenzivni program školovanja turističkih vodiča (strategija će definisati broj); - intenzivni program unapređenja ugostiteljske ponude – edukacija vezana za dobru higijensku praksu, zatim kreiranje menija koji odražava kulturu područja, formiranje lokalnih lanaca snabdjevanja (ponuda domaće hrane), zatim obnova, preuređenje ugostiteljskih objekata, te obnova/preuređenje lovačkih, ribarskih i planinarskih domova, edukacija vezana za strane jezike; - jačanje kapaciteta Turističke zajednice ZDK, a posebno internetskog portala, osnivanjem posebnog izrazito interaktivnog web portala sa potpunim informacijama o ponudi u ruralnim oblastima, mogućnošću on-line rezervacije i mogućnošću internetske prodaje suvenira, tradicionalnih proizvoda, te detaljnim objašnjenjima o svakom pojedinom turističkom proizvodu i načinu stizanja na lokaciju, te sa stranicom na facebooku, tweeteru i drugim društvenim mrežama. Na ovaj način će se izvršiti potpuna informatizacija turističke ponude ruralnih područja ZDK i omogućiti povezivanje sa drugim WEB resursima u BiH i regionu. - unapređenje turističke signalizacije na cijeloj teritoriji ZDK, a posebno na ruralnim lokacijama, sa naglaskom na izgradnji info kućica, galerija, etnoloških i bioloških zbirki, muzeja isl. - uspostava TOURinkubatora koji treba da pruži podršku poduzetnicima koji žele da započnu posao nudeći turističke usluge. Ovaj inkubator bi nudio pomoć pri pronalasku investitora, zatim pripremi biznis planova, razvoju inovativnih proizvoda svakog poduzetnika, pomoć pri registraciji (one-stop shop) i dobijanju svih potrebnih dozvola, te pripremu promotivne strategije za turističke poduzetnike; - izbor najboljeg ugostitelja, turističkog radnika i domaćinstva – godišnja manifestacija koja treba da motiviše poslovne subjekte i pojedince da se takmiče i da rade svoj posao nabolje moguće. Osnivanje udruženja turističkih poduzetnika koji bi definisao pravila ponašanja (standarde) za različite tipove turističkih usluga, što bi činilo osnovu za klasiranje ugostiteljsko/turističkih objekata, odnosno organiziranja certifikacije objekata ; - stvaranje mreže lokalnih proizvođača hrane, a posebno tradicionalnih proizvoda, koji će svoje proizvode nuditi na interaktivnom web portalu. - uređenje panoramskih tačaka i njihovo opremanje sa kućicama ili štandom za prodaju hrane i suvenira; - uređene biciklističke i pješačke i trim staze, te njihovo uključenje u EU mrežu takvih staza; - uređenje izletišta, njihovo opremanje i prilagođavanje potrebama posjetioca, te obezbijedenje čiste vode, štandova za prodaju suvenira i tradicionalnih proizvoda, te hrane i stvaranje mreže izletišta u BiH, te njihova promocija na web portalu Bh turizam, ali i na portalu Turističke zajednice ZDK; - uključivanje sektora na šire BiH, regionalno, EU i svjetsko tržište učestvovanju na važnim turističkim događajima, berze isl. 	
Korisnici	Stanovnici ruralnih područja ZDK	
Kriteriji pristupa	- predhodno iskustvo	
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - školovani turistički vodiči (njih 24) - informatiziran sektor osnivanjem interaktivnog modernog web portala - uspostavljen TOURinkubatora i ojačana turistička signalizacija; 	

	- formirano udruženje turističkih poduzetnika i stvoreni uslovi za certificiranje turističkih objekata; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima						
Indikatori praćenja i uspjeha	- broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina i povećanje broja noćenja; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima						
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, Turistička zajednica ZDK, NVO MOZAIK, LAG, REZ, muzeji						
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,						
Vrijednost	1.500.000 KM						
Vremenski okvir	3 godine						
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 16.6%;"></td> <td style="width: 16.6%; text-align: center;">2012</td> <td style="width: 16.6%; text-align: center;">2013</td> <td style="width: 16.6%; text-align: center;">2014</td> <td style="width: 16.6%; text-align: center;">2015</td> <td style="width: 16.6%; text-align: center;">2016</td> </tr> </table>		2012	2013	2014	2015	2016
	2012	2013	2014	2015	2016		

Šifra: 32 NAZIV PROGRAMA	
PILOT PROJEKATI RURALNOG TURIZMA	
Obrazloženje	Trenutno postoje poslovne aktivnosti u oblasti Izletničkog, avanturističkog, lovačkog i ribolovačkog turizama, kao i neki pokušaji u oblasti edukacijskog (Visoko-piramide) i seoskog/ruralnog/eko turizma. U jednom dijelu ZDK prepoznata je mogućnost razvijanja zdravstvenog turizma. Međutim nedostaje znanje šta sve obuhvata određeni tip turizma, koje usluge i kojeg kvaliteta očekuju korisnici pobornici određenog tipa turizma, a samim tim nedostaju i vještine organiziranja određenog tipa turizma. Upravo zbog toga uspostavljeni turistički biznisi trebaju pomoć kako bi se razvijali.
Cilj	Jačanje već uspostavljenih turističkih biznisa boljim programiranjem razvoja određenih uspostavljenih tipova turističkih aktivnosti.
Opis implementacije	Program uključuje: - analiza postojeće ponude i identifikacija područja i tipova turizma koji imaju budućnost, a trebaju pomoć da bi se efikasnije razvijali – ovdje bi se koristili rezultati projekta koji će popisati cjelokupnu turističku ponudu; - uspostavljanje pilot projekata koji će biti epicentri prikupljanja iskustava znanja i vještina. Predviđa se pilotiranje u oblastima: seoski i eko turizam, zdravstveni turizam (Olovo, Tešanj; Doboj Jug), kulturni turizam, avanturistički turizam (rafting, speologija, alpinizam isl), zimski turizam isl - priprema seta studija slučaja koji trebaju objasniti na koji način koji tip turizma treba biti organizovan, te šta kornisnici žele i na koji način žele da to bude dostavljeno
Korisnici	Ciljna populacija: uspostavljeni turistički biznisi, Turistička zajednica, poduzetnici, farmeri, zanatlije (formirana mreža zainteresiranih – vidi predhodne projekte)
Kriteriji pristupa	Uspostavljen turistički biznis, spremnost za saradnju i uključenje u udruženje turističkih poduzetnika i mogućnost obezbjeđenja vlastitig učešća 10 do 45%
Očekivani rezultati	- Izdvojene uspješne inicijative – podloga za dalji razvoj; - proširena turistička ponuda; - nova radna mjesta; - unapređenja turistička posjeta za 25%. Specifični pokazatelji su definisani preciziranim rezultatima projekta
Indikatori praćenja i uspjeha	- broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina i povećanje broja noćenja; Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima
Odgovorne institucije	Odgovorna ministarstva ZDK, odgovorne službe u općinama, Turistička zajednica ZDK, NVO MOZAIK, LAG, REZ, muzeji
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,

Vrijednost	1.500.000 KM				
Vremenski okvir	3 godine				
	2012	2013	2014	2015	2016

Šifra: 33		NAZIV PROGRAMA FORMIRANJE LAG-A				
Opis implementacije	<p>Razvoj ruralnih područja ne može biti uspješan ukoliko se ne obezbijede uslovi da svi bitni učesnici doprinesu osmišljavanju i realizaciji programa. Takav učesnički način omogućava prepoznavanje pravih problema lokalne zajednice i time obezbjeđuje efikasnost i održivost implementiranih projekata ruralnog razvoja. Međutim formiranje mehanizma zvanog Lokalna Akciona Grupa nije jednostavan posao. Na području ZDK je formirana jedan LAG i ta iskustva je potrebno iskoristiti za formiranje drugih.</p> <p>Cilj Stvoriti uslove za formiranje i efikasan rad LAG-ova koji trebaju biti nosilac ruralnog razvoja i mehanizam za obezbjeđenje novca iz EU fondova kao što je LEADER i drugi fondovi regionalnog razvoja</p> <p>Opis implementacije Program uključuje: Prva faza promocija važnosti osnivanja LAG-ova i jačanje saznanja koja je njihova uloga u projektovanju ruralnog razvoja. Edukacioni materijali i set dobrih praksi formiranja LAG-a bi bili kreirani i štampani u obliku brošura te postavljeni na WEB stranicu REZ-a (Centar izvrsnosti i Centar za razvoj turizma u ruralnim područjima). U ovoj fazi treba otkloniti i prepreke regulatorne prirode kako bi LAG-ovi mogli biti registrirani i preuzeti funkciju. Druga faza je proces osnivanja dva LAG-a. U ovoj fazi treba prepoznati lidere svake od učesničkih grupa i pokušati ih „regrutirati“ da rade unutar LAG-a. Također u ovoj fazi treba stvoriti i izvršnu jedinicu LAG-a koja će provoditi sve aktivnosti Treća faza je jačanje kapaciteta osnovanih LAGova apliciranjem permanentnih treninga koji se odnose na organiziranje rada LAG-a, na pripremu projekata, na proces pregovaranja u zajednici, jačanje vještina stranog jezika i organiziranjem posjeta uspješnim LAG-ovima. Četvrta faza je funkcionisanje LAG-a što podrazumijeva djelimično preuzimanje odgovornosti za implementaciju strategije odnosno za finalnu evaluaciju rezultata implementacije strategije i intenzivan rad na kreiranju projekata za EU fondove.</p>					
Korisnici	Svi građani ruralnih oblasti ZDK					
Kriteriji pristupa	Moraju biti predočene reference o iskustvu vezanom za proces društvenog pregovaranja i organiziranja LAG-ova ili udruženja.					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - Koncept funkcionisanja LAG-a i njegova uloga u ruralnom razvoju prihvaćena i shvaćena od lokane zajednice; - Organizovana i registrirana dva LAG-a (najmanje jedan); - Pripremljena najmanje dva projektna prijedloga za EU fondove. 					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina; - transparentnost procesa provođenja strategije - efikasnost i efektivnost provođenja procesa strategije <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima</p>					
Odgovorne institucije	Odabrana institucija, nadležna ministarstva i općinske službe, REZ, lokalne razvojne agencije, Turistička zajednica ZDK					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, IPARD, EU projekti regionalnog razvoja, bilateralni donatori i razvojne agencije,					
Vrijednost	1.000.000 KM					
Vremenski okvir	5 godina					
	2012	2013	2014	2015	2016	

Šifra: 34		NAZIV PROGRAMA				
		MONITORING I EVALUACIJA REZULTATA STRATEGIJE				
Obrazloženje	Sistem monitoringa i evaluacije je mehanizam koji „oživljava“ strategiju i onemogućava da ona ostane „mrtvo slovo na papiru“. Također ovaj sistem omogućava fino podešavanje projekata, što znači bolje fokusiranje na goruće probleme, odnosno efikasniji ruralni razvoj.					
Cilj	Kreirati efikasan sistem monitoringa i evaluacije strategije kako bi osigurali efikasnu implementaciju iste.					
Opis implementacije	<p>Program uključuje:</p> <p>Prva faza je formiranje dokumentacije koja će služiti za prikupljanje podataka i za praćenje indikatora uspješnosti na nivou projekata, programa i strategije u cjelini. U ovoj fazi treba kreirati i procedure aplikacije na programe, odabira adekvatnih projekata, moguće suspenzije projekata, izvještavanja od strane projekata i općinskih službi. U ovoj fazi se formira i interaktivna stranica za praćenje implementacije i za obezbjeđenje transparentnosti implementacije strategije. Ovaj virtualni prostor će se nalaziti na stranici ZDK i bit će kreiran i vođen od strane Implementacijskog tijela. Naravno on će uključivati i forum, te mogućnost žalbi i primjedbi, kao i postavljanja pitanja na koja će odgovorni odgovarati u što kraćem roku.</p> <p>Druga faza je formiranje baze-line izvještaja, odnosno presjek opšteg stanja. U ovoj fazi se formira mreža fokal-tački u svakoj od općina. Ova mreža za prikupljanje podataka i praćenje indikatora će također imati svoj E prostor. Fokal-point-ovi mogu odlučiti da njihova općina treba da parti više indikatora uspješnosti da bi osigurala i praćenje postojeći općinskih strategija. Taj dio će općine same organizirati. Početni (baze-line) izvještaj, odnosno indikatori će poslužiti za praćenje stvarnog napretka ruralnih područja.</p> <p>Treća faza je formiranje ukupnog sistema praćenja koji uključuje i projekte. Svaki projekat finansiran ovim novcem će imati sistem praćenja i mjerenja uspješnosti koji će biti formiran tokom procedure aplikacije i odobrenja sredstva. Odgovorne osobe na projektu će također imati svoj E prostor i tu prikupljati podatke.</p> <p>Četvrta faza ovog projekta je nezavisna evaluacija koja će biti urađena nakon treće godine. Interna evaluacija ministarstava bit će rađena svake godine.</p>					
Korisnici	Svi građani ruralnih oblasti ZDK					
Kriteriji pristupa	Moraju biti predložene reference o iskustvu vezanom za proces monitoring i evaluacije, zatim društvenog pregovaranja i organiziranja LAG-ova ili udruženja					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - Formirana mreža fokal-tačaka u općinama - Formiran sistem sakupljanja podataka i praćenja definisanih indikatora - Formiran sistem praćenja implementacije svakog pojedinog projekta - Uspješno implementirana strategija 					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - broj novih biznisa i samozaposlenih u ruralnim područjima; - povećanje BNP općina; - transparentnost procesa provođenja strategije - efikasnost i efektivnost provođenja procesa strategije <p>Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim planovima</p>					
Odgovorne institucije	Odabrana institucija, nadležna ministarstva i općinske službe, REZ, lokalne razvojne agencije, Turistička zajednica ZDK					
Izvori finansiranja	Budžet strategije					
Vrijednost	750.000 KM					
Vremenski okvir	5 godina					
	2012	2013	2014	2015	2016	

Šifra: 35		NAZIV PROGRAMA				
		JAČANJE KAPACITETA LOKALNIH ZAJEDNICA DA POVUKU SREDSTVA EU				
Obrazloženje	Značajan dio programa treba biti sufinansiran iz drugih izvora finansiranja. Objezbijedenje sufinansiranja podrazumijeva pripremu složenih projektnih prijedloga za razvojne banke, različite internacionalne fondove, te posebno EU fondove regionalnog razvoja uključujući program LEADER+, ali i druge koji će biti pripremljeni za slijedeći programski period EU. Trenutno lokalne zajednice/općine, NVO-i i poslovni subjekti ne raspolažu adekvatnim znanjima i vještinama (uključujući vještine stranog jezika, programiranja razvoja, korištenja modernih menadžerskih sredstava, i vještinama adekvatnog izvještavanja). Upravo ovi nedostaci mogu umnogome umanjiti uspješnost implementiranja strategije i obezbjeđenja sredstava iz drugih fondova, što će u krajnjoj mjeri imati negativan efekat na brzinu i kvalitet razvoja ruralnih zajednica ZDK.					
Cilj	Ojačati lokalne zajednice kako bi bile sposobne da programiraju razvoj, pripreme i implementiraju složene razvojne projekte, te prate njihovo izvršenje.					
Opis implementacije	Program uključuje: <ul style="list-style-type: none"> - promocija mogućnosti programa i mapiranje zainteresiranih osoba, organizacija, općinskih službi, lokalnih razvojnih agencija i poslovnih subjekata, te utvrđivanje njihovih potreba u smislu navedenih vještina i znanja. Krajnji rezultat bi bilo formiranje virtualne mreže zainteresiranih učesnika i postojećih programskih resursa (eksperti, projekti, organizacije lokalne razvojne institucije) koja bi komunicirala preko E portala organiziranog na ZDK web stranici ili stranici privredne komore (ili samostalan) i npravo povezan sa mrežom LAG BiH; - kreiranje praktičnog trening paketa u trajanju od tri mjeseca (60ETCS) za polaznike, te studijska posjeta uspješnim lokalnim zajednicama u regionu. Certifikat će dobiti samo polaznici koji uspješno pripreme projektni prijedlog za neki od EU fondova. Ovaj program bi pohađali i osnovani LAGovi. Ova aktivnost podrazumijeva povezivanje istraživačkih institucija, NVO-a, vladinih institucija i privrede. Te veze mogu dalje biti iskorištene za kvalitetnije osmišljavanje razvoja. - osnivanje revolving fonda za sufinansiranje projekata. Pravila apliciranja na EU projekte regionalnog razvoja, IPA i IPARD obično zahtijevaju učešće aplikanta koje može da ide i do 55%. Upravo zbog toga je neophodno formirati fond za susfinansiranje projekata. Inicijalna sredstva trebaju biti data od ZDK. Općine također trebaju da daju vlastiti doprinos. Ukoliko ne bude političke volje općine mogu da obrazuju vlastite samostalne fondove. 					
Korisnici	Poduzetnici, poljoprivredni proizvođači, poslovni subjekti, zadruga/udruge, istraživačke i ekspertne institucije, NVOi i svi građani ZDK.					
Kriteriji pristupa	Predhodno iskustvo u ovoj oblasti					
Očekivani rezultati	<ul style="list-style-type: none"> - WEB portal za zainteresirane strane sa edukacionim i promotivnim materijalom - Ojačane lokalne zajednice – 120 educiranih eksperata - Formiran fond za sufinansiranje Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim/biznis planovima					
Indikatori praćenja i uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> - Nivo povučenih sredstava iz EU fondova (IPA, IPARD, FP, TEMPUS isl) - Povećanje BDP i broja samozaposlenih osoba Specifični očekivani indikatori praćenja i uspjeha će bit precizirani operativnim planovima					
Odgovorne institucije	Organizacija kojoj će biti povjerena implementacija, nadležna ministarstva i općinske službe, REZ, Zavod za poljoprivredu ZDK, lokalne razvojne agencije,					
Izvori finansiranja	Budžet ZDK, budžeti zainteresiranih općina, FBiH agrarni budžet, USAID (farma), EU projekti prekogranične saradnje i regionalnog razvoja, IPARD, bilateralni donatori i razvojne agencije, strani investitori i poduzetnici					
Vrijednost	2.800.000 KM (2.000.000 KM predstavljaju inicijalna sredstva fonda)					
Vremenski okvir	5 godina					
	2012	2013	2014	2015	2016	